

59
2011

KRONIKA

časopis za slovensko krajevno zgodovino

<http://www.odmev.zrc-sazu.si/kronika/>

IZDAJA ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

<http://www.ff.uni-lj.si/zzds/index.htm>

Odgovorni urednik/ Managing editor:

dr. Miha Preinfalk (Ljubljana)

Tehnična urednica/ Technical editor:

mag. Barbara Šterbenc Svetina (Ljubljana)

Uredniški odbor/ Editorial board:

mag. Sonja Anžič-Kemper (Ljubljana), dr. Marjan Drnovšek (Ljubljana),

dr. Aleš Gabrič (Ljubljana), dr. Stane Granda (Ljubljana),

dr. Eva Holz (Ljubljana), dr. Miha Kosi (Ljubljana),

Irena Lačen Benedičič (Jesenice), dr. Tomaž Lazar (Ljubljana),

mag. Vlasta Stavbar (Maribor) in mag. Nadja Terčon (Piran)

Za znanstveno korektnost člankov odgovarjajo avtorji.

© Kronika

Redakcija te številke je bila zaključena:

21. januarja 2011

Naslednja številka izide/ Next issue:

junij 2011 / June 2011

Prevodi/ Translations:

Manca Gašperšič – angleščina (*English*)

UDK/ UDC:

Breda Pajsar

Uredništvo in uprava/ Address of the editorial board:

Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU / *Milko Kos Historical Institute at ZRC SAZU*

Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana

tel. 01 47 06 200

Letna naročnina/ Annual subscription:

za posameznike/ *Individuals* 20,00 EUR

za upokojence/ *Pensioners* 15,00 EUR

za študente/ *Students* 10,00 EUR

za ustanove/ *Institutions* 26,00 EUR

Cena te številke v prosti prodaji je/ *Single issue*: 10,00 EUR

Izdajatelj/ Publisher:

Zveza zgodovinskih društev Slovenije

Aškerčeva cesta 2

SI-1000 Ljubljana

Transakcijski račun/ Bank Account:

Zveza zgodovinskih društev Slovenije 02010-0012083935

Sofinancirajo/ Financially supported by:

Javna agencija za knjigo RS/ *Slovenian Book Agency*

Ministrstvo RS za šolstvo in šport/ *Ministry of Education and Sport*

Računalniški prelom/ Typesetting:

Franc Čuden medij d.o.o.

Tisk/ Printed by:

Nagode Qco d.n.o.

Naklada/ Print run:

600 izvodov/ *copies*

Revija Kronika je vključena v podatkovno bazo/ Kronika is indexed in:

Bibliography of the History of Art, Medline; ERIH – European Reference Index for the Humanities

Na naslovni strani/ Front cover: Markus Pernhart: Trije trušenjski gradovi, od leve: Waisenberg, Zgornje Trušnje (Obertrixen) in Srednje Trušnje (Mitttertrixen), ok. 1855/ *Markus Pernhart: Three Trixner Castles, from left: Waisenberg, Obertrixen and Mitttertrixen, abt. 1855*

KAZALO

Razprave

Martin Bele :	Rodbina Trušenjskih	5
Andreja Klasinc Škofljanec :	Markiz Giorgio Guido Pallavicino-Trivulzio, zapornik na ljubljanskem gradu. O odnosu oblasti do italijanskih političnih zapornikov v 20-tih in 30-tih letih 19. stoletja	35
Katarina Keber :	Rudarske bratovske skladnice kot ena od prvih organiziranih oblik zdravstvenega in socialnega zavarovanja v habsburški monarhiji	47
Polona Zalokar :	Iz zgodovine Malijeve domačije na Golniku	57
Eda Belingar :	Vodovod v Danah	75
Boštjan Zajšek :	Nemški evangeličani na Slovenskem med obema svetovnima vojnama	91
Rajmund Lamprecht :	Selnica ob Dravi leta 1945 pod oblastjo Krajevnega ljudskega odbora	107
Franček Lasbaher :	Rudarska šola v Mežici (1942–1991)	117

Gradivo

Pozdrav z Gorenjske: zbirka starih razglednic. Kranj: Gorenjski muzej, 2010, (Gorenjski kraji in ljudje – Zbirke; 4) (<i>Marjana Žibert</i>)	127
--	-----

Odzivi

Občina Mislinja: Zbornik (ur. Jože Potočnik et al.). Mislinja : Občina, 2010 (<i>Franček Lasbaher</i>)	135
--	-----

Po razstavah

<i>Napoleon rezhe Iliria vstan.</i> Razstava Muzej in galerije mesta Ljubljane, Gosposka 15, 11. maj do 30. oktober 2009 (<i>Irena Žmuc</i>)	141
Špital – hiša na robu družbe. Razstava in katalog k razstavi Zgodovinskega arhiva Ljubljana, Enote v Škofji Loki in Občine Škofja Loka (<i>Tatjana Šenk</i>)	144

Jubilej

Petdeset let kranjskega zbornika (1960–2010) (<i>Jože Žontar</i>)	147
---	-----

Ocene in poročila

Bogdana Marinac: Med valovi in oblaki: Iz spominov mornariškega častnika, hidroletalca in profesorja Ivana Konteja (<i>Nadja Terčon</i>)	149
Predmet kot reprezentanca: Okus, ugled, moč (ur. Maja Lozar Štamcar) (<i>Mitja Potočnik</i>)	152
Postojna : upravno in gospodarsko središče (ur. Jurij Fikfak) (<i>Dejvid Tratnik</i>)	153
Quaderni Giuliani di Storia XXIX/2008, št. 1–2 (<i>Neva Makuc</i>)	155
Grenzdiskurse. Zeitungen deutschsprachiger Minderheiten und ihr Feuilleton in Mitteleuropa bis 1939 (ur. Sybille Schönborn) (<i>Irena Samide</i>)	156
Župnija Črmošnjice 500 let: 1509–2009 (ur. Binca Simonič) (<i>Matjaž Ambrožič</i>)	158
Borut Batagelj: Izum smučarske tradicije: Kulturna zgodovina smučanja na Slovenskem do leta 1941 (<i>Jasmina Pretner</i>)	160
Edo Škulj (avtor), Marjan Smerke (fotograf): Tri četrtoletja pražupnije Škocjan pri Turjaku (<i>Miba Preinfalk</i>)	163
Rok Gašperšič: Mišače in rodbina Pegam. Monografija vasi (<i>Tatjana Dolžan Eržen</i>)	164
Stanislav Južnič: Zgodovina Kostela 1500–1900 (<i>Marjana Kos</i>)	166
Zbornik soboškega muzeja 13–14 (ur. Franc Kuzmič) (<i>Klaudija Sedar</i>)	168
Loški razgledi 56 (ur. Judita Šega) (<i>Judita Šega</i>)	170
Igor Sapač: Grajske stavbe v zahodni Sloveniji. Knjiga 3, Območje Nove Gorice in Gorice (<i>Jernej Vidmar</i>)	173
Angelika Hribar: Rodbinska kronika Dragotina Hribarja in Evgenije Šumi (<i>Andrej Vovko</i>)	175
Živko Šebek: Krško – življenje z reko Savo (<i>Helena Hauptman</i>)	177
Starše skozi čas. Zbornik občine Starše (ur. Sašo Radovanovič) (<i>Matjaž Grabornik</i>)	178
Navodila avtorjem	183

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 929.52Trušenjski
94(497.412)"11/13"

Prejeto: 22. 6. 2010

Martin Bele

univ. dipl. zgodovinar, podiplomski študent zgodovine na Filozofski fakulteti Univerze v Mariboru, Klinetova 2, SI-2000 Maribor
e-pošta: martin.bele@gmail.com

Rodbina Trušenjskih

IZVLEČEK

Članek obravnava razvoj, zgodovino in genealoško podobo rodbine Trušenjskih v času od 12. do 14. stoletja, ko je rodbina obstajala in delovala. Podrobneje so obravnavane le veje, ki so imele svoj sedež na današnjem slovenskem ozemlju. Pri slednjih gre za cmureško, dravograjsko, marenberško in vuzeniško vejo. Ob koncu prispevka so člani rodbine predstavljeni v genealoški preglednici.

KLJUČNE BESEDE

Trušenjski, plemstvo, genealogija, srednji vek, Cmurek, Dravograd, Marenberg, Vuzenica

ABSTRACT

THE TRIIXEN FAMILY

The paper describes the development, history and genealogy of the Triixen family between the 12th and 14th centuries, when the family lived and worked. The detailed description focuses on family branches that had their seat in the present-day Slovenian territory, i.e. the Mureck, Unterdrauburg, Mahrenberg and Saldenhofen branch. At the end of the paper the family composition is illustrated by virtue of a genealogical diagram.

KEY WORDS

Triixen (Trušnje) family, nobility, genealogy, Cmurek (Mureck), Dravograd (Unterdrauburg), Marenberg (Mahrenberg), Vuzenica (Saldenhofen)

Uvod

V pričujočem prispevku sem se ukvarjal z izvorom, življenjem in razvojem ter koncem rodbine gospodov Trušenjskih, pri čemer sem poseben poudarek posvetil le vejam rodbine, ki so imele svoje sedeže na današnjem slovenskem ozemlju. Pri raziskovanju sem uporabljal objavljene vire, elektronski vir ter slovensko in nemško literaturo s področja zgodovine današnjega slovenskega in avstrijskega prostora.

V času med 12. in 14. stoletjem, ko je rodbina Trušenjskih obstajala, je bilo območje, na katerem so njeni člani živeli in delovali (torej predvsem območje vojvodine Koroške in leta 1180 nastale vojvodine Štajerske), del Svetega rimskega cesarstva. Trušenjski so se v svojem času na deželni ravni večkrat uspeli dokopati do visokih časti, v redkih primerih so bili vključeni celo v dogodke in procese na ravni cesarstva.

Izvor rodbine

Prvič se Trušenje leta 822 omenjajo kot *Truhsna*.¹ Iz listine kralja Arnulfa iz leta 895 razberemo obstoj dveh gradov v Trušenjski dolini, ki ju je v last dobil neki Valtun.² Gre za gradova Zgornje Trušenje in Srednje Trušenje ali morda za Waisenberga, grad, ki leži nasproti Zgornjih Trušenj.³ Vsi trije gradovi, ki stojijo severozahodno od Velikovca, so danes ruševine.⁴

V zgodnjem 11. stoletju je Valtunove posesti v Trušenjski dolini imela njegova potomka Hema, žena savinjskega mejnega grofa Viljema. Po smrti svojega moža in sinov je Hema v Krki ustanovila ženski samostan.⁵ Salzburški nadškof Balduin ji je leta 1043 izstavil listino, v kateri ji je zagotovil vse župnijske pravice in desetino nad cerkvami, ki jih je zgradila in podarila takrat novoustanovljenemu samostanu. Med njimi je bila tudi trušenjska cerkev.⁶ Nadškof Gebhard je skoraj tri desetletja kasneje samostan ukinil ter s papeževim in kraljevim dovoljenjem leta 1072 v Krki ustanovil škofijo.⁷ Sredi 11. stoletja je Trušenjska dolina tako iz posesti Heminega rodu postala najprej last Heminega samostana in nato krške škofije. Krški škof Berthold (1090–1106), prav tako iz Heminega rodu, je oba gradova s pripadajočimi dvori in vinogradi podelil v fevd grofu Engelbertu Spanheimskemu (poznejšemu koroškemu vojvodi), kar je po njegovi smrti podedoval njegov mlajši brat Bernhard. Ta fevdalni

odnos Spanheimov do krške škofije se po letu 1147 ni več upošteval, Otokarji pa so to posest smatrali za alodialno.⁸

Prvič se leta 1106 kot Trušenjska omenjata brata Gerolt in Reginhoh.⁹ V naslednji generaciji se kot Trušenjski omenjajo Reginbert (Rajnbert) (1123–1147), Volbert (ca. 1123–1142 oz. –1173), Viker (ca. 1123–ca. 1152), Valhun (ca. 1123–1147) in Gerloh (ca. 1123–ca. 1162/71). Večinoma jih najdemo v spremstvu Spanheimov in zdi se, da so bili med seboj vsi bratje, vendar so mnenja o tem deljena.¹⁰ Medtem ko je bil Rajnbert svoboden,¹¹ je bil Gerloh leta 1154 oz. 1155 označen kot krški ministerial,¹² Volbert (ali pa njegov istoimenski sin) pa leta 1173 morda kot koroški (spanheimski).¹³ Obstaja tudi možnost, da sta v istem času živela dva Rajnberta, imenovana pot Trušnjah ter da je bil eden brat Volberta, Vikerja, Valhuna in Gerloha,¹⁴ drugi pa svobodni gospod.¹⁵ V tem primeru bi bilo mogoče povezati svobodnega Rajnberta in že omenjena brata Gerolta in Reginhoha, ki sta prav tako bila svobodna.¹⁶

V listini grofa Bernharda iz časa med letoma 1105 in 1126 med pričami srečamo Rajnberta in njegovega sina Kolona. Za njima pričajo tri druge priče, nato pa Konrad Trušenjski in njegov sin Konrad. Za obema Konradoma sta spet navedeni dve drugi priči, nato pa sledijo bratje Volbert, Viker in Valhun Trušenjski.¹⁷ V spanheimski listini, izdani med letoma 1123 in 1130, se med pričami omenjata Konrad in Vitmar Trušenjska. Za njima pričata dve drugi priči, nato pa bratje Volbert, Viker, Valhun in Gerloh.¹⁸

Grof Bernhard je 20. aprila 1147 obdaroval samostan Št. Pavel in kot priči sta bila navzoča Rajnbert Trušenjski in njegov sin Henrik I. Za njima so bile navedene štiri druge priče, nato pa Konrad Trušenjski in njegov istoimenski sin. Takoj na mestu za njima je bil naveden Valhun Trušenjski.¹⁹ Bernhard je (okrog) istega dne obdaroval tudi samostan v Vetrinju in takrat je bil kot priča

⁸ Hausmann, Otakare, str. 228.

⁹ MDC I, št. 40; MDC III, št. 525 (tukaj brez pridevka).

¹⁰ MDC III, št. 521, 572, 574; MDC I, št. 54; MDC III, št. 749; MDC I, št. 128, 138, 150 (III.); MDC III, št. 1035, 1132; MDC I, št. 279; Hausmann, Otakare, str. 228; Pirchegger, Landesfürst 1, str. 153–154.

¹¹ MDC I, št. 138; MDC III, št. 796.

¹² MDC I, št. 187 (I. in II.); Hausmann, Otakare, str. 228.

¹³ MDC III, št. 1035, 1132; MDC I, št. 279; Hausmann, Otakare, str. 228, 232.

¹⁴ MDC III, št. 749; Pirchegger, Landesfürst 1, str. 154.

¹⁵ MDC III, št. 796.

¹⁶ Pirchegger, Landesfürst 1, V. TRIXNER (zu S. 153 ff.), genealoška preglednica ob koncu knjige, stran brez številčne oznake.

¹⁷ Hans Pirchegger trdi, da je listina bržkone nastala malo po letu 1130. MDC III, št. 521; Pirchegger, Landesfürst 1, str. 153–154 in 172 (op. 8).

¹⁸ MDC III, št. 572.

¹⁹ MDC III, št. 838.

¹ MDC III, št. 10.

² MDC I, št. 3.

³ Hausmann, Otakare, str. 228.

⁴ Kohla, Burgen, str. 210, 227, 343.

⁵ Fräss-Ehrfeld, Geschichte, str. 119, 149.

⁶ UBSt I, št. 53.

⁷ Braumüller, Geschichte, str. 79.

naveden Rajnbert s svojima sinovoma Gotfridom I. in Kolonom I., takoj za njimi pa Konrad in njegov sin Konrad Trušenjska. Nato so bile navedene tri druge priče, ki jim je sledil Valhun Trušenjski.²⁰ Že omenjeni Vitmar Trušenjski (ali morda njegov potomec) se je pojavil tudi leta 1181, ko je pričal v cmureški listini. V isti listini je pričal tudi Henrik I. Trušenjski, vendar sta se omenjala ločeno drug od drugega. Henrik je bil med pričami naveden takoj drugi, Vitmar pa skoraj zadnji. Med njima bilo tako navedenih 15 prič.²¹

Kot Trušenjski je bil za leto 1142 omenjen tudi neki Vilinh. V tem času je pričal pri grofu Bernhardu. Med pričami je bil naveden takoj za brati Rajnbertom, Valhunom, Volbertom in Vikerjem.²² Vilinh (brez pridevka) se je kot priča pri Spanheimih sicer pojavil še dvakrat, prvič že leta 1124, drugič pa pred letom 1147.²³

Listina, ki je bila izdana med letoma 1143 in 1164, omenja tudi Bertrada iz Trušenj, ki je vetrinjskemu samostanu podelil tri kmetije, a je za to dejanje potreboval dovoljenje grofa Otokarja III. Bil je torej njegov ministerial.²⁴ Konrad II. Trušenjski se je, kot rečeno, skupaj z očetom zadnjič omenjal leta 1147. Po eni izmed variant bi lahko pri njem šlo za Konrada Svibenskega, ki bi se naj po novem gradu Svibno imenoval po letu 1147.²⁵

Oglede na vse navedeno bi smeli sklepati, da so bile Trušenjske družine tri, v skladu s tremi že omenjenimi gradovi. Hans Pirchegger smatra oba Konrada za svobodna, Vitmarja in Vilinha pa za nesvobodna. Sam sicer tudi piše, da stojijo svobodne priče včasih med nesvobodnimi.²⁶ Glede na to, v katerih listinah so pričali in kakšen položaj so med pričami imeli, se zdi verjetno (ne pa gotovo), da je pri vseh štirih šlo za spanheimske ministeriale.

Leta 1147 je grof Bernhard Spanheimski na križarskem pohodu padel v turško zasedo in izgubil življenje.²⁷ Po njem je štajerski mejni grof Otokar III., nečak njegove žene Kunigunde, podedoval obširna ozemlja v Podravju, poleg tega pa tudi vrsto gradov in ministerialnih rodbin na Koroškem. Najpomembnejša med njimi je bila rodbina Trušenjskih.²⁸ Njeni člani so imeli kot sedeža družine od Spanheimov (in kasneje Otokarjev in Babenberžanov) Zgornje in Srednje Trušenje, Waisenberg pa

je krškemu škofu Henrik I. (1167–1174) uspelo odkupiti.²⁹

Pred letom 1147 je območje Dravske doline zahodno od potoka Velka in Vurmata spadalo k ožji vojvodini Koroški in podjunske grofiji. Po tem datumu je prišlo pod Otokarje in s tem kasnejši Štajerski.³⁰ Niso sicer vsi Trušenjski postali štajerski ministeriali, temveč le določen del in predvsem potomci že omenjenega Rajnberta.³¹ Iz listine krškega škofa Romana I., datirane v leto 1160 tako izvemo, da je Popon iz Peggau napadal škofijske posesti. Nekega dne so ga pognali v beg škofovi ministeriali, med katerimi so se posebej izkazali Trušenjski (*«...inter quos Truhsinenses studiosius ceteris nobis aderant...»*). Konkretnih imen Trušenjskih v listini ne najdemo.³² Morda je šlo za Gerloha oz. njegovo družino.

Rajnbertov sin Kolon I. je bil leta 1155 še prištet k *nobiles*, kar bi bilo v skladu s svobodnim stanom njegovega očeta, osem let za tem pa ga najdemo že med salzburškimi, koroškimi in briksenskimi ministeriali. Sam je bil otokarski ministerial, kakor izpričujejo druge listine, v katerih je pričal.³³ Imel je sina Henrika II., ki pa je umrl pred svojim očetom in bil med letoma 1164 in 1189 pokopan v samostanu Št. Pavel v Labotski dolini. Ob tej priložnosti je Kolon podelil samostanu kmetijo.³⁴ Kolon I. je začasno imel, bržkone kot otokarski fevd, odvetništvo nad samostanom v Eberndorfu (Dobrla vas) in zaradi njega prišel v spor s Havardom Podjunskim. Do poravnave med sprtima stranema je prišlo leta 1194.³⁵

V obravnavanem obdobju se je mnogo starih svobodnih rodbin (npr. Šaleški, Šoštanjski, Orti) odločilo za (ali je bilo prisiljenih v) korak formalne podreditve močnejši rodbini, pri čemer so svoje nekdanje alode prejeli nazaj v fevd. S tem korakom so se rešile pritiska močnejših sosedov, saj so v svojem novem fevdnem gospodu pridobile močnega zaveznika, hkrati pa se njihova moč v praksi ni kaj dosti zmanjšala. Možno bi bilo, da so se tudi potomci Rajnberta I. odločili za podoben korak.³⁶

Otokarski ministerial je bil tudi Henrik I. Trušenjski, že omenjeni drugi Rajnbertov sin.³⁷ Poleg

²⁰ MDC III, št. 839.

²¹ MDC III, št. 1276.

²² MDC III, št. 749.

²³ MDC III, št. 547 (II.), 608.

²⁴ Hausmann meni, da je listina nastala med letoma 1148 in 1164. MDC III, št. 762; Hausmann, Otakare, št. 228, 235, 263 (op. 49), 266 (op. 144).

²⁵ Kos, Blesk, str. 74.

²⁶ Pirchegger, Landesfürst 1, str. 154 in V. TRIXNER (zu S. 153 ff.), genealoška preglednica ob koncu knjige, stran brez številčne oznake.

²⁷ MDC III, št. 858; Gradivo IV, št. 245.

²⁸ Dopsch, Länder und Reich, str. 285–288.

²⁹ MDC I, št. 248; Fräss-Ehrfeld, Geschichte, str. 540; Hausmann, Otakare, str. 228, 231.

³⁰ Pirchegger, Untersteiermark, str. 150; Pferschy, Beurteilung, str. 367.

³¹ Hausmann, Otakare, str. 228–229.

³² Listina je sicer ponaredek in je nastala okoli leta 1213, vendar na podlagi neke pristne listine. MDC I, št. 213; Gradivo IV, str. 407; Hausmann, Otakare, str. 228.

³³ UBSt I, str. 263; MDC III, št. 1082; Hausmann, Otakare, str. 229.

³⁴ MDC III, št. 1073 (IV.); Gradivo IV, št. 477 (IV.).

³⁵ MDC III, št. 1445; Hausmann, Otakare, str. 229, 246.

³⁶ Ravnika, Po zvezdnih poteh, str. 45–55; Ravnika, Orti na Savinjskem, str. 568.

³⁷ MDC III, št. 1257, 1260; UBSt I, št. 619, 620; Pirchegger, Landesfürst 1, str. 155.

svojega brata Kolona je bil leta 1155 prištet k *nobiles*. Njegova žena Matilda je bila iz visokega plemstva, hči grofa Konrada I. Valleyskega iz rodbine Wittelsbachov in vdova Sigfrida Lebenauskega iz rodbine Spanheimov. Henrik je imel z njo pet sinov: Kolona II., Gotfrida II., Alberta, Otona I. in Konrada. Imeni slednjih dveh sta bili tipični v Matildini družini.³⁸ Henrik in Matilda sta imela tudi dve hčeri. Geburga je bila poročena z Ortolfom Planinskim, Matilda pa s Henrikom I. Svibenskim. Slednji je po svoji ženi verjetno prišel do dela smledniške posesti, ki so ga Trušenjski morda prevzeli po letu 1147.³⁹

Ali so bili Gotfrid I., Rajnbert II. in Ortolf I., mlajši bratje Kolona I. in Henrika I. prav tako otokarski ministeriali, zaradi pomanjkanja podatkov ni mogoče z gotovostjo trditi, je pa to zelo mogoče.⁴⁰ Poleg otokarskih in babenberških fevdov so imeli Trušenjski fevde tudi od krške škofije, salzburske nadškofije, koroških vojvod in samostana Št. Pavla.⁴¹

Tudi sinovi Henrika I. in njegove žene Matilde so bili ministeriali zadnjega pripadnika rodbine Otokarjev, Otokarja IV. in njegovih babenberških naslednikov. Kolon II. (ca. 1183–1227) je bil v listinah označen kot *miles* ali kot *nobiles miles*.⁴² Imel je sina in soimenjaka Kolona III. (1208–1224), ki ga v listinah srečujemo skupaj z očetom.⁴³

Gotfrid II. (ca. 1185–1218) se ni imenoval samo po Trušnjah, temveč od leta 1193 tudi po Grabštajnu. Ta grad, katerega razvaline se danes imenujejo Altgrafenstein⁴⁴ ali po ljudsko Larchenau in ležijo jugovzhodno od Celovca,⁴⁵ je krški škof Roman I. leta 1158 podelil koroškemu vojvodi Henriku V. iz rodu Spanheimov.⁴⁶ Gotfrid II. je torej Grabštajn imel v fevdu od koroškega vojvode in je bil leta 1205 označen kot njegov ministerial.⁴⁷ Kljub temu ga že leta 1189 najdemo tudi med štajerskimi ministeriali ter med letoma 1206 in 1214 v listinah štajerskega vojvode Leopolda VI.⁴⁸

Za tri mlajše sinove Henrika I. ni poročil, ki bi jih označevala kot ministeriale zadnjega Otokarja, vendar smemo na to sklepati glede na položaj njihovega očeta in dveh starejših bratov. To potrjujejo tudi poročila iz babenberskega obdobja. Otona I. (ca. 1183–1237) s pridevkoma Trušenjski in Dravograjski najdemo pogosto ob štajerskem vojvodi Leopoldu VI. Večkrat je tudi izrecno označen kot Leopoldov ministerial.⁴⁹ Konrad (1187–1239) je postal duhovnik. Leta 1201 je služboval kot kaplan salzburskega nadškofa in župnik v Mühldorfu am Inn. Leta 1222 je postal opat v Št. Pavlu, a je moral leta 1232 odstopiti.⁵⁰ Albert se je med letoma 1187 in 1218 v listinah pojavljal le občasno in to skupaj z enim ali več brati.⁵¹ V listini iz leta 1216, izdani na gradu Nove Trušnje (*in castro nouo Thusin*) za gornjegrajski samostan, je bil prvič imenovan s pridevkom Marenberški (*ego Albertus de Marienberg*).⁵² Ko je njegova vdova Gizela s sinom Sigfridom leta 1251 ustanovila samostan za dominikanke, ga že dolgo ni bilo več med živimi.⁵³

Gotfrid II. Grabštajnski, začetnik grabštajnske veje Trušenjskih je imel štiri sinove, ki so se imenovali tako po Trušnjah kot po Grabštajnu: Ulrika Trušenjskega, Henrika Grabštajnskega, Kolona IV. Trušenjskega in Gotfrida III. Grabštajnskega. Bratje so leta 1239 v Gradcu izdali listino, v kateri sta Ulrik in Henrik potrdila Kolonovo in Gotfridovo daritev desetih funtov dohodkov nemškemu viteškemu redu. Možno bi bilo, da je bil Gotfrid sam član tega (ali katerega drugega) reda, saj je bil v nasprotju s Kolonom (*frater noster Cholo*) še posebej označen kot brat (*frater noster frater Gotfridus*). Leta 1259 je v listini koroškega vojvode Ulrika pričal tudi *frater Cholo de Truhsen*. Če je v tem primeru šlo za Kolona IV., je bil morda tudi on član kakega reda. Prav tako je pričal *frater Cholo de Truhsen* v neki listini iz leta 1272. Morda je šlo tudi tukaj za člana grabštajnske veje rodbine. Sinova Henrika Grabštajnskega sta bila Rudolf in Gotfrid IV. Ulrik Trušenjski se je z vetrinjskim samostanom zapletel v spor in bil leta 1253 obtožen ropanja in požiganja na samostanski posestvih. Vmes je posegel papež Inocenc IV. Naročil je koroškemu arhidiaconu in podjunskega ter breškemu proštu, naj razsodijo v tožbi vetrinjskega opata. Ko so leta 1276 koroški in štajerski plemiči prisegli zvestobo Habs-

³⁸ UBSt II, št. 16; Hausmann, Otakare, str. 229.

³⁹ Kos, Blesk, str. 75–76, 139, 160–161, 176 in 7. SVIBENSKI (viri), str. 390 in 8. PLANINSKI IN SVIBENSKO-PLANINSKI (viri), str. 393; Kos, Vitez, str. 216.

⁴⁰ MDC III, št. 839; UBSt I, št. 263, 401; Hausmann, Otakare, str. 229–230.

⁴¹ Fräss-Ehrfeld, Geschichte, str. 188.

⁴² MDC III, št. 1073 (I.), 1315, 1335, 1460; MDC IV/1, št. 1560, 1748, 1772, 1785; Hausmann, Otakare, str. 230.

⁴³ Gradivo V, št. 134; BUB I, št. 193; UBSt II, št. 214.

⁴⁴ MDC III, št. 1073 (I.), 1315, 1335, 1412, 1413, 1416, 1436, 1460; MDC IV/1, št. 1560, 1575; MDC I, št. 412, 413; MDC IV/1, št. 1632, 1682 (III.), 1748, 1772; Hausmann, Otakare, 230.

⁴⁵ Kohla, Burgen, str. 93.

⁴⁶ MDC I, št. 201.

⁴⁷ MDC IV/1, št. 1575.

⁴⁸ UBSt II, št. 78, 98, 108; MDC IV/1, št. 1667; MDC I, št. 437; MDC IV/1, št. 1673; BUB I, št. 193; Hausmann, Otakare, str. 230.

⁴⁹ MDC III, št. 1073 (I.), 1335, 1402, 1408 (III.), 1413, 1416; MDC I, št. 369; MDC IV/1, št. 1560; MDC I, št. 418, 433, 435; MDC IV/1, št. 1748, 1772, 1785, 1794; Hausmann, Otakare, str. 230.

⁵⁰ MDC III, št. 1073 (I.), 1335; MDC IV/1, št. 1560; UBSt II, št. 369; Hausmann, Otakare, str. 230–231.

⁵¹ MDC III, št. 1335, 1402, 1416, 1460; MDC IV/1, št. 1560; MDC I, št. 433; MDC IV/1, št. 1748, 1772; Hausmann, Otakare, str. 231.

⁵² UBSt II, št. 144.

⁵³ UBSt III, št. 93.

buržanu Rudolfu, je bil med njimi tudi Gotfrid Trušenjski, najverjetneje iz grabštajnske veje rodbine Trušenjskih, ki se je kot priča pojavil že dvakrat leta 1269.⁵⁴

Prav tako je stranska veja Trušenjskih nastala na gradu Liebenberg (današnje razvaline nosijo ime Ältliebenberg), ležečem zahodno od Šentvida ob Glini.⁵⁵ Liebenberg so leta 1122 po Eppensteinih dobili Otokarji in tam prebivajoči Trušenjski so bili štajerski ministeriali.⁵⁶ Kot prvi nam je iz leta 1188 poznan Volbert Liebenberški,⁵⁷ ki je leta 1192 imenovan *ministerialis ducis Styrensis*.⁵⁸ Zadnjič Volberta srečamo kot pričo med ministeriali v listini štajerskega vojvode Leopolda VI. iz leta 1203.⁵⁹ Možno je, da sta Volbert Liebenberški in Volbert (I. ali II.) Trušenjski (1162–1180) ista oseba. Ta domneva ima oporo v imenih Volbertovih potomcev, ki so bila Vikar, Valhun in Henrik.⁶⁰ Volbert II. Liebenberški je imel dva sinova, od katerih je Henrik umrl mlad.⁶¹ Drugega sina Ulrika najdemo v listinah med letoma 1216 in 1263.⁶² Iz listine iz leta 1238, katero je krški škof izdal za grofa Hermana II. Ortenburškega, izvemo, da je bil Ulrik Liebenberški krški ministerial (v nasprotju s svojim očetom, ki je bil štajerski). Liebenberg je imel v fevdu od štajerskega vojvode Hermana Ortenburškega in se je zanj prepiral z Ulrikom. Če je imela tudi krška škofija kakšne pravice nad Liebenbergom, iz virov ni jasno razvidno.⁶³

Iz listine, izdane leta 1202 izvemo, da so se Trušenjski ministeriali (*«...Trussenses ministeriales...»*) z župnikom Henrikom iz kraja Kappel am Krappfeld (Kapela na Krapškem polju) prepirali glede pravic do cerkve v kraju »Zungoisdorph«. Obe stranki sta se obrnili na salzburškega nadškofa Eberharda II. in Trušenjski ministeriali so uspeli dokazati, da imajo prav. Župnik Henrik se je nato pritožil na Sveti sedež (*«...Unde prefatus Heinricus timens se causam amissurum sedem apostolicam appellavit...»*). Slednji so pozneje, ko je nadškof posvečal vetrinjski samo-

stan, temu samostanu podelili pravice do omenjene cerkve. Henrik ni temu nič ugovarjal, temveč je čez nekaj časa opustil svojo pritožbo na Sveti sedež in se odrekel vsem svojim morebitnim pravicam do cerkve. Nadškof je cerkev nato podelil vetrinjskemu samostanu.⁶⁴

Cmureška veja

Območje cmureškega gospostva se je razprostiralo na obeh straneh Mure na današnji slovensko avstrijski meji. Cmureški grad, stoječ na strmi vzpetini na desnem bregu Mure (od leta 1919 na jugoslovanski strani), so do srede 12. stoletja zgradili svobodni gospodje Cmureški. Kot prvi Cmureški se med letoma 1148 in 1171 pojavlja Burhard, svobodni gospod. Večji del gospostva je bil alod. Burharda je nasledila veja rodbine Trušenjskih, kakor lahko sklepamo iz njenega grba (tipičen motiv Trušenjskih je orel) in imena Rajnbert, ki se v tej veji ves čas pojavlja.⁶⁵

Svobodni gospod Burhard je umrl ok. 1172. Kot njegov naslednik je nastopil Rajnbert I. (1172–1197),⁶⁶ ki je bil morda Burhardov sorodnik preko svoje matere.⁶⁷ Nekje med letoma 1167 in 1174 se je vojskoval s krškim škofom Henrikom I.⁶⁸ Preden se je leta 1172 odpravil na romanje v Jeruzalem, je bil v listini mejnega grofa Otokarja IV. že omenjen kot *ministerialis noster*.⁶⁹ V tem primeru ni jasno, ali se Rajnbertov ministerialni položaj nanaša na Otokarjevo lastništvo nad posestjo v Ingolsthalu, ki jo je Rajnbert I. takrat podarjal samostanu v St. Lambrechtu.⁷⁰ Okoli leta 1175 oz. med letoma 1173 in 1180 je Rajnbert I. Št. Pavlu podelil zaselek Oseko (Oberhaag) pri Arnežu (Arnfels), katero naj bi ta za vedno dobil po njegovi smrti ter po smrti njegovega sina in žene Brigide.⁷¹ Šest let kasneje (1181) se je po večkratnih prošnjah menihov iz Št. Pavla popolnoma odrekel dohodkom od mitnine v Bistrici (*«in loco apud Feustritz»*), ki jih je do takrat izterjeval po krivici, sedaj pa se je zavezal, da menihov ne bo več nadlegoval.⁷²

⁵⁴ Kolona Trušenjskega iz leta 1259 navaja August von Jaksch sicer kot »frater Cholo de Truhsen«, Joseph von Zahn pa v isti listini le kot »Cholo de Truhsen.« MDC IV/1, št. 2171; UBSt Erg., št. 51; MDC IV/1, št. 2390; Gradivo VI, št. 198; UBSt III, št. 277; MDC II, št. 633; UBSt IV, št. 335, 339, 445, 600; MDC IV/2, Trixen-Unterdrauburg-Grafenstein; Saldenhofen-Seltenheim. IX., genealoška preglednica ob koncu knjige, stran brez številčne oznake.

⁵⁵ Hausmann, Otakare, str. 231; Kohla, Burgen, str. 182.

⁵⁶ Fräss-Ehrfeld, Geschichte, str. 521.

⁵⁷ UBSt I, št. 688, 689.

⁵⁸ MDC III, št. 1387.

⁵⁹ Hausmann, Otakare, str. 232.

⁶⁰ MDC III, št. 1035, 1132; MDC I, št. 279; UBSt III, št. 32; Hausmann, Otakare, str. 232.

⁶¹ MDC III, št. 1407.

⁶² MDC I, št. 459, 462; MDC IV/1, št. 1856, 1857, 1881; MDC II, št. 541 (=514b); MDC I, št. 536, 537; MDC II, št. 556, 562, 570; UBSt III, št. 32; MDC II, št. 598; MDC IV/2, št. 2804; Hausmann, Otakare, str. 232.

⁶³ MDC II, št. 556; Hausmann, Otakare, str. 232.

⁶⁴ MDC III, št. 1520 (I. in II.); Gradivo V, št. 38.

⁶⁵ Pirchegger, Untersteiermark, str. 35; Kos, Vitez, str. 263, 341.

⁶⁶ MDC III, št. 1084, 1162; UBSt I, št. 552, 555; MDC III, št. 1276, 1297, 1315, 1448; Hausmann, Otakare, str. 236.

⁶⁷ Pirchegger, Landesfürst 3, str. 229.

⁶⁸ MDC I, št. 248.

⁶⁹ MDC III, št. 1084; MDC Erg., št. 1160a (=1084).

⁷⁰ Hausmann, Otakare, str. 236.

⁷¹ MDC III, št. 1162; Gradivo IV, št. 567.

⁷² Mnenja o tem, za katero Bistrico gre, so deljena. Joseph von Zahn je mnenja, da gre za današnjo Slovensko Bistrico, Franc Kos meni, da se Zahn moti in sam trdi, da gre za vas zahodno od Maribora, August von Jaksch pa jo označi kot »Feustritz (w. Marburg)«. Hans Pirchegger trdi, da gre za Bistrico ob Dravi. MDC III, št. 1276; UBSt I, št. 617; Gradivo IV, št. 648; Pirchegger, Landesfürst 3, str. 229.

Cmurek v 17. stoletju (Vischer, Topographia ducatus Stiriae, 1. Band, str. 268).

Rajnbart I., v neki listini iz leta 1212 imenovan za »enega izmed prvih štajerskih ministerialov,«⁷³ je posedoval tudi gospostvo Arnež, ki ga je zelo verjetno imel v fevdu od Otokarjev. Svoje pravice nasproti Št. Pavlu je prav tako terjal do posestva na Remšniku pri Arnežu in do treh hub v Hohenreinu pri Mariboru. Svojim zahtevam se je odpovedal, ko mu je samostan dal tri marke za hube ter 60 mark in konja za posest na Remšniku. V fevdu od Št. Pavla je imel tudi grad (in gospostvo) Žlemberg (Schmierenberg), ki je stal severovzhodno od Duha na Ostrem vrhu, na avstrijski strani današnje slovensko-avstrijske meje. Verjetno mu je pripadalo še salzburško gospostvo Reisberg v Labotski dolini, katerega so si kasneje skušali pridobiti dediči njegove hčere Gertrude.⁷⁴

Kakor drugi plemiči tistega časa je Rajnbart I. nekaj svoje posesti daroval samostanom. Leta 1172 je samostanu v St. Lambrechtu podaril že omenjeno posest v Ingolsthalu za dušni blagor svoje matere in sebe, a si je pravico do uživanja te posesti pridržal do svoje smrti. Leta 1183 je daritev brez pridržka obnovil za dušni blagor svoje matere in očeta. Nekje pred letom 1208 je seckauski samostan od Rajnbarta I. (ali že njegovega sina) dobil »Stoyderamsdorf,« najverjetneje nekje na žlemberškem gospostvu. Na Koroškem, kjer je prav tako imel posesti, je imel Rajnbart nekje med letoma 1195 in 1196 odvetniške pravice za osojski samostan.⁷⁵ Iz tedaj iz-

dane listine je razvidno, da je Rajnbart I. imel odvetništvo nad osojskim samostanom v imenu štajerskega vojvode Leopolda, v času osojskega opata Hiltevarda. Rajnbart je imel tudi (štajerski) fevd Glanegg (Klanek) in Osojski samostan je dal Rajnbartovemu ministerialu Ditriku Glaneškemu (»... miles meus Dietricus de Glanech...«) dve hubi, ki bi po Ditrikovi smrti spet pripadli samostanu.⁷⁶

Rajnbart I. je najverjetneje umrl kmalu po letu 1196 in zapustil sina Rajnbarta II., ki je bil ob očetovi smrti še deček. Med njegovimi uradniki in reinskim samostanom, nad katerim je imel odvetništvo, so nato nastali spori zaradi nekega gozda. Ker so se menihi pritožili pri štajerskem vojvodi Leopoldu VI., je ta Rajnbartu II. odvetništvo vzel, Rajnbart pa se je s samostanom uspel spraviti.⁷⁷ Kakor izvemo iz šentpavelske listine iz časa med letoma 1193 in 1220, je Rajnbart II. Št. Pavlu ob nekem pokopu (očeta?) izročil dve hubi v Bischofegg, ob pokopu svoje žene Elizabete pa še 10 hub v istem kraju ter še eno v kraju Siegelsdorf v Labotski dolini.⁷⁸

Elizabeta je bila salzburška ministerialka in morda je Cmureškim ona prinesla že omenjeno gospostvo Reisberg. Salzburški nadškof Eberhard II. in štajerski vojvoda Leopold VI. sta tako leta 1208 sklenila pogodbo glede delitve Rajnbartovih in njenih otrok. Vojvoda je po tej pogodbi dobil hčeri Gertrudo in Elizabeto, ostale otroke pa po starodavnem pravu nadškof, namreč (neimenovanega)

⁷³ UBSt II, št. 122 (»...quod quidam de primoribus ministerialium Styrensiū nomine Reimbartus...«).

⁷⁴ UBSt II, št. 182; Pirchegger, Landesfürst 3, str. 229–230; Koropec, Šentpavelski Remšnik, str. 126; Koropec, Selniško, str. 62.

⁷⁵ MDC III, št. 1084, 1297, 1448; UBSt II, št. 91; Pirchegger, Landesfürst 3, str. 230–231.

⁷⁶ Iz listine ni jasno razvidno, ali gre za Leopolda V. ali VI. MDC III, št. 1448; Hausmann, Otakare, str. 236, 245–246; Pirchegger, Landesfürst 3, str. 230.

⁷⁷ UBSt II, št. 122; Gradio V, št. 202.

⁷⁸ MDC III, št. 1408; Pirchegger, Landesfürst 3, str. 231.

sina in (neimenovano) hči. Naslednji sin, ki bi se rodil, bi pripadel vojvodi. Ostale otroke, ki bi se še rodili, bi si pravično razdelila. Dogovorila sta se tudi, da vsi otroci dedujejo enako, ne glede na to, ali so vojvodovi ali nadškofovi. Vojvoda je nadškofu nadalje predal sinova Majnharda Hornberskega, in sicer Majnharda in Gotfrida. Iz listine ni čisto jasno razvidno, če mu ju je predal, da bi v zameno dobil vse štiri Rajnbertove otroke, ali le za Gertrudo in Elizabeto.⁷⁹

Kmalu za temi dogodki se je opat cistercijanskega samostana v Vetrinju proti Rajnbertu II. pritožil Svetemu sedežu. Trdil je, da si »*Reimbertus miles de Murecke*« v Velikovu po krivem lasti njihovo hišo, v Bistrici pa po krivem zahteva mitnino od samostanskih ljudi. Papež je v odgovor zahteval, naj osojski in šentpavelski opat ter velikovski naduhovnik zaslišijo obe stranki in stvar razsodijo.⁸⁰ Prav tako se je Rajnbert II. prepiral z admontskim samostanom, in sicer zaradi desetine v kraju »Gamnar« v Labotski dolini. Spor sta razrešila salzburski nadškof Eberhard II. in štajerski vojvoda Leopold VI. Da se je Rajnbert odrekel svojim zahtevam, je dobil od samostana odškodnino.⁸¹ Po smrti Leopolda VI. leta 1230 sta si Rajnbert II. in njegov istoimenski sin to desetino spet prisvojila, a sta se leto zatem v korist admontskega samostana ponovno odpovedala vsem desetinam v Gamnarju in Obdachu.⁸²

Kot član pomembne in močne rodbine štajerskih ministerialov je bil Rajnbert II. udeležen pri raznih pomembnih političnih dogodkih, tako na območju štajerske vojvodine kot tudi izven nje. Po smrti avstrijsko-štajerskega vojvode Babenberžana Leopolda V. leta 1194 je vojvodino Avstrijo po njem dobil njegov sin Friderik I., vojvodino Štajersko pa njegov mlajši brat Leopold. Ob Friderikovi smrti štiri leta kasneje je Leopold (VI.) prevzel oblast tudi nad Avstrijo. Nad obema vojvodinama je vladal vse do svoje smrti leta 1230.⁸³ Politično ravnovesje v cesarstvu se je podrlo že septembra 1197, ko je na Siciliji umrl cesar Henrik VI. iz dinastije Stauffovcev. V samem cesarstvu je bil Henrikov sin Friderik za kralja sicer že izvoljen, ni pa še bil okronan. Stauffovski nasprotna Welfska dinastija je v tem trenutku zmede spet dvignila glavo in nastopila je nevarnost državljanske vojne. Pretendent za nemški prestol sta bila dva. Stauffovec Filip se je pred svojo izvolitvijo izrekel za pripravljenega prevzeti regentstvo za svojega nečaka Friderika, vendar nje-

govi privrženci tega niso hoteli. Njegov nasprotnik, na angleškem dvoru vzgojeni 16-letni Welf Oton, je bil poitouški grof, ki je imel v samem cesarstvu kaj malo posesti.⁸⁴ Babenberžan Leopold VI. je bil v tem sporu na Filipovi strani.⁸⁵ Oba pretendenta sta bila od svojih privržencev leta 1198 izvoljena in okronana za kralja. Filip je bil v boju za prestol uspešnejši in s papežem se mu je uspelo celo dogovoriti za kronanje v Rimu, ko je bil leta 1208 nenadoma umorjen. Stauffovski tabor (tudi Leopold VI.) je nato popustil, saj se mu boj za oblast takrat mladoletnega Friderika (II.) ni zdel smiselna alternativa, njegova mati pa se je sinovi izvolitvi odpovedala. Oton je zdaj sam hotel doseči svoje kronanje v Rimu in se je z ogromno vojsko tja odpravil poleti 1209.⁸⁶

Rajnbert II. Cmureški se je ob tem nenadnem preobratu novi politični situaciji skušal čimbolj prilagoditi. Kakor mnogi njegovi sorodniki se je ravnal po zgledu svojega vojvode in pri njem večkrat pričal v času samostojne Otonove vladavine.⁸⁷ Papež je Otona sicer okronal za cesarja, vendar je Oton zahteval zase vedno več pravic v Italiji, kar je med njima privedlo do spora. Oton je z vojsko skušal zasesti sicilsko kraljestvo. Papež je Otona izobčil, skupina nemških mogočnikov pa ga je odstavila. Za novega vladarja je bil izvoljen Stauffovec Friderik (II.). Otonu je nato po bliskoviti vrnitvi iz Italije situacijo v cesarstvu uspelo obvladati z vojsko. Čeprav je bil Leopold VI. med cesarjevo odsotnostjo med njegovimi nasprotniki, se mu je bil zdaj spet prisiljen podrediti.⁸⁸ Rajnbert II. Cmureški mu je sledil. Maja 1212 je pričal v Leopoldovi listini, še istega meseca pa skupaj z Leopoldom v Otonovi listini v Nürnbergu. S to listino je Oton sprejel samostan v St. Florianu v svoje varstvo (v obeh listinah je pričal tudi Gotfrid II. Grabštajnski).⁸⁹ Sklepamo, da se je v cesarjevi bližini gibal kot ministerial svojega gospoda, vendar je bil vojaško močen tudi sam in Oton je bil posebej v tem težkem času vesel čisto vsake podpore. Nedvomno bi Rajnberta II. zelo rad sprejel tudi, če bi mu svoje moči hotel ponuditi proti volji štajerskega vojvode.

Situacija v cesarstvu se je kljub vsem Otonovim ukrepom zanj naglo slabšala in jeseni leta 1212 je tudi Leopold VI. zapustil Otonov tabor, se postavil na stauffovsko stran ter kasneje svoje odločitve ni več spreminjal. Decembra 1212 je bil Stauffovec Friderik v Frankfurtu izvoljen za kralja.⁹⁰ Februarja nasled-

⁷⁹ Hans Pirchegger meni, da je vojvoda nadškofu sinova Majnharda Hornberskega predal zato, da je od njega lahko dobil vse Rajnbertove otroke. UBSt II, št. 88; Pirchegger, Landesfürst 3, str. 231.

⁸⁰ MDC IV/1, št. 1642; Gradio V, št. 158.

⁸¹ UBSt II, št. 123; Pirchegger, Landesfürst 3, str. 232.

⁸² UBSt II, št. 287; Pirchegger, Landesfürst 3, str. 232.

⁸³ Dopsch, Länder und Reich, str. 303–304.

⁸⁴ Vocke, Ende der staufischen Herrschaft, str. 265–266, 268.

⁸⁵ Lechner, Babenberger, str. 195.

⁸⁶ Görich, Stauffer, str. 172.

⁸⁷ UBSt II, št. 98, 118; Gradio V, št. 184; MDC IV/1, št. 1667; MDC I, št. 437.

⁸⁸ Dopsch, Länder und Reich, str. 174–176; Lechner, Babenberger, str. 199.

⁸⁹ MDC I, št. 437; MDC IV/1, št. 1670; Gradio V, št. 194.

⁹⁰ Lechner, Babenberger, str. 200; Görich, Stauffer, str. 92.

nje leto je v Regensburgu izdal listino za avguštnski kanoniški samostan v St. Florianu.⁹¹ S tem dejanjem je potrdil Otonovo listino, ki jo je ta za isti samostan izdal v letu pred tem.⁹² Med ostalimi sta bila Friderikovi priči vojvoda Leopold VI. in Rajnbert II. Cmureški, ki sta devet mesecev pred tem pričala v Otonovi listini, zdaj pa sta v novi situaciji obrnila plašč po vetru in se pridružila njegovemu nasprotniku. Dejstvo, da so se mnogi plemiči spomladi leta 1212 znašli na Otonovi strani, gre pripisati bolj njegovi vojaški sili in ne iskrenim namenom teh plemičev.

Odločilen dogodek v tekmi za oblast med Staufovcem Friderikom in Welfom Otonom je bila bitka pri kraju Bouvines julija 1214, kjer je Friderikov zaveznik francoski kralj Filip II. Avgust odločilno porazil Otonovo vojsko. Oton je nato izgubil vse privrženice v cesarstvu. Svojim zahtevam po oblasti se vse do svoje smrti vseeno ni hotel odpovedati. Umrli je leta 1218, Friderik II. pa je bil novembra 1220 v Rimu kronan za cesarja.⁹³

Kakor pravi Karl Lechner, je vojvoda Leopold VI. vedno pogostejše stopal v službo cesarja Friderika II. ter postal najpomembnejši mogočnik v cesarstvu.⁹⁴ Papež Inocenc III. je že leta 1213 pozval na novo križarsko vojno. Da bo odšel na križarski pohod, se je zaobljubil tudi kralj Friderik, ko je bil julija 1215 okronan v Aachnu. Drugače kot mladi Staufovec, ki se mu po tej zaobljubi ni nikamor mudilo, je Leopold skupaj s svojim sorodnikom, ogrskim kraljem Andrejem II., že leta 1217 odrinil na boj. Med visokimi ministeriali, ki so se udeležili tega pohoda, je bil tudi Rajnbert II. Cmureški. Križarska flota je aprila 1218 prispela do ustja Nila in v naslednjem mesecu začela oblegati tamkajšnje pristaniško mesto Damietta. V tem času je Rajnbert Cmureški pričal v dveh listinah. Prvo je izdal Ulrik Stubenberški v Siriji, drugo pa Leopold VI. pred Damietto. Križarji so Damietto po mnogih žrtvah osvojili novembra 1219. Leopold VI. se je odpravil proti domu, medtem ko je mnogo križarjev ostalo in nadaljevalo boj.⁹⁵

Novembra 1229 so se po sporih in spopadih med cesarjem Friderikom II. in papežem Gregorjem IX. začela pogajanja. Ko se je situacija v začetku leta 1230 spet poslabšala, je Friderik k sebi v Italijo iz jugovzhodnega dela cesarstva poklical vrsto duhovnih in posvetnih knezov, da bi mu v pogovorih s papežem služili kot posredniki. Med njimi je bil tudi avstrijsko-štajerski vojvoda Leopold VI., ki ga

je spet spremljal Rajnbert II. Cmureški.⁹⁶ Slednji je bil že leto pred tem tudi štajerski deželni sodnik.⁹⁷ Njegovim funkcijam in prisotnosti pri številnih zelo pomembnih dogodkih ni mogel botrovati le njegov ugled in izvor. Leopold se je očitno moral na njegove politične, diplomatske in vojaške sposobnosti tudi posebej zanesti. Cmureški je vojvodi s svojo osebo, vojaki in spremstvom namreč stal ob strani v nekaterih ključnih trenutkih njegove politične kariere, ko si tudi njegovi spremljevalci niso smeli privoščiti prevelikih spodrseljavev, kakršnega koli porekla so že bili.

Mirovni sporazum med cesarjem Friderikom II. in papežem Gregorjem IX. je bil sklenjen v mestu Ceperano, overovljen pa je bil 23. julija 1230 v San Germanu. V času, ko so se pogovori med papeško in cesarsko stranjo zaključevali, Leopold zaradi bolezni ni bil več navzoč. Pet dni po izstavitvi mirovne pogodbe je 28. julija 1230 v San Germanu umrl.⁹⁸ Kot avstrijski in štajerski vojvoda je Leopolda nasledil njegov sin Friderik, s pomenljivim vzdevkom »Prepirljivec.« V času svoje vladavine je prihajal v spore s svojimi ministeriali, s svojima sosedama Češko in Ogrsko ter končno tudi s samim cesarjem Friderikom II.⁹⁹ Junija oz. julija 1236 je Friderika Prepirljivca v navzočnosti knezov doletel državni preklic, državni fevdi pa so mu bili odvzeti. Cesarski zavezniki so ga skoraj dokončno premagali tudi vojaško in obdržati se je uspel le v Dunajskem Novem mestu. Na pomoč svojim privrženecem je prišel tudi sam cesar. Že v začetku januarja je prispel na Dunaj ter v mestu ostal do aprila. Tam je sklical državni zbor.¹⁰⁰

Februarja je Rajnbert II. Cmureški pričal v dveh cesarjevih dunajskih listinah, poleg »mnogih drugih iz Štajerske.«¹⁰¹ Prestopil je torej na cesarjevo stran in obrnil hrbet sinu svojega nekdanjega gospoda, ki mu je dolga leta zvesto služil. Tej njegovi odločitvi najverjetneje ni botrovala samo cesarjeva navzočnost in njegova vojaška premoč, čeprav je bila ta vsekakor odločilna. Friderik Prepirljivec se je po svojem značaju in političnih potezah od svojega očeta zelo razlikoval. Z njimi je zapravljal ugled in moč svojega rodu, cesar se je moral Rajnbert dobro zavedati. Prav verjetno je torej, da si je od cesarjevega posega obetal boljšo prihodnost za Štajersko.

⁹⁶ UBSt II, št. 267; Dopsch, Länder und Reich, str. 186–187; Kos, Vitez, str. 263.

⁹⁷ UBSt II, št. 265 (»...R. de Mureke qui eo tempore gubernationi rei publice fuerat prestitutus...«); Pirchegger, Landesfürst 3, str. 232.

⁹⁸ Dopsch, Länder und Reich, str. 187; Lechner, Babenberger, str. 217.

⁹⁹ Dettelbacher, Babenberger, str. 358.

¹⁰⁰ Lechner, Babenberger, str. 281–282; Dopsch, Länder und Reich, str. 193; Komac, Kranjska, str. 92.

¹⁰¹ UBSt II, št. 349 (»...cum quam pluribus aliis de Styria...«); Gradivo V, št. 666.

⁹¹ MDC IV/1, št. 1679; Gradivo V, št. 204.

⁹² Lechner, Babenberger, str. 199.

⁹³ Dopsch, Länder und Reich, str. 181–183; Bleicken, Svetovna zgodovina, str. 295.

⁹⁴ Lechner, Babenberger, str. 213.

⁹⁵ UBSt II, št. 153, 157; Thorau, Kreuzzüge, str. 100–101; Kos, Blesk, str. 115; Dopsch, Länder und Reich, str. 182; Kosi, Cruciferi–crucesignati, str. 318–324.

Ko je bil cesar poleti 1237 na poti v Italijo, je Friderik Prepirljivec začel z bojem za svoje nekdanje posesti.¹⁰² Pri tem je imel vedno več uspehov in sredi leta 1239 je že oblegal Dunaj in ga decembra istega leta zasedel. Poleg članov drugih pomembnih ministerialnih rodbin je Rajnbert II. Cmureški spet stal na njegovi strani.¹⁰³ Ravnal je pač tako, kot mu je narekovala trenutna situacija. Friderik Prepirljivec se nad njim ni skušal maščevati. Vedel je, da je v tej situaciji, ko so se razmere še vedno umirjale, najpametneje čim hitreje skleniti mir.

Rajnbertov edini sin Rajnbert III. Cmureški, leta 1208 še otrok, se je od leta 1224 v listinah pojavljal ob svojem očetu.¹⁰⁴ Rajnbert III. je umrl okrog leta 1236, pred svojim očetom. Iz zakona z Gisilo Kranichberško je zapustil samo hči Elizabeto, poročeno s Hartnidom V. iz Orta. Štiri leta kasneje je umrl tudi njegov oče, zadnji moški Cmureški. Dediči so postali štiri hčere (Gertruda, žena Rudolfa z Roža, Elizabeta, žena Hermana Kranichberškega, Matilda, žena Hadmarja Schönburškega in Benedikta, žena Hartnida Rabensteinskega), Oton in Kuno Gutratska (vnuka Gertrude Cmureške, sestre Rajnberta II.) in Elizabeta Ortska. Točnih podatkov, kako je bila posest razdeljena, nimamo, vsekakor pa je grad Cmurek prišel pod Kranichberške.¹⁰⁵ Salzburški nadškof se je leta 1240 v Gradcu s Friderikom Prepirljivcem med drugim pogovarjal o fevdih salzburske nadškofije, ki jih je nekoč imel Rajnbert II. Cmureški, potem pa so jih zasedli Hartnid iz Orta in nekateri drugi. Ti fevdi v listini niso poimensko omenjeni.¹⁰⁶ Kakor piše Hans Pirchegger so boji med salzburskim nadškofom in cmureškimi dediči (posebno Hartnidom iz Orta) potekali predvsem za gospostvo Reisberg.¹⁰⁷ Vasi »Woggrinsdorf« (pri Pišecah), Globoko in Sv. Jurij, ki jih je Rajnbert II., kot se da razbrati iz kasnejše salzburske listine, nekoč posedoval, so leta 1249 pripadle seckauski škofiji.¹⁰⁸ Cmureške veje Trušenjskih ni bilo več.

Dravograjska veja

Leta 1091 je že omenjeni grof Engelbert I. iz rodbine Spanheimov, v soglasju s svojo ženo Hedviko in svojimi sinovi, v Labotski dolini ustanovil benediktinski samostan v Št. Pavlu. Ta je od njega

prejel obsežno posest tudi v Dravski dolini.¹⁰⁹ Dravograjsko območje je bilo v tistem času še redko poseljeno, a zanimivo zaradi izredno pomembne prometne lege. Kot kaže, je že omenjeni Ortolf I. Trušenjski (najverjetneje skupaj s svojima bratoma Kolonom I. in Henrikom I.) na hribu na levi strani Drave, na šentpavelski zemlji, a brez samostanovega dovoljenja, pričel zidati dravograjski grad. Letnica začetka gradnje sicer ni znana, vendar pa je grad nastal nekje med začetkom 12. stoletja in letom 1161. Pod gradom je začela nastajati trška naselbina, s sredinskim trškim prostorom, ki ga je obdajalo okoli 40 parcel. Takšna zasnova trškega jedra se je ohranila do danes. V naselbini sta od vsega začetka obstajala tudi dva dvorca, ki sta se kasneje razvila v gosposki in župnijski dvorec, ter lastniška cerkev Sv. Vida.¹¹⁰

Ime Dravograd (»*Traberch*«) srečamo prvič v admontski listini iz časa med letoma 1145 in 1161.¹¹¹ Listina govori o tem, da je Kunigunda, žena (že omenjenega) Bernharda Spanheimskega, izročila svoje posestvo deloma admontskemu, deloma pa šentpavelskemu samostanu. Posest, ki je sprva obsegala več kot 100 kmetij, je bila močno okrnjena, saj si je več okoliških plemičev (med njimi Kolon I. Trušenjski) začelo s silo prilaščati te kmetije. Ortolf Dravograjski (»*Ortolfus senior de Traberch*«, takrat prvič imenovan po Dravogradu) se je s silo polastil samostanskega mlina.¹¹² Leta 1161 najdemo Ortolfa I., skupaj z njegovim bratom Kolonom I., kot pričo v listini Otokarja III.¹¹³ Očitno se je Ortolf zavedal, da je šentpavelskemu samostanu povzročal škodo, saj je malo pred svojo smrtjo okoli leta 1170 zapustil samostanu 16 kmetij v Pesnici, da bi se odkupil za svoja pustošenja po šentpavelski zemlji. Pri njegovem pogrebu je samostanu te kmetije izročil njegov brat Kolon I.¹¹⁴

Odnosi med Št. Pavlom in Trušenjskimi pa se tudi po letu 1170 niso umirili. Šentpavelski opat Peregrin se je pritožil papežu Aleksandru III., da je Kolon I. Trušenjski na samostanski zemlji protipravno zgradil grad Dravograd (»*castrum Traberch*«), se v okolici polastil samostanskega imetja in tam postavil cerkev (Sv. Vida). Papež je v listini iz leta 1177 odločil, naj Kolon I. in njegov brat Henrik I. grad porušita in vrneta zemljo, za cerkev pa, da sme biti posvečena le v imenu samostana.¹¹⁵

¹⁰² Dopsch, Länder und Reich, str. 193–194.

¹⁰³ Lechner, Babenberger, str. 285–286.

¹⁰⁴ Pirchegger, Landesfürst 3, str. 232–234.

¹⁰⁵ MDC IV/1, št. 2318, 2319, 2329; UBSt III, št. 77; MDC IV/1, št. 2565; UBSt III, št. 185; Pirchegger, Landesfürst 3, str. 234; Ravnikar, Po zvezdnih poteh, Genealoška tabela družine iz Orta, str. 103.

¹⁰⁶ MDC Erg., št. 2200a=3068.

¹⁰⁷ MDC IV/1, št. 2226, 2238, 2317, 2318, 2329; Pirchegger, Landesfürst 3, str. 234.

¹⁰⁸ UBSt III, št. 51.

¹⁰⁹ MDC III, št. 496; Mlinarič, Marenberški samostan, str. 6.

¹¹⁰ Kos, Vitez, str. 269; Gradišnik, Dravograd, str. 15–16; Hausmann, Otakare, str. 229.

¹¹¹ UBSt I, št. 244; MDC III, št. 848 (II.); Gradivo IV, št. 429.

¹¹² UBSt I, št. 244; Gradivo IV, št. 429.

¹¹³ MDC III, št. 1033 (»...*Chol de Truhzen et frater eius Ortolfus*«); Hausmann, Otakare, str. 230.

¹¹⁴ MDC III, št. 1100; Gradivo IV, št. 519; Mravljak, Dravograd, str. 5–7.

¹¹⁵ MDC Erg., št. 1228a=3056; Gradivo IV, št. 592a; Mravljak, Dravograd, str. 7.

Dravograd v 17. stoletju (Valvasor, *Topographia archiducatus Carinthiae*, str. 193).

Kolon in Henrik pa gradu nista porušila. Spor za dravograjsko gosposčino sta sprti strani dokončno rešili z listino, izdano med letoma 1180 in 1192 v Velikovcu. Kolon in Henrik sta priznala šentpavelsko lastninsko pravico nad vsemi posestmi, ki sta si jih pri Dravogradu prilaščala. Hkrati sta zase in za Henrikove dediče dobila dravograjsko gospodstvo v fevd. Zavezala sta se dajati samostanu vse nekdanje dajatve. Samostanski podložniki so postali oproščeni vseh dajatev, v Dravogradu (ki je prvič omenjen kot trg) pa mitnine in mostnine.¹¹⁶ Šentpavelska fevdna oblast nad dravograjskim gospodstvom (in nekaterimi drugimi posestmi, ki so jih imeli Trušenjski), je bila potrjena še na prelomu stoletja.¹¹⁷

Pet sinov Henrika I. Trušenjskega in njegove žene Matilde je svojo dediščino v Dravski dolini dobilo tako, da je vsak dobil tudi posesti na gosposčinah svojih bratov.¹¹⁸ Henrikov sin Oton I. Dravograjski je leta 1187 za 62 mark prodal šent-

pavelskemu samostanu posest Sekožen pri Vuzenici (to je podedoval po svoji materi) in jo prejel nazaj v fevd. Oton je denar potreboval za križarski pohod (*»pro motione cruciferorum«*), iz listine same pa ni jasno razvidno, ali se je križarskega pohoda udeležil sam, ali pa je denar za podporo namenil drugim križarjem.¹¹⁹ Ko je šentpavelski opat leta 1193 namenil dohodke tega posestva za delitev splošne miloščine, je Oton I. dodal k temu še dve kmetiji. Želel je, da bi se opravljala še posebna molitev zanj in za dušo viteza Friderika (*»...et pro anima Friderici militis...«*). Možna bi torej bilo, da se je vsaj ta Friderik udeležil križarskega pohoda in tam izgubil življenje.¹²⁰

Oton I. je imel posestva tudi pri Marenbergu. Leta 1204 je vetrinjskemu samostanu podelil kmetijo pri Vižingi, v zameno pa je dobil v dosmrtni užitek hišo v Velikovcu.¹²¹ Istemu samostanu je januarja 20 let kasneje, z dovoljenjem salzburškega nadškofa, podelil tudi lastninsko pravico do kmetije v Judendorfu,¹²² tri dni kasneje pa z dovoljenjem vojvode Leopolda VI. še dohodke treh mark v bistriški pokrajini v Dvorcu (Höflein) ob Vrbskem jezeru.¹²³ Leta 1210 je podelil samostanu v Zwettlu, v današnji Spodnji Avstriji, neka zemljišča pri kraju Edelsbach.¹²⁴ Po fevdnem pravu si je lastil tudi neko kmetijo in podložnika nad krajem Hard pri Št. Pavlu, ki jo je samostan dobil od Hildebranda iz

¹¹⁶ MDC III, št. 1257; Gradivo IV, št. 639; Koropec, Zemljiške gosposčine, str. 17.

¹¹⁷ MDC III, št. 1426 (II.) (*»Beneficia dominorum Truh-sinensium sunt bona illa que sunt in montanis locis et incipiunt a fluvio qui dicitur Grada, et terminant usque ad fluvium qui dicitur Wstriz magna, urbem forum Traberch planiciem que dicitur zu Heide, usque ad locum qui dicitur Caminata. De his bonis X mansus ad monasterium pertinent et due aree in foro et agri qui pertinent ad areas. Habent etiam in feudo vadum Traui fluminis ex uno litore sub castro tali conditione, ut omnes res monasterii que ibi transferuntur, sine muta et omni exactione ducantur. Habent etiam in Marchia VII villas in feudo quorum nomina sunt hec: Gomelniz et item Gomelniz, Tiemiz et Razei et adhuc III. Habent etiam in Karinthia III mansus iuxta Gensdorf in loco qui dicitur Krempelsaiche, et III vineas cum agrorum institutionibus apud Pvheler.«*); Gradivo IV, št. 855 (II.); Kos, Vitez, str. 269.

¹¹⁸ Pirchegger, Untersteiermark, str. 151.

¹¹⁹ UBSt Erg., št. 27; Gradivo IV, št. 832; Mravljak, Dravograd, str. 11.

¹²⁰ MDC III, št. 1413; UBSt Erg., št. 28; Gradivo IV, št. 832.

¹²¹ 1204, MDC IV/1, št. 1560; Gradivo V, št. 81; Mravljak, Dravograd, str. 11.

¹²² MDC IV, št. 1863.

¹²³ MDC IV/1, št. 1864.

¹²⁴ MDC IV/1, št. 1641.

Lešja. Da bi se ognil prepiru za kmetijo, je šentpavelski opat plačal Otonu 10 mark.¹²⁵ Oton je leta 1227 v bavarskem Neustadtu obdaril tudi red ivanovcev. Podelil jim je dva patronata nad cerkvama v Walkensteinu (v pasavski škofiji) in v Hardeku (v olomuški škofiji). To daritev mu je potrdil vojvoda Leopold VI.¹²⁶ Istega leta je Leopold potrdil tudi Otonovo prodajo posestva v kraju Waeclinsdorf opatu samostana v Heiligenkreuzu. Ta prodaja se je sicer zgodila pet let pred tem, opat pa je za posestvo plačal 244 mark srebra. Že takrat so se omenjeni posesti odrekle tri Otonove hčere, leta 1227 pa še četrta.¹²⁷

Kakor izvemo iz listine, izšle med letoma 1218 in 1220, je Oton ob pokopu svojega sina Št. Pavlu podelil kmetijo v gorah pri Dravogradu (*»unum mansum in montanis iuxtra Traber«*) in ob pokopu svoje žene šest kmetij v Žrnovcu pri Gomilici (blizu Spielfelda).¹²⁸ Listina umrlega sina sicer ne omeni poimensko (žene tudi ne), vendar lahko sklepamo, da je bil to Valhun, omenjen že okoli leta 1200, leta 1215 pa kot brat Otonovega drugega sina Henrika (*»Walchung de Trhsin et frater suus Hainricus«*).¹²⁹

Otonove omenjene daritve so imele verjetno tudi namen pomiritve s Št. Pavlom. Iz listine papeža Honorija III., ki jo je ta izdal leta 1219, namreč izvemo, da je bil Oton I. s Št. Pavlom takrat v sporu. Skupaj z nekaterimi drugimi plemiči je bil obtožen nezakonitega prisvajanja samostanskih posesti in drugih krivic. Zgoraj navedene kmetije je samostanu morda podelil zato, da bi se odkupil za prejšnje nasilništvo.¹³⁰ Oton je imel poleg Valhuna in Henrika kot rečeno še štiri hčere: Matildo (poročeno s Kolonom iz Seltenheima), Adelajdo (poročeno z Offonom Puttenskim), Nežo (poročeno z Liutoldom Wildonskim) in Elizabeto. Zanje se iz virov ne da dognati, s kom se je poročila, vsekakor pa je bila leta 1222 še neporočena.¹³¹

Pri Otonu v Dravogradu se je leta 1220 (in 1222) osebno mudil vojvoda Leopold VI., salzburški nadškof pa leta 1224. Kakor že rečeno, Otona pogosto najdemo ob Leopoldu VI., pri katerem je vsekakor moral imeti precejšen ugled.¹³² Oton je skupaj s svojimi brati Kolonom II., Gotfridom II. in

Albertom v času samostojne vladavine Otona Welfa pričal tako pri Leopoldu VI. kot pri koroškem vojvodi Bernhardu. Bratje (babenberški ministeriali) so torej storili enako kakor njihov sorodnik Rajnbert II. Cmureški in v tem času velike politične nestabilnosti posnemali svojega vojvodo.¹³³ Druge možnosti ob njegovi moči seveda tudi niso imeli, s svojim ravnanjem pa so posredno podprli Otona Welfa, čeprav morda proti svoji volji. Gotfrid je maja 1212 skupaj s sorodnikom Rajnbertom II. Cmureškim in štajerskim vojvodo pričal tudi v Otonovi nürnberški listini za samostan v St. Florianu,¹³⁴ devet mesecev kasneje pa še v regensburški listini Staufovca Friderika, ki je omenjeno Welfovo listino potrdil.¹³⁵ Po smrti Leopolda VI. se je Friderik Prepirljivec kot vladajoči vojvoda prvič pojavil 30. novembra 1230. Tedaj je v Lilienfeldu izdal listino za tamkajšnji samostan, v njej pa je pričal tudi Oton I. Dravograjski.¹³⁶

Oton I. Dravograjski je umrl najverjetneje kmalu po letu 1237. Dve leti kasneje ni več živel.¹³⁷ Leta 1237 se je še pojavil v listini s svojim sinom Henrikom. Sam se je v listini imenoval po Dravogradu in kot brat (*»Frater Otto dei gratia de Traberch...«*), Henrik pa po Trušnjah (*»...et Heinricus filius eius de Trubsen...«*). Oton je torej morda stopil v kak samostan, da bi se spokoril za svoje pretekle grehe.¹³⁸

Salzburški nadškof Eberhard II. je leta 1228, s soglasjem papeža Honorija III., ustanovil lavantinsko škofijo v Št. Andražu v Labotski dolini, uradna nadškofova listina o njenem obsegu pa je bila izdana šele leta 1244. V sklop nove škofije je spadalo tudi dravograjsko zemljiško gospodarstvo. Že pred letom 1237 si je Oton I. prizadeval prepričati nadškofa, da bi mu ta iz sosednjega Labota omogočil v Dravograd prestaviti sedež labotske pražupnije. To je njemu in Henrik končno uspelo z listino 8. marca 1237, ko je bil sedež župnije res premeščen v trg Dravograd. Hkrati je bil tam ustanovljen kolegiatni kapitelj s šestimi kanoniki (leta 1246 se jim je pridružil še sedmi). Za potrebe kapitlja in namestitev kanonikov je Oton I. dal na razpolago še enega od obeh dravograjskih dvorcev. Zaradi majhnih dohodkov je nadškof ustanovil še šest prebend, Oton in Henrik pa sta dodala še tri in zanje nadškofu podelila tri kapele. Pri njih sta imela pravico predlagati kandidata. To pravico sta skupaj z drugimi (izvzemši pravico do odvetništva) izročila nadško-

¹²⁵ MDC III, št. 1408 (III.); Gradivo IV, št. 845 (III.).

¹²⁶ MDC IV/1, št. 1928; Gradivo V, št. 457.

¹²⁷ MDC IV/1, št. 1847; Gradivo V, št. 365; MDC IV/1, št. 1930; Gradivo V, št. 460.

¹²⁸ UBSt II, št. 181; Gradivo 5, št. 296.

¹²⁹ MDC II, št. 540 (=376a) (XLV.); MDC I, št. 453.

¹³⁰ UBSt II, št. 165; Gradivo V, št. 303; Mravljak, Dravograd, str. 11–12.

¹³¹ August von Jaksch v svoji genealoški preglednici omenja še eno (neimenovano) Otonovo hči. Sam ne najdemo dokaza, da bi obstajala. MDC IV/1, št. 1847, 1930; MDC IV/2, Trixen-Unterdrauburg-Grafenstein; Saldenhofen-Seltenheim. IX., genealoška preglednica ob koncu knjige, stran brez številčne oznake.

¹³² MDC IV/1, št. 1812, 1847, 1863; Mravljak, Dravograd, str. 14.

¹³³ MDC IV/1, št. 1628, 1632; UBSt II, št. 98; Gradivo V, št. 155; UBSt II, št. 108; MDC I, št. 433; MDC IV/1, št. 1667; MDC I, št. 437.

¹³⁴ MDC IV/1, št. 1670; Gradivo V, št. 194.

¹³⁵ MDC IV/1, št. 1679; Gradivo V, št. 204.

¹³⁶ MDC IV/1, št. 2006.

¹³⁷ MDC IV/1, št. 2172; MDC IV/2, Trixen-Unterdrauburg-Grafenstein; Saldenhofen-Seltenheim. IX., genealoška preglednica ob koncu knjige, stran brez številčne oznake.

¹³⁸ MDC IV/1, št. 2137; Mravljak, Dravograd, str. 14.

fu.¹³⁹ Eno izmed teh kapel (v kraju Klein St. Paul) in patronatsko pravico zanjo je vojvoda Leopold VI. že konec leta 1221 prepustil Henrik I. Dravograjskemu in njegovi ženi Tuti, zanjo pa je dobil od njiju kapelo in patronatsko pravico v kraju Tobel.¹⁴⁰ Po prenosu sedeža župnije je bil v Labotu ustanovljen vikariat, meja med njim in dravograjsko župnijo pa je potekala nekako po današnji avstrijsko-slovenski meji. Dravograjska župnija je torej segala od Drave pa do potoka Suhe pri Marenbergu.¹⁴¹

Kakor njegov oče je bil tudi Henrik Dravograjski v sporih s Št. Pavlom. Šentpavelski opat Leonard in Henrik sta se s pomočjo Henrikovega strica Konrada, (zdaj že nekdanjega) šentpavelskega opata in beljaškega arhidiakona Bertolda, februarja 1239 uspela pogoditi v raznih točkah. Prepirala sta se zaradi vasi Črneče, za katero je Henrik trdil, da jo je njegov oče Oton kupil, zaradi odvetništva na Remšniku in v Sekoženu (remšniška župnija je bila že pred 25. junijem 1225 zaupana Št. Andražu v Labotski dolini), zaradi srebrnih rudnikov in desetnin v Schwabeggu, zaradi tretjine mitnine v Dravogradu, zaradi pravice, da bi bili v Št. Pavlu pokopani Henrik in njegovi sorodniki, zaradi mitnine v Velikovcu, zaradi kožuhovine, ki bi jo moral Henrik vsako leto dobivati od samostana, zaradi vzpetine, na kateri je bil postavljen velikovski grad in pravice do odvetništva v kraju »Tripsach«, ki jo je opat prodal brez Henrikovega dovoljenja. Pogodila sta se tako: Henrik je dobil vas Črneče v fevd, prav tako je dobil pravico do polovice rudnika in desetnin v Schwabeggu in mitnine v Dravogradu (Št. Pavel je bil mitnine prost za svojo klet in posebne potrebe). Pravici do kožuhovine, mitnine v Velikovcu in odvetništva v Sekoženu se je moral Henrik odreči, potrdil pa je tudi prodajo vasi Tripsach. Zavezal se je še naprej braniti Sekožen, ne da bi od tega imel kakšno korist (*«...retinendo sine usu defensionem...»*). On in njegovi sorodniki so smeli še naprej biti pokopani v Št. Pavlu (v družinski grobnici). Odvetništvo nad Remšnikom je bilo Henrik I. sicer priznано, vendar bi mu ga opat lahko takoj vzel, če bi Henrik kršil katero izmed določil.¹⁴²

Spor pa se je hitro spet vnel. Kakor izvemo iz listine, izdane avgusta 1240,¹⁴³ se je šentpavelski opat s Henrikom Dravograjskim ponovno prepiral

glede odvetništva nad Remšnikom ter na območju med potokoma Velko in Čemernico. Henrik je moral priznati odvetništvo samostanu in plačati 600 mark odškodnine. Opat je zavaroval samostansko pravico do odvetništva tako, da je dosegel zanj vojvodovo varstvo.¹⁴⁴

Kakor že rečeno, je že Henrikov oče Oton samostanu v Vetrinju podelil tri marke dohodkov v Dvorcu v bistrski pokrajini pri Vrbskem jezeru. Henrik se je leta 1242 v prid samostanu odrekal tudi patronatski pravici nad cerkvijo v Hodišah (Keutschach) pri Vrbskem jezeru.¹⁴⁵ Za dušni blagor svojih sorodnikov in sebe mu je podelil tudi pravico do lesa v svojem ribniškem gozdu.¹⁴⁶ Pet let kasneje je temu dodal še dovoljenje za sekanje lesa v tamkajšnjem gozdu oz. vseh njemu pripadajočih gozdovih.¹⁴⁷ Te Henrikove daritve je koroški vojvoda Bernhard potrdil.¹⁴⁸ Januarja istega leta se je Henrik glede bistrske pokrajine pogodil z bratom Kolonom in Otonom iz Bekštajna (Finkenstein). Sklenili so, da si brata tam ne bosta sezidala gradu. Henrik jima je zato od svoje posesti odstopil pet mark urbarialnih dohodkov, od svojega fevda pa 10 mark in tri podložnike.¹⁴⁹

Čeprav je bila zadeva glede Henrikovega odvetništva nad Sekoženom formalno že urejena, je Henrik šentpavelskemu samostanu tam še zmeraj delal škodo in krivice. Opat je leta 1247 Sekožen zato prodal Henrikovemu sorodniku Kolonu II. Vuzenškemu.¹⁵⁰ Tudi od samostana v Osojah si je Henrik lastil pravico do letne dajatve kožuha, vendar se ji je zase in za svoje potomce maja 1249 odpovedal.¹⁵¹

Kakor mnogi njegovi sorodniki je bil tudi Henrik Dravograjski udeležen pri nekaj pomembnih političnih dogodkih. V času, ko je bil Friderik Prepiriljivec kot štajerski in avstrijski vojvoda odstavljen in je cesar Friderik Staufovec na Dunaju sklical državni zbor, je Henrik poleg svojega sorodnika Rajnberta II. Cmureškega pričal v dveh cesarjevih listinah.¹⁵² Cesar je zatem odpotoval v Italijo, kjer je nadaljeval vojno v Lombardiji. V začetku leta 1238 je na prošnjo vetrinjskega opata Arnolda izstavil listino za njegov samostan. V listini, ki je bila izdana v Paviji, je bil med pričami tudi Henrik Dravograjski.¹⁵³ Kljub temu da je izhajal iz rodbine ba-

¹³⁹ MDC IV/1, št. 1886, 2137; UBSt II, št. 438; Mravljak, Dravograd, 27–28; Gradišnik, Dravograd, str. 20; Koropec, Šentpavelski Remšnik, str. 126; Mlinarič, Marenberški samostan, str. 17.

¹⁴⁰ MDC IV/1, št. 1835; Mravljak, Dravograd, str. 14–15.

¹⁴¹ Mlinarič, Marenberški samostan, str. 17.

¹⁴² MDC IV/1, št. 2172; Gradio V, št. 706; Koropec, Šentpavelski Remšnik, str. 126; Koropec, Zemljiške gosposčine, str. 21; Mravljak, Dravograd, str. 15–16.

¹⁴³ August von Jaksch in Franc Kos listino datirata v avgust 1240, Joseph von Zahn pa okrog leta 1245. MDC IV/1, št. 2204; Gradio V, št. 738; UBSt II, št. 466.

¹⁴⁴ MDC IV/1, št. 2204; Koropec, Šentpavelski Remšnik, str. 126; Koropec, Zemljiške gosposčine, str. 21.

¹⁴⁵ MDC IV/1, št. 2244.

¹⁴⁶ MDC IV/1, št. 2234.

¹⁴⁷ MDC IV/1, št. 2354.

¹⁴⁸ MDC IV/1, št. 2355.

¹⁴⁹ MDC IV/1, št. 2344; Gradio VI, št. 28.

¹⁵⁰ MDC IV/1, št. 2341; Gradio VI, št. 24; MDC IV/1, št. 2571; Gradio VI, št. 241; Mravljak, Dravograd, str. 17; Mravljak, Vuzenica, str. 8.

¹⁵¹ MDC IV/1, št. 2414.

¹⁵² UBSt II, št. 349; Gradio V, št. 666.

¹⁵³ MDC IV/1, št. 2158; Gradio V, št. 686.

benberskih ministerialov, se je po odstititvi Friderika Prepirljivca obrnil k cesarju. Kot cesarjev privrženec je najprej pričal na Dunaju. Svoje mesto med pričami v listini za vetrinjski samostan pa je dobil kot plemič s pomembnimi vezami s samostanom. Čeprav ministerial, je Henrik nedvomno razpolagal z vojaško silo, bil pa je tudi rodbinsko dobro povezan. V istem času, ko je bila listina izdana, je Friderik Prepirljivec v cesarstvu spet začel žeti politične in vojaške uspehe, cesar pa je bil zelo zaposlen z boji v Italiji. Henrik je zanj predstavljal političnega in vojaškega zaveznika, kakršne je za boj proti Frideriku Prepirljivcu nujno potreboval. V cesarjevem interesu je torej bilo tako Henrika kot njegovo rodbino obdržati v svojem taboru. Ko je bil Friderik Prepirljivec spet rehabilitiran, se je poleg drugih uspešno spraviti z njim tudi Henriku. V listini iz leta 1243 se je imenoval celo njegov komornik (*»camerarius«*).¹⁵⁴

Potem ko je Friderik Prepirljivec junija 1246 v boju z ogrskim kraljem Belo IV. umrl brez otrok, se je za Avstrijo in Štajersko vnel neusmiljen boj. Zanj sta se potegovali Prepirljivčeva nečakinja Gertruda, njegova sestra Margareta, aspiracije po babenberskih ozemljih pa je imel tudi ogrski kralj. Cesar Friderik II., prav tako eden tistih, ki so si prisvajali omenjeni vojvodini, je leta 1248 kot svojega namestnika v Avstriji postavil bavarskega vojvodo Otona Wittelsbacha, na Štajerskem pa goriškega grofa Majnharda (ker je Oton svojo funkcijo v Avstriji kmalu začel zanemarjati, je tudi to prevzel Majnhard). Cesarju ni uspelo uresničiti svojih aspiracij, saj je decembra 1250 umrl.¹⁵⁵ Kakor kaže, je bil Henrik Dravograjski neposredno po smrti Friderika Prepirljivca na cesarjevi strani, saj je avgusta 1249 pričal v listini goriškega grofa.¹⁵⁶

Zadnja vest, ki jo imamo o Henriku Dravograjskem, datira v 22. november 1253, ko je skupaj s svojim sinom Otonom II. Dravograjskim poklonil svojemu komorniku Rajnbotu in njegovi družini dvor Plešice (Plaschischen) pri Hodišah.¹⁵⁷ Za njim je prevzel dravograjsko gospostvo Oton II. Da je bil kakor oče tudi sam zelo premožen, kaže med drugim tudi klavzula iz listine, izstavljene aprila 1253. V njej je Rudolfu, Kolonu in Rajnbertu iz Roža porok za 100 mark v primeru kršitve pogodbe, ki so jo bratje sklenili z izvoljenim salzburškim nadškofom Filipom.¹⁵⁸ Kakor izvemo iz listine, izstavljene marca 1255, je bil Oton II. upravitelj slovenjegraške

pokrajine, ki je bila last oglejskih patriarhov (*»...per nobilem virum dominum Ottonem de Traberch, capitaneum contrate de Greze...«*), istega leta je s svojim sorodnikom Sigfridom Marenberškim tudi prevzel poročstvo za Rudolfa iz Roža nasproti bamberskemu škofu Henriku I.¹⁵⁹ Marca 1259 je bila v vetrinjskem samostanu pokopana Otonova sestra Matilda, žena Otona iz Rohra. Njen mož in brat sta ob tej priložnosti samostanu skupaj podarila dve marki dohodkov v zaselku »Glougnitz.« Poleg tega je njen brat samostanu prepustil še odvetniško pravico do neke kmetije v Vižingi.¹⁶⁰

Oton II. je sam najverjetneje umrl sredi leta 1261. Novembra istega leta je oglejski patriarh Gregor vse fevde, ki so ostali z Otonovo smrtjo nezasedeni, podelil koroškemu vojvodi Ulriku III. za čas njegovega življenja. Prav tako je bamberski škof Bertold leta 1263 štiri kmetije, ki so ob Otonovi smrti ostale proste, podelil samostanu v Grebinju (Griffen).¹⁶¹

V času Otonove smrti vprašanje babenberske dediščine še vedno ni bilo dokončno rešeno. Da bi v svoji vojvodini končno vzpostavili mir, so se avstrijski deželni stanovi po pomoč obrnili k češkemu kralju Vaclavu. Vaclavov sin, moravski grof Otokar II. Přemysl, je konec leta 1251 z vojsko vkorakal v Avstrijo in jo s pomočjo tamkajšnjega plemstva popolnoma zasedel. Nadel si je tudi naslov avstrijskega vojvode, svoj položaj pa je hotel utrditi tudi s poroko. Februarja 1252 se je poročil z Margareto Babenbersko. Papež je maja leta 1252 potrdil njegovo in Margaretino oblast tako nad Avstrijo kot nad Štajersko. Leta 1253 se je ogrski kralj Bela podal v napad na Moravsko in Avstrijo, vendar ga je Otokar, ki je leta 1253 svojega očeta nasledil kot češki kralj, uspel premagati. Ko sta aprila leta 1254 sklenila mir, se je Otokar (ki ga je štajersko plemstvo tri leta pred tem izvolilo za vojvodo) v korist Bele odpovedal Štajerski. Med obema kraljema je leta 1260 spet prišlo do spopada. Bela, ki je utrpel poraz, je moral naslednje leto Štajersko odstopiti češkemu kralju.¹⁶²

Po smrti Otona II. Dravograjskega, ki ni imel sinov, je dravograjsko gospostvo dobila njegova hči Gertruda z dvema možema, Herbordom Füllsteinskim (1266–1274) in Majnhardom iz Enzelsdorfa († po 1274). Kot že rečeno, je imela Dravograjska veja Trušenjskih dravograjsko gospostvo od Št. Pavla v fevdu. Ko bi moralo to leta 1261 s smrtjo Otona II., zadnjega moškega člana dravograjske veje rodbine, spet pripasti samostanu, se je Gertruda uprla. Grad, trg in posesti je s silo obdržala zase. Papež

¹⁵⁴ MDC IV/1, št. 2256.

¹⁵⁵ UBSt III, št. 30; Dopsch, Länder und Reich, str. 202–207; Lechner, Babenberger, str. 299–304; Komac, Kranjska, str. 153–154.

¹⁵⁶ UBSt III, št. 54.

¹⁵⁷ MDC IV/1, št. 2555; Gradivo VI, št. 217.

¹⁵⁸ Josip Mravljak zmotno trdi, da gre v tem primeru še za njegovega očeta Henrika. MDC IV/1, št. 2541; Gradivo VI, št. 206; Mravljak, Dravograd, str. 18.

¹⁵⁹ UBSt III, št. 171; MDC IV/1, št. 2598; Mravljak, Dravograd, str. 19.

¹⁶⁰ MDC IV/1, št. 2699, 2700.

¹⁶¹ UBSt IV, št. 52, 95.

¹⁶² Lechner, Babenberger, str. 305–307; Dopsch, Länder und Reich, str. 206; Mlinarič, Marenberški samostan, str. 29.

Urban IV. je zato leta 1263 pozval razne mogočnike, med drugim češkega kralja Otokarja in korškega vojvodo Ulrika, naj dosežejo, da se vse to vrne samostanu. Dve leti zatem je zahtevo ponovil in Gertrudo izobčil. Stvar je bila v začetku očitno brez uspeha, saj je imela Gertruda močne sorodnike, samostan pa dravograjskega gospostva ni mogel sam vojaško zavarovati.¹⁶³

Gertrudin prvi mož Herbord je od leta 1264 izpričan kot stolnik škofa Bruna iz Olomuca, štajerskega deželnega glavarja (*»Herbordus de Fvlmstein dapifer domini episcopi Olvmucensis«*) in od 1268 kot štajerski deželni sodnik (*»iudex per Styriam generalis«*). Leto kasneje v Gradcu priča v listini poleg Herborda tudi njegov istoimenski sin, ki se že imenuje po Dravogradu (*»Herbordus de Fvlmstein, Herbordus de Traberch filius suus«*).¹⁶⁴

Gertrudin drugi mož Majnhard iz Enzelsdorfa je, kot kaže, imel neporavnane račune z vetrinjskim samostanom. Češki kralj Otokar je leta 1274 namreč izrecno ukazal svojim deželnim glavarjem, naj omenjeni samostan ščitijo pred njegovim nasiljem.¹⁶⁵ Gertruda je Dravograd, kot že rečeno, držala pri sebi, trušenjski grad pa sta z Majnhardom pred letom 1278 zastavila grofu Ulriku Vovbrškemu. Prav tako pred letom 1278 je Gertruda v zakup Markvardu Zlemborskemu oddala 17 kmetij v Bukovski vasi, Podklancu in nad Črnečami.¹⁶⁶ Spor za dravograjsko zemljiško gospostvo se je slednjič uredil v korist Št. Pavla, saj ga je ta leta 1279 dal v fevd Henrikmu Pfannberskemu, ki ga je nato imel do leta 1286.¹⁶⁷ Gertruda se je istega leta v prid vetrinjskemu samostanu odpovedala patronatu nad cerkvijo sv. Jerneja v Hodišah, do leta 1282 pa je Henrikmu Pfannberskemu prodala tudi dravograjsko mitnico in to potrdila z listino med letoma 1283 in 1285.¹⁶⁸ Ta se je leta 1281 s 125 markami srebra uspel otresti tudi Gertrudinih dedičev Gundakerja Dravograjskega, Erchingerja Landseejskega in Offona Emmerberskega (kateremu je Majnhard iz Enzelsdorfa še leta 1282 zastavil razna posestva).¹⁶⁹ Zadnje fevde je Gertruda Št. Pavlu vrnila leta 1305, namreč kmetije v Bukovju, Bukovski vasi, Selovcu, Šentjanžu, Podklancu in Črnečah. Takrat so se Trušenjski dokončno umaknili iz dravograjske zgodovine.¹⁷⁰ Gertruda je umrla po letu 1311. Konec tega leta je še izdala daritveno listino za Št.

Pavel, za dušni blagor svojih otrok, moža in sebe.¹⁷¹

Marenberška veja

Začetnik marenberške veje trušenjske rodbine je bil (že omenjeni) Albert, eden izmed petih sinov Henrika I. Trušenjskega in njegove žene Matilde. Albertova žena Gizela je izhajala iz družine Hardeških (Hardeg bei St. Veit)¹⁷² in grad Hardek je skupaj s posestjo podedoval njun sin Sigfrid.¹⁷³ Gizela se omenja prvič leta 1251 in zadnjič leta 1256.¹⁷⁴ Iz listine iz leta 1251 tudi vemo, da je imela dve hčeri. Prvi je bilo ime Ana in je bila žena Liutolda Stadeškega. Imena druge hčere ne poznamo, bila pa je poročena z Rudolfom, s katerim je najverjetneje imela sina po imenu Herman s Klamma. Poznamo tudi imena Gizelinih nečakinj. To so bile: Ana, Kunigunda Emmerberska in Matilda, najverjetneje poročena s Henrikom Greifenfelskim.¹⁷⁵

V drugi polovici 12. stoletja je pri Marenbergu stal grad Kamen. Kdaj je bil pozidan marenberški grad, ni mogoče natančno reči, zagotovo pa je bil brez dovoljenja postavljen na posesti šentpavelskega samostana. Najverjetneje je marenberški grad do okoli leta 1200 sezidal Albert. Sam na gradu morda ni stalno živel, po njegovi smrti pa je imel tam sedež sin Sigfrid. Ta se je vedno imenoval le po Marenbergu. Iz vasi Radlje tik pod gradom se je že v njegovem času razvil trg in okoli leta 1300 dokončno prevzel ime gradu.¹⁷⁶ Sigfrid se prvič omenja v listini iz leta 1245, ko nastopa kot priča za žičko kartuzijo. Dve leti kasneje je pričal v že omenjeni listini svojega bratranca Henrika Dravograjskega, ko se je ta glede bistriške pokrajine pogodil z bratom Kolonom in Otonom iz Bekštajna.¹⁷⁷ Sigfridova žena Rikarda je bila iz rodu Haslauov in to iz tiste njegove veje, ki je nosila ime po trdnjavi Haschendorf pri Ebenfurtu. Haslauci so bili v sorodu tudi z rodbinama Wildoncev in Klamm, katerih članice najdemo v naslednjem stoletju kot nune v marenberskem samostanu. Sigfrid je imel, kot že rečeno, dve sestri. Da ni imel bratov, priča ustanovna listina za marenberški samostan. Tam se navaja sorodstvo,

¹⁷¹ Tu se Gertruda zadnjič omenja živa. MDC VIII, št. 67; Kos, Vitez, str. 270.

¹⁷² Pirchegger, Untersteiermark, str. 158.

¹⁷³ Mlinarič, Marenberški samostan, str. 24; Pferschy, Beurteilung, str. 368.

¹⁷⁴ UBSt III, št. 93, 201.

¹⁷⁵ Mnenja glede nekaterih sorodstvenih vezi Gizelinih sorodnikov so sicer deljena. UBSt III, št. 93, 247, 248; Mlinarič, Marenberški samostan, str. 24; Pirchegger, Landesfürst 2, str. 216 in II. Landesehre und Stadelcker, genealoška preglednica med stranema 224 in 225.

¹⁷⁶ MDC III, št. 1426; UBSt III, št. 90; Mlinarič, Marenberški samostan, str. 23–24; Pferschy, Beurteilung, str. 368; Kos, Vitez, str. 323–324.

¹⁷⁷ MDC IV/1, št. 2344; Mlinarič, Marenberški samostan, str. 25.

¹⁶³ MDC Erg., št. 2795a=3092, 2795b=3093; UBSt IV, št. 306; Kos, Vitez, str. 270; Mravljak, Dravograd, str. 20; Gradišnik, Dravograd, str. 20.

¹⁶⁴ UBSt IV, št. 130, 196, 304, 306; MDC IV/2, št. 3009.

¹⁶⁵ UBSt IV, št. 505.

¹⁶⁶ MDC V, št. 342; Gradišnik, Dravograd, str. 23.

¹⁶⁷ Kos, Vitez, str. 270; Gradišnik, Dravograd, str. 21; Koropec, Zemljiške gosposčine, str. 21.

¹⁶⁸ MDC V, št. 419, 512, 538.

¹⁶⁹ MDC V, št. 468, 478, 480, 513.

¹⁷⁰ MDC VII, št. 285; Gradišnik, Dravograd, str. 21.

Marenberg (Radlje) v 17. stoletju (Vischer, *Topographia ducatus Stiriae*, 1. Band, str. 245).

kak njegov brat pa ni omenjen. Sigfrid in Rikarda nista imela otrok. Rikarda jih v listinah za samostan nikdar ni omenjala, Sigfrid pa je v listini iz leta 1251 izrecno trdil, da se bodo njegovi maloštevilni dnevi kmalu končali, upanja na potomstvo pa je malo. Zavedati se je torej moral, da se rod za njim ne bo nadaljeval.¹⁷⁸

Sigfrid je bil eden politično najdejavnejših plemičev v vzhodnih Alpah. Z materjo sta z gradnjo marenberškega samostana (na posesti tik pod gradom) začela že pred letom 1250. S tem sta sledila zgledu mnogih mogočnikov svojega časa, ki so si s takim dejanjem pridobili ugled, obenem pa si zagotovili tudi kraj svojega pokopa in molitve redovnikov oz. redovnic za svojo dušo. Sigfrid je 5. junija 1251 v Marenbergu izdal listino, s katero je dal vse svoje imetje v fevd svojim fevdnikom Rudbertu Trušenskemu, Sighardu Marenberškemu in Ernestu Puzu ter vse to zastavil Rikardi za 3000 mark srebra. Odvetniškim pravicam, ki jih je imel v dedni posesti od Št. Pavla, se je odrekel v korist tega samostana in svoj dušni blagor.¹⁷⁹ Štiri dni zatem je v Velikovcu (morda na poti v Trušenjsko dolino) spet izdal listino. Z njo je priznal, da so njegovi predniki protipravno zgradili že omenjene Nove Trušnje in Marenberg na samostanski zemlji (*«...in Karinthia nouum castrum in Truhsen, et in Stiria castrum Merenwerch...»*). Omenjena gradova je samostanu zdaj

skupaj z odvetniško pravico na Remšniku in Podvelki (pri Slovenj Gradcu) prepustil in ju hkrati vzel v doživljenjski fevd. Kakor se zdi, je hotel svojo posest in pravice zavarovati pred sovražnimi sosedi, morda celo dravograjskimi sorodniki. Omenjeni dogodki so namreč spadali v čas hudih sporov za oblast tako na deželni ravni kot na ravni vsega cesarstva. Z izjemo Vuzeniških njegovi sorodniki tudi niso pričali v njegovih listinah. Morda jim je želel preprečiti dedovanje morebitnih posesti v Marenbergu in Trušenjski dolini. Kasneje so sicer posedovali posest blizu Marenberga, morda kot manjši del Sigfridove dediščine.¹⁸⁰

Ustanovna listina za marenberški (nunski) dominikanski samostan je bila izstavljena 24. junija 1251. V njej se kot ustanovitelja omenjata le Gizela in Sigfrid, v kasnejšem dokumentu pa tudi Rikarda. V ustanovni listini sta Gizela in Sigfrid samostanu zagotovila 30 mark letnih dohodkov za njegovo vzdrževanje, Sigfrid pa se je s posebno listino, izstavljeno na isti dan, s soglasjem svojih dedičev odpovedal pravicam do posesti, s katerimi je samostan obdaril. Z ženo je vse do svoje smrti (1272) skrbel za to duhovno ustanovo. Nato je skrb zanjo prevzela žena, ki se je do lastne smrti (1304) prav tako izkazala za njeno dobrotnico. Brez otrok, sta zakonca večino svoje posesti namenila samostanu. Papež Aleksander IV. je samostan leta 1255 vzel v svoje varstvo in mu potrdil vse njegove posesti in pravice. Imel je tudi zagotovljeno varstvo deželnih knezov, Otokarja II. Češkega (1272), kralja Rudolfa Habsburškega in naklonjenost salzburskega nadškofa Fri-

¹⁷⁸ UBSt III, št. 90 (*«Ego Seyfridus de Merenwerch, considerans quod paucitas dierum meorum finitur in breui, et quod de liberis habendis parua sit michi fiducia...»*), 93; Mlinarič, Marenberški samostan, str. 25.

¹⁷⁹ UBSt III, št. 89; Gradivo VI, št. 135; Mlinarič, Marenberški samostan, str. 25; Pirchegger, Untersteiermark, str. 158–159; Kos, Vitez, str. 323.

¹⁸⁰ UBSt III, št. 90; Gradivo VI, št. 136; Pirchegger, Untersteiermark, str. 158–159; Kos, Vitez, str. 324.

derika II. V skupnost dominikanskega reda je bil inkorporiran z listino iz leta 1280.¹⁸¹

Ob ustanovitvi so nune dobile posest na levem bregu Drave na območju samostana, na desnem bregu pa na območju vzhodno od Vuzenice do Bukovske vasi pri Slovenj Gradcu. Na Koroškem so dobile posest na Gosposvetskem polju in v območju gradu Hardek. Samostan je stal na ozemlju Perweinove kmetije (torej na kraju, kjer je nekoč prebival podložnik s tem imenom). Zraven je sodil mlin ob Radeljskem potoku, ki je tekkel mimo samostana. Poleg tega je samostan dobil še gozd in zemljo pod starim marenberškim gradom in še en gozd, ki je sodil h kmetiji. Na desnem bregu Drave je samostan postal lastnik posesti na območju Sv. Danijela pri Trbonjah, kmetije v Bukovski vasi, kmetije v Trbonjah in štirih kmetij na Vrhniku. Na Koroškem je imel kmetijo v naselju Raga ves (Ratzendorf), kmetijo pri Gospe sveti, kmetijo v Zabukovju (Buch), kmetijo v kraju Lipa (Lind) na Grobniškem polju, dve kmetiji v kraju Gramilach ter mlin na Glini v vasi Krnski grad. V ustanovni listini podarjena posest je že jasno nakazovala območja, kamor se je samostanska posest širila v prihodnosti, namreč na obe strani Drave in na Koroško. Jedro posesti na marenberškem območju se je z desetletji širilo na območje Ivnika (Eibiswald), Radvanja (Rothwein), nad Pernicami in Arnežem ter proti zahodu do Dravograda in na območje od Labota do Žvabeka (Schwabegg). Drugo jedro se je v manjši meri širilo proti vzhodu (do Vuhreda), deloma na Pohorje, največ pa po slovenjegraškem od Bukovske vasi vse do Sentvida pri Zavodnju. Njegove posesti na Koroškem so obsegale podložne kmetije na ožjem in širšem območju Št. Vida ob Glini in sčasoma tudi v drugih delih dežele.¹⁸²

Leta 1256 so Gizela, Sigfrid in Rikarda podarili marenberškemu samostanu cerkev skupaj s patronatsko pravico v kraju Zweikirchen pod Hardekom. Ta daritev je bila 1268 še enkrat potrjena. Sigfrid je prosil za potrditev še salzburškega nadškofa Vladislava in ta je istega leta marenberškim nunam potrdil pravico patronata in predlaganja kandidata za mesto župnika.¹⁸³ Sledile so še mnoge druge daritve, saj je bilo dohodkov za samostan v začetku premalo. Sigfrid in Rikarda sta mu maja 1266 podarila v svoje dušno dobro za osem mark letnih dohodkov posesti v Ribnici, kar sta za 40 mark srebra kupila od že omenjenega Herborda Dravograjskega in njegove žene Gertrude, ki je bila Sigfridova so-

rodnica.¹⁸⁴ Dve leti kasneje je samostan od Sigfrida dobil kmetijo v vasi Podrak.¹⁸⁵ V zvezi s slednjo je Sigfrid leta 1271 izdal samostanu še en dokument.¹⁸⁶ V istem letu je za samostanu izročil še kmetijo v Marenbergu in (skupaj z Rikardo) vas Osek, katere podložniki so bili zdaj dolžni dominikankam dva tovara vina na leto. Februarja naslednje leto je (zdaj že ovdovela) Rikarda ob pogrebnih slovesnostih za svojega moža v marenberškem samostanu temu podarila dve kmetiji pri Dravogradu. Po moževi smrti je sprejela to duhovno ustanovo v svoje varstvo in iskala zanj podporo pri cerkveni in posvetni gospodi. Da bi se zanjo in za njenega pokojnega moža tedensko opravljala zadušnica, je samostanu leta 1290 za Marijin oltar in za oltar sv. Križa podarila pet mark imenja od treh kmetij pri Pernici, istega števila kmetij pod marenberškim gradom in ene kmetije v Bistrici pri Muti.¹⁸⁷

V Dravogradu je bila na mostu čez Dravo (že omenjena) mitnica. Samostanski ljudje so se poti čez Dravograd posluževali ob potovanjih na samostanske koroške posesti. V tistem času je dravograjsko mitnico držal v rokah (že omenjeni) Majnhard iz Enzelsdorfa, drugi mož Gertrude Dravograjske in ta je leta 1275 marenberški samostan oprostil plačevanja mitnine in drugih stroškov. Podobno svoboščino sta samostanu potrdila še dva plemiča, ki sta imela dravograjsko gosposčino v fevdu od Št. Pavla: Henrik Pfannberški leta 1282 in grof Ulrik Vovbrški leta 1295 (ta je dravograjsko gosposčino imel po letu 1286).¹⁸⁸ Majnhard iz Enzelsdorfa se je tri leta zatem, ko je samostan oprostil mitnine, odpovedal fevdni pravici nad posestjo, ki jo je samostanu prodal Sighard Trušenjski, s čimer je popolnoma prešla v posest te duhovne ustanove. Čez pet let se je Gertruda Dravograjska z že omenjenim sinom Herbordom odpovedala fevdni pravici nad tremi kmetijami v Radlju, ki jih je imel od nje v fevdu Rajnpert Vuzeniški. Ta zemlja je nato prišla v last samostana.¹⁸⁹

Gertruda Dravograjska je želela biti pokopana v marenberškem samostanu, za kar je samostanu že leta 1302 podelila dve kmetiji v marenberškem trgu (s čimer mu je povečala posest na njegovem ožjem območju) in še eno kmetijo na neimenovanem kraju, ki jo je kupila od nekega Sloyerja. Nune so jo bile dolžne častno pokopati in zanjo moliti tiste molitve, ki bi jih opravljale za umrlo sestro. Morale bi tudi skrbeti, da bi duhovniki v samostanski cerkvi

¹⁸⁴ MDC IV/2, št. 2897, 2898.

¹⁸⁵ UBSt IV, št. 278.

¹⁸⁶ UBSt IV, št. 429.

¹⁸⁷ UBSt IV, št. 418, 449; Mlinarič, Marenberški samostan, str. 59, 62.

¹⁸⁸ UBSt IV, št. 578; MDC V, št. 512; MDC VI, št. 299; Mlinarič, Marenberški samostan, str. 61–62; Koropec, Zemljiške gosposčine, str. 20–21.

¹⁸⁹ MDC V, št. 344; Mlinarič, Marenberški samostan, str. 64–65.

¹⁸¹ MDC IV/1, št. 2462; UBSt III, št. 93; Gradivo VI, št. 138; UBSt III, št. 94; Gradivo VI, št. 139; MDC IV/1, št. 2593; Gradivo VI, št. 263; UBSt IV, št. 453; Mlinarič, Marenberški samostan, str. 25, 57.

¹⁸² UBSt III, št. 93; Mlinarič, Marenberški samostan, str. 53, 55; Pirchegger, Untersteiermark, str. 159.

¹⁸³ MDC IV/1, št. 2636; UBSt IV, št. 307, 308; Mlinarič, Marenberški samostan, str. 58.

zanjo opravljali obrede tako, kakor če bi bila tudi sama nuna.¹⁹⁰

V letu 1303 je bil samostan ponovno deležen velikega Rikardinega daru. Podelila mu je vso posest, ki jo je kupila na Koroškem in Štajerskem (*«...allez daz gut das sie ze Chaernden oder ze Steyer kauffet hat...»*). V tem primeru je šlo za njeno lastno posest in ne za posest iz dediščine Marenberških. Jeseni 1304 je hotela pravno urediti svoje obveznosti do samostana ter zavezati njene prebivalke k skrbi, da bi se opravljali vsi predpisani obredi zanjo in za njenega moža. Samostanu je za to namenila 30 mark imenja na leto (v to je bilo vračunanih tistih osem, ki jih je leta 1290 že namenila za dva oltarja), dve marki na leto pa so dobili še breški dominikanci, kaplani po marko, dve marki pa naj bi razdelili med nune. Rikarda je umrla istega leta.¹⁹¹

Sigfrid in Rikarda sta imela v načrtu tudi ustanovitev še enega samostana, namreč cisterce v Kanalski dolini. V zvezi s tem dejstvom se pojavlja vprašanje, ali ni bila ustanovitev samostana v Marenbergu v prvi vrsti Gizelino delo v spomin na njenega umrlega moža Alberta in ali ni Sigfrid sodeloval le pasivno. Pri pripravah na novo ustanovitev se je zadnji marenberški Trušenjski po pomoč obračal na razno posvetno in cerkveno gospodo. Pomagal mu je bamberski škof Bertold (1258–1285), ki velja za dobrotnika mnogih samostanov (med temi tudi samostana avguštincev-eremitov v Velikovicu) in ustanovitelja samostana viljemitov, ki so se naselili na njegovi posesti na Muti (prvič omenjeni leta 1271 v Sigfridovi listini).¹⁹²

Že leta 1255 najdemo Sigfrida v Beljaku v družbi bamberskega škofa Henrika I.¹⁹³ Še tesnejše odnose pa je Sigfrid imel s Henrikovim naslednikom Bertoldom. Marca 1263 se je Sigfrid mudil pri Bertoldu, ko je ta izdal listino za samostan v Grebinju, tam pa ga v škofovi družbi najdemo maja tri leta kasneje. Škofu je leta 1267 tudi posodil 150 mark oglejskih pfenigov, za kar mu je škof zastavil dohodke v višini 30 breških mark na svojih posestvih pri Volšperku (Wolfsberg) in Grebinju. Aprila 1270 ali 1271 so se v tem samostanu sešli Bertold, Sigfrid in Ulrik Vovbrški. Slednji je od škofa prejel odškodnino 240 mark in se z njim pogodil. Decembra 1271 je Sigfrid vrnil bamberski cerkvi vsa posestva, ki jih je štiri leta prej dobil v zastavo. Izjavil je, da to dela samo zaradi Boga, iz spoštovanja do ustanoviteljev svete bamberske Cerkve, predvsem pa v povračilo, ker je od omenjene Cerkve prejel veliko dobrega.¹⁹⁴

V Dravski dolini je bilo premalo posesti, da bi se načrtovana cisterca tu mogla vzdrževati, pa tudi primeren kraj bi bilo tu težko najti. Bamberski škof Bertold je imel v Kanalski dolini posesti in Sigfrid se je nanj obrnil s prošnjo za zamenjavo. Konec januarja 1260 je v ta namen izdal listino. V njej je naznanil, da je škof Bertold s soglasjem svojega kapitlja z njim zamenjal svojo posesti pri Trbižu (Tarnvisio) za ustanovitev cistercijanskega samostana. Za to mu je Sigfrid s privoljenjem Rikarde dal gradove Marenberg, Hardek in Trušnje z vsem pripadajočim. To je še enkrat potrdil z listino štiri leta kasneje in ta lista je vsebovala vrsto novih elementov. Gradove je dal s soglasjem svoje žene za škofovo posest, ki bi jo uporabil za gradnjo novega samostana. Sigfridovi dediči naj bi na omenjenih gradovih kot fevd dobili službe gradiščanov. Tu je govora o *in superiori munitione apud Marenberch*, torej smemo govoriti o dveh marenberških gradovih (v tem primeru gre za staro marenberško trdnjavo). Sigfrid je dal h gradovom še razne dohodke. Obvezal se je, da ne on ne njegovi dediči ne bodo na posestvih samostana zgradili kakšne stavbe, ki bi bamberski Cerkvi povzročala škodo. Škof si je nad bodočim samostanom pridržal nekatere pravice, mu namenil 30 mark letnih dohodkov in za gradnjo po 70 mark denarja letno od mitnine, ki jo je pobiral pri Beljaku.¹⁹⁵

Pri prizadevanjih za novi samostan je bil udeležen tudi koroški vojvoda Ulrik III. Spanheim. Leta 1264 se je odpovedal patronatski pravici nad cerkvama v Glanhofu pri Feldkirchnu in v Vogrčah (Rinkenbergh) pri Pliberku. Vojvoda je izjavil, da želi biti soudeležen pri ustanavljanju samostana v Kanalski dolini, ki naj bi ga Sigfrid z njegovo pomočjo tudi dokončal. Patronatsko pravico je dal v vsakem primeru, tudi če ustanovljeni samostan ne bo cisterca.¹⁹⁶

Na pomoč pri ustanavljanju cisterce je Sigfridu priskočila tudi že omenjena Gertruda Babenberška, nečakinja nekdanjega avstrijskega in štajerskega vojvode Friderika Prepirljivca. Ta se je neposredno po njegovi smrti poročila s češkim kraljevičem Vladislavom, ki pa je že januarja 1247 umrl. Poleti 1248 se je poročila z grofom Hermanom IV. Badenskim in papež je le-temu potrdil zakonito oblast nad Avstrijo. Oktobra 1250 je tudi on umrl in zapustil sina Friderika in hčer Nežo. Gertruda je v času, ki je sledil smrti njenega drugega moža izgubila pape-

¹⁹⁰ MDC VII, št. 140; Mlinarič, Marenberški samostan, str. 66–67.

¹⁹¹ MDC VII, št. 174; Mlinarič, Marenberški samostan, str. 62–63, 67.

¹⁹² UBSt IV, št. 418; Mlinarič, Marenberški samostan, str. 25; Pferschy, Beurteilung, str. 368–369.

¹⁹³ UBSt III, št. 177.

¹⁹⁴ UBSt IV, št. 95, 219, 237, 411; MDC V, št. 85 (*«Et hoc feci*

pure propter deum et ob reverentiam sanctorum Bambergensis ecclesie fundatorum et maxime in recompensationem multorum bonorum, quibus usus sum a predicta ecclesia, que ipsa longis retroactis vite mee temporibus iam percepi.»); Mlinarič, Marenberški samostan, str. 25–26.

¹⁹⁵ MDC IV/1, št. 2718; UBSt IV, št. 144; Mlinarič, Marenberški samostan, str. 27–28; Pferschy, Beurteilung, str. 369.

¹⁹⁶ MDC IV/2, št. 2834; Mlinarič, Marenberški samostan, str. 27–28.

živo naklonjenost in podporo avstrijskih stanov. Ko je bodoči češki kralj Otokar II. Přemysl z vojsko vkorakal v Avstrijo, je v boju za svoje pravice našla zaveznika v ogrskem kralju Beli IV. Po letu 1254, ko si je Bela uspel izboriti Štajersko, je Gertruda je dobila nekaj manjših posesti na zahodnem in zgornjem Štajerskem, med katerimi sta ji bila še posebej pri srcu Judenburg in Voitsberg.¹⁹⁷ Z listino iz leta 1263 je dovolila Sigfridu (*«...fidei ministeriali nostro Siurido de Merenberch...»*) uporabiti njegove štajerske alode in tiste posesti, ki jih je na Štajerskem imel kot fevd od nje (*«...quatinus de omnibus proprietatibus et foedis ad ducatum Styrie pertinentibus, que a nobis possidet...»*), za ustanavljanje cistercijanskega samostana. Gertruda se je v listini imenovala *ducissa Sti-rie*, medtem ko je bil nesporni štajerski vojvoda tedaj češki kralj Otokar II. Přemysl. Sigfridov postanek pri Gertrudi v Voitsbergu si najlažje razlagamo z bližajočo se poroko koroškega vojvode Ulrika in Gertrudine štirinajstletne hčere Neže (Ulrik in Neža sta se poročila istega leta). Sigfrid je bil morda Ulrikov poslanec. Pri njem je namreč pričal že 13 dni potem, ko je svojo listino izstavila Gertruda.¹⁹⁸

Za ustanovitev novega samostana je bilo leta 1264 že vse pripravljeno. Zakaj do tega ni prišlo, iz virov ne izvemo. Sigfridovi dediči bi bili v primeru uresničitve tega načrta vsekakor močno prikrajsani, po drugi strani pa bi zelo težko preprečili njegov načrt, saj so ga podpirali veliki mogočniki. Vojvoda Ulrik je živel do leta 1269, škof Bertold do leta 1285, Babenberžanka Gertruda pa je živela še v letu 1288. Tudi njihova nenadna smrt torej ni mogla biti razlog za opustitev načrta.¹⁹⁹

Številne druge ohranjene listine pričajo o Sigfridovih močnih zvezah s posvetno in duhovno gospodo tedanjega časa. Pogosto je bil priča pri raznovrstnih pravnih dejanjih. Pričal je v listinah šentpavelskega samostana, od katerega je njegova družina imela fevde ali pa je njegova zemlja mejila na šentpavelsko. Leta 1255 je tako pričal v listini, s katero se je s Št. Pavlom poravnala že omenjena Matilda, hči Rajnberta II. Cmureškega in vdova po Hadmarju Schönburškem. V zadevi istega samostana je bil prisoten tudi pet let kasneje, ko je šentpavelski opat v Gradcu tožil brata Henrika in Bernharda Pfannberška. Leta 1267 je v Velikovcu kot prisodnik sodeloval na sodnem zboru, ki je obravnaval šentpavelske zadeve. O isti temi so v njegovi prisotnosti razpravljali tudi v šentpavelskem samostanu leta 1271.²⁰⁰

Sigfridova dejavnost pa ni bila omejena le na Štajersko in Koroško, kjer je njegova družina imela posest. Kot rečeno, si je ogrski kralj Bela IV. leta 1254 uspel priboriti Štajersko. Najprej je deželo upravljal po slavonskem banu Štefanu, nato pa po svojem sinu Štefanu V. Sigfrid je bil v začetku na ogrski strani in je pričal pri slavonskem banu.²⁰¹

Ogrski nastop na Štajerskem je pri tamkajšnjem plemstvu vzbudil nezadovoljstvo in kmalu upor. Konec leta 1257 ali v začetku leta 1258 je bil ban Štefan pregnan na Ogrsko. Bela je v odgovor poslal na Štajersko z veliko vojsko sina Štefana. Ta je oblegal Ptuj. Salzburškemu nadškofu Ulriku, ki se je poleti 1258 vrnil iz Italije, je uspelo mesto pred uničenjem rešiti tako, da ga je Štefanu zastavil. Štajerski deželni maršal je pobegnil k češkemu kralju Otokarju, Sigfridu pa se je uspelo spraviti z Ogri. Leta 1259 je tako še pričal pri štajerskem deželnem sodniku Wulfingu Stubenberškem, ki ga je na ta položaj imenoval Štefan.²⁰²

Po poročilu Rimane kronike Otokarja iz Geule so Sigfrida pri Štefanu obtožili upornišтва in ta naj bi nato z vojsko odšel nad Marenberg. Sigfridovo kljubovanje ogrski vojski naj bi preraslo v splošen upor v Dravski dolini. Sigfrid naj bi Ogre premagal. Pri upor naj bi sodeloval tudi Friderik Ptujski, ki naj bi Štefana izrinil iz Maribora, nakar naj bi ta začel oblegati Ptuj in naglo zadušil upor. Kakor izvemo iz listine iz leta 1259, je Štefan moža po imenu Andrej (*«Andreas filius Chopou»*) za njegovo službo pri Marenbergu tudi nagradil (podelil mu je območje, imenovano *Paah* pri Blatnem jezeru). Ob vsem tem se poraja vprašanje, kakšen smisel je napad na Marenberg sploh imel in zakaj je sledil protinapad. Morda je šlo za zaščito pred vdorom ogrske vojske na Koroško.²⁰³

Leta 1259 se je štajersko plemstvo s pomočjo češkega kralja Otokarja ponovno uprlo. Samo Ptuj in še nekaj drugih trdnjav je še nekaj časa ostalo v ogrskih rokah. Marca leta 1261 se je bil Štefan na Dunaju prisiljen odpovedati Štajerski v korist Otokarja. Ta je v deželi vzpostavil mir, na svojo stran pa si je pridobil podravske ministeriale, meščanstvo in Cerkev.²⁰⁴

Sigfrid se je politično vzpenjal tudi v času Otokarjeve vladavine. Že leta 1254 je bil v Lovrencu na Pohorju v družbi koroškega vojvode Bernharda in njegovega sina Ulrika. Takrat se je Sigfridov sorodnik Kolon II. Vuzeniški skupaj s sinovoma Kolo-

¹⁹⁷ Lechner, Babenberger, str. 299–306; Dopsch, Länder und Reich, str. 203–206.

¹⁹⁸ MDC IV/2, št. 2812; UBSt IV, št. 90, 91; Pferschy, Beurteilung, str. 369; Fräss-Ehrfeld, Geschichte, str. 325.

¹⁹⁹ Mlinarič, Marenberški samostan, str. 28; Pirchegger, Untersteiermark, str. 159.

²⁰⁰ UBSt III, št. 185; MDC II, št. 639; UBSt IV, št. 255, 439; Mlinarič, Marenberški samostan, str. 28–29.

²⁰¹ UBSt III, št. 150, 151; Mlinarič, Marenberški samostan, str. 28–29; Dopsch, Länder und Reich, str. 307.

²⁰² UBSt III, št. 268, 279; Dopsch, Länder und Reich, str. 453; Pferschy, Beurteilung, str. 372.

²⁰³ UBSt Erg., št. 71; Mlinarič, Marenberški samostan, str. 29; Pferschy, Beurteilung, str. 372–374; Pirchegger, Untersteiermark, str. 159.

²⁰⁴ Dopsch, Länder und Reich, str. 455; Mlinarič, Marenberški samostan, str. 29–30; Pferschy, Beurteilung, str. 372–374.

nom III. in Konradom poravnal s Št. Pavlom glede spornih meja, navzoč pa je bil še eden Sigfridov sorodnik, Oton II. Dravograjski.²⁰⁵ Sigfrid je maja 1259 prisostvoval pri graški obravnavi med reinsko opatijo in Ortolfom Sulškim. Prav tako je bil konec leta prisoten na Ptuj, kjer se je obravnava zaključila. Ko je bila pod vodstvom štajerskega deželnega glavarja Woka Rosenberškega dve leti kasneje spet odprta, je Sigfrid spet pričal. Med pričami se je omenjal na čisto prvem mestu, kar vsekakor dokazuje njegov ugled.²⁰⁶

V desetletju med 1260 in 1270 so bile politične razmere na Štajerskem bolj ali manj stabilne. Sigfrid se je v tem času uspel uveljaviti v krogu koroškega vojvode Ulrika in v diplomatski misiji češkega kralja Otokarja. Leta 1261 je pri Ulriku pričal dvakrat in med pričami spet zavzemal zelo ugledno mesto.²⁰⁷ V letu 1263 ga v Ulrikovi družbi srečamo kar enajstkrat. Iz listine iz sredine tega leta je razvidno, da je Sigfrid v času Ulrikove odsotnosti nekaj časa celo upravljal Koroško, saj ga je Ulrik imenoval svojega namestnika (*»...nobilis vir Sifridus de Merenberch per terram Karinthie gereret vices nostras...«*). Konec leta 1265 je pričal tudi v Grabštajnu, kjer je Ulrik izdal listino za vetrinjski samostan. Po tem letu je Sigfridu ugled še bolj naraščal. V letu 1267 sta se goriški grof Albert in patriarh Gregor de Montelongo dogovorila za osvojitve Kopra. Ker je patriarh z mestom nato sklenil dogovor, se je Albert čutil prevaranega. Prišlo je do ostrega spora, ki sta ga reševala češki kralj Otokar in salzburski nadškof Vladislav. Iz dveh listin, izdanih avgusta 1267 izveemo, da sta se tako Albert kot Gregor podvrgla kraljevi in nadškofovi volji. V obeh se kot priča omenja tudi Sigfrid. Domnevati smemo, da ga je k obravnavi pritegnil kralj Otokar, kar kaže, da je Sigfrid pri njem užival velik ugled.²⁰⁸

Koroški vojvoda Ulrik III. je imel brata Filipa, ki ga je stolni kapitelj po smrti Eberharda II. (1246) izvolil za salzburskega nadškofa. Papež je Filipa priznal, a Filip se nikdar ni dal posvetiti, zato ga je stolni kapitelj leta 1256 odstavil in kanoniki so za nadškofa izvolili seckauskega škofa Ulrika. Filip je ostal le izvoljeni nadškof, ki svoje službe ni nikdar izvrševal. Po odstavitvi svojega brata je vojvoda Ulrik naredil Salzburgu veliko škode. Leto pred smrtjo se je svojih dejanj pokesal.²⁰⁹ 13. in 14. julija 1268 je v kraju St. Radegund na Koroškem izdal sedem listin, s katerimi je z nadškofofom sklenil razne dogovore. Predvsem mu je skušal povrniti v preteklosti povzročeno škodo (ocenjeno na 40.000 mark srebra)

in mu zato med drugim izročil mesto Št. Vid ter trg in grad Celovec. Sigfrid je bil na pogajanjih prisoten in je pričal v treh listinah.²¹⁰

Avgusta 1269 se je Sigfrid, nekdanji privrženec ogrskega kralja, udeležil že omenjene sodne razprave v Gradcu, ki ji je predsedoval Otokarjev štajerski deželni glavar, olomuški škof Bruno. Tam je bila prisotna cela vrsta cerkvene in posvetne gospode, med drugim Sigfridovi sorodniki Herbord, mož Gertrude Dravograjske s svojim istoimenskim sinom ter Kolon II. Vuzeški.²¹¹

Ko je oktobra 1269 v Čedadu umrl koroški vojvoda Ulrik III., se je začel boj za njegovo dediščino na Koroškem in Kranjskem. Pretendenta sta bila češki kralj Otokar in že omenjeni Ulrikov brat Filip, zdaj na novo izvoljeni oglejski patriarh. Leta 1270 je umrl ogrski kralj Bela IV. in Filip je z njegovim sinom Štefanom V. sklenil zavezništvo. Na Koroškem in Kranjskem sta nastali dve stranki, Otokarjeva in Filipova. Filipovi privrženci so bili izredno močni predvsem na Kranjskem, kljub temu pa mu zmage nad češkim kraljem ni uspelo doseči. Slednji je julija 1271 prisilil Štefana V., da se je odpovedal zavezništvu s Filipom. Maja 1272 se je moral Filip dokončno predati.²¹²

Novembra 1270 se je Otokar, očitno mimo Marenberga, podal iz Štajerske preko Slovenj Gradca na Kranjsko in Koroško, da bi svojo oblast tam čim bolj utrdil. Dne 6. decembra se je s svojim velikim spremstvom ustavil v Beljaku, kjer je izdal listino za vetrinjski samostan. V njej je pričal tudi Sigfrid, ki je bil z mnogimi drugimi pomembnimi plemiči očitno del tega spremstva.²¹³ Deželni glavar na Koroškem je bil tedaj Ulrik Vovbrški, drugi mož Neže, vdove po koroškem vojvodi Ulriku III. (torej po bratu Otokarjevega nasprotnika) in hčere Babenberžanke Gertrude. Utrditev Otokarjeve moči na Koroškem je po Ulrikovem mnenju potekala prepočasi, Otokarjevemu načrtu ni zadostil, morda pa je iskal tudi Sigfridovo soglasje. To bi mu seveda nakopalo kraljevo jezo. Otokar je poleti 1271 Ulrika odstavil, na njegovo mesto pa je bil postavljen Ulrik Dürrenholz, ki je postal tudi glavar na Štajerskem in Kranjskem.²¹⁴

V mesecih, ki so sledili, se je Sigfridovo življenje izteklo. Zadnjič se je kot živ omenjal 6. decembra 1271. Februarja naslednje leto je bil že mrtev, saj so v marenberškem samostanu zanj opravljali pogrebne slovesnosti.²¹⁵ Neposrednega razloga, zakaj je dal

²⁰⁵ MDC IV/1, št. 2571.

²⁰⁶ UBSt III, št. 268, 279; UBSt IV, št. 42.

²⁰⁷ UBSt IV, št. 29, 48.

²⁰⁸ UBSt IV, št. 102; MDC IV/2, št. 2885; UBSt IV, št. 262, 263; Mlinarič, Marenberški samostan, str. 31–32.

²⁰⁹ Mlinarič, Marenberški samostan, str. 32; Pferschy, Beurteilung, str. 372.

²¹⁰ MDC IV/2, št. 2974, 2975, 2976, 2977, 2978, 2979, 2980.

²¹¹ MDC IV/2, št. 3009.

²¹² MDC V, št. 78; Pferschy, Beurteilung, str. 375; Mlinarič, Marenberški samostan, str. 32; Hoensch, Otokar II., str. 159; Komac, Kranjska, str. 225, 229.

²¹³ MDC V, št. 54.

²¹⁴ Mlinarič, Marenberški samostan, str. 33; Hoensch, Otokar II., str. 165–166.

²¹⁵ UBSt IV, št. 433, 449.

češki kralj Otokar Sigfrida pogubiti, ni možno ugotoviti. Otokar iz Geule v svoji Rimani kroniki Sigfridovo smrt opiše in zanjo navaja razlog. Poroča, da se je Otokar vračal iz Koroške na Štajersko, kjer so ga v Dravski dolini pričakali vsi gospodje razen Sigfrida, ki je ležal bolan. Tako naj bi zaradi klevet izgubil Otokarjevo naklonjenost. Otokar je po vrnitvi v Prago naročil Ortolfu Slovenjegraškemu, naj Sigfrida privede. Ta naj bi ujetega Sigfrida izročil Ulriku Dürrenholzu in slednji naj bi Sigfrida privedel v Prago. Češki kralj naj bi ga dal vleči po praških ulicah, končno pa z glavo navzdol prikovati k vislicam. Takega naj bi brezuspešno izpraševal o svojih sovražnikih na Koroškem. Naslednjo noč naj bi Sigfridov stražar le-temu s kijem razbil glavo.²¹⁶

Res je, da se je Otokar poleti 1271 odpravil na Koroško, vendar smeri njegove poti ne poznamo. Podrobnosti v zvezi z Sigfridovo smrtjo so najverjetneje pretirano dramatične. Morda je razlog za njegovo smrt njegova nekdanja zveza z Gertrudo Babenberško, ki je bila medtem pregnana v Meissen. Če bi Sigfrid Otokarju že odklonil, da se mu pokloni, bi bil razlog za to strah. Otokar je v tistem času namreč posegel po deželni plemstvu, ki ga je dolžil izdajstva. Morda je hotel z Sigfridovim zgledom prestrašiti ostale potencialne upornike. S svojim trdim ravnanjem je pri koroškem in štajerskem plemstvu vzbujal odpor, kar se mu je kasneje zelo maščevalo.²¹⁷

Z letom 1272 je imel Otokar, z izjemo Prekmurja, v svojih rokah skoraj vse slovensko ozemlje. Naslednje leto se je medvladje v cesarstvu z izvolitvijo Rudolfa Habsburškega za rimskega kralja končalo. Novi kralj je med drugim od vseh imetnikov državnih fevdov terjal, da prosijo za njihovo podelitev, kar je bilo v prvi vrsti naperjeno zoper Otokarja. Spor med njima se je razvil v vojno. Do odločilne bitke je prišlo avgusta 1278 pri Suhih Krutih in Otokar je bitko izgubil. Življenje si je skušal rešiti z begom, a so ga ujeli njegovi osebni sovražniki. Odvzeli so mu orožje in čelado ter ga ubili. Telo naj bi pustili ležati na bojnem polju, kjer naj bi ga našli Rudolfovi zavezniki Kumani ter ga razmesarili in okradli. Čeprav viri kot Otokarjevega morilca navajajo Bertolda Emmerberškega, je bolj verjetno, da ga je ubil njegov bratranec Offo Emmerberški, ki je bil dedič Sigfrida Marenberškega.²¹⁸

26. februarja 1272 so se Sigfridovi sorodniki in dediči zbrali k pogrebnim slovesnostim. Med prisotnimi sta bila tudi Kolon III. Vuzeniški in njegov

brat Konrad. Rikarda je kmalu po Sigfridovi smrti v skladu z njegovo poslednjo voljo krški škofiji podelila 60 pfenigov dohodkov v Bistrici v dolini Gline na Koroškem. V kasnejšem času so marenberške dominikanke Sigfrida častile kot blaženega oz. svetnika in hranile zapise o njegovih domnevnih čudežih. Marenberška posest je prišla v roke raznih sorodnikov, med katerimi sta bila Offo Emmerberški in Henrik Klamm. Offo je sicer imel zemljo okrog Marenberga, ne pa tudi tamkajšnjega gradu. Henrik Pfannberški je leta 1278 le-tega prejel od Št. Pavla.²¹⁹

Vuzeniška veja

Vuzeniški grad je zgradil že omenjeni Kolon, mož Matilde, hčere Otona I. Dravograjskega, enega izmed petih sinov Henrika I. Trušenjskega (Matilda je bila torej sestra Henrika Dravograjskega). Kolon je bil s koroškega gradu Seltenheim (severno od Celovca), vuzeniška posestva Trušenjskih pa so bila najverjetneje Matildina jutna. Vuzeniške posledično vseeno štejemo za vejo Trušenjskih, čeprav je bila ob samem nastanku veje pripadnica trušenjske rodbine Matilda in ne Kolon. Svoj novi grad je Kolon poimenoval *Saldenhoven* (Srečni dvor). Kdaj je Kolon začel zidati vuzeniški grad, ne vemo. Sklepamo lahko, da se je to zgodilo že pred letom 1222.²²⁰ Z Matildo je imel takrat vsaj sina Kolona (II.), morda pa tudi še več otrok (*...filie predicti Ottonis Mahtildis scilicet cum marito suo Cholone et filiis suis Cholone et... /prazen prostor/ ..., Aleidis cum...).*²²¹ Leta 1238 je grad že stal, a nova veja rodbine se po v začetku še neznani Vuzenici ni imenovala vse do leta 1248. Do takrat so se njeni člani imenovali po Seltenheimu ali Trušnjah, da bi tako poudarili svoj izvor in družinske vezi.²²²

Kolon I. je bil jeseni 1236 že pokojni in Kolon II. je v Seltenheimu neko listino izstavil sam. V njej je svojemu vitezu Vitmarju dovolil prodajo neke odvetniške pravice (*...quod vulgo sonat betvogtei...*) za 28 mark takrat veljavnih pfenigov (*...pro viginti octo marcis denariorum qui tunc in communi usu et approbato currebant...*).²²³ Najdemo ga tudi v listini, izstavljeni dve leti kasneje, kjer se je prvič imenovala Vuzenica. Takrat je njegov vitez po imenu *Pillungus miles de Saldenhoven* s Kolonovim dovoljenjem podelil razna posestva in dohodke velikovski cerkvi. Iz iste listine izvemo tudi, da je bila Vuzenica tedaj

²¹⁶ Mlinarič, Marenberški samostan, str. 33–35; Hoensch, Otakar, II., str. 166–167; Pferschy, Beurteilung, str. 376.

²¹⁷ Mlinarič, Marenberški samostan, str. 34–35; Pferschy, Beurteilung, str. 376; Hoensch, Otakar II., str. 167.

²¹⁸ Hoensch, Otakar II., str. 247–248; Dopsch, Länder und Reich, str. 467, 478; Mlinarič, Marenberški samostan, str. 35.

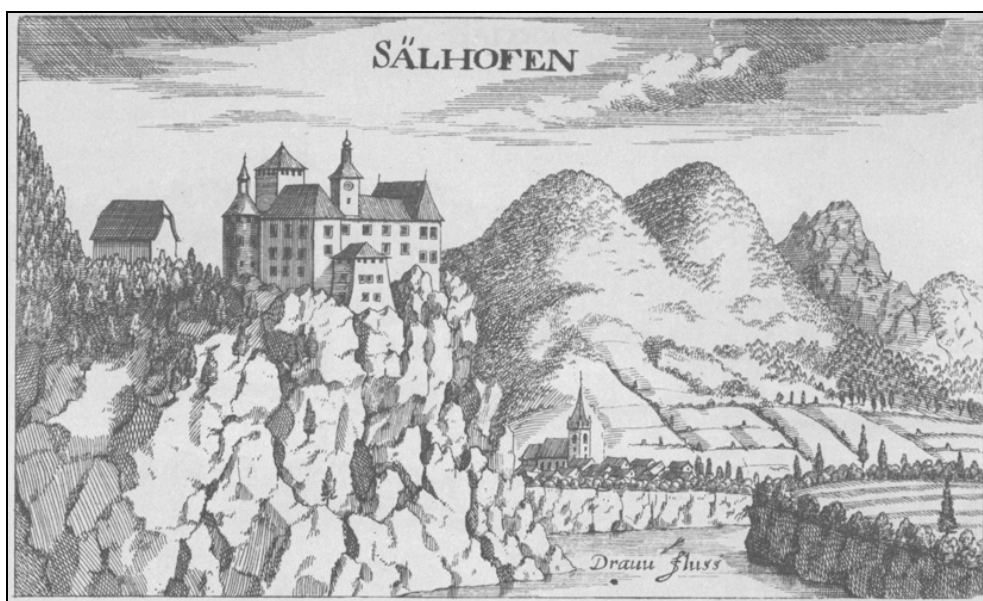
²¹⁹ MDC V, št. 86; UBSt IV, št. 499; MDC V, št. 348; Mlinarič, Marenberški samostan, str. 36, 38, 41; Kos, Vitez, str. 324; Pirchegger, Untersteiermark, str. 160.

²²⁰ Mravljak, Vuzenica, str. 7–8; Kos, Vitez, str. 401; Pirchegger, Untersteiermark, str. 151.

²²¹ MDC IV/1, št. 1847.

²²² MDC IV/1, št. 2155, 2369; Gradivo VI, št. 46; Mravljak, Vuzenica, str. 8; Koropec, Zemljiške gospoščine, str. 23.

²²³ MDC IV/1, št. 2128; Gradivo V, št. 656.

Vuzenica v 17. stoletju (*Vischer, Topographia ducatus Stiriae, 2. Band, str. 361*).

sedež župnije, saj je kot priča med drugimi naveden *Dietmarus plebanus de Saldenhouden*.²²⁴

Iz listine, izdane leta 1245 v Fali izvemo, da je imel Kolon II. v fevdu posesti od Št. Pavla in je letemu s svojimi ljudmi delal škodo. Šentpavelski opat je od njega zahteval deset mark odškodnine. Ker Kolon te vsote ni mogel pravočasno plačati, je zastavil svoje dedno odvetništvo na samostanskih posestvih na Djekši gori (severno od Velikovca). Dokler desetih mark ne bi plačal, ni smel od tam živčih samostanskih ljudi zahtevati ničesar. Pravico do odvetništva je v tem času imel opat. Poleg drugih je v tej listini pričal tudi *Pillungus filius domini Pillungi*. V tem primeru bi lahko šlo za že zgoraj omenjenega vuzeniškega viteza (če je imel istimenskega očeta) oz. njegovega sina (če se je imenoval enako kot oče).²²⁵ Dve leti kasneje je od šentpavelskega samostana kupil vas Sekožen, kjer je pred tem veliko škode prizadejal njegov že omenjeni sorodnik Henrik Dravograjski. Morda se je Št. Pavel s tem dejanjem hotel ogniti razprtijam glede Sekožena, saj je že v preteklosti imel z njim velike preglavice.²²⁶ Leta 1248 je Kolonu (potem ko je plačal samostanu pet mark odškodnine za odvetništvo nad šestimi vuzeniškimi hubami) njegov že omenjeni sorodnik Henrik Grabštajnski prepustil

tudi pravico, da sme od vetrinjskega opata kupiti 12 hub, ki jih je Henrikov pokojni oče (Gotfrid II. Grabštajnski, začetnik grabštajnske veje Trušenjskih in eden izmed petih sinov Henrika I. Trušenjskega) zamenjal s samostanom za posest v Steinparzu. Med pričami tega pravnega akta je bil tudi *Reinbertus de Saldenhouden*, katerega sin *Libherdus* je pričal v zgoraj omenjeni listini iz leta 1245, ko je bil Kolon II. Vuzeniški prisiljen zastaviti svoje odvetništvo na Djekši gori.²²⁷ Kolon II. je bil istega leta (1248) navzoč v Tolminu, kjer je pričal v listini oglejskega patriarha Bertolda.²²⁸

Kolonova sinova Kolon III. in Konrad sta bila 24. junija 1251 navzoča ob izstavitvi že omenjene ustanovne listine za marenberški samostan dominikank. Listino sta izstavila Gizela, vdova Alberta Marenberškega in njen sin Sigfrid, bratranec Kolonove in Konradove babice Matilde.²²⁹

Glede obmejnih preprirov v okolici Lovrenca na Pohorju se je Kolon II. leta 1254 s svojima sinovoma uspel spraviti s Št. Pavlom. Šlo je sicer za že staro mejo na Pohorju po razvodu med Radonjo in Velko. Iz listine, ki je bila v ta namen izstavljena, lahko razberemo, da je bil ta spor sila pomembna zadeva. V njej sta namreč pričala celo koroški voj-

²²⁴ MDC IV/1, št. 2155; Koropec, Zemljiške gosposčine, str. 23.

²²⁵ MDC IV/1, št. 2294; Gradivo V, št. 849; MDC IV/1, št. 2341; Gradivo VI, št. 24; MDC IV/2, Trixen-Unterdrauburg-Grafenstein; Saldenhofen-Seltenheim. IX., genealoška preglednica ob koncu knjige, stran brez številčne oznake; MDC IV/2, Namenregister, str. 805, geslo: Cholo IV. de Truchsen; Mravljak, Vuzenica, str. 9.

²²⁶ MDC IV/1, št. 2341; Gradivo VI, št. 24; Mravljak, Vuzenica, str. 9.

²²⁷ MDC IV/1, št. 2294; Gradivo V, št. 849; MDC IV/1, št. 2369; Gradivo VI, št. 46; MDC IV/2, Trixen-Unterdrauburg-Grafenstein; Saldenhofen-Seltenheim. IX., genealoška preglednica ob koncu knjige, stran brez številčne oznake.

²²⁸ UBSt III, št. 34.

²²⁹ MDC IV/1, št. 1772, 2466; UBSt III, št. 93, 201; MDC IV/2, Trixen-Unterdrauburg-Grafenstein; Saldenhofen-Seltenheim. IX., genealoška preglednica ob koncu knjige, stran brez številčne oznake; Pirchegger, Untersteiermark, str. 151; Koropec, Zemljiške gosposčine, str. 24; Mravljak, Vuzenica, str. 9.

voda Bernhard in njegov sin in naslednik Ulrik (III.), poleg njiju pa tudi Sigfrid Marenberški in Oton II. Dravograjski, bratranec Kolona II. Vuze- niškega.²³⁰

Leta 1258 je bil Kolon II. Vuzeniški ujetnik bratov grofov Ortenburških, Henrika in Friderika. Kaj je storil, da sta ga zaprla, ni razvidno. S po- močjo Rudolfa iz Roža in svojega zeta Kolona iz Wasserleonburga (Čače, grad severozahodno od Arnoldsteina na Koroškem) se mu je uspelo osvo- boditi.²³¹

Dve leti kasneje je Kolon s svojima (neimenovanimi) sinovoma pričal v listini koroškega vojvode Ulrika. V listini sta pričala tudi Sigfrid Marenberški in Gotfrid Mariborski. Leta 1261 je Kolon s svojim (neimenovanim) sinom spet pričal v listini koroškega vojvode. Istega leta se je (imenovan po Seltenheimu) odpovedal svoji dotedanji zahtevi nasproti osojskemu samostanu. Od tega je dotlej letno terjal eno belo krzno in 60 sirov. Prav tako leta 1261 je pričal pri štajerskem deželnem glavarju Woku Rosenberškem in osem let zatem, skupaj s svojima so- rodnikoma Herbordom, možem Gertrude Dravo- grajske in Sigfridom Marenberškim, pri olomuškem škofu Brunu, ki je takrat prav tako imel funkcijo štajerskega deželnega glavarja. Leta 1263 je Kolon ponovno pričal v listini koroškega vojvode Ulrika. Takrat se je, kakor že dve leti prej, imenoval po Seltenheimu.²³²

Po nasvetu svojih sinov Kolona III. in Konrada je Kolon II. leta 1263 podaril šentpavelskemu sa- mostanu posesti na Ojstrici in v Št. Janžu pri Dra- vogradu. Za to je dobil šest mark srebra.²³³ Ojs- triško posest so kasneje kot šentpavelski fevd po- sedovali Marenberški. Rikarda Marenberška se ji je v korist Št. Pavla odpovedala leta 1291.²³⁴ Oglejski patriarh Gregor je leta 1265 po sporu, ki ga je Kolon II. imel s slovenjegraškim župnikom za pa- tronat nad vuzeniško cerkvijo sv. Nikolaja, tega prisodil Kolonu. Sedem let kasneje se je Kolon II., skupaj s svojima sinovoma Kolonom III. in Kon- radom, s šentpavelskim opatom prepiral »glede raz-

ličnih določil« (»...*super diversis articulis*...«). Junija istega leta sta se sprti strani s pomočjo sodišča uspeli poravnati in v ta namen je bila v Gradcu izstavljena listina. Najverjetneje je šlo tudi v tem primeru za razne posestne spore, vendar se iz listine tega ne da zagotovo razbrati.²³⁵ Neki Urban Scephen je od Kolona II. leta 1273 v fevd prejel tri kmetije v kraju *Jablanach*.²³⁶ Kolon II. je umrl v času med julijem 1273 in majem 1276, ko se v listini papeža Gregorja X. njegova žena Elizabeta že omenja kot vdova (v sporu s šentpavelskim samostanom).²³⁷ V neki lis- tini z dne 22. februarja 1274 je poleg drugih pričal tudi »*dominus Cholo iunior de Saldenhoven*.« Če je šlo za Kolona III., lahko sklepamo, da je bil njegov oče Kolon II. takrat še živ.²³⁸

Leta 1273 je bil, kot že rečeno, za rimskega kralja izvoljen Rudolf Habsburški in medvladje v cesarstvu je bilo končano. Otokar II. Přemysl je Ru- dolfa, ki je bil takrat star že 55 let, vsekakor pod- cenjeval. Rudolf je dve izmed svojih hčera poročil s palatinskim grofom in saškim vojvodo in si tako zagotovil njuno podporo. Kmalu po svojem krona- nju je na državnem zboru v Speyerju odredil izter- javo odtujenih državnih fevdov. Češki kralj bi moral tako vrniti vojvodine Avstrijo, Štajersko in Koroško, poleg tega pa še Kranjsko s Slovensko marko ter mesto Cheb (Eger) s pripadajočim ozemljem. Ta je to odklonil in v zameno za svojo poklonitev novemu vladarju od njega zahteval potrditev vseh svojih po- sest. Poleti 1274 se je z močno vojsko postavil po robu opoziciji avstrijskega plemstva. Istočasno je ukazal Miloti Dedickemu, katerega je postavil za novega štajerskega deželnega glavarja, z vojsko ne- usmiljeno nastopiti proti salzburškemu nadškofu Frideriku II. Ta se moral maja istega leta Otokarju dokončno ukloniti. Otokar je medtem sebi nasprot- ne avstrijske plemiče sicer uspel premagati, hkrati pa je moral tudi ugotoviti, da ima v Avstriji zelo malo pravih privržencev. Ker Rudolfovim zahtevam nikakor ni bil pripravljen popuščati, ga je junija 1275 doletel državni preklc.²³⁹

Nasprotniki češkega kralja so začeli dvigati glave tudi na Štajerskem in Koroškem. Dne 19. septemb- ra 1276 so se v runskem samostanu (pri Gradcu) tako zbrali najvišji plemiči obeh dežel. Prisegli so, da bodo enodušno služili kralju Rudolfu in se raz- glasili za državne vazale. Poseben status v odnosu do cesarstva oz. vladarja je štajerskemu plemstvu (aprila 1237 v Ennsu) sicer zagotovil že omenjeni staufovski cesar Friderik II. Med navzočimi v run- skem samostanu je bil tudi Kolon III. Vuzeniški. Kolon, eden pomembnejših koroško-štajerskih ple- mičev, je bil glede na tamkajšnji vrstni red prič celo

²³⁰ MDC IV/1, št. 2571; Gradivo VI, št. 241; Koropec, Zem- ljiške gosposčine, str. 24.

²³¹ MDC IV/1, št. 2678, 2679; MDC IV/2, št. 2991; UBSt III, št. 93; MDC IV/2, Trixen-Unterdrauburg-Grafenstein; Saldenhofen-Seltenheim. IX., genealoška preglednica ob koncu knjige, stran brez številčne oznake; MDC IV/2, Na- menregister, str. 806, geslo: Cholo II. in III. de Selden- hoven; Kazalo, str. 87, geslo: Wasserleonburg; Mravljak, Vuzenica, str. 10.

²³² MDC II, št. 639; MDC IV/1, št. 2744; UBSt IV, št. 42; MDC IV/1, št. 2757; UBSt IV, št. 111; MDC IV/2, št. 3009.

²³³ MDC IV/2, št. 2798; MDC IV/2, Trixen-Unterdrauburg- Grafenstein; Saldenhofen-Seltenheim. IX., genealoška pre- glednica ob koncu knjige, stran brez številčne oznake; MDC IV/2, Namenregister, str. 806, geslo: Cholo II. in III. de Selden- hoven; Mravljak, Vuzenica, str. 10; Kos, Vi- tez, str. 334; Koropec, Zemljiške gosposčine, str. 22.

²³⁴ MDC VI, št. 168; Kos, Vitez, str. 334.

²³⁵ UBSt IV, št. 192, 456; Mravljak, Vuzenica, str. 10.

²³⁶ UBSt IV, št. 484; Mravljak, Vuzenica, str. 10.

²³⁷ MDC V, št. 208.

²³⁸ UBSt IV, št. 504.

²³⁹ Dopsch, Länder und Reich, str. 468–473.

uglednejši od Viljema I. in Henrika III. Svibenskih, Kolona Mariborskega in Hartnida Lipniškega.²⁴⁰

Kolon III. je leta 1279 skupaj s krškim škofom, koroškim arhidiakonom, proštom Hartnidom in Otonom Liechtensteinskim potrdil neko pogodbo med salzburskim nadškofom in Rajnbertom Glaneškim, ki je slednjega zavezovala k izpolnjevanju vseh prejšnjih dogovorov (*«...que in pactis et litteris prioribus continentur...»*).²⁴¹ Krški škof je leta 1285 Kolonu podelil del trušenjskega gradu, ki se je imenoval *Hungerberch*.²⁴² Kot piše Josip Mravljak, je iz listine, izdane leta 1277 tudi razvidno, da je imel Kolon III. od oglejske Cerkve v fevd desetino in 100 meric žita v kraju »Wiminich,« v Junski dolini pa v kraju »Drendorf« desetino in 50 meric žita. Poleg tega naj bi v kraju Holemburg imel neke desetine, za katere pa sam ni vedel, kako jih je dobil v fevd. Pripadala sta mu tudi dva tovara olja, dva tovara rib in ena petina desetine od petih kmetij v kraju »Sochor.« Mravljak poroča tudi o listini iz leta 1278, ki pravi, da je bila neka plemenita Vuzeniška poročena s Hartnidom Lipniškim. To naj bi bila po Mravljakovem mnenju Berta, hči Kolona III., Lipniški pa so poslej imeli dediščino v vuzeniški okolici. Kot vojak naj bi bil Kolon aktiven že v času, ko se je, kot že omenjeno, v Dravski dolini dvignil upor proti Ogrom. Kolon naj bi tedaj pomagal svojemu sorodniku Sigfridu Marenberskemu.²⁴³

Avgusta 1276 so se začele bojne operacije proti češkemu kralju Otokarju II.. Rudolfov zaveznik Friderik Nürnberški je uspel zavzeti Cheb in druga češka oporišča, čete oglejskega patriarha so skupaj s goriškimi vdrla na Koroško, Kranjsko in v Slovensko marko. Češke sile so se morale začeti umikati tudi iz Štajerske. Na Rudolfovo stran je stopila tudi Bavarska. Otokarja so nasprotnikovi uspehi popolnoma presenetili, soočiti pa se je moral tudi z notranjo opozicijo češkega plemstva. Rudolfove čete so septembra tako dosegle Avstrijo in 5. oktobra uspele zavzeti Linz. Kmalu zatem so se predala tudi mesta Enns, Ybbs in Tulln, Rudolfovo vojsko pa so močno povečali njegovi avstrijski, štajerski in koroški privrženci. Dne 21. novembra se je Otokar odpovedal oblasti nad Avstrijo, Štajersko, Koroško, Kranjsko in Slovensko marko, kakor tudi nad mestoma Pordenone in Cheb. Zato je Rudolf njemu in njegovim potomcem potrdil posest dednih dežel Češke in Moravske, kakor tudi drugih državnih fevdov. Štiri dni kasneje se je Otokar Rudolfu poklonil. Kljub vsemu si je Rudolf v mesecih, ki so sledili, še naprej prizadeval zmanjšati Otokarjevo moč. Ko je

temu postalo jasno, da si njegov nasprotnik ne želi trajnega miru, je sklenil odločitev izsiliti na bojnem polju. Kot že rečeno, je do odločilne bitke prišlo 26. avgusta 1278 pri Suhih Krutih. Otokar je tam izgubil bitko in življenje.²⁴⁴

Josip Mravljak poroča, da se je Kolon III. Vuzeniški v teh odločilnih trenutkih že prve dni avgusta zadrževal pri kralju Rudolfu, kateremu naj bi (skupaj s Friderikom Ptujskim, Otonom Liechtensteinskim in drugimi) s svojimi vojaki pomagal odločiti bitko. Kakšno plačilo je Kolon III. dobil za to pomoč, ni znano. Mravljak meni, da je zelo verjetno, da je Rudolf Vuzenico povzdignil v trg, saj o kakem drugem darilu ni nič znanega. Da se je to zgodilo že leta 1278, iz virov sicer ni mogoče razbrati, se pa Vuzenica izrecno imenuje kot trg deset let kasneje.²⁴⁵ Da je bil pri kralju res dobro zapisan, priča tudi dunajska listina konec leta 1280. Rudolf, ki dokument naslovi direktno na Kolona, ga v njem imenuje svojega zvestega izbranca.²⁴⁶

Kralj Rudolf je decembra 1282 na državnem zboru Augsburgu svojima sinovoma Rudolfu in Albrehtu skupno podelil Avstrijo, Štajersko in Koroško ter Kranjsko s Slovensko marko. Naslednje leto je kot vladarja določil le Albrehta. Koroško je Rudolf, kot plačilo za podporo v času svojega spora z Otokarjem, že leta 1276 obljubil Majnhardu II. Goriško-Tirolskemu. Slednji je bil dejanski oblastnik na Koroškem že pred smrtjo Filipa Spanheimskega leta 1279. Po Rudolfovih besedah je bil Majnhard deželni glavar na Koroškem, Kranjskem in v Slovenski marki. Leta 1282 je Koroška nominalno pripadla Rudolfovima sinovoma, v praksi pa se ni spremenilo nič. Majnhard je v tem času nastopal kot gospod Koroške in Kranjske. Leta 1286 je bilo vprašanje oblasti na Koroškem dokončno rešeno. Albreht se je vojvodini odpovedal in Rudolf jo je podelil Majnhardu, ki je postal koroški vojvoda. Kranjsko in Slovensko marko je obdržal Albreht, Majnhard pa naj bi ju še naprej imel v zastavi.²⁴⁷ Leta 1284 se kot koroški deželni glavar imenuje Kolon III. Vuzeniški (*«...mit insigel herren Cholen von Saeldenhouen des hauptmannes von Chaerden...»*). Kadar je bil Majnhard na Koroškem odsoten (in to se je najbrž dogajalo pogosto), je Kolon tam vodil upravo. Drugih poročil o Kolonovem opravljanju funkcije koroškega deželnega glavarja ni. Možna je, da je šlo v njegovem primeru le za

²⁴⁴ Dopsch, *Länder und Reich*, str. 473–480.

²⁴⁵ MDC VI, št. 73 (*«Der prief is geben ze Saeldenhoven in dem marchet, nach Christes geburde towsent jar zweni hundert jar an dem achtendem und achzigstem jare.»*); Mravljak, Vuzenica, str. 11–12; Pirchegger, Untersteiermark, str. 151.

²⁴⁶ MDC V, št. 465 (*«Rudolfus dei gratia Romanorum rex semper Augustus Choloni de Seldenhove delicto fideli nostro gratiam nostram et omne bonum.»*).

²⁴⁷ MDC V, št. 432, 531, 561, 601; Niederstätter, Österreich, str. 82–85, 407; Webernig, Landeshauptmannschaft, str. 38–46.

²⁴⁰ MDC V, št. 216; Mravljak, Vuzenica, str. 10; Pirchegger, Untersteiermark, str. 151; Kos, Vitez, str. 402; Koropec, Zemljiške gospoščine, str. 24; Dopsch, *Länder und Reich*, str. 474; Spreitzhofer, *Handfeste*, str. 87.

²⁴¹ MDC V, št. 415.

²⁴² MDC V, št. 619.

²⁴³ MDC VII, št. 605; Mravljak, Vuzenica, str. 10–11.

časovno omejeno zastopanje Majnharda. Proti koncu leta 1285 naj bi Kolon umrl.²⁴⁸

V času Kolona IV. je Vuzenica vsekakor že bila trg. Po smrti Kolona III. so del njegove posesti podedovali sorodniki Mariborski (ki pa so jo takoj prodali nazaj glavnim dedičem), nekaj pa leta 1300 Gertruda Neidenberška, ki mu je svoj del zastavila. Dve leti zatem je Kolon IV. menjal neka svoja posestva s Hartnidom Wildonskim (zahtevkov svojih sorodnikov se je odkrižal tako, da je izplačal po stari navadi svojih prednikov 10 mark srebra).²⁴⁹ Kolon je bil leta 1307 v listini Ulrika Marenberškega imenovan njegov prijatelj. Omenjeno listino je tudi pečatil in v njej pričal.²⁵⁰

Hartnid in Konrad Lipniška (Kolon IV. je bil njun stric) sta se že januarja 1309 odpovedala neki dediščini v okolici Vuzenice. Decembra istega leta sta, skupaj z Zofijo Lipniško (*«...Die Brüder Chunrad und Hertnid unt vro Sophey von Leybenz...»*), spet prodala del dediščine v okolici Vuzenice Hartnidu Vivšniškemu in Kolonu IV. Vuzeniškemu (*«...eochaheim Cholen...»*).²⁵¹ Kolon IV. je leta 1312 od svojega nečaka Konrada Lipniškega kupil vsa posestva v vuzeniški okolici za 32 mark srebra (Konrad je leta 1316 je izdal še eno listino z isto vsebino).²⁵² Kaže, da je med Kolonom in Konradom kasneje prišlo do prepira, saj je Konrad z listino iz leta 1328 izjavil, da se je popolnoma poravnal s svojim stricem Kolonom in njegovo soprogo. Mravljak poroča, da je Kolon IV. leta 1305 Rajnburtu iz Glineka posodil 13 mark, naslednje leto pa se je z ženo odpovedal tudi neki dediščini.²⁵³

Avgusta leta 1319 so se Kolon IV., njegova žena in dediči s šentpavelskim samostanom spravili glede raznih posesti in dohodkov (*«...die hieben die niderhalb der Traa ligent enhalb der Welik und dem Reifnik genand, was des tayls ist ken Sand Lorentzen, ob sein hieben hoffstet oder zehent als dew Welik oben aus der Alben rinnt ze tal in dew Traa mit den zugehörigen Rechten, wie die Vorfahren der Aussteller sie innehatten, ferner der Zahent auf dem Remsnik gelegen.»*). Priznali so, da so ti samostanska last. Samo Kolon IV. jih je nato prejel v dosmrtni užitek (njegov sin soimenjak pa ne več). Kolon IV. je leta 1322

od Hartnida Vivšniškega dobil v last Hermana Grila in njegove otroke. Stolnik Gotfrid bi naj imel od Kolona v fevdu dohodke v kraju *«Frauenburch an dem Perg.»* Te je prodal leta 1334.²⁵⁴ Salzburški nadškof Konrad IV. je leta 1310 je Rihci, ženi moža, imenovanega *«Haintzel von Stretwich»* in njunim potomcem v fevd podelil posestvo v kraju *«Vinstern Pells.»* To posestvo je Haintzel imel od nadškofa v fevdu že pred to podelitvijo, nekoč pred tem pa še od Kolona Vuzeniškega.²⁵⁵

Že omenjeni sin rimskega kralja Rudolfa (ki je umrl julija 1291) Albreht, je bil leta 1298 sam izvoljen za kralja. Imel je več otrok, njegov najstarejši sin (rojen leta 1281) pa se je imenoval Rudolf. Kmalu po svoji izvolitvi je Albreht svojim sinovom Rudolfu, Frideriku in Leopoldu podelil Avstrijo, Štajersko, Kranjsko in Slovensko marko ter Pordenone. Tam bi naj Rudolf, kot najstarejši, sam imel glavno besedo.²⁵⁶ Leta 1299 je bil Kolon IV. Vuzeniški eden izmed posrednikov v sporu med Rudolfom in Henrikom Viltuškim. Slednji je v protipravni lasti imel grad na Muti s tamkajšnjo mitnico. Kakor piše Josip Mravljak, Henrik Rudolfu gradu ni hotel izročiti. Rudolf je grad zato ukazal oblegati. Kolonu je skupaj z drugimi uspelo doseči kompromis med Henrikom in Rudolfom. Kot piše Mravljak, je Rudolf dobil grad, Viltušku pa je izplačal 200 mark srebra.²⁵⁷

Rudolf je leta 1306 postal češki kralj, njegov že omenjeni brat Friderik pa je oblast nad Štajersko in Avstrijo dobil najkasneje do tedaj. Njegov oče kralj Albreht je bil maja 1308 umorjen in za njegovega naslednika je bil izvoljen Henrik VII. Luksemburški, ki pa je umrl že avgusta 1313. Prišlo je do dvojnih volitev, na katerih sta bila izvoljena tako Friderik kot njegov bratranec Ludvik IV. iz bavarske dinastije Wittelsbach. Nasprotnika sta se spravila leta 1325 in Friderik je obdržal naslov rimskega kralja, a kot tak ni več aktivno nastopal. Nosil ga je tudi, ko je leta 1328 sklenil mir z ogrskim kraljem Karlom. Med pričami tega miru je bil tudi Kolon IV. Vuzeniški.²⁵⁸ Kolon IV. najdemo leta 1327 kot pričo v listini Albrehta in Henrika, sinov Henrika Viltuškega. Brata Kolona imenujeta svojega ujca (*«...unser ohaim Chol von Seldenhouen...»*). Kolon IV. Vuzeniški je torej bil tudi svak Henrika Viltuškega.²⁵⁹

²⁴⁸ MDC V, št. 574; Webernig, Landeshauptmannschaft, str. 47–48; Mravljak, Vuzenica, str. 12–13.

²⁴⁹ MDC VI, št. 15, 73; RHSt I, št. 133, 366, 831; Kos, Vitez, str. 402, Genealoška preglednica 49: Vuzenica-Dravograd-Marenberk-Cmurek, str. 264 in Genealoška preglednica 60: Maribor, str. 330; Mravljak, Vuzenica, str. 13–14; Pirchegger, Untersteiermark, str. 151; Koropec, Zemljiške gosposčine, str. 24.

²⁵⁰ GZM II, št. 116.

²⁵¹ RHSt I, št. 59, 133.

²⁵² RHSt I, št. 366, 831.

²⁵³ Kolon IV. je, kot kaže, imel dve ženi, od katerih je Gertruda izpričana v letu 1306, Neža pa v letu 1328. MDC VII, št. 329; RHSt II, št. 1921; Kos, Vitez, Genealoška preglednica 49: Vuzenica-Dravograd-Marenberk-Cmurek, str. 264; Mravljak, Vuzenica, str. 14.

²⁵⁴ MDC VIII, št. 496; RHSt I, št. 1104; MDC VIII, št. 609; Mravljak, Vuzenica, str. 14; Koropec, Šentpavelski Remšnik, str. 131.

²⁵⁵ RHSt I, št. 195.

²⁵⁶ Niederstätter, Österreich, str. 105, 113.

²⁵⁷ MDC VI, št. 422; Mravljak, Vuzenica, str. 15–16; Koropec, Zemljiške gosposčine, str. 24; Kos, Vitez, str. 402, Genealoška preglednica 49: Vuzenica-Dravograd-Marenberk-Cmurek, str. 264; Pirchegger, Untersteiermark, str. 151–152.

²⁵⁸ RHSt II, št. 1969; Niederstätter, Österreich, str. 113–119, 122–129.

²⁵⁹ RHSt II, št. 1662, 1663, 1845; Kos, Burg und Stadt, Tafel 71: Wildhaus, genealoška preglednica, str. 583.

Kolon V. je bil zadnji član vuzeniške veje rodbine Trušenjskih oz. sploh zadnji član vse trušenjske rodbine. Kakor piše Josip Mravljak, je Kolon leta 1345 kupil nekaj posestev pri Trbonjah, Slovenj Gradcu in pri Puhenštajnu za 36 mark srebra, leto zatem pa še dvor v Tissingu. Vuzeničanka Kristina naj bi od njega imela v fevdu neke posesti, katere je po njeni smrti leta 1352 podelil svojemu podložniku Ditmarju Kuhel. Leta 1356 naj bi Petru in Žabjaku prepustil eno kmetijo v Kranjah, šest let kasneje pa od Wulfinga Spilfeldskega kupil neke dohodke in 20 veder vinskega pridelka v Kršnici.²⁶⁰

Kolon V. se je 25. novembra 1344 poročil z Elizabeto Šumberško (gre za družino za gradu Schönburg severovzhodno od Kremsa na Donavi; iz te družine je izhajal tudi Hadmar Schönburški, že omenjeni zet Rajnberta II. Cmureškega). Svoji soprogi je zapisal vuzeniški grad, ki naj bi ga uživala do smrti. Z listino, izdano 30. novembra 1344 na Dunaju je svojima stricema Eberhardu in Henriku Walseeskima zapustil vso svojo posest v primeru, da bi sam umrl brez dediča. V listini so imenovani tudi fevdi, katere je Kolon imel od freisinškega škofa pri Altenhofnu (pri Murauu na Štajerskem), v Cirknici in Podgradu v Slovenskih Goricah od deželne kneza ter v Kranjah v Slovenskih goricah, okoli Ribnice in na Remšniku od Št. Pavla.²⁶¹

Polovico šumberškega gradu je Kolon V. prodal že leta 1353, dve leti zatem pa še drugo polovico. Zaradi gradu je, kot piše Mravljak, kasneje nastal prepir in Kolon se je zaradi njega z Ivanom Šumberškim dokončno pogodil leta 1361. Ko sta v letih 1351–1352 umrla Eberhard in Henrik Walseeska, je Kolon V. leta 1359 z bratrancem Viljemom Glaneškim sklenil dedno pogodbo. Po njej naj bi Viljem, v primeru Kolonove smrti brez otrok, dobil poleg raznih fevdov tudi grad Vuzenico s stolpom ter trgov in sicer kot alod. Šentpavelski samostan, ki se je sam štel za fevdnega gospoda nad Vuzenico (čprav pred tem njegovega fevdnega gospostva v virih ni moč čutiti in je bilo najverjetneje dvomljivo), je to dve leti kasneje obljubil Rudolfu IV. Habsburškemu, v primeru Kolonove smrti. To je Kolon leta 1363 tudi potrdil.²⁶² Rudolf IV. je bil vnuk že omenjenega kralja Albrehta in je svojega očeta Albrehta II. nasledil leta 1358. Vladal je nad Avstrijo, Štajersko, Koroško, Kranjsko, mestom Pordenone, pridobil pa si je tudi Tirolsko. Kolon V. je bil od leta 1358 glavar v Pordenonu v Benečiji.

Rudolf IV. mu je zastavil mitnico v Venzonu (Pušja vas) za 5792 guldnov ter za njegovo službo v Furlaniji, Venzonu in Pordenonu. Mravljak poroča tudi, da mu je zastavil tudi neko drugo vsoto, katere dolg je izviral še iz časa vojvode Albrehta II. Od Rudolfa je Kolon leta 1364 dobil v zastavo tudi slovenjegraško gospostvo.²⁶³

Leta 1362 je Kolon posredoval v poravnavi med dediči Friderika Walseeškega. Leto zatem je Rudolfu IV., ki je bil v vojni z Bavarsko, pripeljal vojaško pomoč, hkrati pa so njegove čete, kakor poroča Mravljak, naredile veliko škodo na posestvih oglejskega patriarha. Kolon naj bi Rudolfa s svojimi vojniki spremljal na Tirolsko, a se tam precej zadolžil. Posledično naj bi svoja posestva pri Murauu zastavil Ulriku Stubenberškemu, grad Pernharztal pa Ivanu Haslauskemu.²⁶⁴

Med letoma 1363 in 1367 je bil Kolon V. štajerski deželni glavar (leta 1363 je postal tudi deželnoknežji stolnik). Kot tak je bil večkrat naprošen, da bi razsojal v sporih oz. prisostvoval pri drugih pravnih dejanjih.²⁶⁵ Leta 1366 je dal Dankelu iz Vuzenice v fevd tri posestva, tri leta kasneje pa je vuzeniškemu župniku podelil nižje sodne pravice. Leta 1368 je dobil od Konrada Auffensteinskega (koroškega maršala) 1000 funtov kot dediščino svoje žene. Kasneje je dal svoji teti dve kmetiji, ki bi naj po njeni smrti, kakor piše Mravljak, pripadli marenberškemu samostanu. Skupaj z ženo se je leta 1370 odrekel terjatvam do tistih posesti, ki so prišle v roke avstrijskima vojvodoma Albrehtu III. in Leopoldu III. (ki sta bila mlajša brata Rudolfa IV.).²⁶⁶

Rudolf IV., ki je bil Kolonu dolžan 1200 funtov pfenigov, mu je zato zastavil neko mariborsko mestno davščino, ki je letno prinašala 120 funtov dohodkov. S pogodbo iz 13. oktobra 1366 je Kolon V. zapustil (razen v primeru, da bi dobil potomca) vuzeniški grad, trg in vsa svoja druga posestva svojima stricema celjskima grofoma Ulriku in Hermanu (Rudolf IV. je umrl julija 1365). Pridržal si jih je v dosmrtni užitek. Najverjetneje so Kolona težili dolgov. Čprav je namreč vuzeniško trgovino uspel zelo poživiti, je bil hkrati zadolžen pri mariborskih, celjskih in slovenjegraških Judih ter pri salzburškem zlatarju Ulriku. Tako je dolgoval denar mariborskemu Judu Mušu, celjskima Judoma Hačimu in Šebelu ter slovenjegraškima Judoma Mušu in Nahimu.²⁶⁷

²⁶⁰ Mravljak, Vuzenica, str. 16–17; Pirchegger, Untersteiermark, str. 153.

²⁶¹ MDC X, št. 823; Mravljak, Vuzenica, str. 14–16; Pirchegger, Untersteiermark, str. 151–153; Kos, Vitez, str. 402; Genealoška preglednica 49: Vuzenica-Dravograd-Marenberk-Cmurek, str. 264; Ravnikar, Po zvezdnih poteh, str. 108–109.

²⁶² Mravljak, Vuzenica, str. 17; Pirchegger, Untersteiermark, str. 152; Kos, Vitez, str. 402.

²⁶³ MDC X, št. 523; Mravljak, Vuzenica, str. 17; Kos, Vitez, str. 402; Niederstätter, Österreich, str. 138–156; Koropec, Zemljiške gosposčine, str. 127.

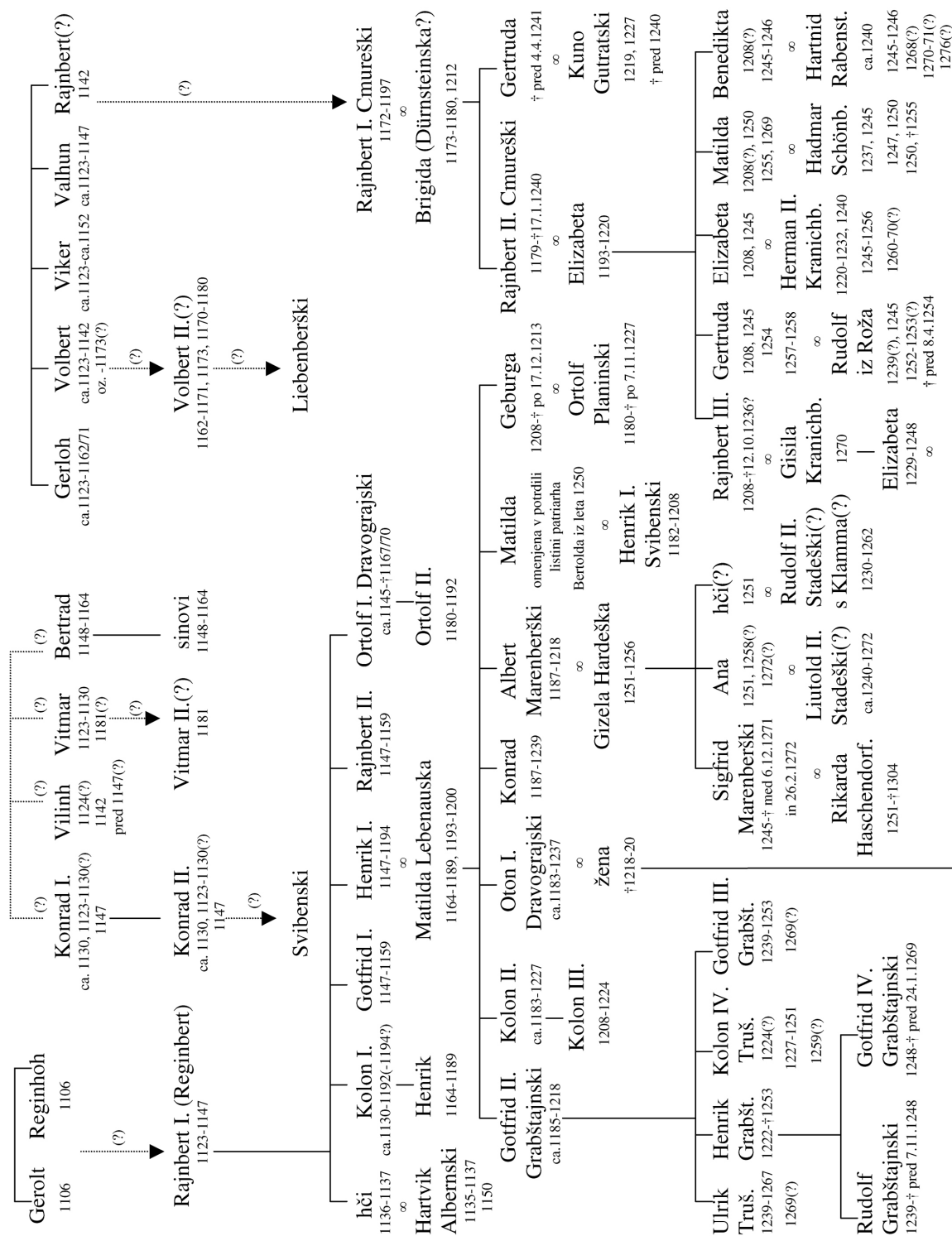
²⁶⁴ Mravljak, Vuzenica, str. 18.

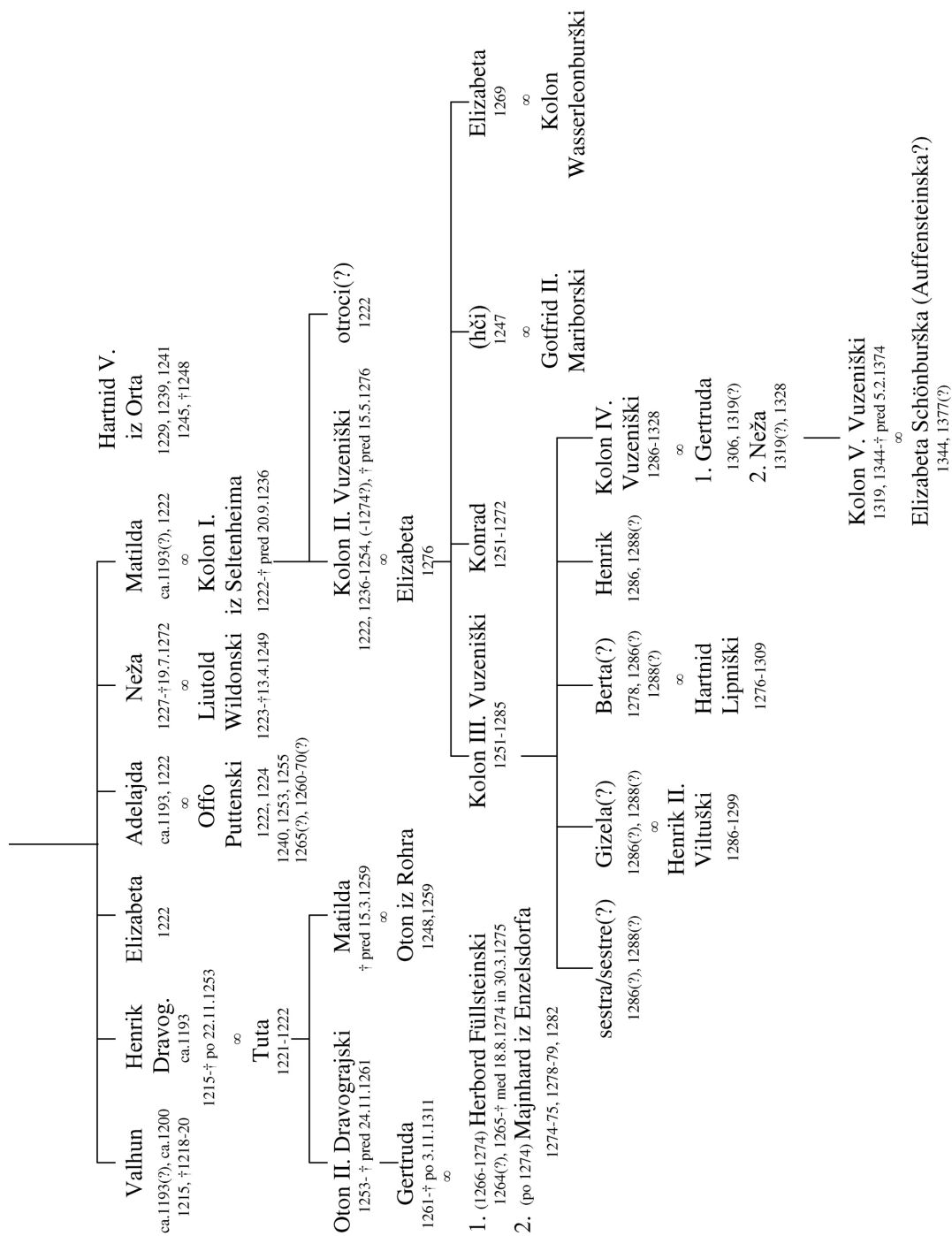
²⁶⁵ Josip Mravljak navaja kot letnico Kolonovega prevzema funkcije deželne glavarja 1363, Hans Pirchegger pa 1364. Mravljak, Vuzenica, str. 17–19; Pirchegger, Untersteiermark, str. 153.

²⁶⁶ Mravljak, Vuzenica, str. 18–20; Niederstätter, Österreich, str. 172.

²⁶⁷ Mravljak, Vuzenica, str. 17–20; Pirchegger, Untersteiermark, str. 153; Koropec, Zemljiške gosposčine, str. 160.

GENEALOŠKA PREGLEDNICA TRUŠENJSKIH

Jud Muš iz Maribora je bil vnuk bančnika Isserleina s Ptuja. Po Isserleinovi smrti je med letoma 1362 in 1392 deloval sam, med njegovimi strankami pa so bili tudi Celjski grofje in Ptujski gospodi.²⁶⁸ Dolgove pri njem je Kolon Vuzeniški uspel poravnati do leta 1364.²⁶⁹ V istem času kot Muš, Isserleinov vnuk, je v Mariboru deloval še en Jud po imenu Muš. Ta se je, skupaj s svojim bratom Hačimom, imenoval tudi po Celju.²⁷⁰ Brata, ki sta v drugi polovici 14. stoletja spadala med najpomembnejše bančnike našega prostora, sta se gibala v samem vrhu tedanje družbene lestvice. Hačim in njegov nečak Šebel sta junija 1377 (že po Kolonovi smrti) potrdila, da sta jima celjska grofa Herman I. in Viljem poplačala vse dolgove Kolona Vuzeniškega (ki se je pri njiju najverjetneje zadolžil še pred letom 1370).²⁷¹ Glede terjatev, ki sta jih do Kolona imela slovenjegraški Jud Nahim in njegov brat Muš, se je marca 1378 pogajal grof Herman I. Celjski in stranki sta odločitev o tem sporu predali sodišču.²⁷²

Kolon V. je najverjetneje umrl januarja 1374. Tako je v začetku februarja istega leta avstrijski vojvoda Albreht III. slovenjegraško gospostvo, katerega je prej imel v zastavi Kolon, ponovno zastavil. S Kolonovo vdovo se je poročil Ulrik Stubenberški. Grad in gosposčino je 1377 izročil trem glavnim dedičem za 1500 funtov. Dediči iz rodbine Walsejskih so svoje pravice do dediščine nato prodali Celjskim, isto pa je storil tudi Viljem Glaneški. Kolonove deželno knežje fevde, razen tistih, ki so spadali k funkciji maršala, je Albreht III. podelil Juriju Liechtensteinskemu. Celjskim je Vuzenico (potem ko so še leta 1380 poplačali neke Kolonove dolgove) uspelo obdržati vse do svojega izumrtja leta 1456.²⁷³

Zaključek

Članov rodbine Trušenjskih njihov formalni ministerialni status ni oviral pri njihovem političnem delovanju in ni bil dejansko merilo njihove politične in vojaške moči. S svojimi velikimi političnimi uspehi so se uspeli dokopati do velikega ugleda, tako da so štajerski in koroški vojvode v njih iskali svoje pomočnike in zaveznike. To je veljalo tudi takrat, ko je bil vojvoda aktiven zunaj svoje vojvodine in je potreboval vojaško spremstvo. V primerih, ko je deželni knez ali cesar potreboval nujno vojaško pomoč in podporo, se ni oziral na pravni status

rodbine, temveč je sprejel vsakega plemiča, ki ga je bil voljan podpreti.

Politične zveze z drugimi mogočnimi rodbinami ter uglednimi (duhovnimi ali posvetnimi) posamezniki tistega časa, zaupanje v njihove sposobnosti s strani deželnih knezov in lastna moč so Trušenjskim omogočale dosegati visoke politične funkcije. Razne posesti so posedovali tudi izven Štajerske in Koroške, s plemstvom izven svojega matičnega prostora pa so sklepali tudi zakonske zveze.

Kljub vsej moči, bogastvu in blišču pa so vse veje rodbine slednjič ostale brez moških potomcev. Preko hčera in drugih dedičev so si njihove posesti in pravice uspele pridobiti druge rodbine, na Trušenjske in njihovo nekdanjo moč pa je ostal le spomin.

VIRI IN LITERATURA

OBJAVLJENI VIRI

BUB I – Urkundenbuch zur Geschichte der Babenberger in Österreich, Erster Band, Die Siegelurkunden der Babenberger bis 1215. Ed. Heinrich Fichtenau, Erich Zöllner. Wien : Verlag Adolf Holzhausens Nachfolger, 1950.

Gradivo – Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku IV, V. Ed. Franc Kos, Milko Kos, Ljubljana : Leonova Družba, 1915, 1928.

Gradivo VI – Gradivo za slovensko zgodovino v srednjem veku 6/1. Ed. France Baraga na podlagi gradiva Boža Otorepca. Ljubljana : Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 2002.

GZM II – Gradivo za zgodovino Maribora, II. zvezek. Ed. Jože Mlinarič. Maribor : Pokrajinski arhiv Maribor, 1976.

Kazalo – Gradivo za slovensko zgodovino v srednjem veku 6/2, Imensko kazalo. Ed. Miha Preinfalk. Ljubljana : Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 2007.

MDC – Monumenta historica ducatus Carinthiae I, II, III, IV/1, IV/2. Ed. August von Jaksch. Klagenfurt : Kleinmayr, 1896, 1898, 1904, 1906.

MDC – Monumenta historica ducatus Carinthiae V, VI, VII, VIII. Ed. Hermann Wiessner. Klagenfurt : Kleinmayr, 1956, 1958, 1961, 1963.

MDC X – Monumenta historica ducatus Carinthiae, Die Kärntener Geschichtsquellen, 1335–1414, Zehnter Band. Ed. Hermann Wiessner. Klagenfurt, Wolfsberg : Ploetz, 1968.

MDC Erg. – Monumenta historica ducatus Carinthiae: Ergänzungsheft zu Band I-IV 811–1269. Ed. August von Jaksch. Klagenfurt : Kleinmayr, 1915.

RHSt I – Regesten des Herzogtums Steiermark, Erster Band, Quellen zur Geschichtlichen Landeskunde der Steiermark, 1308–1319. Ed. Hermann Weisflecker, Annelies Redik. Graz :

²⁶⁸ Jelinčič Boeta, Judje na Slovenskem, str. 411–412.

²⁶⁹ Mravljak, Vuzenica, str. 20.

²⁷⁰ Rosenberg, Juden in Steiermark, 128–129.

²⁷¹ Jelinčič Boeta, Judje na Slovenskem, str. 262, 407, 410; Mravljak, Vuzenica, str. 20.

²⁷² Rosenberg, Juden in Steiermark, str. 87.

²⁷³ Mravljak, Vuzenica, str. 20; Pirchegger, Untersteiermark, str. 153; Kos, Vitez, str. 402; Rosenberg, Juden in Steiermark, str. 126.

- Selbstverlag der Historischen Landeskommision für Steiermark, 1976.
- RHSt II – Regesten des Herzogtums Steiermark, Zweiter Band, Zweiter Band, Quellen zur Geschichtlichen Landeskunde der Steiermark, 1320–1330. Ed. Reinhard Härtel, Annelies Redik. Graz : Selbstverlag der Historischen Landeskommision für Steiermark, 2008.
- UBSt – Urkundenbuch des Herzogtums Steiermark I, II, III. Ed. Joseph von Zahn. Graz : Verlag des Historischen Vereines, 1875, 1879, 1903.
- UBSt IV – Urkundenbuch des Herzogtums Steiermark, Vierter Band: 1260–1276. Ed. Heinrich Appelt, Gerhard Pferschy. Wien : Verlag Adolf Holzhausens Nachfolger, 1975.
- UBSt Erg. – Urkundenbuch des Herzogtums Steiermark: Ergänzungsheft zu den Bänden I bis III. Ed. Hans Pirchegger, Otto Dungern. Graz : Selbstverlag der Historischen Landeskommision für Steiermark, 1949.
- ELEKTRONSKI VIR
- <http://www.archive.org/stream/archivfrsterrei27kmmgoog#page/n239/mode/1up>, 8.6.2010.
- LITERATURA
- Bleicken, Jochen et al.: *Svetovna zgodovina od začetkov do danes*. Ljubljana : Cankarjeva založba, 1981.
- Braunmüller, Hermann: *Geschichte Kärntens*. Klagenfurt : Kärntner Heimatverlag, Buchhandlung Arthur Kollitsch, 1949.
- Dettelbacher, Werner: Österreich unter den Babenbergern. *Deutsche Geschichte: Die staufische Zeit (1152–1254)* (ur. Heinrich Pleticha). Band 3. Gütersloh : Bertelsmann, 1987, str. 347–360.
- Dopsch, Heinz et al.: *Die Länder und das Reich: Der Ostalpenraum im Hochmittelalter*. Wien : Ueberreuter, 1999.
- Fräss-Ehrfeld, Claudia: *Geschichte Kärntens: Das Mittelalter*. Band 1. Klagenfurt : Verlag Johannes Heyn, 1984.
- Görich, Knut: *Die Staufer: Herrscher und Reich*. München : Verlag C. H. Beck, 2008.
- Gradišnik, Aleksandra et. al.: *Dravograd na stičišču poti*. Dravograd : Občina, 2005.
- Hausmann, Friedrich: Die steirischen Otakare, Kärnten und Friaul. *Das Werden der Steiermark: die Zeit der Traungauer; Festschrift zur 800. Wiederkehr der Erhebung zum Herzogtum* (ur. Gerhard Pferschy). Graz, Wien, Köln : Verlag Styria, 1980, str. 225–275.
- Hoensch, Jörg K.: *Prěmysl Otakar II. von Böhmen: Der goldene König*. Graz, Wien, Köln : Verlag Styria, 1989.
- Jelinčič Boeta, Klemen: *Judje na Slovenskem v srednjem veku*. Ljubljana : Slovenska matica, 2009.
- Kohla, Franz Xaver: *Kärntens Burgen, Schlösser und wehrhafte Stätten*. Klagenfurt : Verlag des Geschichtsvereines für Kärnten, 1953.
- Komac, Andrej: *Od mejne grofije do dežele: Ulrik III. Spanheim in Kranjska v 13. stoletju*. Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU, 2006.
- Koropec, Jože: Obdravsko Selniško v srednjem veku. *Selnica ob Dravi: Zbornik ob 900-letnici kraja* (ur. Bernard Rajh). Selnica ob Dravi : Krajevna skupnost, 1993, str. 44–66.
- Koropec, Jože: Šentpavelski Remšnik do 15. stoletja. *Gestrinov zbornik* (ur. Darja Mihelič). Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU, 1999, str. 125–146.
- Koropec, Jože: *Zemljiške gosposčine med Dravogradom in Mariborom do konca 16. stoletja*. Maribor : Založba Obzorja, 1972.
- Kos, Dušan: *Blesk zlate krone: gospodje Svibenski – kratka zgodovina plemenitih nasilnikov*. Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU, 2003.
- Kos, Dušan: *In Burg und Stadt: spätmittelalterlicher Adel in Krain und Untersteiermark*. Wien : R. Oldenbourg Verlag, 2006.
- Kos, Dušan: *Vitez in grad: vloga gradov v življenju plemstva na Kranjskem, slovenskem Štajerskem in slovenskem Koroškem do začetka 15. stoletja*. Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU, 2005.
- Kosi, Miha: Cruciferi–crucesignati. Prispevek k zgodovini križarskih vojn in križarskih viteških redov v 12.–13. stoletju. *Ad fontes: Otorepčev zbornik* (ur. Darja Mihelič). Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU, 2005, str. 303–343.
- Lechner, Karl: *Die Babenberger: Markgrafen und Herzöge von Österreich: 976–1246*. Wien, Köln, Weimar : Böhlau Verlag, 1992.
- Mlinarič, Jože: *Marenberški dominikanski samostan: 1251–1782*. Celje : Mohorjeva družba, 1997.
- Mravljak, Josip: *Dravograd, 1. del (1161–1261): Zgodovinski opis*. Dravograd : Tujsko-prometno društvo, 1932.
- Mravljak, Josip: *Vuzenica v srednjem veku*. 1. zvezek. Maribor : v samozaložbi, 1927.
- Niederstätter, Alois: *Die Herrschaft Österreich: Fürst und Land im Spätmittelalter*. Wien : Ueberreuter, 2001.
- Pferschy, Gerhard: Zur Beurteilung Siegfrieds von Mahrenberg. *Festschrift Friedrich Hausmann* (ur. Herwig Ebner). Graz : Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, 1977, str. 367–378.
- Pirchegger, Hans: *Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Güten, Städte und Märkte*. München : R. Oldenbourg Verlag, 1962.
- Pirchegger, Hans: *Landesfürst und Adel in Steiermark während des Mittelalters*. 1. Teil. Graz : Selbstverlag der Landeskommision, 1951.

- Pirchegger, Hans: *Landesfürst und Adel in Steiermark während des Mittelalters*. 2. Teil. Graz : Selbstverlag der Landeskommission, 1955.
- Pirchegger, Hans: *Landesfürst und Adel in Steiermark während des Mittelalters*. 3. Teil. Graz: Selbstverlag der Landeskommission, 1958.
- Ravnikar, Tone: Posesti plemiške družine iz Orta na Savinjskem. *Studia Historica Slovenica*, 8, 2008, št. 2–3, str. 565–583.
- Ravnikar, Tone: *Po zvezdnih poteh: Savinjska in Šaleška dolina v visokem srednjem veku*. Velenje : Muzej, 2007.
- Rosenberg, Arthur: *Beiträge zur Geschichte der Juden in Steiermark*. Wien, Leipzig : Wilhelm Braumüller, 1914.
- Spreitzhofer, Karl: *Georgenberger Handfeste: Entstehung und Folge der ersten Verfassungsurkunde der Steiermark*. Graz, Wien, Köln : Verlag Styria, 1986.
- Thorau, Peter: *Die Kreuzzüge*. München : Verlag C. H. Beck, 2008.
- Vischer, Georg Matthäus, Schuller, Anton Leopold: *Topographia ducatus Stiriae*; 1681, 1. Band, 2. Band. Graz : Akademische Druck-u. Verlagsanstalt, 1976.
- Vocke, Roland: Von Kaiser Heinrich VI. bis zum tragischen Ende der staufischen Herrschaft. *Deutsche Geschichte: Die staufische Zeit (1152–1254)* (ur. Heinrich Pleticha). Band 3. Gütersloh: Bertelsmann, 1987, str. 255–322.
- Webernig, Evelyne: *Landeshauptmannschaft und Vizedomamt in Kärnten bis zum Beginn der Neuzeit*. Klagenfurt : Verlag des Kärntner Landesarchivs, 1983.

S U M M A R Y

The Trixen family

The Trixen family appeared in written sources between the 12th and 14th century. Its members were mostly ministeriales of Styrian dukes and held fiefs granted to them by the Diocese of Gurk (Krka), the Archdiocese of Salzburg, Carinthian dukes and the

Monastery of St. Paul. In the 13th century the family was divided into several branches, four of which had their seats in the present-day Slovenian territory, namely the Mureck (Cmurek), Unterdrauburg (Dravograd), Mahrenberg (Marenberg) and Saldenhofen (Vuzenica) branch.

The Mureck branch of the Trixen family existed in the period 1172–1240. Reimbert was a name typically given to its male members. By the first half of the 13th century all members of the Mureck branch gained considerable reputation among Styrian ministeriales, most notably Reimbert II of Mureck, who participated in several important political developments of the day. The Trixen family did not build its castle in Saldenhofen until 1161. The branch that settled there became extinct after 1311. In 1238 Henry of Saldenhofen held, among others, office at the court of Emperor Frederick II in Pavia. The founder of the Mahrenberg branch of the Trixen family was Albert of Mahrenberg. But the branch, which established the Dominican Monastery of Mahrenberg, was not to last long, ending already with Albert's son Siegfried who died childless. The latter had contacts with many potentates of the time. According to the writings of Ottokar of Geul, Siegfried died violently in Prague sometime between 1271 and 1272. The members of the Saldenhofen branch of the Trixen family built the Saldenhofen castle by 1238. The Saldenhofen branch became extinct in 1374, with the death of Cholo V, the last member of the Trixen family of Saldenhofen.

Although having the status of ministeriales, several members of various branches of the Trixen family rose to important political functions. This was mostly owing to their reputation, power and contacts with various ecclesiastical and secular potentates of the time. They were, among others, allies of the dukes of Styria and Carinthia, escorting them even when the dukes took their activities outside their duchies and needed a military entourage. In cases where a duke or an emperor was in need of military support and assistance, the legal status of the family was of little consequence, and he welcomed every nobleman who was willing to offer his service.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 343.819.7(436-89=131.1)"18"

Prejeto: 10. 1. 2011

Andreja Klasinc Škofljanec

prof. zgod. in univ. dipl. bibl., arhivistka, Arhiv Republike Slovenije, Zvezdarska ulica 1, SI-1000 Ljubljana
e-pošta: andreja.skofljanec@gov.si

Markiz Giorgio Guido Pallavicino-Trivulzio, zapornik na ljubljanskem gradu O odnosu oblasti do italijanskih političnih zapornikov v 20-tih in 30-tih letih 19. stoletja

IZVLEČEK

V kaznilnici na ljubljanskem gradu je v 20-tih in 30-tih letih 19. stoletja prestajalo zaporne kazni več v različne zarote proti Avstrijskemu cesarstvu obsojenih italijanskih političnih zapornikov. Kljub temu da je zanje veljal strog kaznilniški red, pa so se razmere sčasoma omilile, nekatere obsojence na krajše zaporne kazni so pomilostili. To pa ni veljalo za vodje zarot, ki so svoje kazni prestajali večinoma na Spielbergu nad Brnom, do katerih je cesar Franc ostajal neomajen. Šele po njegovi smrti leta 1835 so dobili možnost, da namesto zapora izberejo emigracijo v Ameriko. Prispevek osvetljuje razmere na primeru markiza Georga Guida Pallavicino-Trivulzio iz Milana, obsojenega zaradi sodelovanja v zaroti federatov, ki je del svoje dvajsetletne zaporne kazni odslužil v letih 1834–1836 v Ljubljani.

KLJUČNE BESEDE

Politični zaporniki, karbonarji, federati, kaznilnica, Ljubljana, Italija

ABSTRACT

**MARQUIS GIORGIO GUIDO PALLAVICINO-TRIVULZIO, A PRISONER
AT THE LJUBLJANA CASTLE
A DISCUSSION ON HOW ITALIAN POLITICAL PRISONERS WERE TREATED
BY THE AUTHORITIES IN THE 1820S AND 1830S**

Several Italian political prisoners charged with participating in various conspiracies against the Austrian Empire served their term in the Ljubljana Castle prison during the 1820s and 1830s. Although they were subject to strict prison regulations, conditions for prisoners gradually improved and some convicts sentenced to shorter prison terms were even pardoned. This, however, did not apply to conspiracy leaders who mostly served their term at Spielberg near Brno and to whom Emperor Franz showed no mercy. After his death in 1835 they were finally given the opportunity to choose emigration to America over serving prison time. The paper illustrates the conditions in which prisoners lived on the example of Marquis Giorgio Guido Pallavicino-Trivulzio from Milan, who was convicted of participating in a federate conspiracy and served part of his twenty-year prison term (1834–1836) in Ljubljana.

KEY WORDS

Political prisoners, Carbonari, federates, prison, Ljubljana, Italy

Uvod

V dvajsetih in tridesetih letih 19. stoletja so na ljubljanskem gradu prestajali zaporne kazni tudi italijanski politični zaporniki, od začetka leta 1822 najprej v različne zarote proti avstrijskemu cesarstvu vpleteni karbonarji, kasneje, v 30-tih letih pa večinoma pripadniki Mlade Italije. Temeljito študijo o na ljubljanskem gradu zaprtih Italijanah in odmevu karbonarskih vstaj med lokalnim prebivalstvom v letih 1820–1825 je že leta 1979 objavil Peter Vodopivec, omenjajo se tudi v Kroniki XIX. stoletja.¹ Predvsem o vplivu na Janeza Ciglerja in semeniški »krožek karbonarjev« so pisali tudi literarni zgodovinarji Anton Slodnjak, France Kidrič, Jože Pogačnik, Matjaž Kmecl,² celovita obravnava vprašanja v obdobju 20-tih in 30-tih let 19. stoletja pa zaenkrat še manjka.

Giorgio Guido Pallavicino-Trivulzio (1796–1878)
(*Memorie di Giorgio Pallavicino, Torino, 1882*).

Politični zaporniki so bili na ljubljanskem gradu odmak od običajne prakse in vzrok, zakaj so se oblasti odločile za tako potezo, ni znan.³ Praviloma je šlo za obsojence na zaporne kazni krajše od deset let in ne za vodje zarot. Izjema je milanski markiz Giorgio Guido Pallavicino-Trivulzio (1796–1878), ki je bil med glavnimi zarotniki v tako imenovani zaroti federatov. Na procesu v Milanu je bil leta 1823 obsojen na smrtno kazen, ki pa mu je bila s cesarjevo pomilostitvijo znižana na dvajset let strogega zapore.

Prvi obsojeni karbonarji so začeli prestajati kazen na ljubljanskem gradu v začetku leta 1822, maja 1824 tudi prej omenjeni federati, Pallavicino pa je kazen sprva prestajal na Spielbergu in kasneje v Gradišču, v Ljubljano pa je bil premeščen šele leta 1834, ko je teklo že enajsto leto njegove kazni in so bili njegove sozarotnike v Ljubljani že zamenjali pripadniki Mlade Italije. Ohranjeno arhivsko gradivo nam omogoča, da spremljamo odnos oblasti do obsojenih karbonarjev tudi v letih po smrti cesarja Franca 1835, ko so bili zaprti le še vodje zarot. Pallavicinova usoda je toliko zanimivejša tudi zaradi tega, ker je eden redkih karbonarjev, ki so združitev Italije doživeli in pri njej tudi aktivno sodelovali.

Da Pallavicino ni bil običajen kaznjenec, kaže nenazadnje tudi obsežno ohranjeno arhivsko gradivo, iz katerega je razvidno, da je bil cesar preko vodje avstrijske policije Sedlnitzkega natančno seznanjen s tem, kaj se z zapornikom dogaja.

Apeninski polotok po dunajskem kongresu

Ob koncu Napoleonove vladavine so evropski vladarji na dunajskem kongresu na novo ukrojili zemljevid Evrope. Kljub nesporni politični premoči Avstrije po ustanovitvi Lombardsko-beneškega kraljestva na Apeninskem polotoku pa nekaterih procesov ni bilo več mogoče ustaviti. Takrat še zelo raznolika gibanja niso zmogla artikulirati enotnih ciljev, skupna pa jim je bila težnja po liberalnejši politični ureditvi, ustavi in tesnejši povezanosti italijanskih držav, katerih prestole so spet zasedli konzervativni vladarji.

Kraljevina Sardinija, kjer je vladala savojska dinastija, se je povečala za Genovo, ki je izgubila samostojnost v času Napoleona. Lombardija je skupaj z ozemljem prav tako pod Napoleonom ukinjene Beneške republike sestavljala Lombardsko-beneško kraljestvo, ki je pripadlo Avstriji, vladal pa ji je habsburški podkralj. Prestol vojvodine Lucce je zasedel Ferdinand III. Habsburški, v vojvodini Parmi in Piacenzi je vladala Marija Luiza Habsburška, v vojvodini Modena in Reggio, ki je po letu 1829 obsegala še Masso in Carraro, pa Franc IV. iz habsburške linije Este. Na prestol Kraljestva dveh Sicilij

¹ Vodopivec, O odmevu karbonarskih vstaj v Italiji, str. 168–179; Studen, Karbonarji na ljubljanskem gradu, str. 146–147.

² Vodopivec, O odmevu karbonarskih vstaj v Italiji, str. 177–178.

³ Prav tam, str. 173.

so se vrnila Burboni, pod avstrijskim vplivom sta bili tako papeška država kot Kraljevina Sardinija (Piemont).

Toda gospodarsko in politično zaprte meje državic pod avstrijskim vplivom niso mogle preprečiti širjenja novih idej. Ker odkrita opozicija seveda ni bila mogoča, so začele nastajati tajne združbe, ki jih poznamo pod imenom karbonarji. Karbonarji niso bili enotna tajna organizacija z jasno definiranimi cilji. Da jih ne bi odkrili, so za komunikacijo uporabljali žargon oglarjev, od tod tudi njihovo ime, po načinu organiziranja in obredih so se zgledovali po prostozidarjih. Med njihovimi pristaši najdemo višje družbene sloje – meščanstvo, izobražence in deloma plemstvo. Skupno jim je bilo zavzemanje za spremembo obstoječega reda – za upravne in gospodarske reforme, ustavo in parlamentarizem ter seveda za tesnejšo povezavo italijanskih držav in neodvisnost. Gibanje je bilo neenotno, cilji pa v precejšnji meri odvisni od lokalnih razmer. Na kakšen način naj bi liberalnejšo politično ureditev dosegli, pa je bilo še precej nejasno. Karbonarstvo se je z juga Italije na sever, tudi v Lombardsko-beneško kraljestvo, razširilo že v letu 1817.⁴

Leta 1820 je v Kraljestvu dveh Sicilij prišlo do nemirov in odkritega upora dela vojske. Kralj Ferdinand I. je bil prisiljen sprejeti ustavo, odločitev za vojaško posredovanje je bila na pobudo Avstrije Sveta aliansa sprejela na kongresu, ki je prav takrat potekal v Ljubljani. Upor je bil zatrt, toda spomladi 1821 je prišlo do nemirov tudi v več mestih v Piemontu, del tega dogajanja pa je bila tudi zgoraj omenjena zarota federatov v Beneško-lombardskem kraljestvu.

Zarota federatov

Avstrija je v Lombardiji vladala s trdo roko – uradni jezik je bil nemški, večina uradnikov in poveljnikov v vojski je bila iz avstrijskega dela države, cenzura je bila neusmiljena. Tudi manjše koncesije na področju šolstva so počasi ukinjali. Milanski nadškof in beneški patriarh sta bila v deželi tujca in ju lokalna duhovščina in z njo tesno povezano prebivalstvo niso sprejeli. Po drugi strani se je z ukinitvijo carinskih mej z Avstrijo leta 1822 začel ekonomski vzpon. Lombardija in Benečija sta bili med prvimi industrijskim conami monarhije.⁵

Take razmere so pospešile širjenje karbonarstva. Zarotniki so upali, da bodo, ko bodo v Lombardiji nastanjene avstrijske čete krenile proti Neaplju, sprožili nemire v Piemontu in Lombardsko-beneškem kraljestvu, razglasili ustavo, Avstrijce potisnili iz severne Italije in na severu vzpostavili močno Italijansko kraljestvo pod savojsko dinastijo. Pri tem so računali, da bo Savojec Viktor Emanuel sprejel

ustavo, za vsak primer pa so se pogajali še z drugim v vrsti za prestol Karlom Albertom (prestolonaslednik Karel Feliks je veljal za konzervativnega). V Lombardiji so računali na posredovanje sardinske redne vojske iz Piemonta, ki je bila za uspeh vstaje v Lombardiji nujno potrebna.

Vodja zarotnikov v Milanu je bil grof Federico Confalonieri, bogat plemič, ki pa je bil tudi sposoben poslovnež ter že nekaj let dejaven na tudi javnem področju (skupaj s Silviom Pellicom je sodeloval pri izdajanju revije *Il Conciliatore*).⁶ Ker je v začetku januarja 1821, ko je prišlo do revolucije na jugu Italije, zbolel, je prosil Giorgia Pallavicina, naj se odpravi v Piemont in se dogovori za vojaško posredovanje v Lombardiji. Ta se je skupaj z Gaetanom Castigliom res odpravil na pot in se najprej srečal z vojaškim poveljnikom San Marzanom. Do dogovora ni prišlo, ker piemontska vojska ni razpolagala niti z ustreznim številom vojakov niti z opremo. Svetoval mu je, naj naveže stike še s prestolonaslednikom Karlom Albertom. Res sta odpotovala v Torino in se z njim srečala, vendar je bil tudi njegov odgovor enak.

Ob začetku revolucije v Piemontu v marcu 1821 je bilo torej že jasno, da v Lombardiji na njihovo podporo ne morejo računati. Uporniki v večjih mestih Piemonta so zahtevali ustavo, pa tudi podporo združitvi in neodvisnosti Italije. Kralj Viktor Emanuel je odstopil, regent je postal Karl Albert, ki je ustavo tudi razglasil. Sledil je neuspeh, iz tujine se je vrnil prvi v vrsti za prestol Karl Feliks, ki je prevzel oblast, prosil za avstrijsko vojaško posredovanje in nemire zatrl.⁷

Za pot Pallavicina in Castiglie v Piemont avstrijska policija začuda ni izvedela takoj. Kljub temu sta se za vsak primer za nekaj časa umaknila v Švico, nato pa se na prošnjo družine in v dobri veri, da je nevarnost mimo, vrnila v Milano.⁸

Potem pa so se stvari tragično zapletle. Gaetana Castiglio je oblast v začetku decembra 1821 priprla, ker je ugotovila, da je v korespondenci z liberalizma osumljenim Milančanom, ki je živel v Španiji. Ko je za to izvedel Pallavicini, je misleč, da je njuna pot h Karlu Albertu avstrijskim oblastem znana, sam odšel na policijo in da bi rešil prijatelja (pa tudi svojo čast, saj naj bi slišal govorice, da je Castiglio izdal), izjavil, da je Castiglia nedolžen ter da je za pot v Torino odgovoren on sam. Zahteval je, da prijatelja izpustijo in namesto tega zaprejo njega samega. Tako je ključne podatke za odkritje zarote policiji ponudil kar sam s svojo prenatragano reakcijo. Policija, ki sprva ni vedela, o čem govori, ga je izpustila, čez nekaj dni pa ga, ko je bil ravno v gledališču, ponovno zaprla.⁹

⁶ Montanelli, *L'Italia giacobina e carbonara*, str. 451.

⁷ Di Scala, *Italy from Revolution to Republic*, str. 60–62.

⁸ Huch, *Das Risorgimento*, str. 188.

⁹ Montanelli, *L'Italia giacobina e carbonara*, str. 450.

⁴ Iannacone, *Devetnajsto stoletje*, 1998, str. 12–15.

⁵ Rumpler, *Eine Chance für Mitteleuropa*, str. 166–167.

Pallavicino je bil, tako kot vodja zarote v Milanu Confalonieri, sin bogate plemiške družine in si verjetno ni mogel predstavljati posledic svojega dejanja. Za razliko od Confalonierija do takrat ni javno deloval. Družina je želela, da bi študiral pravo, ker pa za to ni imel pravega potrpljenja, so mu omogočili pot po Evropi, da bi si na ta način nabral izkušnje. Pod vodstvom mentorja je tako prepotoval najprej domače Firence in Rim, nato Madžarsko, Nemčijo in Švico. Na naslednjem potovanju si je ogledal Francijo, Anglijo, Škotsko, Irsko, Nizozemsko, Dansko, Norveško in Švedsko.¹⁰ Po vrnitvi z zadnjega potovanja ga je Confalonieri navdušil s svojimi idejami. Neizkušeni, kot je bil, ni vedel, v kaj se spušča, in v tem kontekstu je mogoče razumeti tudi njegovo nepremišljeno reakcijo.

Za odkrivanje zarot je Avstrija ustanovila posebno preiskovalno komisijo. Vodil jo je izredno sposobni pravnik Antonio Salvotti, ki je znal z navzkrižnim zasliševanjem pridobiti priznanja in razkriti mrežo zarotnikov v večjih mestih Lombardije in Benečije. Zakonodaja je bila ostra, za sodelovanje v zaroti je bila predvidena tudi smrtna kazen oziroma dolgoletne zaporne kazni. Zaporna kazen pa je bila zagrožena tudi za tiste, ki so vedeli, da je nekdo v taki zaroti udeležen, pa tega niso prijavili. Pred sodišče so postavili tudi tuje državljane, ki so jih zalotili pri sodelovanju v zaroti na avstrijskem ozemlju.¹¹ Sodni procesi so potekali v Veroni, Benetkah in Milanu.

Temeljita preiskava, ki je sledila, je razkrila razsežnost zarote, ki jo je oblast slutila, ni pa imela nobenih dokazov zanjo. Hitro so tudi ugotovili, da je vodja zarote v Milanu Federico Confalonieri. Število osumljenih je s časom tako naraslo, da je postala preiskava naravnost nepregledna in je preiskovalec Salvotti sam predlagal cesarju, da se omejijo samo na glavne osumljence.¹² Obtoženih je bilo 25 zarotnikov, od tega devet v odsotnosti. Obtoženci so se zapletali v protislovne izjave, Pallavicini je celo hlinil norost, toda Salvotti je imel zdaj na voljo več kot dovolj dokazov. Preiskava in sojenje sta trajala skoraj dve leti, sodbe so bile znane oktobra 1823. Kazni so bile hude – na smrt je bilo obsojenih sedem zarotnikov, med njimi Confalonieri in Pallavicino, prav tako še devet drugih v odsotnosti, proti osmim so postopek ustavili zaradi pomanjkanja dokazov, eden pa je bil oproščen krivde.¹³ Ostrina izrečenih kazni pripadnikom milanskega plemstva je izzvala osuplost. Žena Federica Confalonierija se je odpravila na Dunaj v upanju, da doseže pomilostitev, posredovati je skušala tudi preko Marije Luize Parmške. Cesar se je po posvetu z lombard-

skim guvernerjem Strassoldom, ki mu je povedal, da javnost pričakuje pomilostitve, odločil, da Confalonierija in še enega obtoženca pomilosti na dosmrtno ječo, Pallavicina in Castiglio na dvajset let strogega zapora, ostalim pa so bile dosojene krajše kazni.¹⁴

Sodbo so obtoženim prebrali javno, na trgu so se morali povzpeti na lesen oder, da bi jih ljudstvo bolje videlo. Tu so se lahko tudi poslovili od sorodnikov – Pallavicinijeve zadnje besede materi naj bi bile: »Vse je izgubljeno razen časti!«.¹⁵

Na ločenem procesu proti federatom iz Brescie, Mantove in drugih mest je bilo trinajst pripadnikov združbe maja 1824 obsojenih na zaporne kazni od enega do štirih let. Ti so kazni prestajali na ljubljanskem gradu.¹⁶

Zaporniška leta Giorgia Pallavicina na Spielbergu in v Gradišču

V začetku februarja 1824 so obsojenci krenili na pot proti utrdbi Spielberg nad Brnom na Moravskem, kjer so prestajali kazni italijanski politični zaporniki, obsojeni na dolgotrajne zaporne kazni. Nerazumevanje situacije, v kateri se je znašel, kaže tudi seznam predmetov, ki jih je imel s sabo in so jih nato deponirali. S sabo je vzel skupno 44 zvezkov knjig (med drugim Avrelija Avgušтина, Klopstocka, Torquata Tassa in Življenje svetnikov v trinajstih zvezkih), 33 različnih kosov oblačil, različne pripomočke za osebno higieno (zobno krtačko in strgalo za jezik, krtačo za lase in glavnik iz slonovine) ter preko 1000 goldinarjev gotovine v različnih valutah.¹⁷ V spominih in pismih, ki jih je po Pallavicinovi smrti izdala njegova žena, ni veliko podatkov o času, ki ga je preživel v ječi na Spielbergu. Po opisu njegovega sojetnika Silvia Pellica so bile celice temne in vlažne. V začetku so spali na golih deskah, slamnjačo so dobili le po odredbi zdravnika. Hrana je bila pičla in je italijanskim jetnikom zbužala gnus. Na nogah so morali nositi železne okove, teža je bila natančno določena, v primeru bolezni so jim jih na zdravnikovo prošnjo začasno sneli. Jetniška obleka je bila iz tako grobega platna, da jim je ranila kožo. Stiki z zunanjim svetom so bili prepovedani, prav tako pisalni pribor. Dvakrat tedensko so se sprehajali po jetniškem dvorišču (kasneje vsak dan), posamezno in v spremstvu stražnika. Edino dovoljeno delo je bilo puljenje niti iz starega platna, ki so ga uporabljali za oskrbo ran. Dušno oskrbo jim je nudil jetniški duhovnik. Če bi se osebje striktno držalo navodil, bi obsojenci težko preživeli (kar nekaj jih je tam tudi umrlo, danes nanje spominja

¹⁰ Huch, *Das Risorgimento*, str. 186–187.

¹¹ Di Scala, *Italy from Revolution to Republic*, str. 61.

¹² Montanelli, *L'Italia giacobina e carbonara*, str. 454.

¹³ *Laibacher Zeitung*, Nr. 13, 13. februar 1824, str. 51–52.

¹⁴ Montanelli, *L'Italia giacobina e carbonara*, str. 455.

¹⁵ Étienne Flandin, *Un des fondateurs de l'unité Italienne*, str. 62.

¹⁶ Vodopivec, *O odmevu karbonarskih vstaj v Italiji*, str. 172.

¹⁷ ARS, AS 22 Policijska direkcija v Ljubljani, mapa Pallavicino, 27. 10. 1835.

Ljubljanski grad v predmarčni dobi (Branko Reisp, Ljubljanski grad – Zgodovinski oris, 1985).

spomenik pred utrdbo). Moravski guverner jim je začasno dovolil, da so smeli imeti pri sebi po dve knjigi (večina zapornikov je s sabo prinesla nekaj knjig). Sčasoma so tudi te prepovedali, uvedli so še redne natančne preiskave, občasno so poslali koga tudi z Dunaja, da bi ugotovili, če se določila natančno izvajajo. Zaporniki so bili v tako slabem zdravstvenem stanju, da so zbujali usmiljenje.¹⁸

Na podoben način si torej smemo predstavljati tudi življenje Giorgia Pallavicina, ki je na Spielbergu preživel čas med februarjem 1824 in koncem leta 1832. Njegovo zdravstveno stanje se je, tako kot drugim, vztrajno slabšalo. Moravski zdravstveni nadzornik, ki je prišel nadzirat razmere, je v poročilu, poslanem na Dunaj leta 1831, izrazil bojazn, da se mu bo omračil um, zato je predlagal, da se mu omogoči kakšna intelektualna dejavnost. Menil je tudi, da je njegovo zdravje tako načeto, da ne bo preživel, če ga ne prestavijo v zapor z bolj blago klimo (v primerjavi z Italijo ostro podnebje in hrana, ki je niso bili vajeni, sta praviloma spodkopavala zdravje jetnikov). Za vsakršno spremembo pri ravnanju z zaporniki je bilo potrebno pisati policijskemu ministru Sedlnitzkem na Dunaj, včasih je odločitev sprejel tudi cesar osebno. Pallavicinu so odobrili branje Klopstocka in Torquata Tassa, premestitev pa ni bila odobrena. Leta 1832 so ga vendarle premestili v kaznilnico v Gradišče ob Soči.¹⁹

Upal je na boljše razmere, vendar se je motil. »Predstavljajte si staro utrdbo, v kateri je kaznilnica

s prisilno delavnico,« piše v svojih spominih. »Predstavljajte si jetniško celico s površino devetih metrov, z ozkim strešnim oknom, ki zapornikom hkrati krati dva bistvena pogoja za življenje, zrak in svetlobo; to strešno okno je bilo dvojno zamreženo, hrastova vrata trdno zapahnjena, straža je dan in noč preprečevala samo misel na pobeg, bedno pohištvo, dve deski sta služili kot postelja, to je pokrivala slaba slamnjača z laneno prevleko, ozka miza z nekaj knjigami – Večernice Device Marije, Philotheja, Dušna mana očeta Segnarija (pravo uspavalo) in še kakšna nabožna knjiga; nobenega papirja ali črnila za pisanje; ampak nasprotno motovilo, štrana, vse potrebno za izdelavo nogavice, čebriček, dve lončeni posodi, dva kozarca za pitje, ... in dva moža.« Za sojetnika v celici je imel Tomaža Riberška, zaradi razbojništva na dosmrtno prisilno delo obsojenega kmeta s Kranjske.²⁰

Sorodniki obsojenih federatov, ki so izhajali iz bogatih družin, so si ves čas njihovega zapore prizadevali zanje doseči na dvoru pomilostitev. Tako je znano, da je Teresa, žena vodje zarote Confalonierija, posvetila svoje življenje temu, da osvobodi svojega soproga, potovala je na Dunaj in poskušala tudi preko cesarice doseči pomilostitev, toda Franc je ostajal neomajen. S podkupninami je uspela vzpostaviti stik z možem in celo pripravljala njegov pobeg²¹ (tudi sicer so stražniki pogosto bodisi iz usmiljenja bodisi zaradi koristi skrivaj pomagali političnim zapornikom). Tudi mati in sestra Giorgia

¹⁸ Pellico, *Moje ječe*, str. 102–116, 140–141.

¹⁹ Étienne Flandin, *Un des fondateurs de l'unité Italienne*, str. 61.

²⁰ *Memorie di Giorgio Pallavicino*, str. 112.

²¹ Montanelli, *L'Italia giacobina e carbonara*, str. 459; Huch, *Das Risorgimento*, str. 44.

Pallavicina sta neuspešno poskušali posredovati. Ko pa je bil prestavljen v Gradišče, je uspel navezati stik z materjo in dobiti 2000 goldinarjev. 1000 jih je porabil za podkupnino, s katero je pridobil pisalni pribor, drugo polovico pa je skril. Poleg tega je uspel dobiti od osebja dve knjigi (eno Goethejevo delo). Ko je Riberšek ugotovil, da ima sojetnik denar, mu je začel najprej groziti, da ga bo izdal, če mu ga ne izroči, ko pa ga je ta zavrnil, se ga je lotil fizično in bi ga kmalu zadavil. Poleg tega je upravnik zapora ugotovil, da ima prepovedane knjige. Besen je ukrepal tako, da mu je povečal težo okovov in zmanjšal že tako pičlo hrano. Ko je bilo s cesarjevim sklepom 2. junija 1834 Pallavicinu odobreno, da nadaljuje s prestajanjem kazni v Ljubljani, je pred odhodom za ukazal poniževalen osebni pregled jetnika.²²

Pallavicino in drugi federati na ljubljanskem gradu

Trinajst na krajše zaporne kazni obsojenih federatov iz Brescie je na ljubljanski grad prispelo 28. maja 1824.²³ Obsojeni so bili na smrtno kazen, ki jim je bila spremenjena v eno do štiriletno kazni težkega zapora v ljubljanski kaznilnici.²⁴ Razmere na ljubljanskem gradu so bile vseeno precej blažje kot na Spielbergu. Lahko so delali in spali z ostalimi jetniki (seveda le kranjskimi, ki niso znali italijansko, stik s sedmimi karbonarji, ki so tu že prestajali kazen, je bil strogo prepovedan). Ob določenih urah so se smeli sprehajati po dvorišču in obiskovati mašo. Tudi hrana, ki so jo dobivali, je bila nekoliko izboljšana, bolni pa so dobivali bolj izdatno dietno hrano. Kljub temu je ječa začela spodkopavati njihovo zdravje, za dva od njih je deželni predsednik Schmidburg poročal, da potrebujeta skoraj konstantno zdravniško oskrbo.²⁵

Konec leta 1824 so odkrili, da je jetnikom uspelo preko paznika Rescha in mestnega uradnika pošiljati pošto sorodnikom, v začetku leta 1825 pa so odkrili pri njih tudi dela Danteja, La Fontaina in Seneke. Pet na eno leto obsojenih federatov so maja istega leta ob izteku kazni izpustili, maja naslednje leto pa so preostale štiri po cesarjevi odločitvi premestili na Spielberg.²⁶ V naslednjih letih »italijanskih veleizdajalcev«, kot so imenovani v arhivskem gradivu, na gradu ne zasledimo, vrnejo se šele v tridesetih letih 19. stoletja.²⁷

Junija 1834 je vodja avstrijske policije Sedlnitzky

obvestil ljubljanskega guvernerja Schmidburga, da se je cesar odločil, da bo Pallavicino iz Gradišča prestavljen na ljubljanski grad. Naročil je, da se premestitev izvede v najstrožji tajnosti in da bi preprečili govorice, se je odločil, naj bo bolje, če to izvede ljubljanska kot pa tržaška policijska direkcija. V tem času se je v Ljubljani iztekla dvoletna kazen zaradi veleizdaje Alfonsu Bataglii iz Milana in tako je uslužbenec, ki ga je pospremil nazaj v kraj bivanja, nazaj grede v Gradišče prevzel Pallavicina.

Ljubljanskega guvernerja je tudi opozoril, da je kaznjenec v Gradišču uspel podkupiti stražarja, zato je neobhodno potrebno, da je pod najstrožjim nadzorom. Za to nalogo naj zagotovijo za stražarja izkušeno in zanesljivo osebo. Da pa bi bili v tem oziru kar najbolj mirni, naj policijski direktor v zaporu mesečno nenapovedano izvede zelo natančno preiskavo o izvajanju vseh predpisanih norm, tudi posebnih navodil za italijanske veleizdajalce, posebej pa ustreznost Pallavicinove prehrane, ali opravlja zanj predpisano delo, in če ni tako, zakaj ne; nato, ali nosi predpisane okove, ali ima pri sebi samo na Dunaju odobrene knjige, če te knjige nimajo mogoče dopisanih kakšnih opomb ali znakov, če nima v svoji celici mogoče kakšnih pisalnih pripomočkov ali drugih prepovedanih predmetov itd. Navodil naj se strogo držijo in jih omilijo le na podlagi zdravnikovega priporočila za ohranitev zapornikovega zdravja.²⁸

Hkrati je poslal prepis navodila moravsko-šlezijskega guvernerja, ki je veljalo za politične zapornike na Spielbergu. Ta je predvideval, da so jetniki zaprti ločeno od ostalih zapornikov, v posamezni celici je smel biti po eden ali dva kaznjence. V sobi je za vsakega kaznjence stala postelja s slamnjočo, laneno rjuho, eno blazino in kocem. Poleg tega je bil vsak upravičen do enega škafa z vodo za umivanje, kozarca, lesene deske za odlaganje posode in potrebščin za higieno. Tudi prehrana je bila določena – zjutraj 3/4 maseljca goveje juhe ali prežganke s koščki žemlje, opoldne 3/4 maseljca juhe s kašo, zelenjavna prikuha ali poobedeček, tretjina funta mesa in 6 lotov navadnih žemelj. Njihova obleka je bila navadna zaporniška uniforma, le pozimi je dodana še ena kratka suknja (spencer), za revmo oboleli pa so smeli obleči še en jopič in flanelaste spodnje hlače. Edina zaposlitev, ki so jim jo dovolili, je bilo pletenje volnenih nogavic z lesenimi iglami in puljenje nitk iz starega platna za polaganje na rane. Deležni so bili tudi verskega pouka v posebni sobi: tedensko je prihajal posebej zanje določen duhovnik, ponavadi za posameznega in le izjemoma za dva zapornika, ob nedeljah in praznikih so se mogli udeležiti maše zanje, seveda ločeno od ostalih zapornikov. Za branje so izmed določenega fonda

²² *Memorie di Giorgio Pallavicino*, str. 112–125.

²³ Vodopivec, O odmevu karbonarskih vstaj v Italiji, str. 176.

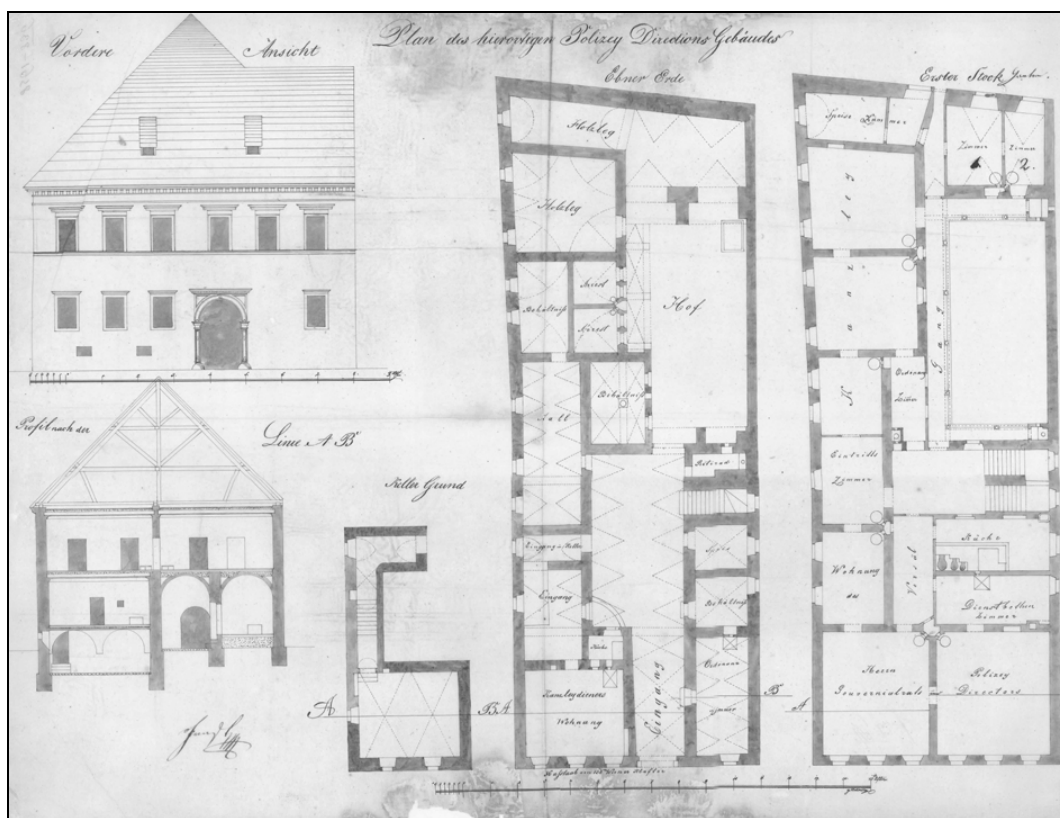
²⁴ *Laibacher Zeitung*, Nr. 44, 1. junij 1824, str. 179–180.

²⁵ ARS, AS 16, Deželno predsedstvo za Kranjsko, Zaupni spisi, 50/1825.

²⁶ ARS, AS 16, Deželno predsedstvo za Kranjsko, Zaupni spisi, 96/1825.

²⁷ ARS, AS 16, Deželno predsedstvo za Kranjsko, Indeksi za leta 1827–1832.

²⁸ ARS, AS 16, Deželno predsedstvo za Kranjsko, 1290/1834 (pri 1437).

Tloris poslopja Policijske direkcije v Ljubljani iz leta 1834 (ARS, AS 1068, Zbirka načrtov, 7/502).

nabožnih del smeli imeti v sobi samo po en zvezek, razen tega so bili upravičeni vsak do svojega italijanskega molitvenika. Za ohranjanje zdravja so smeli enkrat dnevno na sprehod po kaznilniškem dvorišču, v primeru bolezni pa so bili upravičeni do obiska zaporniškega zdravnika. Pazili so jih posebej zanje določeni stražniki.²⁹

Policijski uslužbenec Träger, Pallavicini in dva stražnika so krenili na pot 11. avgusta 1834 preko Šempasa, Razdrtega, Logatca in prispeli v Ljubljano naslednji dan popoldne.³⁰

Svoje spomine na Ljubljano začne Pallavicino z besedami: »Tudi Ljubljana ima svojo Kalvarijo: hribček, ki ga krona stara trdnjava, danes bivališče kaznjencev.« Sledi kratek opis Ljubljane in njene zgodovine, omeni Rimljane, pa tudi francosko zasedbo in kongres Svete alianse. Posebej mu je ostalo v spominu, da je v Ljubljano pripotoval v civilni obleki in brez okovov, v kaznilnici pa bil spet preoblečen v sramotno uniformo in odpeljan v celico. Tokrat je bila celica prostrana soba s štirimi velikimi okni, s katerih je oko, kot piše, obvladovalo širok pas kraja.³¹ Zapor na ljubljanskem gradu je v tem času veljal za lepo in moderno ustanovo,³² kar je

opazil tudi Pallavicino in z nasmehom rekel uradniku: »Glej, Venera med zaporil!« Tako je po svojem mnenju s premestitvijo, kar se tiče nastanitve, nemalo pridobil. Celo hrana je bila malo boljša, disciplina na splošno blažja in trpinčenje paznikov manjše.

Prepovedano mu je bilo navezati pogovor, tudi nedolžen, z osebami, zadolženimi za njegovo varovanje. Da bi se držal prepovedi, mu je uradnik zagrozil: »Vsakič, ko boste spregovorili z enim od svojih stražnikov, ne boste kaznovani Vi, ampak on, pri priči bo odpuščen; vendar bo na vaši vesti, če uničite celo družino.«³³ Tukaj je potrebno poudariti, da so bili v Avstriji kaznilniški pazniki stari vojaki, običajno z ženo in otroki. Svoje leto na gradu je v spominih opisal zelo slikovito: »Spričo te prepovedi so pazniki vstopili, me pozdravili, mi dali pusto kašo, pogledali zapornika in odšli, ne da bi odprli usta. Tako sem preživel celo leto, obsojen na tišino kot kakšen trapist. Ni torej zadoščalo, da so mi prepovedali brati in pisati, da bi dokončali delo, so mi odvzeli še uporabo govora. Dopustili mi niso niti najbolj bedne tolažbe dela. Pravi čudež je, da sem prenesel to najokrutnejšo torturo, ne da bi zapadel v obup ali norost.«³⁴

²⁹ ARS, AS 16, Deželno predsedstvo za Kranjsko, 1437/1834.

³⁰ ARS, AS 16, Deželno predsedstvo za Kranjsko, 66/1834.

³¹ *Memorie di Giorgio Pallavicino*, str. 126.

³² Vodopivec, O odmevu karbonarskih vstaj v Italiji, str. 173.

³³ *Memorie di Giorgio Pallavicino*, str. 127.

³⁴ Prav tam, str. 128.

Za branje so mu dovolili Klopstockovo *Messiado* in *Osvobojeni Jeruzalem Torquatta Tassa*.³⁵ Vsak dan se je pol ure smel sprehajati po zapor-niškem dvorišču. Ob nedeljah so ga odpeljali na kor v kapeli. Od tu je poslušal mašo skupaj z družino upravitelja kaznilnice, njegovo ženo, svakinjo in nekaj otroki. Piše, da sta ga usmiljeni ženski bodrili z ljubeznivimi pogledi in zgovorno tišino, saj dru-gače ni šlo. »To je bil takrat edini žarek upanja, ki je razsvetljeval noč moje turobne eksistence!« zaklju-či.³⁶

Razen upravnika in drugih uslužbencev kaznil-nice so imeli dostop do Pallavicina le kaznilniški zdravnik, ranocelnik, kaplan in svetovalec vlade, in-špektor zaporov v provinci.

Zdravnika (v tem času Karl Vesel)³⁷ opisuje kot sposobnega mladeniča, zelo izkušenega v svoji stroki in uglajenega vedenja. Ob prihodu se je odkril in ga nagovoril z odkrito glavo, spoštljivo, četudi je bil kaznjenec. V drugačnem spominu mu je bil kaplan, mlad duhovnik (Anton Železnik), ki mu je ob priliki svojih obiskov govoril o veri ali bral asketske knjige. Nikoli ni niti namignil na kako posvetno temo.³⁸

V tem času je Pallavicini zaradi svojega slabega zdravlja prosil cesarja za pomilostitev. Sedlnitzky je z Dunaja sporočil, da se je veličanstvo odločilo, da trenutno ne ugotovi prošnji za pomilostitev. Hkrati pa je, seznanjen s telesnim in duševnim stanjem Pallavicina, naročil, naj poskrbijo, da bo primerno zaposlen, npr. s pletenjem nogavic z lesenimi igla-mi, puljenjem vlaken ali odmotavanjem preje, saj pomanjkanje dela slabo vpliva na njegovo prenapeto psiho. Guvernerju Schmidburgu je prepustil odlo-čitev, ali mu bo povedal, da je prošnja za pomi-lostitev odbita. Ta se je odločil, da mu slabo novico zamolči.³⁹

Pallavicino – pripornik in deportiranec

Ko je v marcu 1835 Pallavicino zaslišal glasno zvonjenje, je vedel, da se je zgodilo nekaj izrednega. Ko so delili hrano, mu je paznik zašepetal: »Pogum, umrl je cesar Franc.« Kmalu potem je prejel pismo svoje sestre, Terese Belgiojoso, ki se je takoj odpra-vila na Dunaj, da bi prosila novega cesarja za po-milostitev.⁴⁰

Septembra 1835 mu je direktor kaznilnice gu-bernijski svetnik grof Saurau sporočil, da imajo v skladu s sprejetim cesarskim odlokom, v zadnjem času v Milanu na več kot pet let težke ječe obsojeni

politični zaporniki možnost, da kazen v celoti od-služijo, ali pa so skupaj z družino in premoženjem pod različnimi pogoji dosmrtno deportirani v Ame-riko. Ta sklep je veljal tudi za tiste, ki so bili obsojeni že prej, pa so imeli odslužiti še več kot pet let kazni, ne glede na to, kdaj so bili obsojeni. Naročeno je bilo, naj se zaslišanje izvede v najstrožji tajnosti, da se o tem ne bi razvedelo v mestu. Zaporniki so imeli za odločitev na voljo dva ted-na.⁴¹ O tem obdobju piše Pallavicino v spominih: »Teh štirinajst dni se mi je zdelo dolgih štirinajst stoletij! ... Lačen svobode sem se odločil za deporta-cijo v New York. V primerjavi z avstrijskim zapo-rom bi izbral tudi Sibirijo. In ko sem videl pasti svoje okove, sem izbruhnil v navdušenem veselju, skakajoč sem vpil na vse grlo: »Svoboden sem! Svo-boden sem! Mrtev in pokopan toliko let ... sem vstal!!!«⁴²

Z odločitvijo za deportacijo se je spremenil tudi njihov status, niso bili več kaznjenci, ampak poli-cijski priporniki. Omogočeno jim je bilo, da se se-stanejo s svojci in se z njimi posvetujejo, tudi o svojem premoženju. Svoj prihod sta takoj napove-dali mati in sestra Pallavicina, pričakovali pa so tudi druge njegove sorodnike. Tu pa je nastopila manjša zadrega. Ljubljanski guverner Schmidburg je na Dunaj pisal, da je pričakovati osebe visokega ranga, med njimi dame. Vendar se pozimi pogosto zgodi, da je ljubljanski grad za kočijo popolnoma nedo-stopen. Poleg tega je bila kaznilnica prenapolnjena, zato je predlagal, da se mu dodelita dve sobi v prostorih Policijske direkcije na Gosposki ulici (Herrengasse). Določili so mu tudi dva stražnika, ki pa sta nosila civilna oblačila.⁴³

Užival je pravice, ki si jih prej ni mogel niti predstavljati. Sam piše, da so ga tam tretirali z vso obzirnostjo. Imel je dve udobni sobi, eno zase in drugo za čuvaja (sam pravi, da mu je bil tudi neke vrste služabnik). Smel je brati, pisati, se sprehajati v bližnjem parku in v spremstvu policijskega komi-sarja hoditi ven s kočijo ter sprejemati obiske svaka, nečaka, očima in matere.⁴⁴

Verjetno je tudi temu veselju pripisati pismo, ki ga je naslovil na Metternicha in ga iz Ljubljane niso poslali naprej. V njem piše, da je izbral manjše zlo, da bo menjal kontinent, ne pa tudi domovine – to bo vedno ostala Avstrija. To pismo se seveda nika-kor ne sklada ne z njegovimi idejami iz leta 1820, ne z njegovim kasnejšim delovanjem.⁴⁵

³⁵ ARS, AS 22, Policijska direkcija v Ljubljani, šk. 51, mapa Pallavicino, 9. 10. 1834.

³⁶ *Memorie di Giorgio Pallavicino*, str. 128.

³⁷ *Schematismus des Laibacher Gouvernements – Gebietes im Königreiche Illyrien für das Jahr 1835*.

³⁸ *Memorie di Giorgio Pallavicino*, str. 129.

³⁹ ARS, AS 16, Deželno predsedstvo za Kranjsko, 891/1835.

⁴⁰ *Memorie di Giorgio Pallavicino*, str. 129.

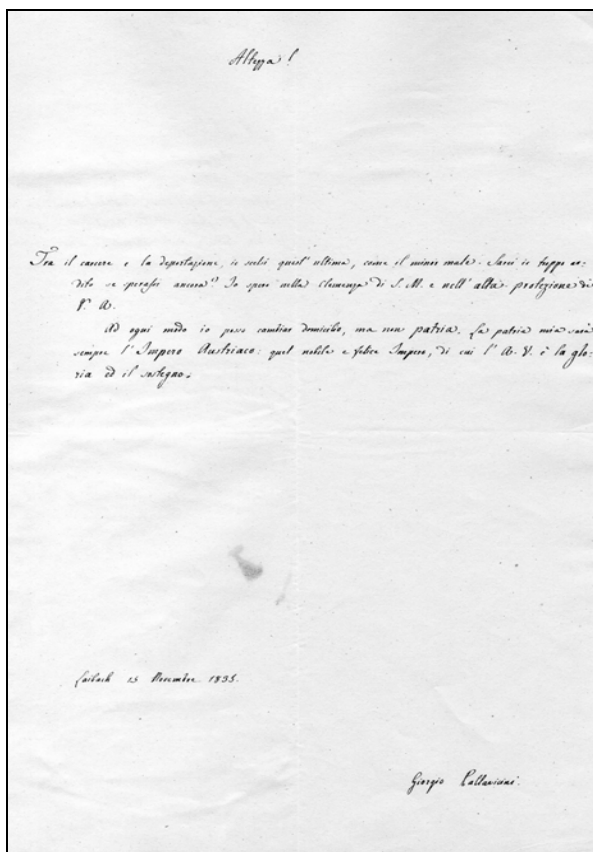
⁴¹ ARS, AS 16, Deželno predsedstvo za Kranjsko, 2036/1835.

⁴² *Memorie di Giorgio Pallavicino*, str. 132–133.

⁴³ ARS, AS 16, Deželno predsedstvo za Kranjsko, Zaupni spisi, 505/1835.

⁴⁴ *Memorie di Giorgio Pallavicino*, str. 133–134.

⁴⁵ ARS, AS 22, Policijska direkcija v Ljubljani, šk. 51, mapa Pallavicino, 15. 11. 1835.

Pismo, ki ga je Pallavicino naslovil na Metternicha pred nameravano deportacijo v Ameriko (ARS, AS 22, Policijska direkcija v Ljubljani, šk. 51, mapa Pallavicino, 15. 11. 1835).

Policijski direktor je predlagal tudi ukrepe, ki naj bi zagotovili, da Pallavicino, ki ga zdaj ne naslavljajo več italijanski veleizdajalec, ampak arestant ali pripornik, v javnosti ne bo predmet radovednosti, naroče razumljenega sočutja ali pozornosti, ki se ji je treba izogibati. Dobil je tudi dovoljenje, da ob upoštevanju ustreznih ukrepov dvakrat tedensko na svoje stroške odide na kratek izlet, da si okrepi skrhano zdravje.⁴⁶ Mnenje o njegovem zdravstvenem stanju je napisal kaznilniški zdravnik Vesel – pravi, da je njegova prebava oslabela, zato je nujna občasna uporaba zdravil, dietna prehrana ter koliko je mogoče veliko zadrževanja na svežem zraku in zmerno gibanje.⁴⁷

Zdaj se je lahko pričel pripravljati za pot čez Atlantik. Za upravljanje svojega premoženja, ki ga je ocenil na 2.300.000 avstrijskih lir,⁴⁸ je pooblastil svojo mater in očima.⁴⁹ Prosil je, da bi mu dovolili izdelavo portreta, ki bi ga poslal materi za spomin.

Guverner Schmidburg je predlagal, naj ga pod nadzorom policijskega uslužbenca izdela Matevž Langus, portret pa so materi zapečaten poslali preko milanske policijske direkcije.⁵⁰ Pozabil ni niti na svojega sozarotnika Geatana Castiglio, ki je bil v tem času še vedno zaprt na Spielbergu in se je prav tako odločil za deportacijo v Ameriko. Zaprošil je za dovoljenje, da se mu uredi izplačilo letne rente v višini 1000 goldinarjev.⁵¹

Kako si je prizadeval okrepiti zdravje, razberemo predvsem iz ohranjenih računov. Iz računov za hrano, ki si jo je zdaj smel kupovati, je včasih mogoče skorajda razbrati jedilnik: prvi vpis 27. oktobra 1835 kaže, da je ta dan plačal pol piščanca z juho, meso z zelenjavo, vloženo sadje, dušena jabolka, omako, pol maseljca vina, kruh, grozdje in čaj. Taka hrana ga je stala dnevno okoli goldinarja in pol. Zdravje si je krepil tudi z vošnjami in sprehodi. Privoščil si je tudi novo ležišče iz konjske žime in novo slamnjačo. Računi kažejo, da je hodil na izlete skoraj vsak dan – v aprilu 1836 je tako kočijaž izstavil račun za vožnje v Zalog, Dobrovo, na Lavrico in v Grosuplje, v Medvode, Kranj, Škofjo Loko in Kamnik, kar je stalo 62 goldinarjev ter 3 goldinarje 52 krajcarjev za mitnine. Ohranjeni so tudi računi za zdravila in zdravnika, zgoraj omenjenega dr. Vesela. Z njim je očitno navezal prijateljske stike, saj je ohranjena Pallavicinova prošnja, da ga obišče v Ribnici. Prošnjo so zavrnili, ker da bi se težko vrnil v enem dnevu, poleg tega bi lahko bil Vesel tudi zdoma. Izdelati si je dal tudi več kosov oblačil in obuval, za katere je menil, da jih bo na potovanju potreboval.⁵²

Če so bili Pallavicinu v času, ko je bil zaprt na gradu, stiki z okolico in domačini onemogočeni, pa je bilo v času pripora v prostorih policijske direkcije očitno drugače. Spet si lahko pomagamo z računi, iz katerih izvemo, da si je izposojal in kupoval knjige (med drugim Lipičevo Topografijo Ljubljane, karto Kranjske, angleški slovar in slovnico, Goethejeva dela).⁵³ Vedel je tudi za epidemijo kolere in znatna sredstva namenil v dobrodelne namene – za obolele v epidemiji kolere v Ljubljani je namenil 500 goldinarjev,⁵⁴ pokrtil je tudi stroške za kočijaža, ki je vozil zdravnika Vesela k obolelim. Za obolele za kolero v Kamniku je namenil 100 goldinarjev, sirotišnici je podaril 50 goldinarjev, svojemu sojetniku z gradu, ki mu je pomagal, pa je ob izpustitvi namenil 20 goldinarjev.⁵⁵ Takšne izdatke si je v tem času

⁵⁰ ARS, AS 22, Policijska direkcija v Ljubljani, šk. 51, mapa Pallavicino, 23. 2. 1836.

⁵¹ ARS, AS 16, Deželno predsedstvo za Kranjsko, 2621/1835.

⁵² ARS, AS 22, Policijska direkcija v Ljubljani, šk. 51, mapa Pallavicino, računi.

⁵³ Prav tam.

⁵⁴ ARS, AS 16, Deželno predsedstvo za Kranjsko, 1507/1836.

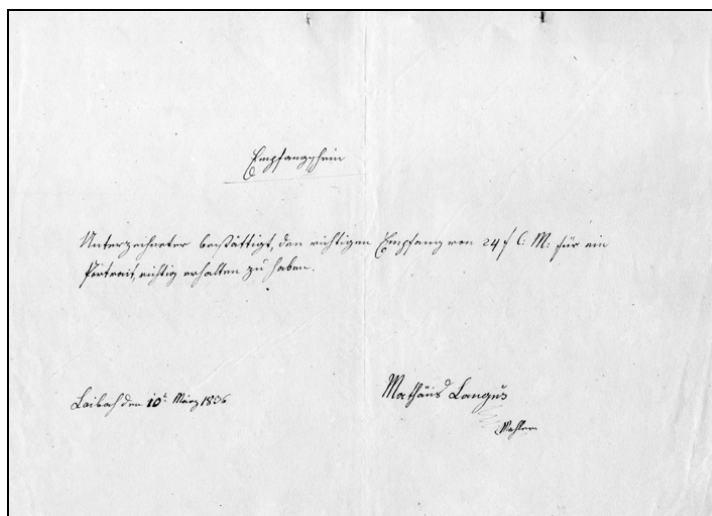
⁵⁵ ARS, AS 22, Policijska direkcija v Ljubljani, šk. 51, mapa Pallavicino, računi.

⁴⁶ ARS, AS 16, Deželno predsedstvo za Kranjsko, 2621/1835.

⁴⁷ ARS, AS 16, Deželno predsedstvo za Kranjsko, 2700/1835.

⁴⁸ ARS, AS 16, Deželno predsedstvo za Kranjsko, 725/1836.

⁴⁹ ARS, AS 22, Policijska direkcija v Ljubljani, šk. 51, mapa Pallavicino, 5. 5. 1836.

*Potrdilo Matevža Langusa o prejemu plačila za izdelavo portreta
(ARS, AS 22, Policijska direkcija v Ljubljani, šk. 51, mapa Pallavicino, računi, 10. 3. 1836).*

lahko privoščilo le malo Ljubljančanov, saj je na primer samostojni zdravnik lahko računal na 800 golarjev letne plače.⁵⁶

Kljub ukrepom, ki naj bi odvrčali pozornost Ljubljančanov od italijanskih političnih zapornikov, pa nam skopi viri kažejo, da so bili z dogajanjem seznanjeni. V dopisih, ki jih je Franc Franc skoraj vsakodnevno pošiljal Jožefu Kalasancu Erbergu v Dol in ga obveščal o dogodkih,⁵⁷ beremo tudi o Pallavicinu. Tako mu 1. novembra 1835 poroča, da se je na gradu zaprti Pallavicino odločil za deportacijo in da priprave že tečejo. V začetku decembra piše, da se mladi grof že nahaja v poslopju Policijske direkcije, da naj bi bil zaradi deportacije zelo potrtn in da je trenutno pri njem na obisku njegova mati. V novembru 1836 poroča tudi o govoricah, da je podaril igralki gospodični Ehnes briljantne uhane, brez dvoma za uspešno četrtkovo predstavo, ki ji je prisostvoval tudi Pallavicino.⁵⁸

Začel se je približevati datum, ko naj bi Pallavicino odplul v Ameriko – določen je bil za drugo polovico aprila 1836. Pallavicino je zaprosil, da bi mu dovolili, da svojega premoženja ne proda takoj, saj bi mu nenadna prodaja vseh nepremičnin povzročila znatno škodo. Prosil je tudi za nekatere svoje predmete, ki so bili v uradni hrambi na Dunaju (zlata repetirna ura, etui s srebrnim priborom, slika njegove matere, 3 ali 4 prstani in nekaj knjig) ter da ostane njegova v Milanu deponirana oporoka v veljavi, saj čuti, da je tako bolan, da poti morda ne bo preživel. Policijski direktor Sicer je pripomnil, da so take želje v nasprotju z vladarjevo odločitvijo in je prošnja

tako odvisna od njegove milosti. Sicer je ocenil, da je pripornik miren, vdan v usodo in da trdno verjame, da se bo smel vrniti v avstrijske dežele.⁵⁹

Morda je Pallavicino že upal na bolj ugodno rešitev. V začetku aprila 1836 je na guvernerja Schmidburga naslovil prošnjo, da preučijo, če mu njegovo zdravstveno stanje sploh omogoča pot čez Atlantik.⁶⁰ Konec meseca je v Ljubljano z Dunaja prispel odgovor, da njegovo veličanstvo naroča sodno preiskavo, s katero naj se ugotovi, ali bi potovanje ogrozilo Pallavicinovo življenje. Preiskavo je v maju opravil okrožni fizik dr. Ludvik Nagy, ki je ugotovil, da ima poškodovano kožo na levi roki, bolečine v sklepih in udih, je v splošnem šibke telesne konstitucije, slabe prebave, na njegovem že tako šibkem živčnem sistemu pa se kažejo posledice štirinajstih let, ki jih je preživel ječi. Njegove gmotne razmere mu sicer omogočajo, da si bo na poti zagotovil primerno hrano in udobje, nemogoče pa je predvideti, v kolikšni meri bo plovba prizadela njegovo zdravje. Zato ocenjuje, da bo dolgo plovbo težko prenesel, ne da bi bilo ogroženo njegovo življenje.⁶¹

Oktobra 1836 so z Dunaja sporočili vladarjevo odločitev, da ga, glede na zdravniško izvedensko mnenje, nimajo namena prisilno deportirati v Ameriko. Na voljo so mu dali možnost, da preostanek kazni odsluži v Pragi v neke vrste konfinaciji, kjer bo pod nadzorom. Obljubiti je moral, da bo v bodoče živel mirno in neoporečno ter z upoštevanjem korektne politične države. Prav tako se ne bo na noben način mešal v motenje miru, ne v domovini, ne v tujini, ne osebno, ne s pisanjem, skratka,

⁵⁶ Melik, Nekaj o cenah, plačah in kulturi v predmarčni dobi, str. 67.

⁵⁷ Vodopivec, Prispevki k zgodovini mentalitete na Slovenskem v času bidermajerja, str. 79.

⁵⁸ ARS, AS 730, Gospostvo Dol, f. 46.

⁵⁹ ARS, AS 16, Deželno predsedstvo za Kranjsko, 725/1836.

⁶⁰ ARS, AS 16, Deželno predsedstvo za Kranjsko, 1081/1836.

⁶¹ ARS, AS 22, Policijska direkcija v Ljubljani, šk. 51, mapa Pallavicino.

da ne bo dajal policijskim oblastem najmanjšega povoda za ukrepanje proti njemu. V korespondiranju, če se bo držal obljube, ne bo imel omejitev, tudi ne v osebnih stikih, seveda ob upoštevanju, da brez dovoljenja ne sme zapustiti Prage. Sredi novembra je Pallavicino v spremstvu policijskega uradnika Ratoliske odpotoval v Prago, kamor je prispel 25. novembra. Potovati sta morala v skladu z navodili tako, da ne zbujata pozornosti, po možnosti naj bi se izogibala večjim mestom.⁶² Tudi o tem se je v Ljubljani očitno govorilo – Franc Franc natančno poroča, da bo odpotoval 17. novembra.⁶³

Večina federatov je bila izpuščena do konca 20-tih let 19. stoletja, vodja zarote Federico Confalonieri in Gaetano Castiglia, ki je spremljal Pallavicina na usodno pot v Torino leta 1821, pa sta bila leta 1835 še vedno zaprta na Spielbergu. Tudi njima je bila ponujena deportacija v Ameriko, ki sta jo oba sprejela. Njune politične kariere je bilo konec. Confalonieri se je po nekaj letih vrnil v Evropo in umrl leta 1848 v Švici.⁶⁴

Pallavicino je v Pragi ostal do leta 1840, ko je bil dokončno pomiloščen. Tam se je tudi poročil z Anno Koppman, šestnajstletnim dekletom iz bogate praške meščanske družine, tam se mu je rodila tudi hči. Po vrnitvi v Lombardijo se je naselil v Milanu, obnovil je hišo na družinskem posestvu v San Fioranu in občasno potoval. V času vstaje leta 1848 v Milanu in prve vojne za neodvisnost ni imel posebno pomembne vloge, toda sodeloval je na zborovanjih in podpisoval razglase. Ko so avstrijske čete po porazih pri Custozi in Novarri milansko vstajo zatrle, se je izselil v Piemont, se naselil v Torinu in prevzel državljanstvo. Avstrijska oblast je postavila njegovo premoženje pod sekvester, ki pa ga je čez nekaj časa sama umaknila.

Kljub slabim izkušnjam iz leta 1821 je zagovarjal združitev Italije pod savojsko dinastijo – zdelo se mu je, da je ta rešitev še najbolj uresničljiva. Za nekaj let se je preselil v Pariz, kjer se je gibal v krogu somišljenikov. Leta 1857 se je ob ustanovitvi pridružil Società Nazionale – Nacionalni družbi, ki si je prizadevala za združitev Italije pod savojsko dinastijo. Svojo najpomembnejšo politično vlogo pa je odigral leta 1860, ko je v napetih razmerah posredoval med Garibaldijem in Cavourjem (Garibaldi je pripravil vojaški pohod prostovoljcev v Kraljestvo dveh Sicilij z namenom, da vzpostavi oblast v imenu Viktorja Emanuela Savojskega, s čimer se Cavour ni strinjal) ter postal upravitelj (prodiktator) v nemirnem Neaplju v času plebiscita o združitvi s Piemontom. Kmalu po tem se je umaknil iz javnega življenja in umrl v visoki starosti 82 let.⁶⁵

Usoda italijanskih federatov, ki so svojo kazen odslužili tudi na ljubljanskem gradu kaže, da se v veliki večini niso zavedali tveganja in tako ostre reakcije avstrijskih oblasti niso pričakovali. Znašli so se v zanje nepredstavljivih okoliščinah. Razmere v zaporu so se sčasoma omilile, pogosto so »italijanskim veleizdajalcem« pomagali tudi stražniki in uradniki, s katerimi so prihajali v stik. Nekateri obsojeni na krajše zaporne kazni, so bili predčasno izpuščeni, kar pa ni veljalo za vodje zarote. Tu je bil cesar Franc nepopustljiv in šele po njegovi smrti leta 1835 je kot zadnji Spielberg zapustil Confalonieri, ki mu cesar ni odpustil, da je »pokvaril duha najvišjega sloja«. ⁶⁶ Avstrijska oblast jim je bila pripravljena kazen omiliti, ne pa spregledati. Tako se je smel Pallavicino, ki mu je bila deportacija v Ameriko prihranjena, vrniti v Milano šele po izteku celotne dvajsetletne kazni.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ARS – Arhiv Republike Slovenije

AS 16 – Deželno predsedstvo za Kranjsko

AS 22 – Policijska direkcija v Ljubljani

AS 730 – Gospodstvo Dol

LITERATURA

Di Scala, Spencer M.: *Italy from Revolution to Republic : 1700 to the Present*. Boulder (Colorado); Oxford : Westview Press, 2004.

Flandin, Étienne : Un des fondateurs de l'unité Italienne le marquis Giorgio Pallavicino Trivulzio. *La Nouvelle revue*, 2, Paris, 1880.

Huch, Ricarda: *Das Risorgimento*. Berlin : Insel Verlag, 1908.

Iannaccone, Andrea et al.: *Devetnajsto stoletje, začetek dvajsetega stoletja*. Ljubljana : Mladinska knjiga, 1998.

Melik, Vasilij: Nekaj o cenah, plačah in kulturi v predmarčni dobi. *Zgodovinski časopis*, 39, 1985, št. 1–2, str. 67–73.

Memorie di Giorgio Pallavicino pubblicate per cura della moglie, Volume Primo, dal 1796 al 1848. Torino : Eramano Loescher, 1882; faksimile Elibron Classics, 2006.

Montanelli, Indro: *L'Italia giacobina e carbonara : 1789–1831*. Milano : Rizzoli, 1972.

Rumpler, Helmut: *Eine Chance für Mitteleuropa, Bürgerliche Emanzipation und Staatsverfall in der Habsburger Monarchie*. Wien : Ueberreuter, 1997.

Studen, Andrej: Karbonarji na ljubljanskem gradu. *Slovenska kronika XIX. stoletja. Knjiga 1*. Ljubljana : Nova revija, 2001, str. 146–147.

⁶² ARS, AS 16, Deželno predsedstvo za Kranjsko, 2664/1836.

⁶³ ARS, AS 730, Gospodstvo Dol, f. 47.

⁶⁴ Huch, *Das Risorgimento*, str. 55.

⁶⁵ Flandin, *Un des fondateurs de l'unité Italienne*, str. 63–86.

⁶⁶ Montanelli, *L'Italia giacobina e carbonara*, str. 459.

Vodopivec, Peter: O odmevu karbonarskih vstaj v Italiji in zaprtih Italijanah na ljubljanskem gradu (1820–1825). *Kronika*, 27, 1979, št. 3, str. 168–179.

Vodopivec, Peter: Prispevki k zgodovini mentalitete na Slovenskem v času bidermajerja. *Mednarodni kulturnozgodovinski simpozij Modinci 1990: Meščanski svet na panonskem območju med 1830 in 1867*; zvezek 22. Szombathely, 1994, str. 79–99.

S U M M A R Y

Marquis Giorgio Guido Pallavicino-Trivulzio, a prisoner at the Ljubljana Castle A discussion on how Italian political prisoners were treated by the authorities in the 1820s and 1830s

At the end of Napoleon's rule European sovereigns reshaped the map of Europe at the Viennese Congress. However, despite the indisputable supremacy which Austria asserted on the Apennine Peninsula after the establishment of the Lombard-Venetian Kingdom, some processes could no longer be reversed. Although the then still diverse movements fell short of articulating common goals, they shared the tendency towards a more liberal political order, constitution and closer integration of Italian states which had found themselves once again under conservative rule.

In 1818 the Austrian police detected the presence of a secret society called Carbonari in the Austrian territory for the first time, but refrained from taking any decisive action against it until 1820, when the first riots took place in Naples and soon afterwards a revolution broke out in Piedmont. Then the police uncovered a network of conspirators, so-called federates, in the Lombard-Venetian Kingdom who joined forces with their supporters in Piedmont, from where they expected a military intervention. In several trials numerous conspirators received severe sentences, including capital punishment, which were reduced to prison sentences of various lengths by virtue of imperial pardon. Those who were given shorter prison sentences also served their time in Ljubljana, whereas those who received more than ten-year prison sentences were sent to Spielberg at Brno. The authorities issued special instructions for treating political prisoners – they were to be put in solitary confinement and allowed no contacts with other prisoners. The instructions also provided for the furnishings of prison cells, as well as food, clothing, work, religious service, access to the library, daily

walks in the prison yard, and surveillance. The rules were gradually loosened, although they were not always strictly enforced by prison guards. Nevertheless, several convicts did not live to see the end of their imprisonment; many of them were members of intelligentsia, middle-class and aristocracy, and were not used to such trying ordeals which they underwent during imprisonment.

Whereas the first convicts from the federate conspiracy arrived in Ljubljana in May 1824, one of its leaders, Giorgio Guido Pallavicino-Trivulzio was transferred to the Ljubljana prison only in August 1834, thirteen years into his twenty-year prison sentence. After he served the first part of his term at Spielberg, Pallavicino's health dramatically deteriorated and he was transferred to Gradisca near the Isonzo River, Italy. There he managed to bribe the prison guards and establish contacts with his relatives, for which reason he was transferred to Ljubljana. In his memories he described the conditions in the Ljubljana prison as better than those at Spielberg and Gradisca, especially in terms of accommodation, food and the guards' conduct.

While some Italian prisoners serving shorter sentences were pardoned, Emperor Franz showed no mercy for the leaders of conspiracy. Therefore, the first significant change came only after his death in 1835, with the passing of a law according to which convicts sentenced to more than five years of prison were, under certain conditions, allowed to emigrate to the United States. This possibility was accepted by several convicts charged with partaking in conspiracy as well as by Pallavicino, who decided to emigrate to New York, thus changing his prisoner status to that of an arrestee. He was transferred from the Ljubljana Castle to the premises of the Police Directorate. There he was to wait for his departure, having enough time to take care of his financial affairs and improve his health before setting out on the voyage. He was freed of handcuffs, allowed to wear civilian clothes, as well as (escorted by a guard) take carriage rides, visit the theatre, order food and clothes, and receive visits from his family. However, due to bad health and probably also because of his influential and persistent relatives, he was not deported but allowed some sort of confinement in Prague, where he spent another five years until his final return to Milan.

Pallavicino played no visible role in 1848 and he moved to Piedmont after the Austrian victory. In spite of bad memories of the events of 1821, he continued to advocate the unification of Italy under the Savoy Dynasty and joined the Società Nazionale. He made his most important political contribution in 1860 by mediating between Garibaldi and Victor Emmanuel concerning the unification of the Kingdom of the Two Sicilies and Piedmont, and was appointed Pro-Dictator of Naples.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 364.3:364.69(436-89)"18"

Prejeto: 17. 1. 2011

Katarina Keber

dr., znanstvena sodelavka, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana
e-pošta: kkeber@zrc-sazu.si

Rudarske bratovske skladnice kot ena od prvih organiziranih oblik zdravstvenega in socialnega zavarovanja v habsburški monarhiji

IZVLEČEK

Rudarske bratovske skladnice so bile najstarejše organizirane oblike zdravstvenega in socialnega zavarovanja delavcev, saj so se prve oblike rudarske socialne zaščite razvile že v srednjem veku. Postopno in razdrobljeno pravno urejanje tega področja je sredi 19. stoletja v okviru državnega rudarskega zakona iz leta 1854 v habsburški monarhiji pripeljalo do sistemske ureditve oz. uzakonitve bratovskih skladnic pri rudnikih. Odslej so imeli vsi rudarji in njihove družine tako pravico do zdravstvenega in socialnega zavarovanja kot tudi dolžnost do vplačevanja prispevkov v bratovske skladnice.

KLJUČNE BESEDE

bratovske skladnice, rudarji, zdravstveno in socialno zavarovanje, avstrijska zakonodaja, 19. stoletje

ABSTRACT

MINES' FRATERNAL FUNDS AS ONE OF THE FIRST ORGANISED FORMS OF HEALTH AND SOCIAL INSURANCE IN THE HABSBURG MONARCHY

Miners' fraternal funds were the oldest organised forms of health and social insurance for workers, as the first forms of miners' social protection had already developed in the Middle Ages. Gradual and fragmented regulation of this field led to a systemic arrangement or legalisation of miners' fraternal funds in the Habsburg Monarchy in the mid-19th century within the framework of the Austrian general miners' act of 1854. From then on miners and their families had the right to health and social insurance as well as the obligation to pay their contributions to fraternal funds.

KEY WORDS

Fraternal funds, miners, health and social insurance, Austrian legislation, 19th century

Rudarstvo je najstarejša industrijska panoga, ki je zaposlovala po eni strani številno, po drugi strani pa tudi prvo svobodno delovno silo (delavce). Ker je rudarski poklic spadal med najbolj nevarne vrste zaposlitev, so bili rudarji tista poklicna skupina, pri kateri so se različne oblike socialne zaščite razvile najprej.¹ Rudarstvo je po razvoju delovnih razmerij prehitelo druge stroke in prednjačilo pri oblikovanju delovnega prava.² Posebnost rudarskega dela je še vedno v tem, da se ruda oz. rudnina koplje pod zemeljskim površjem, kar je povezano z večjo življenjsko nevarnostjo in splošnim tveganjem; do rude je treba priti s pomočjo sistema rovov in jaškov. Najtežji del rudarskega dela se je opravljal pod zemljo s pomočjo umetno postavljenih opažev in ob umetni razsvetljavi v vedno prisotni nevarnosti vdora vode, zemeljskih plasti ali plinov.³ Poleg nevarnosti, ki je bila vedno prisotna, in nesreč so rudarje pestile tudi nekatere specifične bolezni, povezane z naravo njihovega dela kot npr. zastrupitve z živim srebrom in svincem oz. merkurializem med rudarji idrijskega rudnika živega srebra in saturnizem pri rudarjih v rudniku svinca v Mežici.⁴

Na izjemni položaj rudarjev kaže tudi dejstvo, da so bili že zelo zgodaj oproščeni vojaške službe. Pogosto so rudarske skupnosti bivale na geografsko izoliranih območjih in bile zato še bolj ranljive v primerih nesreč in bolezni; njihov položaj pa je bil poseben tudi zato, ker rudarji praviloma niso posedovali zemlje, s katero bi se lahko sicer preživljali. Te okoliščine so že zelo zgodaj vodile h korporativnemu povezovanju rudarjev, znana je njihova visoka stopnja organiziranosti v srednjem veku. Poleg religioznih dejavnosti (bogoslужij, romanj in različnih slovesnosti) je naraščal tudi pomen zavarovanj, temelječih na vzajemnosti – predvsem v zvezi s skrbjo za bolne rudarje. Srednjeveške bratovske puščice (*Bruderbüchse*) so bile verske ustanove, namenjene pospeševanju bogoslужja in vzajemni samopomoči rudarjev. Sprva so bile pomoči v obliki posojil in nevračljivih podpor, kasneje so se razvile tudi druge oblike podpor kot npr. oskrba invalidnih rudarjev, preskrba rudarskih vdov in sirot. Tako je bila praksa vzajemne pomoči stara že nekaj stoletij, ko je Marija Terezija leta 1773 izdala splošno veljaven okvirni red v zvezi z bratovskimi skladnicami

(*Bruderladenordnung*), ki je določal prispevke delodajalcev in delojemalcev za izplačila za primere nezmožnosti dela, bolezni, invalidnosti ali smrti. Poleg tega je bila predvidena tudi preskrba vdov in sirot – za otroke do starosti, ko postanejo delazmožni: deklince pri osmih letih, dečki pri desetih letih. Normativ vsekakor predstavlja začetke socialne zakonodaje v habsburški monarhiji.⁵

Bratovske skladnice (*Bruderlade*, *Knappschaftskasse*, *Versorgungsanstalt*) so bile avtonomno vodene oskrbne blagajne, imenovane tudi rudarske blagajne, ki naj bi rudarjem izplačevale podpore v času bolezni, za invalidnost, za pokojnine in podpore za rudarske vdove in sirote. V habsburški monarhiji so bile bratovske skladnice pri posameznih obratih različno organizirane in so se z moderno zakonodajo od srede 19. stoletja dalje izoblikovale v enotno organizirane zavarovalne zavode.

Kratek prikaz začetkov rudarske vzajemne pomoči in primer rudnika živega srebra v Idriji

Predpise o odvajanju dela mezde v oskrbno blagajno, upravljanje in izplačevanje podpor v primeru bolezni je vseboval že češki rudarski red v 16. stoletju. Prav tako je zaščito v času bolezni rudarjev poznal red rudnikov kositra v čeških mestih Schlaggenwald (Horní Slavkov), Schönfelden in Lauterbach (Litrbachy) iz leta 1548. Iz istega leta je bil tudi red rudnika kositra v Hengstu (verjetno na Štajerskem), ki je kot razlog za odvajanje dela mezde navajal »vzdrževanje revnih, bolehnih in poškodovanih rudarjev«. Podobne določbe je vseboval rudarski red iz leta 1784, ki je veljal za Bavarsko in del avstrijskih alpskih dežel. Rudarski redi so vsebovali tudi določbe o obvezi rudnikov, da rudarjem, ki so se ponesrečili, zagotovijo brezplačno zdravniško oskrbo in za obdobje 2 do 8 tednov mezdo plačajo za naprej.⁶

V habsburški monarhiji je veljalo šest rudarskih zakonodaj, in sicer za habsburške dedne dežele, Salzburg, Dalmacijo, ogrske dežele z Sedmograško, Galicijo in Bukovino, Lombardsko-beneško kraljevino in dežele češke krone. Dne 1. maja 1553 je za območje Zgornje in Spodnje Avstrije, Štajersko, Koroško, Kranjsko in Tirolsko začel veljati t. i. Ferdinandov rudarski red.⁷

¹ V 14. stoletju so karitativno delovale religiozne bratovščine, posamezne socialne določbe se v 16. in 17. stoletju pojavijo v pravilih nekaterih ljubljanskih cehov in sicer za primere bolezni, onemoglosti in siromaštva mojstrov, preskrba vdov mojstrov, nasledstvo otrok v obrti. Prav tako so cehi s posojilom iz cehovske skrinje pomagali bolnim in obubožanim članom. Gl. Otorepec, Rokodelstvo in obrt v srednjeveški Ljubljani; Slokar, Rokodelstvo in industrija v Ljubljani od konca srednjega veka do leta 1732, str. 75–76, 84–85.

² Vilfan, *Pravna zgodovina Slovencev*, str. 501.

³ Šorn, *Premogovniki*, str. 4–5.

⁴ Gl. Pfeifer, Šcopolijev opis; Šmid-Borovnik, *Zgodovina saturnizma v Mežiški dolini*.

⁵ Mischler, Ulbrich, *Österreichisches Staatswörterbuch*, str. 645; Zelo, *Zwischen Staat und Markt*, str. 158–159; Wiessner, *Geschichte des Kärntner Bergbaues*, str. 112. V zvezi z bratovskimi skladnicami je znana tudi določba v Allgemeinen Conc. Ordnung z dne 7. maj 1781 in sicer njegov 24. člen, ki ob propadu (stečaju) rudnika rudarje oz. bratovske skladnice uvršča v prvi razred upnikov (*Die Forderungen der Knappschaft- oder Bruderladen gehören bey Concursen in die erste Classe der Gläubiger*). Gl. Hempel Kursinger, *Alphabetisch-chronologische Übersicht*, str. 700–701.

⁶ Mischler, Ulbrich, *Österreichisches Staatswörterbuch*, str. 645.

⁷ Šorn, *Premogovniki*, str. 5.

Rudarski redi, ki so veljali za osrednjeslovenski prostor, praviloma ne vsebujejo socialnih varovalk kot npr. najstarejša znana rudarska reda, ki sta veljala na Kranjskem: **Ortenburški (tudi jeseniški) rudarski red za Planino nad Jesenicami**, ki ga je 24. avgusta leta 1381 izdal ortenburški grof Friderik III, in **Ferdinandejski rudarski red za fužinarje v Kropi, Kamni Gorici, Lipnici in Kolnici iz leta 1550**.⁸

Prav tako socialnih določb ne vsebujeta niti **Rudarski red nadvojvode Karla za Kranjsko in Goriško iz 1575**, ki je veljal do odprave rudarskega sodstva 1781 in deloma do avstrijskih rudarskih zakonov v 19. stoletju,⁹ niti **Rudarski red nadvojvode Karla za idrijski rudnik živega srebra iz leta 1580**, ki je ostal v veljavi vse do srede 19. stoletja oz. do državnega rudarskega zakona leta 1854.¹⁰

Če vzamemo pod drobnogled idrijski rudnik, ki je bil eden od najstarejših in največjih rudnikov na slovenskem etničnem ozemlju, se izkaže, da ta v začetku svojega delovanja še ni imel bolniške blagajne in hiralnic (špitalov) za obnemogle rudarje, kar so nekateri starejši rudniki notranjeavstrijskih dežel kot npr. Eisenertz na Štajerskem, rudnik soli v štajerskem Ausseeju in rudnik srebra v tirolskem Schwazu že imeli. Čeprav je bil idrijski rudnik v primerjavi z drugimi notranjeavstrijskimi rudniki v 16. stoletju med najmlajšimi, pa je po drugi strani veljal za najbolj nevarnega. Oskrba ostarelih in bolnih idrijskih rudarjev je zaradi pogostih zastrupitev z živim srebrom veljala za enega najbolj žgočih problemov. Helfried Valentinitš vidi vzrok za odsotnost socialnih in zdravstvenih institucij predvsem v mladem rudniškem podjetju, kjer je še prevladovala zgodnjekapitalistična miselnost po hitrem zaslužku z vsemi negativnimi posledicami.¹¹

Prvi zametki rudarskega zavarovanja se v Idriji pojavijo, ko preide rudnik v državno last leta 1575. Čeprav že omenjeni rudarski red iz leta 1580 socialnih določb ne vsebuje, pa je istega leta izdani reformacijski zaznamek (*Reformations-Nottl*) že določal, naj pri pripravi in žganju rude med drugim zaposlujejo tudi rudarje, ki so se zaradi dela v jami »zdravstveno okvarili«. Po letu 1580 pa so pogodbeni dela pri prebiranju rude dajali onemoglim in ostarelim delavcem in njihovim svojcem. Rudarje, ki so zaradi starosti in bolezni postali popolnoma nezmožni za delo, so preživljali bodisi svojci bodisi so živeli od miloščin in beračenja.¹² Kot navaja Marija

Verbič, je iz drugih ohranjenih idrijskih spisov razvidno, da je bila v idrijskem rudniku sredi 16. stoletja zaradi neprestanih nesreč pri delu in zadušljivega zraka v jamah vsaj četrtina rudarjev nezmožnih za delo. Rudar, ki se je v jami ponesrečil ali pa je zaradi strupenih živosrebrnih hlapov neozdravljivo zbolel (merkurializem), je sicer do smrti prejemal skromno podporo v živežu ali denarju, vendar pa naj ta ne bi zadoščala za dostojno preživetje.¹³

Konec 16. stoletja je Dvorna komora rudarjem, ki so bili invalidi, in rudarskim vdovam z otroki deljevala enkratne podpore, nekateri pa so dobivali nekaj časa tudi redno podporo. Podpore pa tudi v 17. stoletju v splošnem niso postale stalne, bile so nezadostne in odvisne od vsakokratnega finančnega položaja rudnika. Valvasor v 80. letih 17. stoletja omenja za delo nesposobne idrijske rudarje, ki so se preživljali z beračenjem. Za preskrbo vdov in sirot umrlih rudarjev pa je bila v drugi polovici 17. stoletja uvedena institucija spolovinarstva, ko so prosto delovno mesto oddali prosilcu za polovično mezdo, drugo polovico mezde je dobivala vdova rudarja, ki je imel pred smrtjo to delovno mesto. Kot t. i. pojserji so delali tudi sinovi in zeti za delo nesposobnih rudarjev in polovico dnine dajali svojim očetom in tastom.¹⁴

V začetku 17. stoletja so oboleli rudarji v prvem tednu bolezni prejemali polno dnino, v naslednjih tednih pa podporo iz bratovške skladnice, ki je bila v Idriji ustanovljena med letoma 1597–1605.¹⁵ Denar, ki so ga rudarji vplačevali v skladnico, pa so takrat porabili predvsem za nabavo živil. Skladnica v Idriji ni prevzela popolne oskrbe ostarelih in bolnih rudarjev, kot je bilo to sicer v navadi pri starejših, srednjeveških rudnikih, ampak je kot že rečeno zgolj prispevala za njihovo vzdrževanje.¹⁶ Od leta 1629 dalje so bolniške dnine izplačevali tudi težko bolnim in ne le poškodovanim rudarjem; dva do tri tedne so jim izplačevali polno mezdo, po tem obdobju pa so imeli pravico do povračila stroškov zdravljenja. Redna denarna nadomestila za začasno bolne rudarje so prvič omenjena leta 1740, po podatkih Erne Lesky je bil stalni znesek za bolne rudarje določen leta 1736.¹⁷ Pokojnine za vdove in sirote so bile uvedene v prvi polovici 18. stoletja, pokojnine za ostarele in invalidne delavce pa šele z letom 1763.¹⁸

Služba rudniškega ranocelnika, ki je bila organizirana že v začetku 18. stoletja, se je ustalila in dobila uradni značaj z uredbo leta 1740, ki je po eni strani

⁸ Lačen Benedičič, *Ortenburški rudarski red*; Kopač, *Rudarska in metalurška tehnologija*, str. 11–28; Gašperšič, *Ferdinandejski rudarski red*, str. 149–158. Gl. Mihelič, *Usoda gozdov*, str. 33–35.

⁹ Gašperšič, *Ferdinandejski rudarski red*, str. 149–158.

¹⁰ Verbič, *Karolinški rudarski red*, str. 57–71.

¹¹ Valentinitš, *Das landesfürstliche Quecksilbergwerk Idria 1575–1659*, str. 30, 203.

¹² Prav tam, str. 203. Gl. Pfeifer, *Zgodovina idrijskega zdravstva*, str. 15.

¹³ Verbič, *Karolinški rudarski red*, str. 58–59; Verbič, *Idrijski delavec v 16. stoletju*, str. 549–550.

¹⁴ Pfeifer, *Zgodovina idrijskega zdravstva*, str. 15–16.

¹⁵ Valentinitš, *Das landesfürstliche Quecksilbergwerk Idria 1575–1659*, str. 208, 211. Pobudo za ustanovitev bratovške skladnice so dali deželni stanovi v povezavi s sočasno protireformacijo.

¹⁶ Pfeifer, *Zgodovina idrijskega zdravstva*, str. 16–17.

¹⁷ Prav tam, str. 15, 27; Lesky, *Arbeitsmedizin*, str. 11–12.

¹⁸ Pfeifer, *Zgodovina idrijskega zdravstva*, str. 79.

izboljšala ranocelnikov gmotni položaj, po drugi pa mu je dala več odgovornosti; ranocelnik oz. kirurg naj bi odslej po strokovnih merilih odločal o delazmožnosti rudarjev (bolniškem staležu).¹⁹ Zdravstvene izdatke rudarjev je idrijski bratovski skladnici v 18. stoletju že uspelo pokriti, saj je imela poleg rudarskih vplačil od leta 1752 dohodke tudi od trgovine z vinom in soljo. Z izkupičkom trgovine z vinom ji je leta 1754 uspelo zaposliti prvega rudniškega zdravnika Giovannija Antonia Scopolija (1723–1788), pravico do brezplačnega zdravljenja pa so dobili tudi svojci rudarjev.²⁰ Scopoli je v Idriji ostal do leta 1769, med letoma 1766 in 1773 pa je v Idriji deloval napredni kirurg in porodničar Baltazar Hacquet (1739–1815), ki je imel bogato ranocelniško prakso iz sedemletne vojne, delal pa je tudi v bolnišnicah v Parizu, Montpellierju in na Dunaju. Kot dosleden nasprotnik nazadnjaštva in praznoverja je bil naklonjen novostim v medicini.²¹ Tako je med idrijskimi rudarji razvijal praktično porodništvo, porodne pomočnice je poučeval na domu porodnic med porodi, uspelo mu je izučiti dve ženski v porodnomočniški stroki, kar je podprl tudi dunajski centralni urad. Tako sta bili zaposleni dve babici, katerih plače sta vsaka polovico pokrili rudniška blagajna in bratovska skladnica. Med drugim se je Hacquet ukvarjal tudi z vprašanjem prezračevalnih naprav v rudniških jaških, kar bi posledično izboljšalo zdravje rudarjev.²² Zdravnik in kirurg sta takrat skupaj oskrbovala nekaj nad 3000 zavarovancev, ki so živeli v Idriji, Spodnji Idriji in okoliških vaseh.²³ Scopoli in Hacquet sta bila v svojem času nedvomno zdravnik izrednih strokovnih kvalitet in sta bila, po mnenju Petra Borisovega, zaradi natančnega poznavanja dela v jami ter tehnike plavža sposobna spoznati posamezne faze delovnega procesa pri pridobivanju živega srebra in s tem tudi tiste dejavnike, ki so škodljivo vplivali na zdravje rudarjev.²⁴

V začetku 19. stoletja je bil idrijski zdravstveni kolektiv glede na siceršnje deželne razmere zadovoljiv. V Idriji sta delovala dva zdravnika, kirurg z dvema pomočnikoma, lekarnar s pomočnikom in laborantom, bolniški in kopališki mojster s strežnikom in tri babice. Leta 1806 je začelo delovati kopališče, ki ga je prav tako sofinancirala bratovska

skladnica – kopališče je bilo zdravstvena ustanova pod nadzorstvom obeh zdravnikov, nad kopališčem pa je prostore dobila bolnišnica.²⁵ Leta 1815 je bil izdan pravilnik o poslovanju višjega rudarskega urada v Idriji, ki je obnovil stanje pred francosko zasedbo; med drugim je urejal tudi zdravstveno službo in socialno zaščito delavcev. V bratovsko skladnico so vplačevali rudarji in gozdni delavci po 1 krajcar od 1 goldinarja zaslužka, poleg tega je imela skladnica dohodke tudi iz obresti od naloženega kapitala ter od dobička pri prodaji olja, sveč in maščobe. Njeni izdatki so bili različni, saj je po eni strani krila stroške nekaterih bogoslužnih obredov, plačevala honorar skladničnemu pisarju in dvema predstojnikom skladnice ter njunima pomočnikoma, po drugi strani pa je plačevala dve babici, za umrle rudarje krila pogrebne stroške ter skrbela za kurjavo kirurgove ordinacije in brivnice. Bolnim rudarjem, ki so boleli več kot 6 tednov, je skladnica izplačevala bolniški dodatek, prav tako je plačevala dojitelj za otroke bolnih oz. umrlih mater. Obubožani člani skladnice so dobivali miloščino in podpore.²⁶ Leta 1830 je Idrija dobila bolnišnico in ponovno kopališče; oboje je upravljal bratovska skladnica.²⁷

Čeprav je bil idrijski rudnik v državni lasti, so bile zdravstveno-socialne razmere v posameznih obdobjih odvisne tako od vsakokratnega rudniškega ravnatelja kot tudi od siceršnje gospodarske uspešnosti rudnika oz. gibanja cen živega srebra. Če so bile za čas debelih krav značilne povečana proizvodnja, večja zaposlenost, več zdravnikov in babic, višje mezde, pokojnine in druga socialna izplačila, pa je po drugi strani konjunktura zaradi povečanega obsega dela in zato večje izpostavljenosti živemu srebru slabšala zdravje rudarjev, povečevala njihov bolniški stalež ter zaradi večje onesnaženosti okolja slabšala življenjski prostor celotni idrijski rudarski skupnosti, kar pa se je spet odražalo tako na zdravju ljudi kot tudi živali. V obdobjih recesije so se idrijskim rudarjem, po drugi strani, z manjšanjem proizvodnje in odpuščanjem delovne sile, manjšali in ukinjali tudi socialni prispevki.

Razvoj in delovanje bratovskih skladnic v 19. stoletju

Bratovske skladnice so bile značilna oblika zavarovanja v rudarstvu in fužinarstvu (montanisticum), saj so ista podjetja pogosto zaposlovala tako rudarje kot tudi fužinarje. Znana je »steklarska« izjema v Zagorju ob Savi, ko je bil lastnik rudnika obenem lastnik steklarne.²⁸

¹⁹ Prav tam, str. 35–36.

²⁰ Prav tam, str. 47, 81, 111. T. i. sanitetni fond iz vinske in solne kupčije kasneje ni bil več del bratovske skladnice, je pa vseskozi pokrival zdravstvene stroške, od leta 1815 tudi šolstvo.

²¹ Borisov, *Od ranocelnštva*, str. 171–181 in O Hacquetovem značaju, str. 465–469.

²² Borisov, O Hacquetovem značaju, str. 469; Pfeifer, *Zgodovina idrijskega zdravstva*, str. 72. Gl. Šumrada, Hacquetova spomenica pariški kraljevi medicinski družbi o poklicnih boleznih idrijskih rudarjev.

²³ Pfeifer, *Zgodovina idrijskega zdravstva*, str. 73.

²⁴ Borisov, O Hacquetovem značaju, str. 472.

²⁵ Pfeifer, *Zgodovina idrijskega zdravstva*, str. 103, 109–112.

²⁶ Prav tam, str. 115–116.

²⁷ Prav tam, str. 125.

²⁸ Šorn, Rudarji, str. 84–85. Gl. Ivančič Lebar, *Zgodovina zavarovskega zdravstva*.

Leta 1799 je bil knezu Viljemu Auerspergu, lastniku železarne v Dvoru pri Žužemberku, v zvezi z ustanovitvijo bratovske skladnice z Dunaja poslan dopis, ki med drugim vsebuje določbe, da mora biti bratovska skladnica ločena od podjetja in se ne sme mešati z njegovim premoženjem. Namenjena je »revnim kontribuentom v primerih nesreče, bolezni ali v siceršnjih nujnih primerih; podeljuje potujočim knapom ali fužinskim delavcem potnino, in daje, če dopušča premoženje, osirotelim otrokom ponesrečenih kontribuentov podporo ali provizijo...«.²⁹ Jože Šorn ugotavlja, da se je sistem bratovskih skladnic utrdil prav v predmarčni dobi, predvsem zaradi preteklih izkušenj v delovanju skladnic in povečanja števila rudarjev in fužinskih delavcev; s tem se je povečal tudi pritisk na ustanavljanje in delovanje skladnic. Eden od razlogov je po Šornu gotovo bil tudi ta, da so predvsem same gospodarske družbe resneje sprejele to obliko socialnega zavarovanja svojih delavcev.³⁰ Vendar pa bratovske skladnice pri rudnikih še niso bile obvezne, zato je bila stopnja zdravstvenih in socialnih pravic rudarjev pri posameznih podjetjih različna in odvisna od dobre volje lastnikov in upravnikov rudnikov.

Čeprav lahko v literaturi pogosto zasledimo, da je ustanavljanje »modernih« bratovskih skladnic rudnikov in železarn v 19. stoletju vezano na državni rudarski zakon z dne 23. maja 1854, pa so marsikje v skoraj enaki obliki kot po tem zakonu rudarske bratovske skladnice pri večjih podjetjih obstajale in delovale že vsaj globoko v predmarčni dobi. Zdi se, da je omenjeni zakon zgolj uzakonil nekaj, kar je bila ponekod (ne pa povsod!) že dolgo delujoča praksa oz. neki najmanjši mogoči skupni imenovalac dotakratnega dogajanja na tem področju. Tako je na primer delovanje bratovske skladnice koroškega premogovnika na Lešah (glavnega energetskega vira za železarno na Prevaljah), ki naj bi bila ustanovljena (po zakonu iz leta 1854) 3. julija 1858, na podlagi matične knjige bratovske skladnice leških rudarjev, dokazano že vsaj od leta 1834.³¹ Še starejša je bratovska skladnica mislinjske železarne, saj ohranjeni zdravniški recepti pričajo, da je bil zdravnik Heidner, zdravnik bratovske skladnice Mislinja vsaj že leta 1825.³²

Za začetek sistemske ureditve tega področja gotovo velja že omenjeni **državni rudarski zakon z dne 23. maja 1854**, imenovan tudi »Franc Jožefov rudarski red«, ki je bratovske skladnice pri rudnikih uzakonil in s katerim so bili odpravljeni vsi dotlej

veljavni rudarski redi. Pri tem velja omeniti, da so ostale skupine delavcev in predvsem industrijskih delavcev ostajale še naprej brez socialnega zavarovanja. V primeru bolezni, starosti in smrti so bili tovarniški delavci s svojci prepuščeni samim sebi in javni dobrotelnosti. Tovarnarji in podjetniki v teh primerih namreč niso bili dolžni ničesar prispevati za eksistenco svojih delavcev.³³ Delavstvo je bilo zato prisiljeno v samoorganizacijo bolniških in podpornih društev, ki jim je uspelo le deloma nadomestiti socialno zavarovanje (npr. ljubljansko Trgovsko bolniško in podporno društvo leta 1835, podporna blagajna Sladkorne rafinerije na Poljanah leta 1853 itd.). Nezgodno zavarovanje delavcev je po nemškem zgledu v vsej Avstriji uvedel zakon z dne 28. decembra 1887, bolniško zavarovanje pa zakon z dne 30. marca 1888. Pokojninsko zavarovanje so poleg rudarjev imeli še od leta 1844 le državni železničarji, od leta 1876 železničarji Južnih železnic pri železničarskem pokojninskem zavodu na Dunaju ter od leta 1906 nameščenci pri Pokojninskem zavodu za nameščence na Dunaju.³⁴ Sledili so industrijski delavci od leta 1922, odloženo do leta 1937, ko je bilo uvedeno pokojninsko zavarovanje za vse delavce.³⁵

Omenjeni rudarski zakon z dne 23. maja 1854 namreč v 210. členu določa, da so bratovske skladnice namenjene za podporo »pomoči potrebnim rudarjem, njihovim vdovam in sirotam« in da jih morajo ustanoviti vsi lastniki rudnikov. Po drugi strani pa je bilo za vse rudarje in nadzornike posameznega rudnika članstvo v bratovski skladnici obvezno skupaj z vplačevanjem v skladnico.³⁶ Zakon je še določal statut in vsebino statuta, ki ga je odslej morala imeti vsaka bratovska skladnica (vodenje matične knjige oz. matrike, višino in način plačevanja vplačil, izplačevanje podpor, upravljanje s premoženjem skladnice in vpliv delavcev na upravljanje, razmerje med več združenimi bratovskimi skladnicami in predpise glede razpolaganja s premoženjem v primeru, če rudnik preneha z delovanjem).³⁷ Zakon pa je imel vsaj dve pomanjkljivosti. Ena je bila ta, da prehodi med različnimi bratovskimi skladnicami niso bili možni. Delavec, ki je določen obrat bodisi zapustil prostovoljno bodisi je bil odpuščen, je izgubil pravico do članstva v bratovski skladnici in s tem tudi vsa svoja vplačila in za

²⁹ Šorn, Rudarji, str. 84.

³⁰ Prav tam, str. 86.

³¹ Natančnejša analiza matične knjige leške bratovske skladnice bo predmet prihodnjih raziskav.

³² Recepti za zdravila s podpisom Heidnerja, zdravnika bratovske skladnice Mislinja, so ohranjeni v fondu Železarne Mislinja, ki ga hrani ravenska enota Koroškega pokrajinskega muzeja.

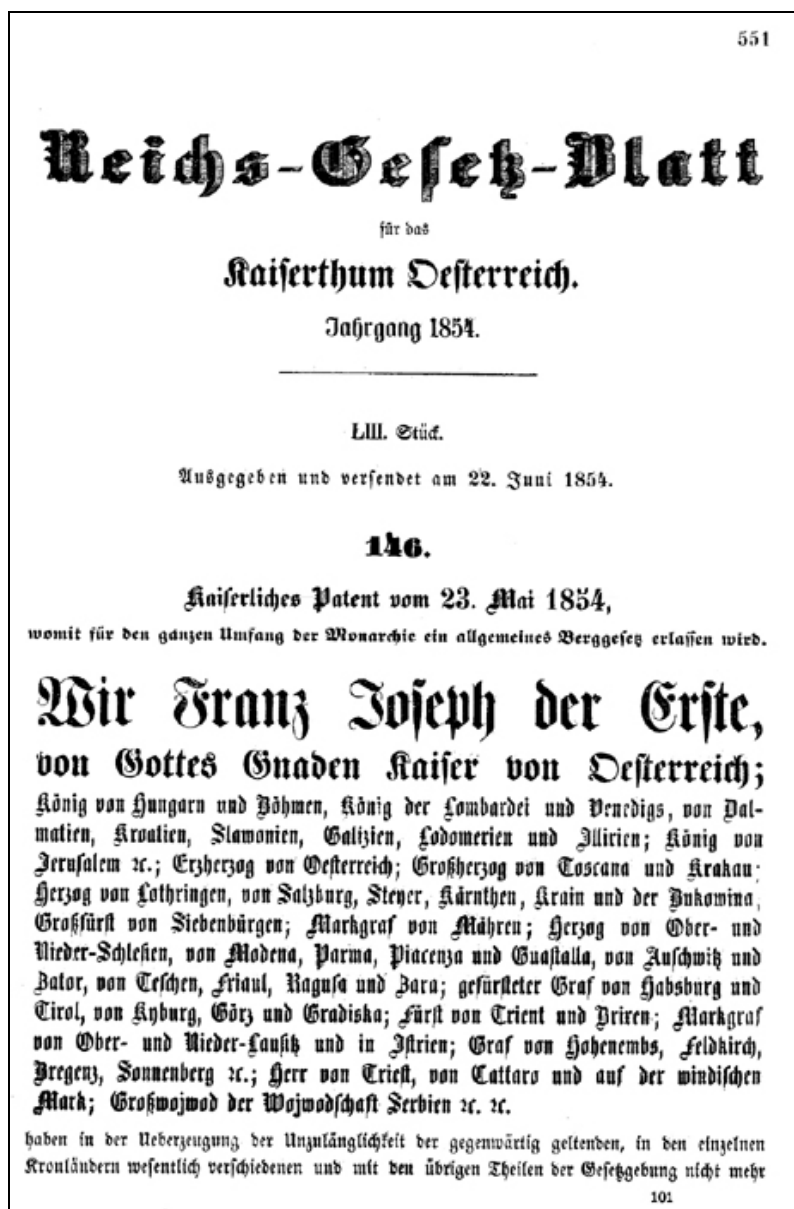
³³ Dvorni dekret z dne 18. 2. 1837 sicer predpisuje, da so bili tovarnarji, obrtniki in trgovci dolžni svojim delavcem do štiri tedne plačevati oskrbo v javnih bolnišnicah. Obrtni red z dne 20. 12. 1859 prav tako ne rešuje vprašanja bolnih tovarniških delavcev. Gl. Kresal, *Zgodovina socialne in gospodarske politike*, str. 156–157.

³⁴ Kresal, *Zgodovina socialne in gospodarske politike*, str. 157–160.

³⁵ Oder, *Rudarji rudnika Mežica*, str. 59. Gl. Vilfan, *Pravna zgodovina Slovencev*, str. 500.

³⁶ RGB, 1854/146, člen 210.

³⁷ RGB, 1854/146, členi 212, 213.

Prva stran rudarskega zakona z dne 23. maja 1854.

preskrbo odločilna leta službe (delovno dobo). Delavci so bili torej vezani na delodajalca, saj so z zamenjavo službe tvegali izgubo materialnih ugodnosti. Druga slaba stran zakona se je nanašala na premoč v zastopnosti lastnikov glede na delavce pri samem upravljanju bratovške skladnice, saj je bila zastopnost rudarjev v upravnem odboru blagajne nezadostna.³⁸

Večina bratovških skladnic se je soočala z zaskrblijujočim finančnim položajem. Pogosto so bila vzrok sama vplačila, saj so bili deleži, ki jih je določil statut prenizki, prav tako je bilo število članstva

velikokrat premajhno. (Vplačila v bratovške skladnice so bila različna, v glavnem so se gibala od ene ga do treh krajcarjev na en zaslužen goldinar.) Jasno je bilo tudi, da večina bratovških skladnic ni mogla jamčiti stalnega izpolnjevanja zahtevkov članstva.³⁹ Podatki iz leta 1885 kažejo na to, da jih je od 354 registriranih skladnic v (verjetno) avstrijskem delu monarhije bilo le 72 aktivnih, ostale so skupno izkazovale primanjkljaj oz. odhodke v višini 21 milijonov goldinarjev. Isto leto je bilo npr. med 31.450 upravičencev razdeljenih za 1.238.887 goldinarjev podpor, poleg tega je bilo porabljenih še

³⁸ Mischler, Ulbrich, *Österreichisches Staatswörterbuch*, Bruderladen, str. 646.

³⁹ Prav tam.

588	LIII. Stück. 146. Kaiserliches Patent vom 23. Mai 1854.
	Dehntes Hauptstück.
	Von den Bruderladen.
	§. 210.
Wird zur Errichtung von Bruderladen.	Jur Unterstützung hilfsbedürftiger Bergarbeiter, sowie ihrer Witwen und Waisen, sollen Bruderladen (Knappschaftscassen oder Versorgungsanstalten) bestehen. Jeder Bergwerks-Besitzer ist daher verpflichtet, entweder bei seinem Werke für die selbständige Errichtung einer solchen zu sorgen, oder sich darüber nach Genehmigung der Bergbehörde mit anderen Bergwerks-Besitzern zu vereinigen.
	§. 211.
Wird zum Errichte in dieselben.	Jeder bei einem Bergwerke aufgenommene Aufseher oder Bergarbeiter ist verpflichtet, der Bruderlade des Werkes, bei welchem er dient, als Mitglied beizutreten, und zu derselben den festgesetzten Beitrag zu leisten.
Bruderladen-Statuten.	§. 212. Für jede Bruderlade müssen von dem Eigenthümer oder der Direction des Bergwerkes, unter Mitwirkung eines von dem Arbeiterpersonale zu wählenden Knappschafts-Ausschusses, eigene Statuten entworfen, und den Bergbehörden zur Prüfung und Genehmigung vorgelegt werden. Von schon bestehenden Instituten dieser Art kann die Bergbehörde Einsicht nehmen und selbe einer Prüfung unterziehen.
	§. 213. Die Statuten müssen die Vorschriften enthalten: a) über die Anlage der Bruderlade-Matrakeln, und die Erhaltung derselben im richtigen Stande, sowie über die Bedingungen der Aufnahme in die Bruderlade; b) über die Größe der Beiträge und die Art ihrer Einzahlung; c) über die Regeln zur Bestimmung des Maßes der Unterstützungen aus der Bruderlade; d) über die Bedingungen, unter welchen der Anspruch auf Unterstützung erworben wird und verloren geht, z. B. durch auch nur zeitweiligen Austritt aus der Bergarbeit überhaupt; e) über die Art und Weise der Sicherstellung und Verwaltung des Vermögens der Bruderlade, die Haftung für dieselbe, der Prüfung und Erledigung der Rechnungen; f) über den Einfluß, welchen das Arbeiterpersonale darauf zu nehmen hat; g) über das Verhältnis mehrerer vereinigten Bruderladen unter einander; h) über die Verfügung mit dem Vermögen für den Fall der Erlöschung des Bergwerkes, für welches die Bruderlade gegründet war.
	§. 214. Besitzer von Bergwerken, bei welchen eine gesetzmäßig eingerichtete Bruderlade noch nicht besteht, sind bis zur Errichtung derselben verpflichtet, ihren erkrankten oder verunglückten Arbeitern wenigstens diejenige Hilfe zu leisten, welche nach den allgemeinen Gesetzen den Dienstherren gegen ihre Dienstleute obliegt.

Deseto poglavje o bratovskih skladnicah rudarskega zakona z dne 23. maja 1854.

362.649 gld. za občasne podpore, boleznine in pogrebne stroške ter 487.514 gld. za zdravniško oskrbo in zdravila. Izdatki so bili pokriti delno iz obresti na obstoječe premoženje bratovske skladnice, delno iz samih vplačil tako delavcev kot tudi prostovoljnih vplačil lastnikov rudnikov; vplačila slednjih so leta 1885 znašala 34% delavskih vplačil.⁴⁰

Vsi upravičenci do izplačil leta 1885:

a) 9405 za delo nezmožnih bivših članov
s povprečno letno provizijo 76 gld.
b) 12.880 vdov
s povprečno letno provizijo 32 gld.
c) 9165 sirot
s povprečno letno provizijo 11 gld.
SKUPAJ: 31.450 upravičencev ... 1.238.887 gld.

Če so se doslej vse omenjene kategorije podpor in pomoči »pomoči potrebnim rudarjem, njihovim vdovam in sirotam« torej tako boleznine kot tudi podpore nezmožnim za delo (bolnim in obnemoglim) ter podpore rudarskim vdovam in sirotam, izplačevale iz iste blagajne, je **zakon o rudarskih bratovskih skladnicah z dne 28. julija 1889** ločil zdravstveno bolniško zavarovanje od pokojninskega in nezgodnega.⁴¹ Tako je bolniška blagajna sklad-

⁴¹ DZ, 1889/127, Zakon od 28. julija 1889, o uredbi razmerij rudarskih skladnic, katere so se ustanovile ali se naj še ustanove po občem rudarskem zakonu. V zvezi z uravnavanjem bolniških blagajn ga je dopolnil DZ, 1891/3: Zakon z dne 30. dec. 1891 l., s katerim se ukrepajo dodatna določila k zakonu z dne 28. julija 1889 l. zastran pravnave razmer rudarskih skladnic, ki so se ustanovile po občem rudarskem zakonu ali se še bodo ustanovile. Nadaljne dopolnitve obeh zakonov glej: DZ, 1892/178: Zakon z dne 17. septembra 1892. l., s katerim se izpreminjajo neka določila v zakonih z dne 28. julij 1889. l. in z dne 30. decembra 1891. l. o prav-

⁴⁰ Prav tam.

nice izplačevala bolniške podpore in pogrebne, t. i. preskrbninska blagajna pa je dajala rente oz. preskrbnine po eni strani tistemu, ki je »po bolezni ali starosti ali obratni nezgodi postal stalno nepridobiten (nezmožen zaslužka)«, po drugi strani pa je po smrti delavca dajala podporo vdovi (najmanj tretjino rente, ki bi sicer šla možu) in zakonskim otrokom do izpolnjenega 14. leta starosti (vsakemu otroku brez očeta najmanj šestino oz. vsakemu otroku brez očeta in matere najmanj tretjino preskrbnine, ki bi sicer šla očetu).⁴² Zakon je omogočil tudi prestop iz ene skladnice v drugo, saj je omogočal prenos posameznikovega vplačanega deleža t. i. rezervnega deleža.⁴³ Omenjeni zakon je sicer določal še samo članstvo v bratovski skladnici, natančneje opredelil pravila delovanja skladnic in nadzor nad njimi ter njihovo finančno poslovanje. Zanimivo je, da so med splošne odhodke bolniške blagajne uvrstili še stroške cerkvenih slovesnosti, rudarske godbe in podpore za šolske namene. Pravih bolniških nadomestil (zgolj delne) pa niso dobili tisti člani, »ki so si bolezen s premislekom nakopali, ali ker so se po svoji krivdi udeležili pretepa, tepeža, ali pa z nasledki pijančevanja ...«.⁴⁴

Potreba po reorganizaciji zavarovanja, ki jo je udeležil zakon z dne 28. julija 1889, se je kazala že vsaj od sedemdesetih let dalje. Znano je, da so nekatera češka premogovniška podjetja rudarske blagajne modernizirala že v začetku šestdesetih let. Prav tako so se že pred zakonom v smislu ločitve bolniškega od pokojninskega zavarovanja reformirale bratovske skladnice v okviru Hüttenberške železarske družbe; prva reformirana skladnica je tako začela poslovati z letom 1879. Ločitev bolniškega od pokojninskega zavarovanja je bila nujna, saj so stroški bolniškega zavarovanja odjedali sredstva za redno in zadostno izplačevanje pokojninskih in invalidskih rent ter nadomestil za vdove in sirote. Tudi zato, ker dohodki od delavskih in podjetniških obveznih prispevkov niso bili usklajeni z izdatki, je bilo treba poslovanje skladnic opreti na moderna zavarovalnotehnična načela oz. matematično-tehnične metode o zavarovanju.⁴⁵

Sama minimalno določena bolniška nadomestila pa je tudi za rudarje določal **zakon o zavarovanju delavcev glede kake bolezni z dne 30. marca 1888**. Tako naj bi imeli zavarovanci v času bolezni urejeno brezplačno zdravniško zdravljenje, porodničarsko pomoč ter na voljo potrebna zdravila. Za vsak dan več kot tridnevne bolezni, so dobivali bolniško na-

domestilo, ki je moralo znašati najmanj 60 % mezde (nadnevne); obdobje bolniške (bolniščina) pa je lahko trajalo 20 tednov. Prav tako so bolniško podporo dobivale porodnice in sicer najmanj štiri tedne po porodu. Namesto zdravniškega zdravljenja, zdravljen in bolniške je bolniška blagajna lahko krila tudi zdravljenje in strežbo v bolnici, kar se je pri bolnikih, ki so sicer imeli domačo strežbo in nego, dogajalo le v primerih bodisi njihovega privoljenja bodisi brez njihove volje v primerih posebne narave bolezni (»kadar je bolezen takšna, da je treba tako«). Pri bolnikih brez domače oskrbe pa je bilo zdravljenje v bolnici »brezpogojno«.⁴⁶ Večje bratovske skladnice so ustanovljale tudi svoje bolnišnice kot npr. v Trbovljah, na Jesenicah in v Črni na Koroškem. Obstajale pa so tudi manjše bolnišnice skladnic in sicer so znane v Krmelju, Hrastniku, Zagorju in na Lešah pri Prevaljah.⁴⁷

Bratovske skladnice so se konec 19. stoletja začele povezovati v večje teritorialne enote in bile zato močnejše od prejšnjih nepovezanih skladnic. Do leta 1895 se je razvil sistem »krajevnih bratovskih skladnic«, kamor so bili vključeni rudniki in obrati geografsko zaokroženih območij. Do prve svetovne vojne se je na slovenskem etničnem ozemlju izoblikovalo 18 krajevnih bratovskih skladnic, ki so delovale tudi po propadu Avstro-Ogrske še v Kraljevini SHS.⁴⁸

VIRI IN LITERATURA

OBJAVLJENI VIRI

Hempel-Kursinger, Joh. Nep. Fr. v.: *Alphabetisch-chronologische Übersicht der k. k. Gesetze und Verordnungen vom Jahre 1740 bis zum Jahre 1821, als Haupt Repertorium über die theils mit höchster Genehmigung, theils unter Aufsicht der Hofstellen in 79 Bänden erschienenen politischen Gesetz-sammlungen*, Erster Band, Wien 1825.

Kaiserliches Patent vom 23. Mai 1854, womit für den ganzen Umfang der Monarchie ein allgemeines Berggesetz erlassen wird. *RGB*, 1854/146.

Zakon od 30. marcija 1888, o zavarovanju delavcev glede kake bolezni. *DZ*, 1888/33.

Zakon od 28. julija 1889, o uredbi razmerij rudarskih skladnic, katere so se ustanovile ali se naj še ustanove po občem rudarskem zakonu. *DZ*, 1889/127.

navi razmer rudarskih skladnic, ki so se ustanovile ali se naj še ustanove po občem rudarskem zakonu, in s katerim se vkrpajo dopolnilna določila.

⁴² *DZ*, 1889/127, členi 1–5, str. 375.

⁴³ *DZ*, 1889/127, člena 7 in 8, str. 376.

⁴⁴ *DZ*, 1889/127, člen 14, str. 377.

⁴⁵ Šorn, Premogovniki, str. 92–93. Gl. Kresal, Nekateri načini, str. 16.

⁴⁶ *DZ*, 1888/33, Zakon od 30. marcija 1888, o zavarovanju delavcev glede kake bolezni, členi 6, 7, 8, str. 58.

⁴⁷ Kresal, *Zgodovina socialne in gospodarske politike*, str. 208–209; Keber, Bolnice in upravno-zdravstvena ureditev v Mežiški dolini, str. 326–330; Gl. Ivančič Lebar, *Zgodovina zdravstvenega zavarovanja*.

⁴⁸ Šorn, Premogovniki, str. 98–99.

LITERATURA

- Borisov, Peter: O Hacquetovem značaju. *Zgodovinski časopis*, 53, 1999/4, str. 455–482.
- Borisov, Peter: *Od ranocelnštva do začetkov znanstvene kirurgije na Slovenskem*. Ljubljana : SAZU, 1977.
- Gašperšič, Joža: Ferdinandejski rudarski red za fužine pod Jelovico. *Kronika*, 8, 1960, str. 149–158.
- Ivančič Lebar, Irena: *Zgodovina zasavskega zdravstva*. Trbovlje : Zasavski muzej, 2008.
- Keber, Katarina: Bolnice in upravno-zdravstvena ureditev v Mežiški dolini. *Kronika*, 56, 2008, št. 2, str. 323–336.
- Kopač, Janez: Rudarska in metalurška tehnologija v srednjem veku ter odnosi, ki jih ureja jeseniški rudarski red iz leta 1381. *Jeklo in ljudje*, št. 5. Jesenice : Kulturna skupnost, 1985, str. 11–28.
- Kresal, France: Nekateri načini reševanja delavskih socialnih vprašanj na Slovenskem do leta 1922. *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, 13, 1973, št. 1–2, str. 3–52.
- Kresal, France: *Zgodovina socialne in gospodarske politike v Sloveniji od liberalizma do druge svetovne vojne* (ur. Neven Borak in Žarko Lazarevič). Ljubljana : Cankarjeva založba, 1998.
- Lačen Benedičič, Irena: *Ortenburški rudarski red*. Planina pod Golico : Krajevna skupnost, 2001.
- Lesky, Erna: *Arbeitsmedizin im 18. Jahrhundert: Werksarzt und Arbeiter im Quecksilbergwerk Idria*. Wien : Notring der wissenschaftlichen Verbände Österreichs, 1956.
- Mihelič, Darja: Usoda gozdov na Slovenskem do 16. stoletja. *Ekonomika in ekohistorija*, IV, št. 4, 2008, str. 27–51.
- Mischler, Ernst in Ulbrich, Josef: *Österreichisches Staatswörterbuch. Handbuch des gesamten österreichischen öffentlichen Rechtes*. Erster Band, Wien, 1905.
- Oder, Karla: *Rudarji rudnika Mežica*. Magistrsko delo na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Univerze v Ljubljani, Ljubljana 1995.
- Otorepec, Božo: Rokodelstvo in obrt v srednjeveški Ljubljani. *Ljubljanska obrt od srednjega veka do začetka 18. stoletja* (ur. Vlado Valenčič). Ljubljana : Publikacije Mestnega arhiva ljubljanskega, 1972, str. 1–55.
- Pfeifer, Jože: Scopolijev opis zastrupitev z živim srebrom pri idrijskih rudarjih. *Proteus*, 52, št. 4, str. 147–150.
- Pfeifer, Jože: *Zgodovina idrijskega zdravstva. Zdravstveno in socialno varstvo idrijskih rudarjev v preteklih stoletjih*. Idrija : Mestni muzej Idrija, 1989.
- Slokar, Ivan: Rokodelstvo in industrija v Ljubljani od konca srednjega veka do leta 1732. *Ljubljanska obrt od srednjega veka do začetka 18. stoletja* (ur. Vlado Valenčič). Ljubljana : Publikacije Mestnega arhiva ljubljanskega, 1972, str. 55–141.
- Šmid-Borovnik, Francka: *Zgodovina saturnizma v Mežiški dolini*. Diplomsko naloga na podiplomskem študiju iz medicine dela, prometa in transporta, Univerza v Ljubljani, Medicinska fakulteta in Univerzitetni klinični center Ljubljana, Ravne na Koroškem 1990.
- Šorn, Jože: Premogovniki in njihovi rudarji v obdobju 1848–1918. *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, 1968–1969, št. 1–2, str. 3–102.
- Šorn, Jože: Rudarji v naših premogovnikih ob koncu fevdalnega družbenega sistema. *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, 1963, št. 1–2, str. 79–93.
- Šumrada, Janez: Hacquetova spomenica pariški kraljevi medicinski družbi o poklicnih boleznih idrijskih rudarjev. *Hacquetia*, 2, 2003, št. 2, str. 65–74.
- Valentinitsch, Helfried: *Das landesfürstliche Quecksilbergwerk Idria 1575–1659*. Forschungen zur geschichtlichen Landeskunde der Steiermark, XXXII. Band, Graz, 1981.
- Verbič, Marija: Idrijski delavec v 16. stoletju. *Zgodovinski časopis*, 6–7, 1952/1953, 531–550.
- Verbič, Marija: Karolinški rudarski red za idrijski rudnik 1580. *Idrijski razgledi*, XIV, 1969, št. 2, str. 57–71.
- Zeloth, Thomas: *Zwischen Staat und Markt. Geschichte der Bleiberger Bergwerks Union und ihrer Vorläuferbetriebe*. Klagenfurt : Verlag des Kärntner Landesarchivs, 2004.
- Vilfan, Sergij: *Pravna zgodovina Slovencev*. Ljubljana : Slovenska matica, 1996.
- Wiessner, Hermann: *Geschichte des Kärntner Bergbaues. II Teil. Geschichte des Kärntner Buntmetallbergbaues mit besonderer Berücksichtigung des Blei- und Zinkbergbaues*. Klagenfurt : Verlag des Geschichtsvereins für Kärnten, 1951.

S U M M A R Y

Miners' fraternal funds as one of the first organised forms of health and social insurance in the Habsburg Monarchy

Mining is the first industry to have employed large numbers of the monarchy's first free workforce. Performing one of the most hazardous occupations, miners constituted the first occupational group to have developed various forms of social protection. The specific conditions of mining led to the early corporate integration of miners; a high level of organisation already existed in the Middle Ages, which, in addition to religious activities, also witnessed the increasing importance of insurance on a mutual basis, especially with regard to the provision of care for ill miners. Miners first introduced loans and forms of non-refundable aid, such as care for disabled miners and subsistence allowances for miners' widows and orphans. Mutual assistance was therefore already a centuries-old practice when Maria Theresa issued framework rules in 1773 on fraternal funds specifying contributions made by employers and employees for payments in cases of incapacity for work, disability or death. However, social safeguards were, as a rule, not included in medieval and modern mining rules that applied to individual parts of the central Slovenian territory. Unlike some older mines in Inner Austrian provinces, the mercury mine in Idrija, one of the oldest and biggest mines in the Slovenian ethnic territory, had no health insurance fund and hospices for disabled miners at the time of its establishment. According to Valentinič, the reason for the absence of social and health care institutions in the

Idrija mine lied in that it was a young mining company that still fostered the early capitalist mentality underlined by the tendency to amass quick profits, together with all its negative consequences. By the early 17th century, however, ill miners became at least partial recipients of benefits paid out from Idrija's fraternal funds, which were introduced between 1597 and 1605.

Until the mid-19th century fraternal funds were still not compulsory for mines, the latter did not create them; the level of health and social rights of miners therefore varied from one company to another, depending also on the good will of the owners and administrators of respective mines. The *General Austrian Mining Act of 23 May 1854* on miners' fraternal funds is considered to have marked the beginning of a systemic arrangement in this area. The aforementioned act provided a statutory framework on the basis of which fraternal funds, which were to be created by all owners of mines, were intended to provide aid to »needy miners, their widows and orphans«. If until then all categories of benefits and allowances, i.e. sickness benefits and disability allowances (for ill and disabled miners), as well as pensions for miners' widows and orphans, were covered by one and the same fund, the *Miners' Fraternal Funds Act of 28 July 1889* separated the health (sickness) insurance from the pension and injury insurance. Thus, the sick funding covered sickness benefits and funeral allowances, while in cases of illness, old age or disability the so-called subsistence funding granted annuities or subsistence allowances to miners' widows and orphans.

With the introduction of modern legislation in the Habsburg Monarchy in the mid-19th century, miners' fraternal funds, the organisation of which varied from one company to another, evolved into uniform insurance institutions.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 929.52Mali
94(497.4Golnik)

Prejeto: 3. 5. 2010

Polona Zalokarprof. zgodovine in univ. dipl. etnologinja, Grobeljska pot 5, SI-1000 Ljubljana
e-pošta: polona.zalokar@gmail.com

Iz zgodovine Malijeve domačije na Golniku

IZVLEČEK

Malijeva domačija sodi med redke še žive kmetije na Golniku. Njene korenine segajo daleč nazaj v dobo fevdalizma, ko je bilo kmečko življenje še v veliki meri odvisno od zemljiških gospodov, vsakokratnih lastnikov gradu Kieselstein iz Kranja. Leta 1793 je kmetija postala kupna. S prebodom v industrijsko družbo po letu 1848 je začela doživljati velik, več desetletij trajajoč vzpon, temu pa je sledilo počasno krčenje posesti konec 19. in v prvi polovici 20. stoletja. Kljub burni preteklosti je zdravemu potomstvu Malijeve rodbine, ki je na svoji posesti gospodarilo nepretrgoma več kot tristo trideset let, uspelo ohraniti domačijo za bodoče rodove.

KLJUČNE BESEDE

družina Mali, Golnik, grad Kieselstein, rodovnik, zemljiška knjiga, zemljiške listine, 18.–20. stoletje

ABSTRACT

FROM THE HISTORY OF THE MALI HOMESTEAD IN GOLNIK

The Mali homestead is one of the rare living farms in Golnik. Its roots go as far back as feudalism, when rural life still largely depended on seignors, the respective owners of the Kieselstein Castle from Kranj. In 1793 the homestead became available for purchase. During the transition to the industrial age after 1848, it began to undergo a major, decades-long growth, which was followed by slow shrinkage of the estate at the turn of the 19th and 20th centuries. Despite the turbulent past of the Mali family, its healthy descendants, who continuously controlled their estate for more than three hundred and thirty years, have managed to conserve the homestead for future generations.

KEY WORDS

Mali family, Golnik, Kieselstein Castle, family tree, land register, land documents, 18th–20th centuries

Marica Zavašnik, Malijeva domačija, akvarel, 2006 (naslikana po fotografiji).

Naselje Golnik leži ob vznožju Kriške gore v severnem delu mestne občine Kranj. Od mesta je oddaljeno 10,7 kilometra. V zadnjem popisu prebivalstva je štel 1026 prebivalcev, ki so živeli v 350 gospodinjstvih. Je sedež krajevne skupnosti s površino 2,75 kvadratnih kilometrov.¹ Sončna lega, dostikrat nad toplotno inverzijo, na nadmorski višini 512 metrov, mirno okolje in blago subalpsko podnebje so prispevali k nastanku enega najbolj znanih evropskih zdravilišč za pljučne bolezni – bolnišnice Golnik, v kateri je zaposlenih veliko domačinov.²

Golnik je prvič omenjen leta 1436 kot fevd Celjskih grofov. Pred tem je bil v lasti Ortenburžanov. V 16. stoletju je Jurij Kreutzer tu zgradil двореc Kreutzhof, ki se je v naslednjem stoletju skupaj z naseljem preimenoval po novih lastnikih v Gallenfels. Okoli leta 1750 je bil sedež gospostva z 48 kmetijami v okolici.³ Baroni Gallenfelsi so imeli двореc do konca 18. stoletja. V letih 1822–1860 je pripadal Pagliaruzzijem, lastnikom kranjskega gradu Kieselstein, v drugi polovici 19. in začetku 20. stoletja pa so se njegovi lastniki hitro menjavali, dokler ga ni Jakob Gorjanc leta 1917 prodal državi, ki je v njem uredila zdravilišče za vračajoče se bolne vojake.⁴

Vas Golnik je v 18. stoletju predstavljala samostojno davčno in katastrsko občino. Samostojnost je kasneje zaradi priključitve h katastrski občini Senično izgubila, pridobila pa jo je na cerkvenem področju leta 1786 z nastankom nove jožefinske župnije

v bližnjem naselju Goriče. Pred tem je Golnik sodil v staro veliko župnijo Križe, ki se je na predlog ljubljanskega škofa Karla Herbersteina razcepila na večje število manjših župnij, saj naj verniki ne bi imeli več kot uro hoda do župnijske cerkve.⁵ V vasi, ki je štela 17 hiš in двореc, so prebivale družine Grašič, Tomc, Dovžan, Ribnikar, Golmajer, Bukovnik, Janc, Pogačar, Praprotnik, Polajnar, Padar, še enkrat Grašič in dvojni Maliji.⁶ Vsi so se ukvarjali s kmetovanjem, saj o kajzarjih v jožefinskem katastru ni podatkov. Kmetovali so po načinu triletnega kolobarjenja, opuščali so praho ter na neobdelanem zemljišču sejali deteljo in lan. Zaradi velikega pomena gojenja lanu v svojem okolišu je Ignacij baron Gallenfels, lastnik graščine Golnik št. 1, leta 1767 ustanovil enoletno tkalsko šolo.⁷

Jakob (1630–1720), Matej (1681–1759) in Jakob sr. (1707–1783) Mali

Zgodovino Malijeve domačije⁸ začenjamo z letom 1673, ko se je na domačiji rodil Jurij, najstarejši sin Neže (ok. 1650–1730) in Jakoba Malija (ok.

¹ www.golnik.si/o-golniku.

² Kočvar, Golnik, str. 261.

³ Kos, Golnik, str. 261.

⁴ Jakič, Vsi slovenski gradovi, str. 111–112, 156.

⁵ Grafenauer, Začetki, str. 375.

⁶ ARS, AS 175, t. e. 132, k. o. Golnik.

⁷ Kos, Perko, Gospodarske, str. 19, 24.

⁸ Izvor domačega imena in priimka Mali ni znan, po pripovedovanju ljubitelja zgodovine, zbiralca starih predmetov in poznavalca preteklosti svoje rodbine gospoda Janeza Malija, Golnik 10 c, pa izvirajo Malijevi predniki iz Francije. Kot zanimivost lahko povemo, da v francosko-slovenskem slovarju beseda mâle [mål] pomeni moški, v prenesenem pomenu možat, krepak, močan, energičen, resen (Grad, Francosko, 1984, str. 790).

Mogočna Malijeva domačija.

1630–1720).⁹ Juriju so sledili še otroci Marina (roj. 1675), Uršula (roj. 1677), Matija (1679–1696), Matej (roj. 1681), Mihael (roj. 1683) in Katarina (roj. 1687), vsi krščeni v cerkvi Povišanja sv. Križa v Križah pri Trziču.¹⁰ Marina se je leta 1693 poročila z Matijem Gregorcem in Uršula leta 1700 z Jurijem Dacarjem iz Nakla.¹¹

Dne 17. februarja 1706 so pri hiši praznovali dvojni dogodek. Katarina Mali se je poročila z Gregorjem Grašičem, Matej Mali (1681–1759 (?)) pa z Marijo Grašič (1687–1737 ali 1757),¹² s katero sta tudi prevzela domačijo. Rodili so se jima otroci Jakob (1707), Tomaž (1711–1714), Jurij (1713–1723), Uršula (1714), Marija (1716), Barbara (1719–1719), Marjeta (1722), Jurij (1725) in Urban (1728–1738).¹³ Uršula se je poročila leta 1741 z Luko Markovcem iz Žej, Marija pa leto dni kasneje z Lovrom Morencem z Brega.¹⁴

Naslednik posesti je postal najstarejši Jakob sr. Mali (1707–1783). Leta 1732 se je poročil z Marijo Rozman,¹⁵ s katero sta imela otroke Pavla (roj. 1733), Mino (roj. 1734), Tomaža (roj. 1738), Janeza (roj. 1741), Uršulo (roj. 1743), Mateja (roj. 1745), Marjeto (roj. 1748) in Valentina (roj.

1751).¹⁶ Pavel se je poročil leta 1769 z Marijo Zupan, Mina leta 1757 z Matevžem Zaplotnikom iz Seničnega, Tomaž leta 1769 z Mino Plevav, Janez leta 1775 z Marijo Petrič iz Žiganje vasi in Valentin leta 1778 s Heleno Zupan.¹⁷

Obdobje najstarejših znanih gospodarjev na *Malijevem*, Jakoba, Mateja in Jakoba sr., je bilo čas konfesionalnega absolutizma. Vlada je postopno centraliziral oblast in slabil moč deželnega plemstva, med zemljiškimi gospodi in kmeti pa so vladali fevdalni odnosi.¹⁸ Pravi lastniki kmetij so bili fevdalci – zemljiški gospodje, kmetje so imeli zemljo le v zakupu. Smeli so jo obdelovati in od nje živeti, v zameno pa so svojemu gospodu dajali desetino pridelka, navadno v žitu, lahko tudi v živini in drugih dobrinah ter zanj opravljali tlako. Pravice in predvsem dolžnosti kmeta, ki so izhajale iz podložniškega razmerja do fevdalnega gospoda, so bile zapisane v urbarju, ki ga je vodil pisar ali upravnik posameznega gospostva. Za Malijevo domačijo, ki je bila podložna gospostvu Kieselstein s sedežem v Kranju, se je izjemoma ohranil popis urbarialnih dajatev tudi v stari zemljiški knjigi¹⁹ omenjenega gospostva.

⁹ NŠAL, MK Križe 1692–1781.

¹⁰ NŠAL, KK Križe 1669–1688.

¹¹ NŠAL, PK Križe 1692–1787.

¹² Prav tam.

¹³ NŠAL, KK Križe 1695–1733.

¹⁴ NŠAL, PK Križe 1692–1787.

¹⁵ Prav tam.

¹⁶ NŠAL, KK Križe 1695–1733 in 1734–1765.

¹⁷ NŠAL, PK Križe 1692–1787.

¹⁸ Vodopivec, Slovenska, str. 76.

¹⁹ Zemljiška knjiga je javna knjiga, v katero se vpisujejo vse nepremičnine, to je zemljišča in stavbe, in z njimi povezane pravice (Bukošek, Zemljiška, str. 183).

Malijeva domačija pred rušenjem 1978. Pročelje so krasili freska z motivom razpela, zidani »gank« in arkadni balkon.

»Gank« pred vhodom v hišo, okoli 1967.

Zemljiško gosposke dajatve po prenovljenem urbarju z dne 14. december 1756:²⁰

Gosposki činž (davek): 2 goldinarja²¹

Planine – pisarniška taksa in odvetščina: 1 gold.

Žitni davek (desetina):

3 mernike²² pšenice (ali 2 kupljenika²³ pšenice)

3 mernike prosa (ali 2 kupljenika)

6 mernikov ovs (ali 4 kupljenike)

Mala pravica (mala pravda)²⁴ 1 kokoš, 25 jajc

Tlaka v denarju: 6 goldinarjev 48 krajcarjev

Tlaka v naravi: 3 dni ročnega dela

²⁰ ARS, AS 332, Glavna zemljiška knjiga gospostva Kieselstein K-1.

²¹ 1 goldinar (gld.) = 60 krajcarjev (kr.) = 180 črnih ali 240 belih denaričev (Vilfan, Denar, str. 232). Vrednost goldinarja nam približa podatek, da je bila dobra kmetija ocenjena na dva do tri tisoč goldinarjev.

²² Na deželi se je v 18. stoletju držala še stara ljubljanska mera, katere ostanki so segali še v 20. stoletje. Za težka žita znaša mernik približno 22,5 l žita, za oves pa približno 26,5 l žita (Vilfan, Prispevki, str. 84).

²³ Kupljenik je zelo stara žitna mera. V urbarju Kriške graščine iz 16. stoletja merita 2 kopičena kupljenika 1 kranjski star (106 litrov) (Vilfan, Prispevki, str. 74, 84).

²⁴ Kos, Perko, Gospodarske, str. 25; Blaznik, Podložniške, str. 249.

Gosposki činž je pravdna dajatev,²⁵ ki se je pobirala deloma v denarju, deloma v naravi. Malijeva domačija je odplačevala tudi *pisarniško takso in odvetščino* za Tegoško planino na južni strani Karavank tik pod grebenom Košute. Pašno planino je delila z 42 drugimi posestniki gospostva Kieselstein, ki so prihajali iz vasi Križe, Retnje, Žiganja vas, Kovor, Hudo, Zgornje Vetrno, Gozd in Nova vas, z Golnika pa le še Janez Dolžan, Golnik 15, po domače *Spodn Mali*.²⁶ Gospostva so od kmetov redno pobirala *malo pravdo*, ki količinsko ni bila obsežna, a zaradi pogostega pobiranja precej nadležna. Ponekod je veljala kot odškodnina za koriščenje gozdov in pašnih pravic. Bila je zelo raznovrstna, večina v kmečkih izdelkih: kruh, mast, sir, pa tudi mleko, jajca in raznovrstna perutnina. Prvenstveno je služila za vzdrževanje potreb gosposčinske kuhinje. *Tlaka* je prvotno pomenila obvezno ročno delo, ki so ga kasneje nadomestili z denarnim plačilom. Malijevi so morali sredi 18. stoletja še vedno opravljati tri dni ročne tlake letno. Najbolj razširjeno tlaško delo, ki je navadno trajalo od sončnega vzhoda do zahoda, je bilo obdelovanje zemlje, zlasti grajskih vrtov v neposredni bližini graščine in grajskih polj, pri čemer so bile naloge glede na letni čas podrobno določene: gnojenje, pletev, okopavanje, spravlanje pridelkov,

žetev, mlatev. Sledilo je delo na grajskih travnikih in raznovrstna gozdna tlaka. Ponekod so podložnikom na tlaki pripadali dnevni obroki hrane, lahko tudi v denarju, večina pa so se morali oskrbeti sami. Vsako gospostvo je v večji in manjši meri zahtevalo stavbno tlako pri gradnji, popravilu ali vzdrževanju že obstoječih grajskih stavb, grajskega obzidja, cest, mostov, potov, ograj. Manj pogosta pa so bila dela pri gospodinjstvu ter čiščenju gradu in pritiklin.²⁷

Matej ml. Mali (1745–1809)

Nov gospodar Malijeve domačije je okoli leta 1783 postal Matej ml. Mali. Na njej je živel z ženo Heleno Šolar (ok. 1756–1830)²⁸ in šestimi otroki, Heleno (roj. 1782), Jakobom (roj. 1785),²⁹ Mihaelom (roj. 1788), Uršulo (roj. 1791), Terezijo (roj. 1799) in Jožefom (roj. 1803), Marija (roj. 1780), Terezija (roj. 1794) in Lovrenc (roj. 1797)³⁰ pa so umrli od enega do četrtega leta starosti.³¹ Otroci, ki so bili rojeni po letu 1786, so bili že krščeni v domači cerkvi sv. Andreja v Goričah. Malijeva kmetija, Golnik 17, je bila v primerjavi z ostalimi polovičnimi, tretjinskimi ali četrtskimi kmetijami na Golniku med večjimi. Skupaj z domnevno starejšo kmetijo *Spodn Mali*, Golnik 18 (nato Golnik 15), je

Marica Zavašnik, *Malijeva domačija*, akvarel, 2005 (naslikana po fotografiji).

²⁵ Predvidoma je to dajatev, ki se je plačevala »po zakonu«, saj Blaznik navaja, da je obstoj zemljiških gospostev temeljil predvsem na rednem opravljanju tlake in dajanju pravde, in izpolnjevanje teh obveznosti je sodilo med osnovne dolžnosti podložnikov (Blaznik, Podložniške, str. 249).

²⁶ ARS, AS 56, t. e. 193. Sorodstvena ali druga povezava med Spodnjimi Maliji in Maliji, ki jih obravnavamo v tem član-

ku, po zbranih podatkih ni bila ugotovljena, verjetno pa gre za starejšo hišo, iz katere izvirajo tudi »naši« Maliji.

²⁷ Blaznik, Podložniške, str. 244–249.

²⁸ NŠAL, KK Goriče 1786–1812, MK Goriče 1812–1836.

²⁹ NŠAL, KK Križe 1766–1794.

³⁰ NŠAL, KK Goriče 1786–1812.

³¹ NŠAL, MK Križe 1692–1781, MK Goriče 1786–1812.

bila podložna graščakom gradu Kieselstein iz Kranja. Grad je leta 1738 kupil baron Janez Seifrid Apfalter, njegova vdova ga je leta 1764 prodala grofu Pavlu Alojzu Auerspergu, nato ga je po letu 1793 kupil zdravnik in manufakturst Natalis Pagliaruzzi, v rokah te rodbine ter njenih dedičev Kalker in Del Negro pa je ostal do leta 1913.³² Kmetija je bila še vedno urejena po zakupnem pravu, ki je Mateju Maliju dovoljevala dosmrtni užitek hube,³³ ni mu pa je bilo moč brez razloga odvzeti, razen ob neubogljivem vedenju ali neredni oddaji dajatev. Ob njegovi smrti bi huba teoretično pripadla nazaj zemljiškemu gospodu Natalisu Pagliaruzziju, ki bi jo znova lahko podelil komur koli, čeprav se je na Kranjskem uveljavila navada, da je kmetija pripadla v zajem pokojnikovega sinu proti plačilu desetega ali dvajsetega denariča, tako imenovane primščine.³⁴

Doba razsvetljenega absolutizma z vladarjema Marijo Terezijo (1740–1780) in Jožefom II. (1780–1790) je prinesla številne reforme tudi na področju fevdalnih odnosov.³⁵ Da bi povečala svojo denarno rento, so zemljiška gospostva s pomočjo zakonodaje v drugi polovici 18. stoletja začela pospeševati proces spreminjanja zakupnih kmetij v kupne. Na Kranjskem, kjer je bilo še veliko kmetij zakupnih, je patent o prevedbi kmetij z dne 3. julija 1788 združil vsa dotedanja prizadevanja cesarja in plemstva, da rešijo zlasti sporno vprašanje višine in načina odplačevanja odškodnine, ki jo bo moral odšteti podložnik fevdalcu v zameno za kupno posest.³⁶ Patent je sprožil prve uspehe in tudi Matej ml. Mali je zaprosil svojega zemljiškega gospoda grofa Pavla Alojza Auersperga za prevedbo svoje kmetije.

Kupno pismo³⁷

na Mateja Malija z Golnika se glasi:

Jaz Pavel Alojz grof Turjaški, upravljalet gospostva Kieselstein, cesarsko kraljevi pravi komornik³⁸ in cesarsko kraljevi sodni svetnik pri deželnem glavarstvu v Kranju, priznavam zase in vse svoje naslednike, da se je Matej Mali pojavil z naslednjo prošnjo:

prosi nas, da priznamo kupno lastnino za gospodarsko kmetijo št. 17, prosto po svojem pred desetimi leti umrlem očetu Jakobu Maliju, nabajajočo se v kraju Golnik tega gospostva. Na prošnjo Mateja Malija se s

strani zemljiško gosposkega urada privoli in se mu prepusti v kupno lastnino že omenjeno kmetijo z vsem pripadajočim proti že dogovorjenemu kupnemu zneseku 104 gld., z besedo sto štirimi goldinarji nemške veljave,³⁹ plačanemu našemu gospostvu Kieselstein, in sicer pod naslednjimi pogoji:

prvič: Matej Mali in njegovi dediči naj bodo dolžni in obvezni, sedaj in v prihodnosti, ostati na kmetiji, ter letno odrajtovati navadne in izredne dajatve, tako deželnoknežje kot gosposkiške, v pravem času in deležu;

drugič: Matej Mali in njegovi dediči se zavežejo, posedovati kmetijo vedno s prenosom iz roda v rod, vzdrževati poslopja ter ohranjati zemljišča in pa pokorno spolnjevati dolžnosti do zemljiške gosposke;

tretjič: v primeru smrti posestnika se plača gosposki 30 gld., z besedo trideset goldinarjev nemške veljave, v primeru prodaje pa 10 odstotkov kupnine. V obeh primerih se napravi vsakič novo pisno potrdilo in plača pristojno takso;

četrtič: posestnik in njegovi dediči uporabljajo in uživajo postavljeno kmetijo kot pravo lastnino, imajo jo pravico po lastni volji (vendar vselej z vnaprejšnjim vedenjem zemljiške gosposke in ne na škodo njenih pravic) prodati, zastaviti, menjati ali jo na kakršenkoli način oddati proč.

Pri deželni obvezi za škodo v Kranju. V listini, s spodaj stoječimi podpisi vseh strani, na gospostvu Kieselstein, 27. marec 1793.

*Pavel Alojz grof Auersperg, lastnoročno
imetnik Kiselsteina*

*Matej Mali, novi posestnik kupne kmetije
priče: Jakob Karun
Matej [Spreč]
Valentin Perne*

Za kupno kmetijo sta bili bistveni dve pridobitvi, pravica dedovanja na potomca ali sorodnika umrlega obdelovalca in pravica odsvojljivosti, to je proste prodaje zemlje.⁴⁰ Cena sto štiri goldinarje je bila ugodna v primerjavi z nekaterimi gospostvi na Gorenjskem, ki so zahtevala dva do tri tisoč goldinarjev na kmetijo.⁴¹ Znesek predstavlja del vrednosti cele kmetije, preostali del vrednosti v znesku 30 goldinarjev pa so odplačevali Matejevi dediči ob vsakokratnem nastopu novega lastništva.

³² Jakič, Vsi slovenski gradovi, str. 156.

³³ Kmetija, kmečka posest, ki je bila potrebna za preživetje kmečke družine in je povprečno merila 7–10 hektarov (Zelnik, Zgodovina, str. 142).

³⁴ Vilfan, Agrarna, str. 433.

³⁵ Vodopivec, Slovenska, str. 88.

³⁶ Polec, Prevedba, str. 32 in dalje.

³⁷ ARS, AS 332, Listinska knjiga gospostva Kieselstein 1789–1809.

³⁸ Višji plemiški položaj, ki je vključeval nadzor nad sodnimi postopki in službo pri cesarju (Zelnik, Zgodovina, str. 117–118).

³⁹ Zaradi razvrednotenja beneškega denarja, ki je krožil tudi v naših krajih, je prišlo do razlikovanja med nemško in kranjsko veljavo. Po sredini 17. stoletja se je med njima uveljavilo razmerje 100 gld. nemške veljave = 118 gld. 31 kr. 1/3 den. kranjske veljave (Valenčič, Agrarna, str. 68).

⁴⁰ Vilfan, Agrarna, str. 434.

⁴¹ Polec, Prevedba, str. 171.

ledina	njive	travniki	pašniki	vrtovi	gozd
Okrogelca	Na vidme Za douam Pod kozoucam Zeunek u Mlake Pod mejo u Mlake Na konc meje Okrogelca	Zadouvam Mlaka Meja per ceste Okrogelca U blateh U niucah	U Zavakah	Per hiše	Gradiše Gaberje Snašet
Košenska	Za Veverjam	Za Veverjam			

Malijeva kmetija je po jožefinskem katastru⁴² obsegala okroglo 20 hektarov površine. Delila se je na njive (4,8 ha), travnike, vrtove in pašnike (8,8 ha) ter gozdove (6,4 ha). Glavnina parcel se je nahajala na večji ledini *Okrogelca*, po ena njiva in travnik pa na *Košenci*. Obe ledini sta se delili na manjša zemljišča z zanimivimi ledinskimi imeni (tabela zgoraj).

Po izmeri donosa so bile vse njive srednje kvalitete, razen njiva *Za Veverjam* je bila slaba. Malijevi so na njih pridelali enako količino pšenice, koruze in ječmena, to je 4 do 5 mecene na oral⁴³ dobre zemlje ter 6 mecenov ovsu.⁴⁴ Polja so obdelovali po sistemu štiriletnega kolobarjenja, brez prahe. Travniki so bili slabše kvalitete z izjemo dobre *Mlake* in srednje dobrega *U blateh*. Prav tako sta bila slaba pašnik in vrt. Matej Mali je od letnega kmetijskega dohodka plačal državi 133 goldinarjev in 15 $\frac{3}{4}$ krajcarjev davka.

Jakob ml. Mali (1785–1851)

Mateja ml. je nasledil prvorojeni sin Jakob ml. Mali. Ob prevzemu kmetije 2. oktobra 1805 mu je bilo komaj dvajset let. Tedaj sta na kmetiji živela še oba starša Helena in Matej Mali, mladoletna brata sedemnajstletni Mihael in dveletni Jožef ter mladoletni sestri štirinajstletna Uršula in šestletna Terezija. Jakob je prevzel domačijo s tako imenovano predajno pogodbo.

*Predajna pogodba*⁴⁵

katera se je sklenila na današnji dan med Matejem Malijem z Brda (Malijevo Brdo) kot predajalcem na eni in Jakobom Malijem, njegovim sinom kot prevzemnikom na drugi strani, se glasi:

prvič: Matej Mali predaja svojemu sinu Jakobu Maliju svojo, gospodstvu Kieselstein pod urbarialno številko 89 in hišno številko 17 podložno celo kupno kmetijo, poleg vsega živega in neživega premičnega inventarja ter vsega pripadajočega v popolno in nepreklicno last s pravico prepisa, pod sledečimi pogoji:

drugič: prevzemnik Jakob Mali se zaveže zagotoviti svojemu očetu kot tudi materi doživljenjsko brezplačno hrano, dalje, če se bo poročil, obema skupaj 100 goldinarjev, dalje vsakemu posebej letno en merling⁴⁶ lepe pšenice, očetu prosti užitek travnika (imenovan »Ta spodni traunek u Blateh«), kot tudi dovoliti obema prost dostop do kruha, mleka in sadja ter nuditi obema obleko do konca življenja, kot se spodobi in je v kraju navada.

V primeru, da se stara gospodinja z mlado ne bi razumela, si oče lahko izbere zemljo pri mlinu za postavitev hiše in parcelo (imenovano »Sa Dovam« in »Sa Veverjam«); pri tem mora gospodstvo določiti potrebni živež za njuno življenje. V tem primeru si oče tudi pridržuje pravico, da mu sin brezplačno pripelje letno 20 voženj hlevskega gnoja na izbrano zemljišče;

tretjič: določi se, da prevzemnik Jakob Mali izplača svojima dvema bratoma Mihaelu in Jožefu bodisi pri izpolnitvi polnoletnosti bodisi pri poroki vsakemu 100 goldinarjev in 50 goldinarjev za obleko, torej skupaj 150 goldinarjev deželne veljave, svojima dvema sestrama Uršuli in Tereziji vsaki po 200 goldinarjev in 50 za obleko, skupaj 250 goldinarjev deželne veljave.

Dalje mora vsakemu od njih, namreč bratoma in sestrama, izročiti 1 kravo, 6 merlingov⁴⁷ žit različnih vrst, 5 povesm⁴⁸ prediva, 1 pernico, 1 par grobo tkanih in 2 para finih platnenih rjuh in 1 odejo (imenovano stritihart). Če bi umrl kateri od bratov in sestra brez napisanega testamenta, vsi ti v naravi podeljeni kosi zapadejo, v denarju pa jih deduje hiša oziroma prevzemnik Jakob Mali z ostalimi tremi brati in sestrami v enakih delih;

⁴² Uradni popis zemljišč z izmero in napovedjo donosa, ki ga je dal zaradi regulacije zemljiškega davka napraviti cesar Jožef II. v letih 1784–1790 (Ribnikar, Jožefinski kataster, str. 314–315).

⁴³ Oral je stara površinska mera: 1 oral (joh) = 1600 kvadratnih klafter = 0,5744 ha (Svetik, Niže merstvo, str. 139; Vilfan, Prispevki, str. 67).

⁴⁴ To bi zneslo 156,7–196,9 litrov žita oziroma 276,8 litrov ovsu na hektar površine.

⁴⁵ ARS, AS 332, Listinska knjiga gospodstva Kieselstein, Tom III 1803–1838.

⁴⁶ Merling – drugo ime za mernik = približno 22,5 litra žita (Vilfan, Prispevki, 79, 84).

⁴⁷ 135 litrov žita.

⁴⁸ V šop zvito očiščeno predivo za ročno predenje (SSKJ, povsomo).

četrtrič: prevzemnik Jakob Mali se obveže poravnati vse na kmetijo vezane morebitne dolgove;

petič: oče Matej Mali predaja svojemu sinu Jakobu istočasno tudi imenju Golnik podložni gozdni del parcele (imenovan »Pod Cicelnam«) v popolno last s pravico zemljiško knjižne zaznambe.

Vse verno in brez prisile, tudi pri splošni deželni obvezi za škodo v Kranju.

Urad pisarne gospodstva Kieselstein, 2. oktobra [1]805.

*Natalis Pagliarucci m.p.
lastnik*

*Matej Mali predajalec
Jožef Reihart
naprošeni pisar*

Včasih se v virih namesto Golnika pojavlja krajevno ime Brdo ali Malijevo Brdo. Med letoma 1805 in 1815, najverjetneje v času Ilirskih provinc (1809–1813) ali takoj po povratku avstrijske uprave leta 1814, je bilo na Golniku izvedeno preštevilčenje hiš. Malijeva domačija je dobila hišno številko Golnik 14, ki jo je ohranila vse do leta 1962.

Šest let po očetovi smrti, Matej Mali je umrl 1809 zaradi pljučnice, se je mladi gospodar Jakob Mali poročil z Marijo Cuderman.⁴⁹ V zakonu so se jima rodili otroci Jožef (1817–1881), Marija (1819),

Marko (1821), Marija-Ana (1823), Jera (1826), Mina (1828), Janez (1830–1830) ter dvojčka Katarina in Andrej (1831).⁵⁰ Kasneje so se vsi poročili nedaleč stran od doma, Marija z Jakobom Zaplotnikom z Letenc, Marija-Ana leta 1846 z Valentinom Nagličem z Zgornje Bele, Mina leta 1853 z Luko Staretom z Gorič, Katarina leta 1858 z Janezom Bajdom iz Srednje vasi in Andrej z Ano Ribnikar z Letenc.⁵¹

V Jakobovem času je nastal nov, bolj izpopolnjen franciscejski kataster,⁵² po katerem je bil Golnik priključen h katastrski občini Senično (nekdanj Stejnično). V vasi je bilo še vedno sedemnajst kmetij z naslednjimi lastniki:

Jurij Prelesnik – Golnik 2
Jakob Podpeskar – Golnik 3
Anton Mali⁵³ – Golnik 4 in 8
Jakob Ribnikar – Golnik 5
Matej Golmayer – Golnik 6
Franc Arnež – Golnik 7
Jurij Pogačar – Golnik 9
Aleksander Praprotnik – Golnik 10
Mihael Štros – Golnik 11
Jurij Padar – Golnik 12
Martin Grašič – Golnik 13
Jakob Mali – Golnik 14
Jožef Dolžan – Golnik 15
Mihael Polajnjar – Golnik 16
in Janez Ribnikar – Golnik 17.

Malijeva domačija na mapi franciscejskega katastra, 1827 (ARS, AS 176).

⁴⁹ NŠAL, PK Goriče 1786–1815.

⁵⁰ NŠAL, KK Goriče 1812–1827 in 1827–1910.

⁵¹ NŠAL, PK Goriče 1816–1866.

⁵² Franciscejski kataster, na katerem temelji sodobni zemljiški kataster, je dal napraviti avstrijski cesar Franc I. v letih 1817–1827 z namenom izboljšati davčno politiko države. V

primerjavi s predhodnim jožefinskim je precej kvalitetnejši in premore tudi izredno lepe barvne katastrske mape (Ribnikar, Franciscejski kataster, str. 137–138).

⁵³ Sorodstvenih povezav med Antonom Malijem in »našimi« Maliji ni bilo moč odkriti, sta pa družini v kasnejših letih dvakrat sklepali zemljiške posle (glej poglavje Jožef Mali (1817–1881)).

kultura	površina	skupaj
njive	4,68 ha	njive: 4,68 ha
travniki	6,44 ha	travniki: 7,10 ha
travniki s sadjem	0,66 ha	
pašniki	1,48 ha	pašniki: 3,54 ha
pašniki s sadjem	1,41 ha	
pašniki z drevjem ali grmičevjem	0,65 ha	
ilovnat graben - par. št. 845/a	0,22 ha	ilovica: 0,22 ha
mešani gozd	6,77 ha	gozd: 6,77 ha
skupaj: 22,31 ha		

K Malijevi domačiji so spadale tri zgradbe, zidana stanovanjska stavba z dvoriščem in hlevom (parc. št. 44), zidana opekarna (parc. št. 45) in med njima stoječi lesen skedenj (predvidoma parc. št. 41). Situacijo stavb prikazuje izsek katastrske mape.

Jakob Mali je bil lastnik 29 zemljiških parcel, ki so se nahajale na ledini IV (parc. št. 711, 841–844, 845/a, 845/b, 846/a in 846/b) ter na ledini VI, imenovani *Lazenkarca* (parc. št. 821–840).⁵⁴ Skupna površina posesti je znašala dobrih 22 hektarov. V zgornji razpredelnici je predstavljena podrobnejša izmera zemljišč.

Na premožni kmetiji so si lahko privoščili najeto delovno silo, hlapce in dekle. Leta 1825 so pri hiši pokopali 54-letno Marijo Bozjak, najbrž deklo. Kot vzrok smrti je navedena pljučnica. Pred prvo svetovno vojno je mezdnno delo na kmetiji opravljala Marija Dolhar iz bližnjih Novakov, pred drugo svetovno vojno pa služkinja Slavka Markič iz okolice Tržiča.

Jožef Mali (1817–1881)

Jakob ml. je izročil posest prvorojencu Jožefu Maliju dne 22. februarja 1837 z izročilno in prevzemno pogodbo, spisano na okrajnem sodišču Radovljica. Ob predaji je bila cela kupna kmetija sodnijsko ocenjena na 2.284 goldinarjev, pri čemer je treba upoštevati verjetno nižjo cenitev od dejanske zaradi plačila davka.

Po koncu fevdalne dobe leta 1848 se številni lastniki posestev niso znali prilagoditi novemu tržnemu gospodarstvu. Nekateri plemiči so se zadolževali in začeli menjati ter razprodajati svojo veleposest. Golniška graščina je do prve svetovne vojne zamenjala šestnajst lastnikov in nazadnje pristala v rokah Preskrbovalnega sklada za vračajoče se vojake.⁵⁵ V podobnem položaju so se znašli tudi mali kmetje, ki niso imeli dovolj dohodkov, da bi odkupili zemljo, kot je veleval zakon o zemljiški odvezi, in zaživel samostojno življenje. Zaradi preve-

likih dolgov, razdrobljenosti posesti in izgube možnosti dodatnega zaslužka, pa tudi naravnih nesreč, se je začelo propadanje slovenskega podeželja, ki mu je sledilo množično izseljevanje malih kmetov v tujino.⁵⁶ Na račun obeh slojev so se okrepili premožnejši kmetje, kamor so prav gotovo sodili tudi Malijevi.

Pregled ohranjenih arhivskih virov o Jožefu Maliju nam ustvari podobo uspešnega gospodarja, ki je v dveh desetletjih pridobil več kot 11 ha novih zemljišč in s tem povečal Malijevo domačijo za polovico. Prvo kupno pogodbo je sklenil s sovaščanom Antonom Malijem, Rožmanovim, za travnik, imenovan *U Travence* ali *Rozmanca*. Pogodba je prevedena v celoti.

*Kupna pogodba*⁵⁷

*sklenjena med Antonom Malijem, kmečkim posestnikom z Golnika kot prodajalcem in
Jožefom Malijem, kmečkim posestnikom kot kupcem.*

1. Anton Mali prodaja k njegovi celi kmetiji, položni imenju Golnik pod urbarialno številko 30, pripadajoči travnik, imenovan *U Travence* na Rosmanci pod parc. št. 815 v izmeri 1156 kvadratnih klafter⁵⁸ in parc. št. 816 v izmeri 1 oral in 184 kvadratnih klafter⁵⁹ za dogovorjeno kupnino 415 goldinarjev, z besedo štiristo petnajst goldinarjev, s takojšnjo pravico zemljiško knjižnega vpisa in prepisa.

2. Kupec se obveže poravnati kupnino 415 goldinarjev v celoti tekom enega leta, to je do božiča (24. december 1849), vendar brez obresti.

3. Kupec zaradi okoliščin, kot je letošnje leto, ko je travnik že v zakupu, dobi travnik v uživanje šele z začetkom leta 1849.

4. Prodajalec daje imenovani travnik kupcu nezadolžen in se v nasprotnem primeru zaveže rešiti vsakršne na njem vpisane dolgoe.

⁵⁶ Gestrin, Melik, *Afirmacija*, str. 488–490.

⁵⁷ ARS, AS 332, *Knjiga pogodb*, Tom II. 1845–1851.

⁵⁸ Kvadratna klaftera je stara površinska mera: 1156 kvadratnih klafter = 0,42 ha (glej opombo št. 43).

⁵⁹ 0,64 ha.

⁵⁴ ARS, AS 176, L 271, Abecedni seznam zemljiških posestnikov občine Stenično.

⁵⁵ Smole, *Graščine*, str. 156.

5. Uvede se razdelitev tekočih dajatev, pri čemer se obračuna na razdeljen travnik sorazmeren delež dajatev samo v denarnih dajatvah, skupne naturalne dajatve in bera pa se dodelijo izvornemu gospodstvu.

V listini, z lastnoročnimi podpisi pogodbenikov in naprošenih prič.

Golnik, 1. maj 1848

Anton Mali prodajalec

Jožef Mali kupec

Bon. [Ouin] priča

Jak. Bizjak priča

Jožef je nato dvakrat kupčeval z golniškimi graščaki. Prvič leta 1851 s Terezijo Pagliaruzzi, rojeno Longo Liebenstein, vdovo po nekdanjemu lastniku Mihaelu Pagliaruzzi pl. Kieselstein, ki mu je prodala del gozda *Novina*, del travnika *Kerniča*, del gozda *Za Bukujem* in travnik *Douc*, drugič pa januarja 1862 s štirimi parcelami višinskega gozda, imenovane *Per Kajži* ali *Pod stanam* takratnega lastnika Jurija Guzelja. Istega leta je Jožef sklenil še eno veliko kupčijo. Od sovaščana Luka Golmayerja, tretjinskega kmeta na Golniku 6, je kupil kmetijo, podložno gospodstvu Golnik. Z isto kupno pogodbo je kupil tudi dodatni njivi,⁶⁰ imenovani *Na Krevcelce* in *Na Štuko, u dolin*, z izjemo že prej prodanega deleža Tomažu Vevarju, potem tretjino gozda *Nad Potam* ter njivo *Groska* in travnik *Globoček*. Vrednost celotne nepremičnine je znašala 2.800 goldinarjev. Po kupni pogodbi⁶¹ je predstavljala seštevke naslednjih zneskov:

- vpisani in ne vpisani dolgovi: 1.530 gld.
- dolgovi do prodajalca Luka Golmayerja: 140 gld.
- dovoljenje doživljenjskega stanovanja Luki Golmayerju v prodani hiši, ki je ostala vknjižena na njegovo ime

- prodajalcu se posebej vnaprej preračuna znesek za majhno hišo po 2 gld. in 50 kr. na leto, skupaj za 20 letno povprečje: 50 gld.
- v smislu predajne pogodbe pokojnih staršev Matije in Lucije Golmayer iz leta 1854 mora kupec Luki Golmayerju nuditi preživnino, ki letno znese 54 gld., za 20 letno povprečje torej: 1.080 gld.

Elizabeta Mali, druga žena prej omenjenega prodajalca Antona Malija z Golnika 8, je Jožefu prodala še njivo in pašnik z ledinskim imenom *Na Riglu* in višinski gozd *U Berd*. Kupnina v znesku 330 goldinarjev je bila poravnana takoj, medtem ko so na nepremičnini ostale zabeležene zadolžnice za:

- Andreja Debelak iz Srednje vasi 300 gld.
- Jurija Kuhar iz Zgornjih Dupelj 200 gld.
- Antona Čelešnikar iz Tržiča 200 gld.
- Simona Kokal iz Tržiča 300 gld.

skupaj: 1.000 goldinarjev.

Jožef Mali izstopa v svoji rodbini tudi v osebnem življenju, saj je bil trikrat poročen in imel skupaj trinajst otrok. Prvič se je poročil z Nežo Gros (roj. 1825) s Povelj leta 1848.⁶² Rodili sta se jima hčerki Marija (1849–1902), ki se je devetnajstletna poročila z Janezom Roblekom v Bašelj, in Doroteja (1858), kasneje poročena z Jožefom Bidovcem iz Zaloga.⁶³ Leta 1861 se je Jožef drugič poročil z Marijano Klopčič (1837–1875) s Spodnje Bele.⁶⁴ Imela sta otroke Heleno (roj. 1861), Petra (roj. 1865), Frančiška (roj. 1867), Valentina (roj. 1871) in Pavlino (roj. 1875), trije dečki in deklica Mina pa so umrli kmalu po rojstvu.⁶⁵ Po smrti Marijane se je Jožef leta 1878 ponovno poročil z Ivano Krobat iz Stražišča pri Kranju, s katero sta imela sina Jakoba (1879–1943) in hčer Ivano (roj. 1881).⁶⁶

Nakupi Jožefa Malija so povzeti v spodnji razpredelnici.

datum	prodajalec	vrsta zemljišča	površina
1. maj 1848	Anton Mali, Golnik 8	travnik	1,056 ha
13. januar 1851	Graščina Golnik, Golnik 1	travnika, gozdova	3,411 ha
7. januar 1862	Graščina Golnik, Golnik 1	višinski gozd	4,843 ha
26. junij 1862	Luka Golmayer, Golnik 6	njiva in travnik	ni podatkov
13. maj 1868	Elizabeta Mali, Golnik 8	njiva, travnik, višinski gozd	1,555 ha

⁶⁰ Ponekod so si podložniki pridobivali posamezne parcele, ki niso bile sestavni del njihove hubne posesti in so z njo lahko ločeno razpolagali (Blaznik, Enote individualne posesti, str. 166).

⁶¹ ARS, AS 345, Listinska knjiga Tom II.

⁶² NŠAL, PK Goriče 1816–1866.

⁶³ NŠAL, KK Goriče 1827–1910, PK Goriče 1867–1893.

⁶⁴ NŠAL, PK Goriče 1816–1866.

⁶⁵ NŠAL, KK Goriče 1827–1910, MK Goriče 1836–1941.

⁶⁶ NŠAL, PK Goriče 1867–1893, KK Goriče 1827–1910.

Peter Mali (1865–1933)

Po Jožefovi smrti leta 1881 je bil za dediča na Malijevem postavljen mladoletni Peter Mali (1865–1933). Ker testament ob smrti očeta ni bil napravljen, mu je sodišče leta 1883 prisodilo posest s prisojilno listino.⁶⁷ S tem je bila posest zavarovana pred delitvijo zaradi številnih otrok iz Jožefovih treh zakonov. Peter je bil ob dodelitvi star 18 let, po tedanjih merilih še mladoleten. Ker ni imel živih staršev, je dovoljenje za izbris mladoletnosti v zemljiški knjigi morala dati celo sirotiška knjiga. To je bilo ravno v obdobju, ko je okrajno sodišče Tržič nastavljalo novo zemljiško knjigo, kakršno uporabljamo še danes. Staro zemljiško knjigo za kmečko posest so namreč vodila zemljiška gospodstva za svoje podložnike, na Kranjskem od leta 1769 dalje, in jo z nekaterimi reformami ohranila do leta 1871.⁶⁸

V svojem 22. letu starosti se je Peter poročil z Marijo Dolinar (1867–1958) s Primskovega 35 pri Kranju.⁶⁹ Rodilo se jima je trinajst otrok, Angela (1888–1971), Marija (1890–1957), Ana (1892–1973), Nežka (1894–1964), Peter (1895–1943), Marjanca (1897–1979), France (1899–1947), Janez (1900–1953), Ivanka (1902–1970), Andrej (1904–1933), Lojze (1906–1979), Edvard (1907–1928) in Anton (1909–1970).⁷⁰

Še preden je Peter pravnomočno zagospodaril, so kmetijo bremenili naslednji dolgov v skupni vrednosti 7.800 goldinarjev:

Peter Mali s sinovi: sedijo (z leve) Lojze, Peter in Anton, stojijo Edvard, France, Janez in Andrej, okoli 1921.

upravičenec	sorodstveno razmerje	vrsta terjatve	znesek
Ivana Mali	očetova tretja žena	- poročna dota ⁷¹ - zaženilo ⁷²	2.600 gld. 1.600 gld.
Jakob Mali	polbrat iz tretjega zakona	- očetov dedni delež - dota (oprava)	800 gld. + 6 % obresti 100 gld.
Ivana Mali	polsestra iz tretjega zakona	- očetov dedni delež - dota (oprava)	800 gld. + 6 % obresti 100 gld.
Valentin Mali	brat	- očetov dedni delež - dota (oprava)	800 gld. + 6 % obresti 100 gld.
Pavlina Mali	sestra	- očetov dedni delež - dota (oprava)	800 gld. + 6 % obresti 100 gld.

Pavlina Mali je leta 1899 delni znesek svoje terjatve v vrednosti 100 goldinarjev prenesla na Wilibalda Svobodo, cesarsko kraljevega notarja v Tržiču.

Za poravnavo dolgov je Peter sklenil posojilo v Mestni hranilnici ljubljanski v znesku 4.000 kron.⁷³ Leta 1911 je vknjižila terjatev tudi Rotija (Doroteja) Bidovec, Petrova polsestra iz očetovega prvega zakona, ki se je kot devetnajstletna poročila z Jožefom Bidovcem, premožnim kmetom iz Zaloga 13, v znesku 7.000 kron in 700 kron varščine. Njen dolg je poravnala Petrova žena Marija Mali petnajst let kasneje. Peter je reševal denarno stisko tudi s pro-

⁶⁷ Sodna odločba o prisoditvi dediščine dediču, če testament ni bil napravljen (Beran, Humar, Pravni, str. 359).

⁶⁸ Ribnikar, Zemljiška knjiga, str. 158.

⁶⁹ NŠAL, PK Goriče 1867–1893.

⁷⁰ NŠAL, KK Goriče 1827–1910.

⁷¹ Denar, premoženje, ki ga prinese žena v zakon (SSKJ, dota).

⁷² Denar, premoženje, ki ga ženin pripiše ženi za prineseno doto (SSKJ, zaženilo).

⁷³ Na slovenskem ozemlju so goldinarje leta 1892 zamenjale avstrijske krone (K) (Kos, Krona, str. 36). V veljavi je bilo razmerje goldinar : krona = 1 : 2.

dajo zemljišč. Janez Grašič z Golnika 12 je leta 1912 kupil za ceno 3.800 kron travnik *Globoček* (par. št. 782) in njivo *Groska* (par. št. 783), ki sta bila odkupljena od Golmayerjevih v 19. stoletju. Istega leta je prodal tovarnarju Charlesu Molineju s Slapa nad Tržičem še tri gozdne parcele z mešanim gozdom visoko v gorah s parcelnimi številkami 730, 716 in 717 za 5.600 kron. Charles Moline (1852–1930) je bil iz rodu pionirjev lesne industrije v naših krajih. V Slapu je preuredil ugaslo jelkarno v tovarno lesnih lepenk Charles Moline, v nekoliko višjih Čadolah pa ustanovil še pomožni obrat. Največ lesa za kritje velikih potreb, tudi do 50 ton dnevno, je prihajalo iz bližnje Doline in Loma.⁷⁴

Petrovo gospodarjenje se je končalo nenadno sredi prve svetovne vojne. Osebni ali gospodarski neuspehi ali kaj tretjega so Petra Malija vodili do predaje posesti ženi Mariji Mali.

Marija Mali (1867–1958) in nasledniki

Marija Mali je postala lastnica Malijeve domačije z izročilno pogodbo z dne 14. aprila 1916, ki je bila sklenjena pred cesarsko kraljevim notarjem Aleksandrom Hudovernikom v Ljubljani. Po njej je poleg posesti prevzela tudi terjatve Mestne hranil-

Marija Mali (1867–1958), roj. Dolinar, okoli 1907.

Zgornja veža na Malijevi domačiji, 1978.

⁷⁴ V obeh skupaj je zaposloval 70 do 80 delavcev. Do konca prve svetovne vojne so štiri petine proizvodnje, ki se je omejila izključno na belo lepenko, izvozili v Italijo, Anglijo, Egipt in Južno Ameriko, za časa Jugoslavije pa se je pro-

izvodnja usmerila na ugodnejši domači trg (Mohorič, Zgodovina, str. 226–230).

nice ljubljanske ter zasebnic Rotije Bidovec in Marije Dolhar v skupni vrednosti 11.200 kron in obveznosti do sorodnikov. Svojemu možu Petru je bila dolžna do njegove smrti dajati letno 100 kron ter mu nuditi vse za življenje potrebne pogoje, mladotnim otrokom Nežki, Marjanci, Ivanki, Petru, Janezu, Andreju, Lojzetu, Edvardu, Antonu in Francetu pa je morala ob njihovi polnoletnosti izplačati dedni odpravek vsakemu po 500 kron, do tedaj pa zanje skrbeti. Dedni odpravek in doto v vrednosti 500 kron sta zahtevala tudi zet France Ribnikar z Golnika, ki se je poročil z Ano, in polnoletna hčerka Marija, babica, poročena Likar pri Štavarju na Golniku. Svoji materi Rotiji Dolinar je v zgornji sobi domače hiše nudila dosmrtno stanovanje, hrano pri skupni mizi, potrebno obleko in obutev ter vso potrebno postrežbo, kar je bilo skupaj ocenjeno na 200 kron letno. Dobljeno premoženje je bila dolžna zapustiti najbolj sposobnemu sinu.

Ob Marijinem prevzemu je bila kmetija zaradi odmere odstotnine⁷⁵ ocenjena takole:

- poslopja	2.000 kron
- zemljišča	20.800 kron
- potrebščine gospodarstva	4.000 kron
- premičnina	200 kron
skupaj	27.000 kron

Marija je bila kot posestnica v izredno težkem položaju. Poleg naštetih obveznosti do sorodnikov so kmetijo v medvojnem obdobju slabile nove zadolžitve. Ivan Rezar, posestnik iz Gorič 16, je v dolžnem pismu leta 1924 terjal 36.000 kron ali 9.000 din⁷⁶ ter kavcijo 500 din.⁷⁷ Leto dni kasneje so se z dolžnimi pismi oglašili še Franc Kleindinst, trgovec iz Gorič 11, v znesku 6.750 din in 500 din kavcije, Mihael Konc, trgovec iz Gorič 33, v znesku 3.250 din in 325 din kavcije ter Janez Lombar, trgovec s Trstenika 32, v znesku 1.000 din in 100 din kavcije. Za povrnitev nastalih obveznosti si je Marija sposodila vsoto 40.000 din pri Hranilnici in posojilnici v Kranju, aprila leta 1929 pa se je zadolžila pri veleposestniku dr. Karlu baronu Bornu s Sv. Katarine nad Tržičem. Znesek 4.136 dinarjev je še isti mesec poravnala ter kasneje še 422 din. V tem času so bile v navadi različne posojilne obresti, posamezniki so zahtevali 5 ali 6 odstotne, trgovci 6 odstotne, hranilnice 8–9 odstotne, dr. Karl Born pa celo 10–12 odstotne. Hkrati je Marija začela prodajati zemljišča. V letu 1925 je sklenila več prodajnih pogodb, ki so jih uvedle predhodne delitve

posameznih parcel in pozivna postopanja.⁷⁸ S prodajo je lahko poravnala dolgove pri gospodu Rezarju in omenjenih trgovcih ter izplačala Rotijo Bidovec.

zemljišče	kupec	datum
njiva par. št. 603 travnik par. št. 602	Marija Konc, šivilja, Golnik 18	26. 7. 1925
gozd par. št. 850/2	Zvone Dolžan, Golnik 15	7. 9. 1925
gozd par. št. 850/1	Ivan Golmayer, učitelj, Kovor 22	7. 9. 1925
njiva par. št. 845/2	Alojz Urbanc, Goriče 1	7. 9. 1925

Posest se je drobila tudi znotraj družinskega in sosedskega kroga. Sin France, ki je leta 1926 še stanoval doma, je po darilni pogodbi dobil stavbo parcelo št. 810/3, Zvone Dolžan z Golnika 15 pa travnik par. št. 829/2.

V 30. letih 20. stoletja je bilo na Malijevo posest zabeleženih nekaj novih terjatev. Franciška Markič, trgovka iz Tržiča in s poslovalnicama v Goričah in na Trsteniku, je terjala 340 din, Franc Potočnik, trgovec iz Križ 44, 1.255 din, Ana Perko, šivilja iz Seničnega, 1.530 din, Trgovina Anton Majdiča iz Kranja 423 din in Trgovina Ferdinanda Hlebša v Kranju 803 din. Posojila pri trgovcih so bila vzrok drugemu valu prodaje zemljišč, ki se je zgodil v letih 1933 in 1934. Sin France Mali, posestnik in čevljar z Golnika 21, je kupil še pašnik par. št. 810/6, travnik par. št. 829/1 in njivo par. št. 830. Anton in Marija Anžlovar iz Šentvida nad Ljubljano 65 sta kupila vrt par. št. 810/4 in stavbišče s hišo Golnik 26, par. št. 810/5. Omenjeni parceli je že leta 1938 odkupil nazaj Tržičan Janko Močnik iz Žiganje vasi 1. Josip Škerjanc, dezinfektor na Golniku, je leta 1939 kupil travnik par. št. 340.

Leta 1939 je bila ukinjena katastrska občina Senično in bila ponovno uvedena samostojna katastrska občina Golnik. K hiši pripadajoča zemljišča s parcelnimi številkami 601, 809, 810/1, 810/2, 811, 812-815, 816/1, 816/2, 846-849, 851-853 so bila preštevilčena, zemljiško knjigo za novo občino pa je prevzelo okrajno sodišče v Kranju.

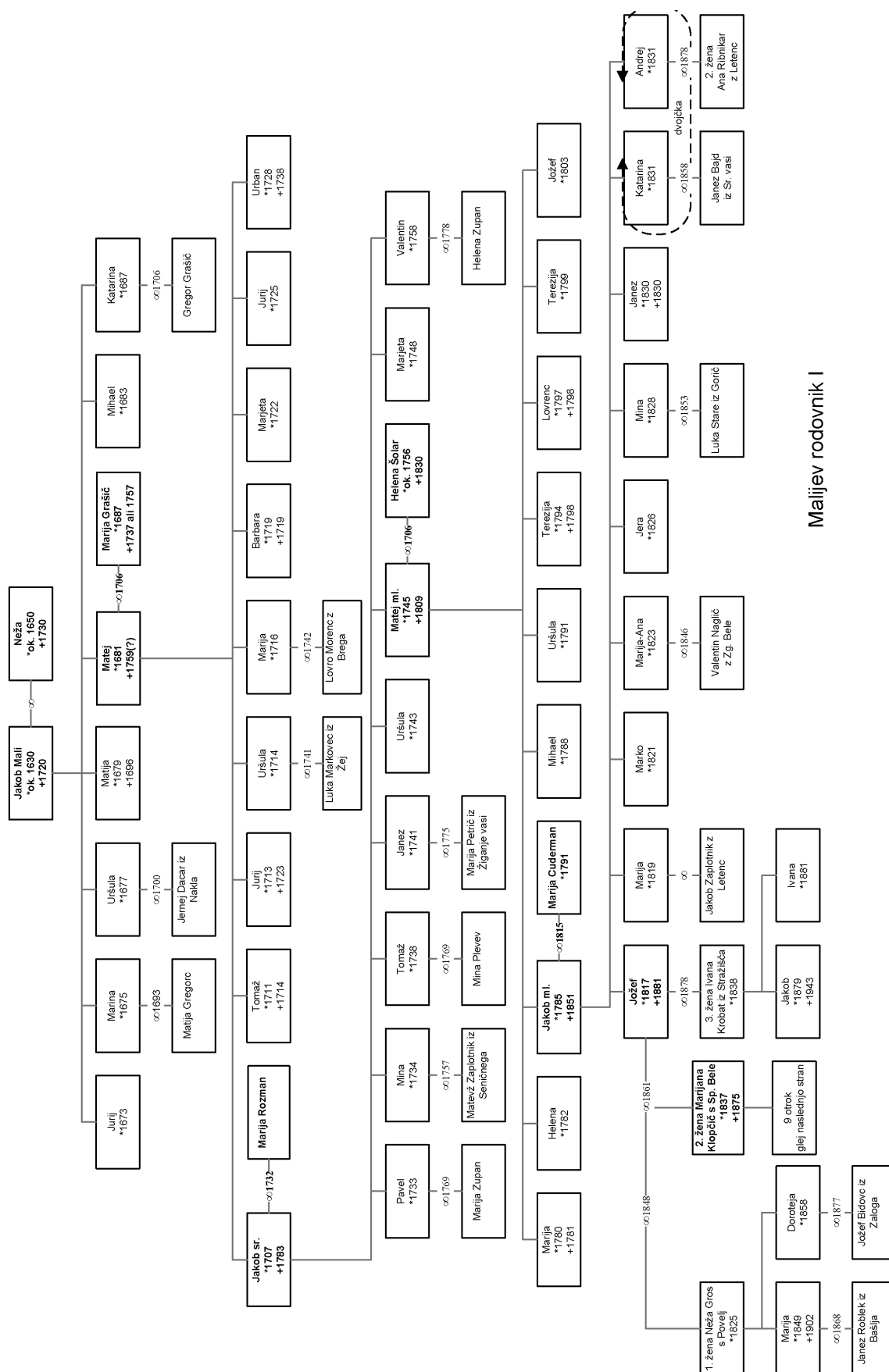
Marijini in Petrovi otroci so se razselili po nekdanji Kranjski. Najstarejša Angela je postala učiteljica in živela v Suhorju, Marjana je bila trgovka v Šentvidu nad Ljubljano, kjer se je poročila z orožnikom Dovšino. Do moževe nesrečne smrti zaradi sprožitve bombe pri ljubljanskem Litostroju ob koncu druge svetovne vojne sta potovala po raznih krajih Jugoslavije. France se je izučil za čevljarja in se poročil z Mastnikovo Ivanko, s katero sta

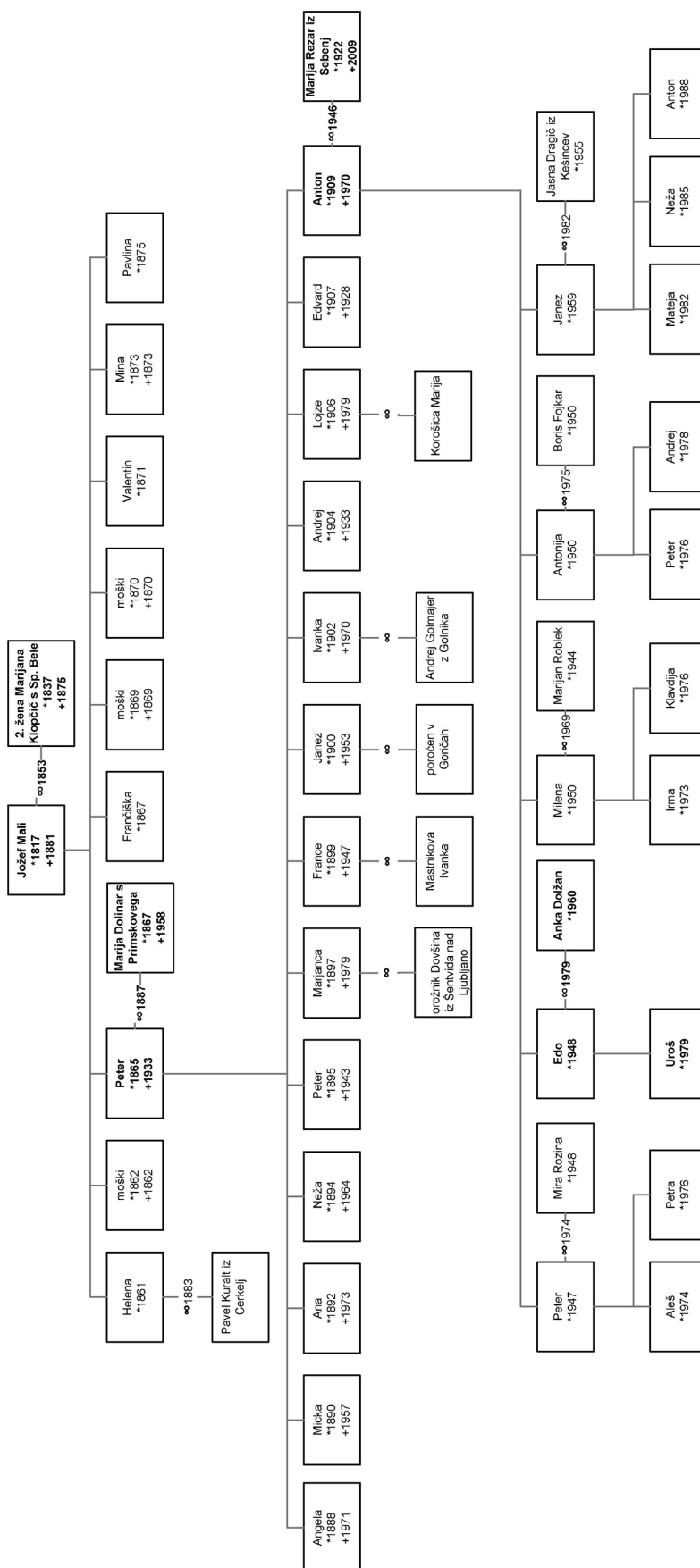
⁷⁵ Državna pristojbina.

⁷⁶ Na ozemlju kraljevine SHS stopijo 1. januarja 1923 v veljavo kot edina valuta dinarji v razmerju krona : dinar = 4:1 (Ribnikar, Denar, str. 232).

⁷⁷ Varščina (Beran, Humar, Pravni, str. 137).

⁷⁸ Postopek pri bremen prostem odpisu parcele (Beran, Humar, Pravni, str. 318).

LEGENDA:

* - rojstvo

+ - smrt

∞ - poroka

krepko - nosilci Malijeve domačije

Malijev rodovnik II

Edvard Mali (1907–1928), tragično preminul v prometni nesreči.

imela sinova Rajka in Francija ter hčerko Ivanko. Janez je bil poročen v Goričah, Ivanka, gostinska delavka, pa se je poročila z Andrejem Golmajerjem na Golniku. Lojze, prevoznik in šofer avtobusa, se je poročil s Korošico Marijo. Trije med njimi so umrli tragične smrti, Edvard, lastnik enega prvih avtomobilov na Golniku, je zapeljal pred vlak v Križah pri Tržiču, Andrej je tragično umrl na Dolenjskem, Peter pa je padel v drugi svetovni vojni kot talec v Begunjah na Gorenjskem.⁷⁹

Marija Mali se je pogumno spopadala z vsemi gospodarskimi in finančnimi težavami na kmetiji ter uspela ohraniti posestvo za naslednike. V devetinsedemdesetem letu starosti je izročila kmetijo najmlajšemu sinu Antonu (1909–1970) ob poroki z Marijo Rezar (1922–2009) iz Sebenj. Mariji in Antonu so se rodili otroci Peter (1947), Edvard – Edo (1948), Milena (1950), Antonija – Tončka (1953) in Janez – Janko (1959), pobudnik raziskave o svo-

Poroka Marije Rezar in Antona Malija. Priči France Rezar – Krevcl (levo), Marijin stric, in France Mali, Antonov brat, 1946.

jih prednikov, Malijevo domačijo pa že tretje desetletje vodi Edo Mali z družino.

Janko Mali z očetom Antonom na »ganku«, okoli 1964.

⁷⁹ Ustni vir: Janez Mali (roj. 1959), Golnik.

Družina Marije in Antona Malija pred vhodom v hišo. Spredaj stojijo (z leve) Janko, Tončka, Milena, Edo, v sredini Peter, za njim mama Marija in oče Anton. Ob levi stojita botra Marija Močnik, hči Marije Likar (kasneje poročena Perišič) in pred njo hči Ivanka Močnik, por. Polenec, okoli 1963.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ARS – Arhiv Republike Slovenije:

AS 56, Komisije za agrarne operacije, t. e. 193, Tegoška planina, uredba užitnih in gospodarskih pravic

AS 175, Jožefinski kataster za Kranjsko, t. e. 132, k. o. Golnik

AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, L 271 k. o. Senično – Golnik

AS 332, Zemljiška knjiga za sodni okraj Kranj, gospodstvo Kieselstein: glavna knjiga K–1, listinska knjiga 1789–1809 (K 202), listinska knjiga Tom III 1803–1838 (K 205a), knjiga pogodb Tom II 1845–1851 (K 195)

AS 345, Zemljiška knjiga za sodni okraj Tržič, imenje Golnik: glavna knjiga K–4 (Listinska knjiga Tom II)

NŠAL – Nadškofijski arhiv Ljubljana in UE Kranj – Upravna enota Kranj:

Župnija Križe:

krstne matične knjige 1669–1688, 1679–1695, 1695–1733, 1734–1765, 1766–1794 (KK Križe)
poročne matične knjige 1692–1787, 1784–1815, 1836–1907 (PK Križe)

mrliške matične knjige 1692–1781, 1784–1812 (MK Križe)

Župnija Goriče:

krstne matične knjige 1786–1812, 1812–1827, 1827–1910

poročne matične knjige 1786–1815, 1816–1866, 1867–1893 (PK Goriče)

mrliške matične knjige 1786–1812, 1812–1836, 1836–1941

USTNI VIR

Ustne informacije in slikovni material je prispeval Janez Mali (roj. 1959), Golnik 10c, Golnik.

ELEKTRONSKI VIR

Golnik: <http://www.golnik.si/o-golniku> (29. 8. 2009)

Slovar slovenskega knjižnega jezika (SSKJ). Amebisova računalniška zbirka slovarjev. ASP32, 1993–2005.

OSTALI VIRI

Okrajno sodišče Kranj: Stara zemljiška knjiga, k. o. Senično, vl. št. 58, 59, 60, 61, 62.

LITERATURA

Beran, Jaromir, Humar, Marjeta: *Pravni terminološki slovar: do 1991. Gradivo.* Ljubljana : ZRC SAZU, 1999.

Blaznik, Pavle: Enote individualne posesti. *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog. Zv. 1. Agrarno gospodarstvo.* Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1970, str. 161–184.

Blaznik, Pavle: Podložniške obveznosti do zemljiškega gospostva. *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog. Zv. 2. Družbena razmerja in gibanja.* Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1980, str. 241–278.

Britovšek, Marijan: *Razkroj agrarne fevdalne strukture na Kranjskem.* Ljubljana : Slovenska matica, 1964.

Bukošek, Metka: Zemljiška knjiga od začetka do danes. *Arhivi*, 28, Ljubljana 2005, št. 2, str. 183–200.

Gestrin, Ferdo, Melik, Anton: Afirmacija slovenske narodne celote. *Zgodovina Slovencev* (ur. Meta Sluga). Ljubljana : Cankarjeva založba, 1979, str. 468–492.

Grad, dr. Anton: *Francosko – slovenski slovar.* Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1984, str. 790.

Grafenauer, Bogo: Začetki slovenskega narodnega gibanja v okviru propadajočega fevdalizma (do 1848). *Zgodovina Slovencev* (ur. Meta Sluga). Ljubljana : Cankarjeva založba, 1979, str. 351–385.

Jakič, Ivan: *Vsi slovenski gradovi: leksikon slovenske grajske zapuščine*. Ljubljana : DZS, 1999.

Kos, Dušan, Kočevar, Rado: Golnik. *Enciklopedija Slovenije 3: Eg-Hab*. Ljubljana : Mladinska knjiga, 1989, str. 261.

Kos, Dušan, Perko, Marija: Gospodarske in socialne razmere na imenju Golnik (Gallenfels) sredi 18. stoletja. *Kronika*, 33, Ljubljana 1985, št. 1, str. 17–28.

Kos, Peter: Krona. *Enciklopedija Slovenije 6: Krek-Marij*. Ljubljana : Mladinska knjiga, 1992, str. 36.

Mohorič, Ivan: *Zgodovina industrije, gozdarstva in obrti v Trzinu. Tretja knjiga*. Trzin : Turistično društvo Trzin, 1965.

Polec, Janko: Prevedba zakupnih kmetij v kupne na Kranjskem konec 18. stoletja: (prispevek k agrarno pravni in socialni zgodovini Slovencev). *Zbornik znanstvenih razprav 13 (1936/1937)*, Ljubljana 1937, str. 135–214.

Ribnikar, Peter: Franciscejski kataster. *Enciklopedija Slovenije 3: Eg-Hab*. Ljubljana : Mladinska knjiga, 1989, str. 137–138.

Ribnikar, Peter: Jožefinski kataster. *Enciklopedija Slovenije 4: Hac-Kare*. Ljubljana : Mladinska knjiga, 1990, str. 314–315.

Ribnikar, Peter: Zemljiška knjiga. *Enciklopedija Slovenije 15: Wi-Ž*. Ljubljana : Mladinska knjiga, 2001, str. 158.

Smole, Majda: *Graščine na nekdanjem Kranjskem*. Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1982.

Svetik, Peter: Niže merstvo, Malo znan učbenik iz zemljemernstva. *Geodetski vestnik*, 49, Ljubljana 2005, št. 1, str. 138–142.

Valenčič, Vlado: *Agrarno gospodarstvo Ljubljane do zemljiške odveze*. Ljubljana : Mestni arhiv, 1958.

Vilfan, Sergij: Denar. *Enciklopedija Slovenije 2: Ce-Ed*. Ljubljana : Mladinska knjiga, 1988, str. 227–233.

Vilfan, Sergij: Prispevki k zgodovini mer na Slovenskem s posebnim ozirom na ljubljansko mero. *Zgodovinski časopis*, 8, Ljubljana 1954, št. 1, str. 27–86.

Vilfan, Sergij: Agrarna premoženjska razmerja. *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog. Zv. 2. Družbena razmerja in gibanja*. Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1980, str. 403–479.

Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji. Gorenjska. Ob zgornjem toku Save*. 6. knjiga. Ljubljana : Viharnik, 1996.

Vodopivec, Barbara (ur.): *Slovenska zgodovina v sliki in besedi*. Ljubljana : Mladinska knjiga, 2003.

Zelnik, Damijana (prevod): *Zgodovina. Tematski leksikoni*. Trzin : Učila International, 2003.

S U M M A R Y

From the history of the Mali homestead in Golnik

Golnik is a mountain village with a favourable climate situated at the foot of the Kriška gora mountain. In the 18th century it was composed of a mansion and seventeen homesteads. The biggest among them was the Mali homestead. It belonged to the Kieselstein seignory based in Kranj, which required it to pay annual tax in money, grain, animals and other agricultural produce as well as to perform a three-day manual labour. The oldest known masters of the Mali homestead were Jakob and his wife Neža Mali with their seven children, Matej and Marija Mali with their nine children, and Jakob Sr. and Marija Mali with their eight children. The family owned the property in accordance with the leasing law, until Matej Mali Sr. purchased it from Count Paul Alois von Auersperg in 1793 and became its rightful owner. Later, the homestead was handed over to his son Jakob Jr. and his family in accordance with a deed of transfer which contained an exhaustive list of inheritance customs of Slovenian rural population from the beginning of the 19th century. In his time the Mali homestead comprised a residential building with a courtyard and a stable, a wooden barn, brickworks and a 20-hectare estate composed of fields, meadows, gardens, pastures and a forest, all bearing interesting names. After land redemption in 1848 the new master of the homestead, Jožef Mali, shrewdly extended the estate by half of its size buying land from lords and small farmers in the Golnik area. Jožef appointed as his heir his first-born son Peter from among the thirteen children he had with his wife Marija, born Dolinar in Primskovo near Kranj. In order to pay off the debt (which was probably incurred as a consequence of all purchases made in the second half of the 19th century) both Peter and Marija, who took over the homestead after her husband's death, had to take various loans and sell new plots of land. The shrinking of their estate, which did not end until World War II, was further accelerated by the division of inheritance among their numerous descendants. Nevertheless, owing to their extraordinary persistence, the Mali homestead has remained in the hands of the Mali family until the present day.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 628.1(497.4)Dane pri Divači

Prejeto: 20. 4. 2010

Eda Belingar

univ. dipl. etnologinja in prof. sociologije, konservatorska svetovalka, ZVKDS, OE Nova Gorica,
Delpinova 16, SI-5000 Nova Gorica
e-pošta: eda.belingar@zvks.si

Vodovod v Danah

IZVLEČEK

Prispevek predstavlja oskrbo vasi Dane pri Divači z vodo pred in po zgraditvi vodovoda in skupnega vaškega vodnjaka, ki so ga oblasti imenovale občinski, vaščani pa komunska štirna. Opisane so priprave in potek izgradnje občinskega vodnjaka z zbiralniki vode nad vasjo in njegova obnova v letu 2006. Uporabljeni so bili arhivski viri, informacije, ki so jih podali vaščani ter lastna opažanja ob terenskem delu v letu 2006 in 2007.

KLJUČNE BESEDE

Dane pri Divači, voda, vodovod, občinski vodnjak, preskrba z vodo

ABSTRACT

WATER DISTRIBUTION SYSTEM IN DANE

The paper presents the water supply in the village of Dane pri Divači before and after the construction of the water distribution system and the common village well, also called communal well by the authorities and komunska štirna by the locals. The paper also describes the preparations for and the construction of the municipal well, together with water storage reservoirs above the village, as well as its restoration in 2006. The presentation draws on archival sources, information provided by the locals, and the author's observations made during the field work performed in 2006 and 2007.

KEY WORDS

Dane pri Divači, water, water distribution system, communal well, water supply

Na nekoliko poravnanem kraškem svetu ob vznožju Brkinov, kjer se križata vaški poti iz Pareda in Matavuna, leži manjša gručasta vas Dane. Na začetku 20. stoletja je bila ena izmed vasi v občini Naklo, imenovani *komun*. Ta je sodila v okvir Sežanskega okrajnega glavarstva, ki je še z ostalimi tremi, Goriškim, Tolminskim in Gradiščanskim, sestavljalo pokneženo grofijo Goriško in Gradiško.¹ Vas je obdana z vzpetinami Brdo, Volerija, Preval, Planina, Studenec in Grič. V preteklosti je življenje na vasi v veliki meri pogojevala količina kvalitetne vode, ki je bila vaščanom na razpolago. Te pa pred zgraditvijo skupnega vaškega vodnjaka in vodovoda v Danah v vasi tako rekoč ni bilo.

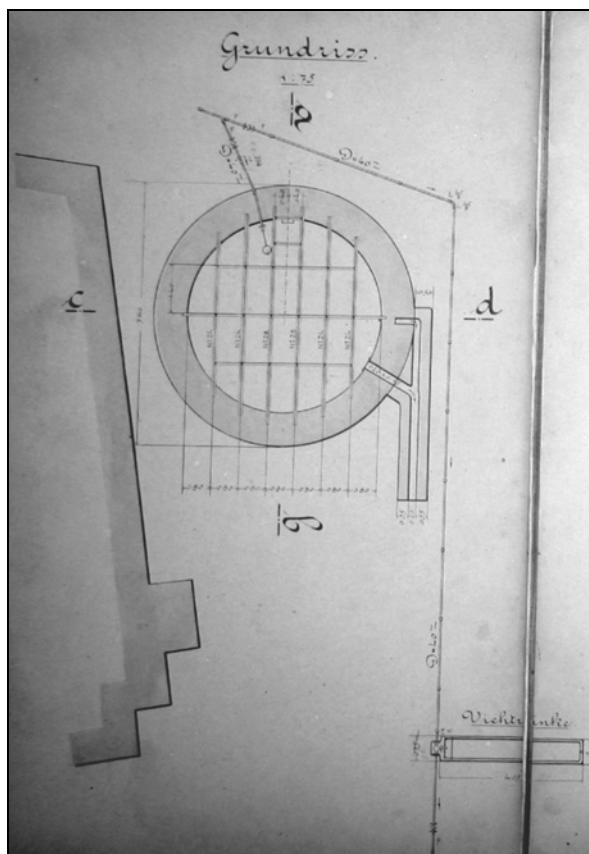
Pomanjkanje vode so občutili zlasti v poletnem času, ko je bilo sušno obdobje dolgo. Takrat se na tankem sloju ožgane trave ni mogla pasti niti živina. Domačine je stalno pestila skrb, kako zagotoviti zadostne količine dragocene tekočine. Na prelomu 19. in 20. stoletja je dozorela zamisel o zgraditvi vodnjaka v vasi, ki bi služil potrebam vseh vaščanov.

Preskrba z vodo pred izgradnjo vodovoda

V popisu iz leta 1905, ki ga je županstvo takratne občine Naklo nasloвило na Okrajno glavarstvo v Sežani, izvemo, da je pred napeljavo vodovoda vodnjak v skupni rabi, ki se nahaja na nepozidani parceli v vasi neposredno za domačijo Anžinovič, Dane 17, takrat tam že stal. Napajal se je z deževnico, zbrano s streh, in očitno je, da ni zadoščal vsem potrebam po vodi. Vodnjak v skupni rabi so takratne oblasti uradno imenovala občinski, domačini pa *komunska štirna*. Župan občine Naklo Mahorčič je konec leta 1905 glavarstvu v Sežani poročal, »da so imele Dane le en občinski vodnjak brez privatnih, ki je meril približno 400 hl vode, v deževju jeseni in spomladi držal 300 hl, v srednji suši 100 hl, v hudi suši pa je bil brez vode. Vodo je lovil s streh, kritih z opeko. Če je vode v vasi zmanjkalo, se jo je dovajalo z Reke, oddaljene 2 km, bila pa je na razpolago tudi v izvirku; voda je bila srednje kakovosti. Kali so se napajali s cest. Živina se je napajala tako, da je stopala.«²

¹ Po letu 1849 je bila v Avstriji uvedena tudi nova upravna ureditev, ki je bila več ali manj enaka še v kasnejši Avstro-Ogrski /1867–1918/. Gubernije so nadomestila deželna namestništva, kot občinam nadrejeni politični organ pa so bila ustanovljena okrajna glavarstva. Vsaka občina je obsegala eno ali več vasi, sel in zaselkov. Za sodstvo so bili urejeni sodni okraji. V vsakem okrajnem glavarstvu je bilo več sodnih okrajev, ki so se nadalje delili v županije, te pa v eno ali več davkarskih občin. Rutar, Poknežena grofija Goriška in Gradiščanska, Nova Gorica, 1997.

² Okrajno glavarstvo je v dopisu št. 3973 dne 24. 3. 1905, naslovljenem na vsa županstva političnega sežanskega okraja, povabilo le-ta, da »točno in vestno« v roku dveh tednov izpolnijo dopisu priloženi »izkaz o načinu kako se preskrbuje pitna voda in o napajališčih za živino«, potreben iz »javnih in zdravstvenih ozirov«. Ravno tako je bilo potrebno zabeležiti

Tloris vodnega zbiralnika v vasi pred zgraditvijo vodovoda. Levo je zarisana zadnja fasada sosednje domačije Anžinovič, Dane 17 (SI PAK, KP 633, š. 472).

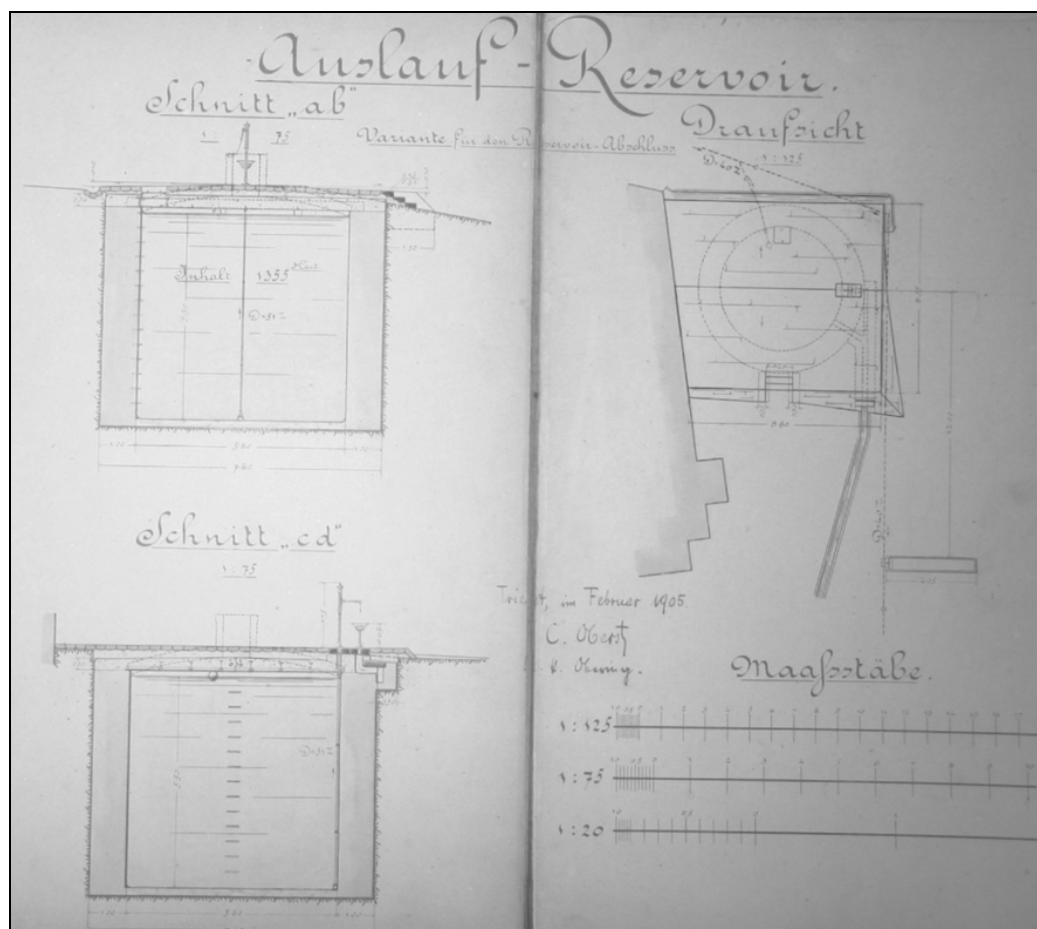
Kdaj natančno so na tem mestu zgradili vodnjak, ne vemo.³ Narejen je bil pravzaprav le odkrit vodni zbiralnik z odprtino v višini okoliškega terena, preko katere je bila postavljena kovinska rešetka iz železa I profila, ki je preprečevala padce v notranjost.⁴ Odprtino je ščitil kakih 30 cm visok rob, ki je segal nad rešetko.

V zbiralnik je tekla voda s streh bližnjih domačij. Po spominih svojih staršev in starih staršev vedo domačini povedati, da je vodnjak polnila tudi voda, ki so jo zajeli pod hribom. Usmerili so jo v lesene žlebove, *korita*, ki so bili nameščeni na obcestne zidove. Odprtino tega zbiralnika so kasneje zaprli s kupolastim kamnitim obokom, debeline kakih 40 cm. Kot je bilo ocenjeno kasneje ob izgradnji vodo-

stanje napajališč za živino ter način preskrbe živine z vodo, posebno v poletnem času. Posebej je bilo še poudarjeno, da se v rubriki »opazke« označi kakovost voda z »dobra«, srednja« ali »slaba«. Nov poziv za izpolnitev izkaza s št. 14692 je c. kr. okrajni glavar poslal županstvu 21. 11. 1905. Župan občine Naklo Mahorčič je izpolnjen izkaz poslal z dopisom št. 1149 26. 11. 1905. Podatki za Dane se nahajajo v Dodatku k izkazu št. 3973 in 1905 (SI PAK, KP 633, š. 473).

³ Vodnjak v katastrski mapi iz leta 1819 ni vrisan.

⁴ Antonu Grandiču, bližnjemu sosedu, so o odprtem vodnjaku pripovedovali njegovi starši.

Izrisi vodnjaka v vasi po zgraditvi kamnitega oboka nad zbiralnikom in namestitvi pipe ob robu (SI PAK, KP 633, š. 472).

voda, je bil obok precej plitek.⁵ Reže med kamni so bile zatesnjene z ilovico. Obok je imel le eno odprtino ob vaški cesti, *bokaporto*, skozi katero se je pristopalo vanj po železnih stopalkah, pritrjenih na notranji obod zbiralnika. Ob robu zbiralnika je bila za zajemanje vode pritrjena pipa in nekakšno manjše korito.⁶ Z vrhnje strani je obok prekrival kamnit tlak, zložen v obliki nepravilnega kvadrata v izmeri 8,8 m x 8,55 m. Dostopne stopnice so bile speljane z vzhodne, proč od vaške poti obrnjene strani, kjer se je nahajalo tudi napajalno korito.

Še vedno pa so se morali domačini oskrbovati z vodo iz ponikalnih vodotokov v bližini vasi. Po vodo so šli najprej v Študenc. Ko je tam presahnila, je bil na vrsti potok Golobird, na vasi so mu rekli kar Potok. V Bčkónovni je bil izvir, *zvirk* za *Stare Danami*. Od tu je potem voda tekla v Potok. »Gremo tamle v Potok po vodo«, so rekli domačini, ko je v vasi zmanjkalo vode. Potok priteče z Brd, iz tistega

predela gozda, ki mu rečejo Brzú. Nekaj njegove vode teče tudi v Študence, ki so napajali občinski vodnjak. Voda je od tu otekala v Mejame, bližnjo kraško jamo. Nazadnje je prišel na vrsto izvir Škrlatec pod Artvižami, ki še sodi pod Dane, je pa precej oddaljen. Voda, ki ni tu še nikoli presahnila, se steka v Sušico, ta pa pri škofeljskem mostu v Reko. Vanj priteče tudi voda izvira Mrzlek.

Ker je svet v okolici Dan preplet tako apnenca kot fliša, so domačini poznali kraje, kjer si le malo pokopal v zemljo in prav kmalu se je v kotanjici, *štrbču*, nabrala voda. Večkrat so koristili vodo iz kotanje na vaški gmajni nedaleč iz vasi, ki ji rečejo *štrbč pod jeušo*.

Posebno spretnost je zahteval prenos vode do doma. Za Stare Dane so šle ženske s škafo. Sprva so bili ti leseni, kasneje železni. Takšno »kmečko robo« se je dalo kupiti v znani trgovini pri Sv. Antonu nad Trstom. Ženske so naredile svitek, ga položile na glavo, nanj pa škaf. Druge so si svitek kar sproti zvile iz naglavne rute, *fičola*, ki so jo imele vedno pri roki. Vodo so v škaf nalivale z zajemalko, *korčulom*, ali kar loncem.

⁵ Odlok št. 5575, 12. 5. 1905 (SI PAK, KP 633, š. 472).

⁶ Tudi o *bokaporti* so Antonu Grandiču pripovedovali njegovi starši, ne spomni pa se, kako naj bi iz vodnjaka zajemali vodo.

Štrbč pod jeušo ob spomladanskem deževju, ko je vode v njem toliko, da se izliva v Golobird (foto: E. Belingar, 2008).

Po vodo iz izvira Škrlatec pod Artvižami, ki je precej oddaljen od vasi, so se peljali z vozom, na katerega so naložili sode, ki so včasih služili za hrambo vina. Vodo so pripeljali spotoma, ko so šli v gozd po drva. Iz izvira so zajemali z loncem, prelili vodo v vedro, *kalavnik*, z njim pa po liju napolnili sod. Danes domačin iz Podgrada pri Vremah koristi vodo izvira za namakanje sadovnjaka.

Vodo, ki so jo iz občinskega vodnjaka zajemali vaščani z vedrom, so uporabljali v gospodinjstvu za kuhanje, pitje ter za pranje. Škaf, v katerem so vaščanke nosile vodo na glavi, je imel v dnu polkrožno vdolbino, *globavnik*, saj za kratko pot od vodnjaka do doma niso uporabljale svitkov. Večjo količino vode so prinesli moški v večji leseni kadi z okroglim dnom, *wrni*.

Ko so škaf prinesli domov, so ga odložili na posebej za ta namen narejeno polico v kuhinji. Pod njo so odložili vedro. Vodo so iz škafa zajemali z zajemalko, ki je visela na škafu. »Spij tam en korčul vode«, so ponudili žejnemu obiskovalcu.

Živino so napajali v kalih. V Danah so bili trije kali, Podkal, kal pri Vrabcih in kal v Lasatkah.

Slednji je služil predvsem za pridelovanje ledu,⁷ v njem pa so ženske iz Pareda tudi prale.

Perilo, *gvnt*, so dale zvečer doma močit v manjšo leseno posodo. Vodi, v kateri se je močilo, so dodale sodo, ki so jo kupile v trgovini. Zjutraj so perilo še namilile in oprale ter skuhale lug. V kotlu so segrele vodo in vanjo vsule pepel. Ko se je pepel vsedel na dno, *znižal*, so vodo z vrha prelile na cunje, ki so jih prej prekrile s čisto krpo, tudi dvema. Tako so pustile še eno noč. Drugo jutro so cunje preprale. Če je bilo vode dovolj, so ženske prale tudi doma, večinoma pa je bilo potrebno nositi izplakovat, *počistit*, izven vasi v kal ali Potok.

Danske ženske so izpirale perilo v Marševem kalu na Griči. Cunje so naložile na lesene deske, *plobe*, pod roko dale večjo leseno posodo, *plavnik*, ali škaf in šle do vode. V velikem tednu so se za pranje zbrale v družbo, sicer pa so to opravile kar same. Veljalo je, da je perilo, oprano v tednu pred oljčno nedeljo, še posebno čisto. Desko so naslonile kar v kal. Ob nizkem vodostaju v kalu so vodo natočile v škaf in tam izpirale.

Škaf in druge lesene posode so Danci kupovali naj sejmih v Hrpeljah in Divači, ki sta bila enkrat mesečno, prvi 2., drugi pa 26. v mesecu. Dvakrat mesečno, in sicer 12. in 22., je bil sejem v Sežani in je veljal za največjega. Ti sejmi so bili dobro obiskani še po drugi svetovni vojni, vse nekako do 80. let 20. stoletja. Najprej so opustili sejem v Divači, postopoma pa še vse ostale.

Gradnja skupnih občinskih vodnjakov

Gradnja skupnih občinskih vodnjakov je potekala ob finančni in strokovni podpori na osnovi nekakšnih javnih razpisov takratne avstroogrske vlade preko organov na ravni dežele. Za Dane so ti postopki tekli prek Cesarsko-kraljevega namestništva v Trstu oz. političnega okraja s svojim uradom Cesarsko-kraljevim okrajnim glavarstvom v Sežani, ustanovljenega 1849 ter ukinjenega 1918, ko je ozemlje prišlo pod Italijo. Občina je bila lahko deležna tudi deželne podpore preko deželne odbora.

Z osnovnimi navodili, ki so jih morale občine prosilke za državno denarno pomoč pri gradnji vodnjakov in napajališč izpolniti, ne razpolagamo.⁸

⁷ V Danah je bilo šest ledenic, Knelova v Rebernicah /Nedoh, Dane 19/, Maršava in Stršinava na Griči /oboji Svetina, Dane 9 in Dane 8/, Lavrencava v Rebernici /Svetina, Dane 15/, Medvedova na Mlaki /sprva od Medveda iz Pareda; podedoval jo je oče Nedoh Viktorja, Dane 19/, Lukceva in Maticeva v Grubelcah /Nedoh in Grandič iz Dan/, Bacinova /Skok, Dane 11/. Slednja se je nahajala na dvorišču hiše Dane 11, kasneje pa so v njej naredili štirno, nad katero je postavljena lopa. Belingar, *Ledarstvo*.

⁸ C. kr. namestništvo je načrte za gradnjo vodnjakov poslalo okrajnim političnim oblastem z odlokom št. 2115 12. julija 1889 (Dopis št. 10305 z dne 8. 8. 1904, SI PAK, KP 633, š. 284).

V Okrožnici, ki jo je Okrajno glavarstvo naslovlilo na županstva sežanskega političnega okraja, so že podani napotki za dopolnitev prispelih vlog, saj je bila dodelitev podpore zaradi pomanjkljivih vlog do tedaj nemogoča. Navodila, prepisana dobesedno, so bila sledeča:

Vsaki prošnji mora biti pridjan redni načrt in proračun. Vzorci takih načrtov in proračunov so pri tukajšnjem c. kr. okrajnem glavarstvu na pregled in za rabo v sverho prenarisanja in prepisanja, kakor je bilo čislanoistim s tukajšnjo okrožnico od 25. julija 1889 št. 2969 naznanjeno. Pri presojanji projektov se je deržati sledečih načel:

- *vodnjaki ne smejo biti združeni z napajališči;*
- *naprave, ki imajo oddajati tudi vodo za človeško uživanje, se zamorejo podpirati le tedaj, če se namerava izveršitev pokritih vodoshramb;*
- *pri napajališčih se mora napraviti korito posebej od kamnenice, da se slednja ne onesnaži;*
- *le v slučajih silne potrebe se sme odstopiti od teh načel, kar pa se mora vselej primerno utemeljiti.*

Vsaki prošnji se mora pridjati dokaz, da se je skušalo zadobiti podporo od deželnega odbora, oziroma naznailo podeljene podpore.

Ravno tako mora biti prošnji priložen sejni sklep dotičnega občinskega zastopstva, s katerim se je občina zavezala, ostale nepokrite stroške iz svojega pokriti. V prošnji se mora navesti število prebivalcev in živine proseče občine.⁹

Prošnje je bilo potrebno predložiti namestništvu do konca marca oz. novembra vsakega leta, zato so morala županstva prošnje nasloviti na okrajno glavarstvo najkasneje v oktobru, da so lahko vloge pravočasno dopolnila, v kolikor so bile pomanjkljive. Občine, prejemnice podpore, so morale o poteku del poročati mesečno, za kar je bil osebno odgovoren župan. Kot strokovnjak, ki je občinam pomagal pri napravi načrtov in proračunov, je bil z ukazom visokega namestništva v Trstu št. 1151 P., z dne 28. junija 1894 nastavljen c. kr. inženir Karol (Karel, Carel) Oberst. V okrožnici Okrajnega glavarstva vsem županstvom Sežanskega političnega okraja je posebej poudarjeno, naj občine, ki nameravajo zaprositi za podporo, vlogo oddajo pravočasno, da bo mogel inženir zaradi številnih zadev racionalno razporediti svoj delavnik.¹⁰

V tem času so županstva v sežanskem okraju prejela okrožnico, v kateri je pojasnjeno, da je namestništvo na povabilo ministrstva za kmetijstvo odredilo, da se za gradnjo občinskih vodnjakov izdelajo »novi, vsem zahtevam odgovarjajoči normalni načrti.«¹¹ Glavna razlika od predhodnih načrtov je bila v tem, da so lahko cisterne obsegale le

do 2000 hl. S streh hiš je bilo namreč težko zbrati dovolj pitne vode, ki bi služila ljudem in bi bila zdravstveno neoporečna. Vode se ni smelo loviti s slamnatih in podobnih streh. Kjer pa so bile potrebe po pitni vodi večje, so svetovali napravo dveh manjših vodnjakov, ki naj se ju zgradi med hišami, katerih strehe zagotavljajo potrebne lovne površine. Pred gradnjo vodnjaka je bilo potrebno tudi natančno preučiti in določiti prostor, kjer naj bi se vodnjak zgradil. Izbor je moral potrditi tudi inženir Karel Oberst, ki je moral ob ogledu tudi presoditi, če je površina lova zadostna. Okrožnica je še priporočala, da se izbora prostora za gradnjo udeleži okrajni zdravnik, ki poda svoje mnenje samostojno. Prav posebej se je skrbelo za neoporečnost pitne vode. Tako je bilo strogo prepovedano graditi vodnjak zraven napajališča za živino. Ravno tako je bila iz zdravstvenih razlogov pri vseh tipih vodnjakov za zajemanje vode predvidena namestitev sesalke na roko, ki jo je bilo potrebno pozimi pokriti s slamo ali podobnim.

Županstvom, ki so nameravala graditi vodnjak, so poslali določeni tip normalnega načrta takoj, ko je bil izbran prostor za vodnjak. Nekateri načrti so se lahko direktno uporabili kakor podlaga prošnji. Morebitne spremembe, ki bi bile potrebne zaradi krajevne lege in kakovosti zemljišča (parapeti, zgradba močnejših zidov, sprememba lege in smeri odtokov in dotokov), so se označile v načrtu z drugo barvo. Označiti je bilo potrebno tudi, kako naj bi se voda stekala v vodnjak. Ta situacijska skica je bila obvezna priloga vsakega načrta. Za specialne tlorise povsem nepravilnih oblik, kakršni so tu pa tam na nekaterih manjših vaških trgih in za katere normalni načrti niso bili uporabni, je bilo potrebno izdelati poseben načrt. Podpore so se lahko nadejale le občine, ki so se ravnale po novih načrtih. Po zgraditvi vodnjaka ga je moral kolavdirati, izvršiti tehnični pregled, organ melioracijskega urada namestništva, ki je moral paziti zlasti na to, da je naprava zgrajena strokovno in v soglasju z načrtom. Županstva so bila obveščena,¹² da so izdelani še »troškovniki in k njim spadajoči izvršilni pogoji«, to je popisi del, ki so jih morale posamezne občine opremiti s cenami, ki so bile pri njih v navadi. Predračun, *troškovnik* je bil sestavni del prošnje za subvencioniranje gradnje vodnjakov.

Priprave in potek gradnje vodovoda in občinskega vodnjaka v Danah

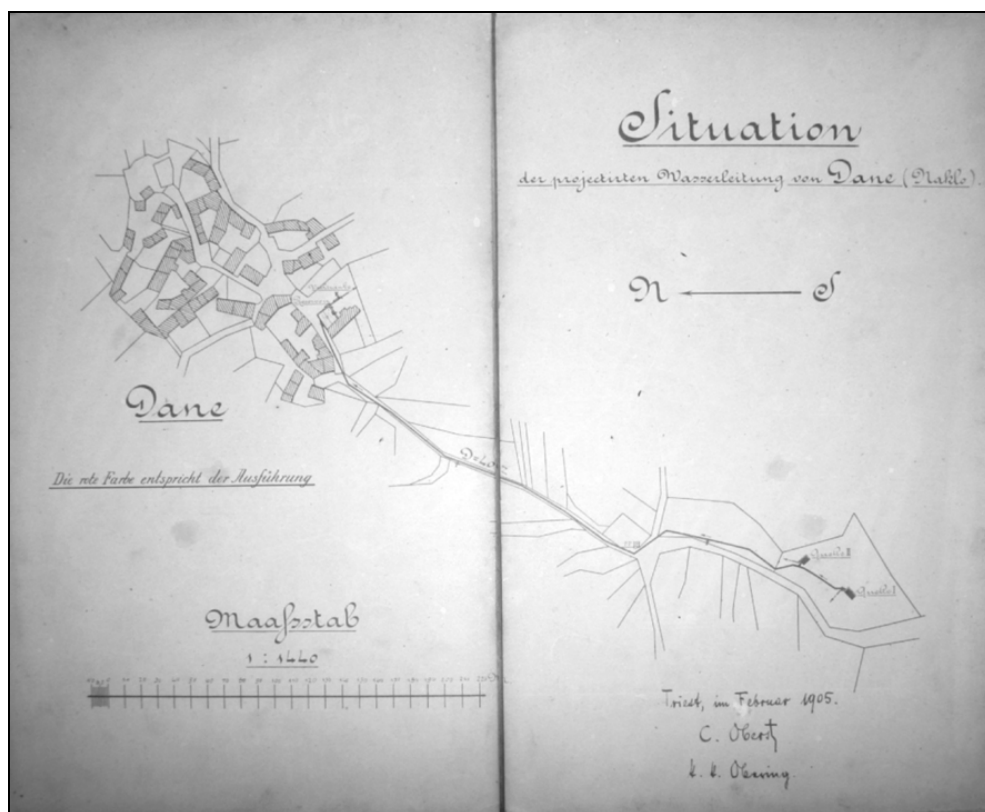
Želja zgraditi tak vodnjak, ki bi zadostno oskrbel z vodo vse vaščane, se je porodila tudi v Danah. S podatkom, kdaj je županstvo v Naklem prvič zaprosilo za podporo za gradnjo vodovoda in ob tem

⁹ SI PAK, KP 633, š. 251.

¹⁰ Okrožnica št. 9872, 15. 11. 1894 (SI PAK, KP 633, š. 251).

¹¹ Dopis št. 10305 z dne 26. 7. 1904 (SI PAK, KP 633, š. 472).

¹² Dopis št. 11723 z dne 23. 9. 1905 (SI PAK, KP 633, š. 472).

Situacijska skica vodovoda v Danah. Izdelal jo je Karl Oberst v februarju 1905 v Trstu (SI PAK, KP 633, š. 472).

predložilo nekakšen načrt, ne razpolagamo. Že leta 1902¹³ pa je okrajno glavarstvo v Sežani županstvu v Naklem naznanilo, da načrt za napravo vodnjaka in napajališča v Danah, ki ga je občina priložila k vlogi na namestništvo, ni primeren za izvršitev. Načrt je pregledal inženir Karel Oberst in ugotovil, da bi bila modifikacija obstoječega načrta nesmiselna in predlagal izdelavo novega načrta in preudarka v ta namen. Namestništvo je potem županstvu v Naklem 22. aprila 1905 poslalo novi načrt vodovoda, ki ga je predelal višji inženir Karl Oberst z opazkami:

»Načrt županstva za napravo rezervoarja in napajališča v Danah je bil izdelan na jako primitiven način. Po tem načrtu ostane studenec, čigar voda se ima uporabljati, odprt. 1½ colnate cevi iz kovanega železa (tako zване plinove cevi) so postavljene vplitko, dočim bi se voda, stekajoča se v vodnjak, morala zajemati z vedrom na vrvi. Načrt, ki ga je predelal višji inženir Oberst, je obdržal kolikor je bilo možno od že izvršenih del, a poskrbel, da je bila naprava popolna in odgovarjajoča zdravstvenim zahtevam ter so v narisih stari, a uporabljivi deli naprave označeni s črno barvo.

Novi načrt je zajemal oba razpoložljiva studenca in ju vezal. Predvideno je bilo, da bodo cevi napeljane po isti trasi kakor cevi iz kovanega železa. Cevi bodo iz litega železa (Muffenrohren), premera D-4 m/m ter položene v zemljo v normalno globino 1,50 m. V vasi naj se napravi pokrit rezervoar, iz katerega se bo jemalo vodo s sesalko. Razen tega se postavi na napajališču, ki se zgradi poleg rezervoarja, še iztok z lito-železnim rinkom.«¹⁴

Za potrebe izdelave novega načrta je bilo predvideno, da se preišče obstoječi rezervoar, vendar je bil ta poln vode in se ga zaradi suše ni smelo izprazniti. Tako tudi ni bilo možno od znotraj preiskati »skrajno ploščatega oboka rezervoarja«. Zato je bila izdelana varianta, po kateri naj bi se pokrilo rezervoar z betonom in železom, v kolikor bi se ob izvršitvi predlaganih del izkazala potreba podreti obok rezervoarja. Stroški ob ohranjanju obstoječega rezervoarja bi znašali 8650 kron, če bi se izvršila omenjena varianta, pa 9850 kron.

Ob tem je bilo županstvo z vabilom obveščeno, da vprašanje obravnava na eni prihodnjih sej občinskega starešinstva, da prav tako na podlagi predlaganega načrta sklepa o napravi vodovoda oz. kako

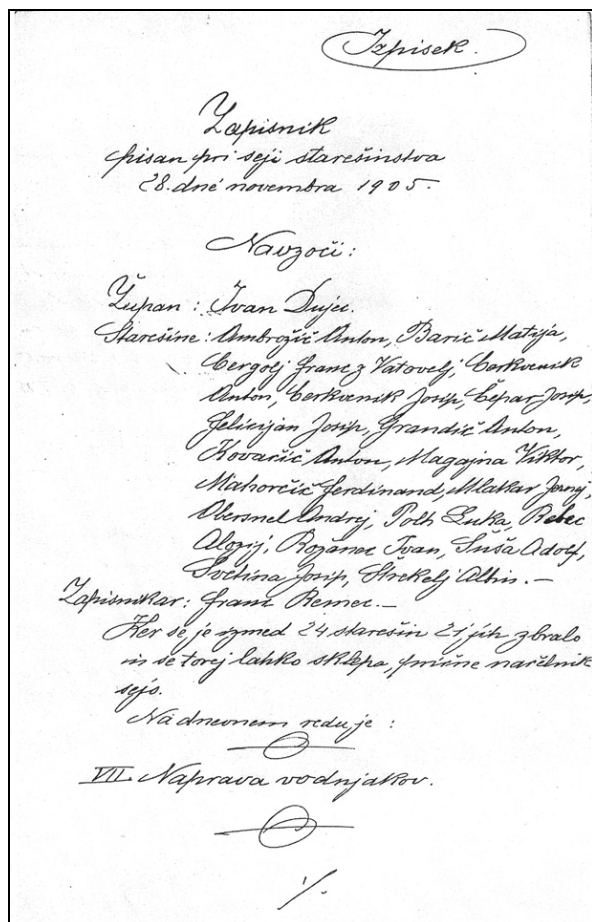
¹³ Dopis št. 3530 z dne 2. 3. 1902 (SI PAK, KP 633, š. 472).

¹⁴ Dopis št. 6813/II z dne 22. 4. 1905 (SI PAK, KP 633, š. 472).

naj se pokrijejo vsi stroški naprave, ki ostanejo nepokriti po prejemu podpore s strani države in deželnega zbora. Sklep s priloženimi poročili iz sejnega zapisnika in načrt s predračunom vred je bilo potem potrebno dostaviti okrajnemu glavarstvu.¹⁵

Občinarji so se dne 12. maja 1905 odločili¹⁶ za nov rezervoar, tako da so predvideni stroški znašali 9850 kron. Obenem so vrnili predelan načrt.

Gospodarski svet občine je medtem izposloval deželno podporo 1800 kron. Priložil je odlok deželnega odbora¹⁷ »kakoršnega je prejelo županstvo od c. kr. poštnege urada, namreč poškodovanega«,¹⁸ obenem pa predlagal tudi zahtevani izpisek iz zapis-

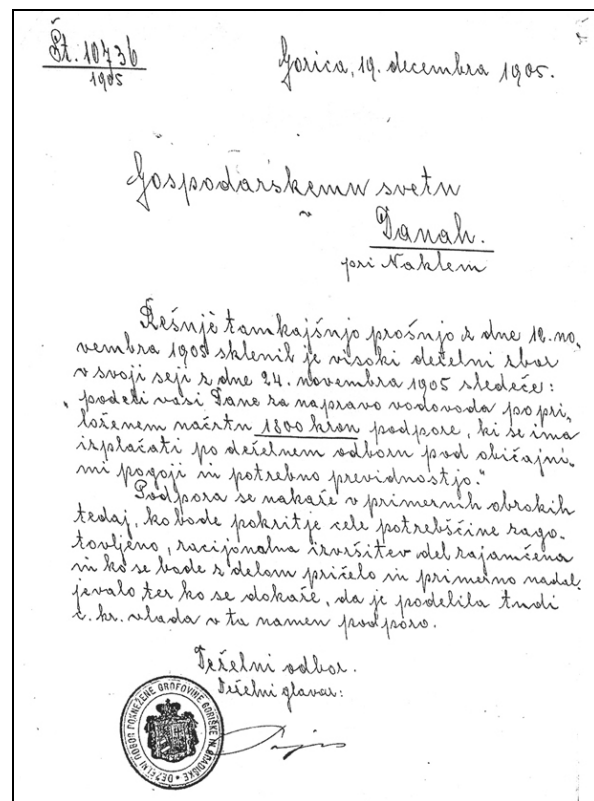

Prva stran zapisnika seje starešinstva dne 28. novembra 1905, sklicane na osnovi odloka št. 5575. Na seji je starešinstvo soglasno podprlo gradnjo vodovoda v Danah po predelanem načrtu (SI PAK, KP 633, š. 472).

nika starešinstva, po katerem »bodo troške, v kolikor bi presežali podpore, po 75. členu občinskega reda zložili občinarji sami s priklado k davkom od hiš in obrtov. Ker pa so tukajšnji občinarji ubogi, v Danah pa je prav zavoljo slabe vode iz kapnic razsajal pred tremi leti hud tifus, prosi se, naj bi naklonila izdatna državna podpora, da se vodovod, kakor hitro mogoče napravi in pride s tem epidemijam v okom, ktere se prav v Danah lahko razširjajo, ker je svet tukaj močviren«.¹⁹

Izplačilo podpore deželnega odbora v Gorici, ki se je nakazovala v »primernih« obrokih, je bilo pogojevano »z zagotovljenim pokritjem cele potrebščine, zagotovljeno racionalno izvršitvijo del ter po začetku del in ko se bodo ta primerno nadaljevala ter ko se dokaže, da je v ta namen tudi vlada podelila podporo«.

Ministrstvo za kmetijstvo je 29. septembra 1906 odobrilo tako načrt vodovoda za Dane²⁰ kot tudi 50% prispevek k skupnemu strošku 9850 kron, to je 4925 kron. Ta podpora naj bi se izplačala v dveh obrokih po 2462,50 kron. Za nakazilo prvega obroka se je lahko zaprosilo po pričetku del, drugega

Odlok deželnega odbora št. 10736 z dne 19. decembra 1905, s katerim je bila Danam odobrena deželna podpora (SI PAK, KP 633, š. 472).

¹⁵ Odlok št. 5575 z dne 12. 5. 1905 (SI PAK, KP 633, š. 472).

¹⁶ Dopis v skladu z odlokom št. 5575, ki ga je županstvo občine Naklo 12. januarja 1906 naslovilo na okrajno glavarstvo v Sežani (SI PAK, KP 633, š. 472).

¹⁷ Odlok št. 10736 z dne 19. 12. 1905 (SI PAK, KP 633, š. 472).

¹⁸ Dopis št. 537/05 z dne 12. 1. 1906 (SI PAK, KP 633, š. 472).

¹⁹ Prav tam.

²⁰ Odlok št. 21868 (SI PAK, KP 633, š. 472).

pa po predložitvi kolavdnega in obračunskega operata. Z delom je bilo potrebno pričeti pred koncem leta 1907, saj bi sicer podpora ugasnila in bi bilo potrebno za drugo vložiti novo prošnjo. Županstvo so obenem pozvali k takojšnjemu začetku del, da »se pride v okom pomanjkanju dobre pitne vode v Danah, ki se živo občuti zlasti ob vsaki najmanjši suši«.²¹

Višji inženir Karl Oberst se je 15. decembra 1906 zglašil v Danah in odredil dela za vodovod.²² Na osnovi dogovorjenega so gospodarji iz Dan že naslednji dan sklenili pogodbo z zidarskim mojstrom Antonom Veršem iz Merč, ki je prevzel zidarska dela. Po izjavi inženirja je bilo potrebno najprej kupiti cement in pesek. Ker občinarji niso imeli denarja, so prosili glavarstvo za nakazilo prve polovice podpore.

O poteku del je moralo županstvo sproti poročati na glavarstvo v Sežano kot tudi deželnemu odboru v Gorico. Župan Dujc je tako 25. marca 1907 poročal, da se je že napravilo kakih 100 voz kamenja, takoj po praznikih²³ pa so imeli priti zidarji in začeti zidati. Do tedaj pa se drugega ni moglo delati, ker je bila in je še vedno zemlja zmrznjena. Spet je pozval k izplačilu prve polovice podpore, saj je bil cement že naročen in ga je bilo treba ob prevzemu takoj plačati.

Županstvo v Naklem je 1. junija 1907 dobilo težko pričakovano obvestilo, da mu lahko denarni urad v Trstu izplača prvi obrok subvencije v znesku 2462,50 kron.²⁴ V prvi polovici naslednjega leta je župan Dujc okrajnemu glavarstvu v Sežani sporočil, »da je vodovod v Danah dodelan ter prosi, da bi se ukrenilo, kar je treba, da se dela pregleda in zahvali in potem druga polovica izplača, kajti občinarji so se za 1900 kron zadolžili in morajo plačevati obresti, kar pa jim zaradi prejšnje slabe letine ni lahko.«²⁵ Že 10. maja 1908 je sledil nov dopis o končanju del s pripisom, da je rezervoar poln, naslednji spet 27. avgusta 1908. Končno je glavarstvo 19. oktobra 1908 javilo županstvu,²⁶ da se bo vršila kolavdacija vodovoda dopoldne 13. novembra 1908. Pri kolavdaciji, nekakšnem tehničnem prevzemu, kjer se je pregledalo opravljeno delo in ugotavljalo morebitne pomanjkljivosti, je bila obvezna prisotnost župana

ali njegovega namestnika, ki morata povabiti tudi izvajalce del. Na dan kolavdacije so morali predložiti načrt vodovoda kot tudi natančen dejanski spisek stroškov, ki jih je bilo potrebno izkazati z računi, pobotnicami ali podobnim.

Ohranjene pobotnice, s katerimi so prevzemniki del potrjevali prejem plačila za opravljeno delo, nam pričajo o potrebnih delih za dograditev vodovoda, potrebnih materialih in njihovih cenah ter ljudeh, ki so sodelovali pri gradnji vodovoda. Tako je zidarski mojster Imenzio Lenisa²⁷ za pregledovanje novega vodovoda v Danah ter za eno pot v Lokve in eno Matavun v isti zadevi prejel od gospodarskega sveta v Danah 10 kron.²⁸ Jožef Cerkvenik iz Dan 2 je potrdil prejem 400 kron od županstva v Naklem za kopanje jarka za vodovod.²⁹ Posestnik Luka Skok je od županstva v Naklem po pogodbi z gospodarskim svetom v Danah prejel 40 kron kot odškodnino za gradnjo vodovoda na svojem svetu.³⁰ Ravno tako je za gradnjo na svojem svetu v Danah prejel 55 kron kot odškodnino posestnik Jožef Svetina.³¹

Anton Valečič iz Dan 3 je dobil od županstva 60 kron za kopanje studenca.³² Franjo Čehovin je prejel 11 voz peska za vodovod po 10 kron za voz in tako od načelnika v Danah prejel 110 kron, kasneje pa še 30 kron za 3 voze.³³ Zidarski mojster Albin Strekelj je prejel 800 kron od načelnika gospodarskega sveta davčne občine Dane za zidanje vodovoda.³⁴ Istemu je G. Rupnik, mehanik in pooblaščen monter za vodne in plinske pipe z Opčin, Via Geppa 6, 18. decembra 1907 izstavil račun za 1404,56 krone za izvedena dela in porabljen material v vasi Dane.³⁵ Podjetnik Franc Gombač je prejel 200 kron za kopanje kamenja za vodovod.³⁶ Kamnoseška dela pri zidavi vodovoda je opravil Anton Čok iz Lokve, ki je iz rok župana Ivana Dujca iz Zavrha 1 prejel 96 kron in kasneje 25 kron, za kovaška dela pa Alojs Škibin, tudi on iz Lokve, najprej 6,40 kron, kasneje pa še 2 kroni.³⁷ Miha Grandič je za 5 košev peska po 2,20 krone iz rok župana Ivana Dujca iz Zavrha 1 prejel 36 kron, kasneje pa za 7 gred, vsaka po 2 kroni, 146 col desk po 12 kron, 58 col desk ter 1 voz peska pa še 40,48 kron. 10 kron je dobil še za voznino cementa, 14,49 kron pa kot povračilo za omrežje pri občin-

²¹ Dopis št. 13446 z dne 21. 10. 1906 (SI PAK, KP 633, š. 472).

²² Dopis županstva glavarstvu št. 1088 z dne 19. decembra 1906 (SI PAK, KP 633, š. 472).

²³ Mišljeni so velikonočni prazniki. Veliko noč so v letu 1906 praznovali 15. aprila.

²⁴ Županstvo je dobilo nakazilo po ukazu namestništva v Trstu s št. II-460/2-07 z dne 24. maja 1907. Denarni urad v Sežani je izplačilo izvršil na podlagi nekolkovane, od župana in enega podžupana podpisane in od glavarstva pregledane pobotnice, ki jo je Ministrstvo za poljedelstvo dovolilo z ukazom za napravo vodovoda v Danah št. 21868 dne 29. septembra 1906.

²⁵ Dopis z dne 18. 4. 1908 (SI PAK, KP 633, š. 472).

²⁶ Dopis št. II – 460/4–07 (SI PAK, KP 633, š. 472).

²⁷ Ime je slabo čitljivo, tako da je v črkovanju možna napaka.

²⁸ Pobotnica 1, 25. marec 1907 (SI PAK, KP 633, š. 472).

²⁹ Pobotnica 3, 20. junij 1907 (SI PAK, KP 633, š. 472).

³⁰ Pobotnica 10, 15. avgust 1907 (SI PAK, KP 633, š. 472).

³¹ Pobotnica 9, 15. avgust 1907 (SI PAK, KP 633, š. 472).

³² Pobotnica 4, 20. junij 1907 (SI PAK, KP 633, š. 472).

³³ Pobotnica 5, 23. junij 1907 in pobotnica 6, 26. junij 1907 (SI PAK, KP 633, š. 472).

³⁴ Pobotnica 12, 25. avgust 1907 (SI PAK, KP 633, š. 472).

³⁵ Račun 28, 18. december 1907 (SI PAK, KP 633, š. 472).

³⁶ Pobotnica 13, 27. avgust 1907 (SI PAK, KP 633, š. 472).

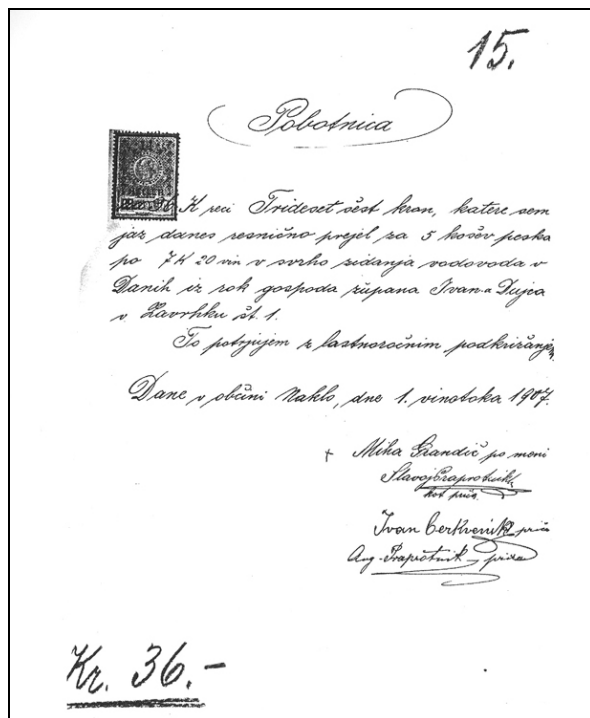
³⁷ Pobotnica 14, 1. oktober 1907, pobotnica 25, 26. december 1907, pobotnica 16, 8. oktober 1907 in pobotnica 21, 21. december 1907 (SI PAK, KP 633, š. 472).

skem vodnjaku.³⁸ Jožef Svetina, načelnik gospodarskega sveta v Danah, je potrdil prejem 48 kron iz rok župana Ivana Dujca za štiri sode portland cementa, ki jih je moral plačati podjetju Enrico Davanzo.³⁹ Anton Grandič je za vožnjo enega voza cementa iz Trsta iz rok Josipa Svetine, Dane 6, prejel 20 kron.⁴⁰ Jože Bradač, posestnik in gostilničar iz Kačič 11, je prejel od Jožefa Svetine 7,21 kron za 51 unč in pol, torej je bila unča po 14 vinarjev.⁴¹ 24 kron je znašal račun za portland cement, nabavljen pri Fratelli Zernitz & Co. 16. decembra. 1907,⁴² 10,50 kron pa račun za 1,50 q cementa po 6 kron/q ter 3 vreče po 0,50 kron, nabavljene v Drogherii Giovanni Camau pri Svetem Ivanu Trstu 29. decembra 1907.⁴³ V decembru leta 1907 je bilo pri Avgustu Praprotniku v Lokvi nabavljeno tudi ½ kg žebeljev po 0,52 krone/kg, 5,20 kg železa po 0,32 krone/kg ter ostala železnina in druge železne potreščine za 12,48 kron, skupaj 14,40 kron.⁴⁴ Za primerjavo povejmo, da

velja kilogram žebeljev danes 2,15 €, kilogram cementa pa 0,13 €. Če vzamemo za osnovo preračunavanja kg žebeljev, lahko vrednost krone ocenimo na 4,13 €.

Sledil je pregled opravljenega dela. Župan Dujc je v dopisu dne 21. novembra 1908⁴⁶ poročal glavarstvu v Sežano, da je inženir kolavdiral vodovod v Danah, da so vsa dela izvršena po načrtu, jih pohvalil ter predal vodovod v javno uporabo.

V Izkazu pitnih voda in napajališč, v katerem je župan občine Naklo z dopisom št. 1080 25. septembra 1908 poročal c. kr. okrajnemu glavarstvu v Sežano, je za Dane, ki so štele 144 prebivalcev, že podatek o vodovodu, ki ima 400 m cevi iz železa. Občinski vodnjak drži jeseni 400 hl, spomladi 300 hl, v suši 200 hl, v hudi suši pa je brez vode. Vasi so na razpolago še 3 studenci, ki pa usahnejo. V vasi so še trije obzidani vodnjaki z izvirno ali podtalno vodo, ena zasebna kapnica z dovodnimi cevmi iz

Pobotnica, s katero je Miha Grandič potrdil prejem 36 kron iz rok župana Ivana Dujca za dobavljeni pesek za zidanje vodovoda v Danah (SI PAK, KP 633, š. 472).

I. Troški				
Št.	Št. dne	Št. dne	Št. dne	Št. dne
Št.	Št. dne	Št. dne	Št. dne	Št. dne
1.	15. 10.	15. 10.	15. 10.	15. 10.
2.	14. 10.	14. 10.	14. 10.	14. 10.
3.	1. 10.	1. 10.	1. 10.	1. 10.
4.	2. 10.	2. 10.	2. 10.	2. 10.
5.	3. 10.	3. 10.	3. 10.	3. 10.
6.	4. 10.	4. 10.	4. 10.	4. 10.
7.	5. 10.	5. 10.	5. 10.	5. 10.
8.	6. 10.	6. 10.	6. 10.	6. 10.
9.	7. 10.	7. 10.	7. 10.	7. 10.
10.	8. 10.	8. 10.	8. 10.	8. 10.
11.	9. 10.	9. 10.	9. 10.	9. 10.
12.	10. 10.	10. 10.	10. 10.	10. 10.
13.	11. 10.	11. 10.	11. 10.	11. 10.
14.	12. 10.	12. 10.	12. 10.	12. 10.
15.	13. 10.	13. 10.	13. 10.	13. 10.
16.	14. 10.	14. 10.	14. 10.	14. 10.
17.	15. 10.	15. 10.	15. 10.	15. 10.
18.	16. 10.	16. 10.	16. 10.	16. 10.
19.	17. 10.	17. 10.	17. 10.	17. 10.
20.	18. 10.	18. 10.	18. 10.	18. 10.
21.	19. 10.	19. 10.	19. 10.	19. 10.
22.	20. 10.	20. 10.	20. 10.	20. 10.
23.	21. 10.	21. 10.	21. 10.	21. 10.
24.	22. 10.	22. 10.	22. 10.	22. 10.
25.	23. 10.	23. 10.	23. 10.	23. 10.
26.	24. 10.	24. 10.	24. 10.	24. 10.
27.	25. 10.	25. 10.	25. 10.	25. 10.
28.	26. 10.	26. 10.	26. 10.	26. 10.
29.	27. 10.	27. 10.	27. 10.	27. 10.
30.	28. 10.	28. 10.	28. 10.	28. 10.
31.	29. 10.	29. 10.	29. 10.	29. 10.
32.	30. 10.	30. 10.	30. 10.	30. 10.
33.	31. 10.	31. 10.	31. 10.	31. 10.
34.	1. 11.	1. 11.	1. 11.	1. 11.
35.	2. 11.	2. 11.	2. 11.	2. 11.
36.	3. 11.	3. 11.	3. 11.	3. 11.
37.	4. 11.	4. 11.	4. 11.	4. 11.
38.	5. 11.	5. 11.	5. 11.	5. 11.
39.	6. 11.	6. 11.	6. 11.	6. 11.
40.	7. 11.	7. 11.	7. 11.	7. 11.
41.	8. 11.	8. 11.	8. 11.	8. 11.
42.	9. 11.	9. 11.	9. 11.	9. 11.
43.	10. 11.	10. 11.	10. 11.	10. 11.
44.	11. 11.	11. 11.	11. 11.	11. 11.
45.	12. 11.	12. 11.	12. 11.	12. 11.
46.	13. 11.	13. 11.	13. 11.	13. 11.
47.	14. 11.	14. 11.	14. 11.	14. 11.
48.	15. 11.	15. 11.	15. 11.	15. 11.
49.	16. 11.	16. 11.	16. 11.	16. 11.
50.	17. 11.	17. 11.	17. 11.	17. 11.
51.	18. 11.	18. 11.	18. 11.	18. 11.
52.	19. 11.	19. 11.	19. 11.	19. 11.
53.	20. 11.	20. 11.	20. 11.	20. 11.
54.	21. 11.	21. 11.	21. 11.	21. 11.
55.	22. 11.	22. 11.	22. 11.	22. 11.
56.	23. 11.	23. 11.	23. 11.	23. 11.
57.	24. 11.	24. 11.	24. 11.	24. 11.
58.	25. 11.	25. 11.	25. 11.	25. 11.
59.	26. 11.	26. 11.	26. 11.	26. 11.
60.	27. 11.	27. 11.	27. 11.	27. 11.
61.	28. 11.	28. 11.	28. 11.	28. 11.
62.	29. 11.	29. 11.	29. 11.	29. 11.
63.	30. 11.	30. 11.	30. 11.	30. 11.
64.	1. 12.	1. 12.	1. 12.	1. 12.
65.	2. 12.	2. 12.	2. 12.	2. 12.
66.	3. 12.	3. 12.	3. 12.	3. 12.
67.	4. 12.	4. 12.	4. 12.	4. 12.
68.	5. 12.	5. 12.	5. 12.	5. 12.
69.	6. 12.	6. 12.	6. 12.	6. 12.
70.	7. 12.	7. 12.	7. 12.	7. 12.
71.	8. 12.	8. 12.	8. 12.	8. 12.
72.	9. 12.	9. 12.	9. 12.	9. 12.
73.	10. 12.	10. 12.	10. 12.	10. 12.
74.	11. 12.	11. 12.	11. 12.	11. 12.
75.	12. 12.	12. 12.	12. 12.	12. 12.
76.	13. 12.	13. 12.	13. 12.	13. 12.
77.	14. 12.	14. 12.	14. 12.	14. 12.
78.	15. 12.	15. 12.	15. 12.	15. 12.
79.	16. 12.	16. 12.	16. 12.	16. 12.
80.	17. 12.	17. 12.	17. 12.	17. 12.
81.	18. 12.	18. 12.	18. 12.	18. 12.
82.	19. 12.	19. 12.	19. 12.	19. 12.
83.	20. 12.	20. 12.	20. 12.	20. 12.
84.	21. 12.	21. 12.	21. 12.	21. 12.
85.	22. 12.	22. 12.	22. 12.	22. 12.
86.	23. 12.	23. 12.	23. 12.	23. 12.
87.	24. 12.	24. 12.	24. 12.	24. 12.
88.	25. 12.	25. 12.	25. 12.	25. 12.
89.	26. 12.	26. 12.	26. 12.	26. 12.
90.	27. 12.	27. 12.	27. 12.	27. 12.
91.	28. 12.	28. 12.	28. 12.	28. 12.
92.	29. 12.	29. 12.	29. 12.	29. 12.
93.	30. 12.	30. 12.	30. 12.	30. 12.
94.	31. 12.	31. 12.	31. 12.	31. 12.
95.	1. 1. 1908.	1. 1. 1908.	1. 1. 1908.	1. 1. 1908.
96.	2. 1. 1908.	2. 1. 1908.	2. 1. 1908.	2. 1. 1908.
97.	3. 1. 1908.	3. 1. 1908.	3. 1. 1908.	3. 1. 1908.
98.	4. 1. 1908.	4. 1. 1908.	4. 1. 1908.	4. 1. 1908.
99.	5. 1. 1908.	5. 1. 1908.	5. 1. 1908.	5. 1. 1908.
100.	6. 1. 1908.	6. 1. 1908.	6. 1. 1908.	6. 1. 1908.

»Denarnični dnevnik« obsega tri strani. Dobodki so zabeleženi na prvi, »troški« pa na drugih dveh straneh (SI PAK, KP 633, š. 472).

³⁸ Pobotnica 15, 1. oktober in pobotnica 17, 7. november 1907, pobotnica 29, 18. november 1907, pobotnica 30, 8. junij 1908 (SI PAK, KP 633, š. 472).

³⁹ Pobotnica b. št., 13. november 1907 (SI PAK, KP 633, š. 472).

⁴⁰ Pobotnica 26, 27. 12. 1907. (SI PAK, KP 633, š. 472)

⁴¹ Pobotnica 27, 27. 12. 1907 Unča znaša skoraj 30 g. V pobotnici ni navedeno, za katero blago gre.

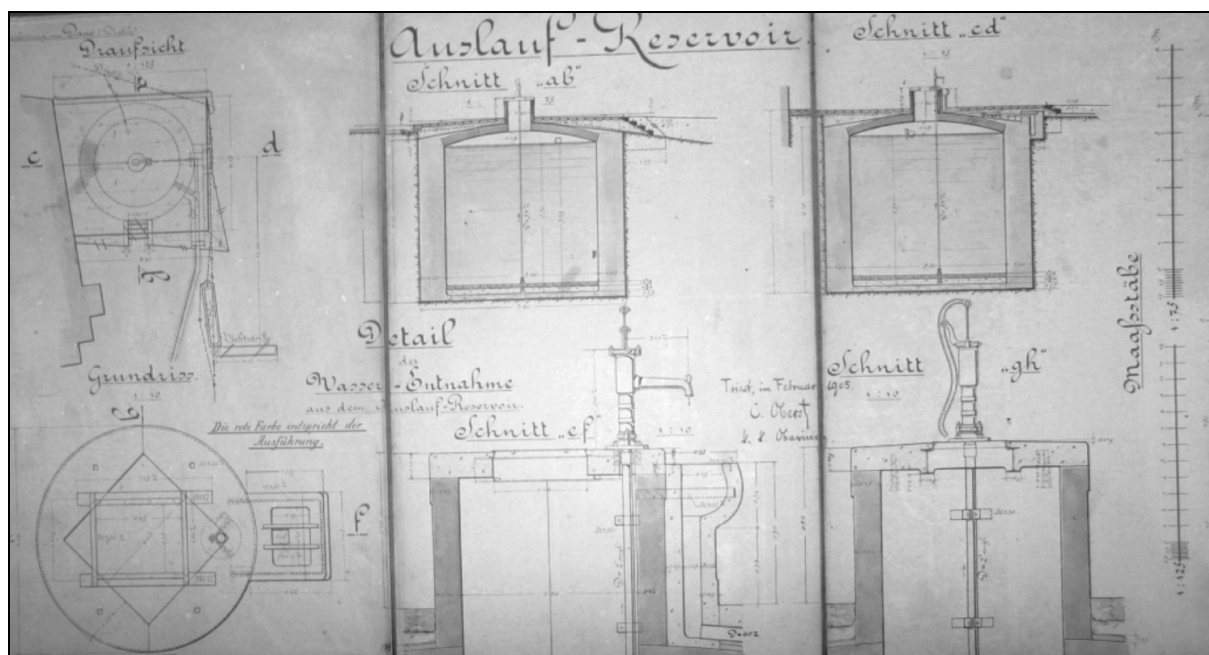
⁴² Račun 22, 16. 12. 1907 (SI PAK, KP 633, š. 472).

⁴³ Račun 23, 29. 12. 1907 (SI PAK, KP 633, š. 472).

⁴⁴ Račun 24, 26. 12. 1907 (SI PAK, KP 633, š. 472).

⁴⁵ Navedene cene veljajo v trgovini Kurivo Gorica, Trgovina d.d., Nova Gorica, september 2009.

⁴⁶ Dopis št. 1250 (SI PAK, KP 633, š. 472).

»Predelan načrt« za vodnjak v vasi. Z rdečo so označene spremembe, ki jih je bilo potrebno izvesti ob napeljavi vodovoda. Z rdečo je zarisan tudi predviden betonski obok cisterne, ki pa ni bil izveden (SI PAK, KP 633, š. 472).

železa ter dve navadni /necementirani/ mlaki z usahljivo vodo. V opombah je bilo zavedeno, da se izvirkri nahajajo pol ure od vasi, voda je dobra, voda za živino pa slaba. Za celotno občino Naklo pa je veljalo, da so studenci, tako tudi občinski vodnjaki in vodovodi, vsakomur dostopni, privatni vodnjaki in kapnice pa ne. V krajih, kjer ni izvirkov, ni v hudi suši prav nič vode ali pa le neznatna množina.⁴⁷ V prigribu je bil priložen »denarnični dnevnik« o vseh dohodkih in stroških, nastalih pri gradnji vodovoda, priloge – pobotnice pa je inženir vzel s seboj in predložil na višje mesto. Na koncu je bilo zaproseno za nakazilo druge polovice državne podpore, t.j. 2462,50 kron, »da Danci povrnejo posojila, najeta v svrhu zgradbe vodovoda.«

Izplačilo drugega obroka subvencije je bilo končno odobreno 24. marca 1909,⁴⁸ vendar plačilo še v letu 1911 ni bilo izvršeno. Županstvo je 14. julija 1911 dostavilo glavarstvu v Sežano poročilo o stroških za napravo vodovoda v Danah.⁴⁹ Iz njega je razvidno, da je celoten strošek zgradbe vodovoda znašal 8558,45 kron, ker se nekatera dela iz predračuna niso izvedla. Zato je bila tudi podpora ministrstva za poljedelstvo znižana s 4925 kron na 4279,23 kron. Ob prispevku 1800 kron iz naslova dežele je skupna podpora znašala 6079,23 kron. Po likvidacijskem zapisniku je zgradba vodovoda zna-

šala 8558,45 kron. Po odbitju tistih del, ki so jih bili dolžni izvršiti Danci brez plačila in so bila ocenjena na vrednost 1824,80 kron, je bilo vseh stroškov 6733,65 kron. Ker pa nekateri siromašnejši prebivalci Dan, ki so se preživljali največ z dninami, niso hoteli delati brezplačno, jim je moral gospodarski svet plačati 96½ dnin po 2,80 krone, kar je zneslo 269,98 kron. Celoten strošek je tako znašal 7003,63 kron, od tega 924,40 kron nepokritih. Da je gospodarski svet zadostil svojim obveznostim, si je pri g. A. Praprotniku iz Lokve izposodil 1810 kron ter mu je dal na račun tega dolga zadnji obrok deželne podpore v znesku 900 kron, tako da mu je ostal dolžan iz naslova posojila še 910 kron. Do 31. maja 1911 se je nabralo 371,28 kron obresti, dva koleka po 10 vinarjev sta znašala 0,20 kron in končno je bilo plačano 14,40 kron za žeblje in železo, skupaj torej 1295,88 kron. Ta dolg je Dancem predstavljal težko breme, predvsem ker so bile zadnje letine slabe, razsajala je tudi goveja kuga in povzročila ogromno škodo.

Še pred tem je 1. februarja 1909 na naslov okrajnega glavarstva v Sežani že romal nov dopis iz Dan. Izkazalo se je namreč, da je sesalka, ročna črpalka ob glavnem vodnem zbiralniku, ob nizkih temperaturah vedno zamrznjena. Tudi če se je čez dan odtajala, je lahko ob padcu temperature v par minutah ponovno zamrznila. Zato je gospodarski svet v imenu vseh občanarjev Dan prosil, da jim glavarstvo kot tudi sanitarna oblast dovolita, da smejo kalati vodo s kalavnikom pri zgornji odprtini, dokler se temperature ne zvišajo, da bo sesalka

⁴⁷ SI PAK, KP 633, š. 473.

⁴⁸ Poročilo s št. 895; SI PAK, KP 633, š. 472, dopis namestništva v Trstu št. II – 460/9–07 (SI PAK, KP 633, š. 472).

⁴⁹ Poročilo s št. 895 (SI PAK, KP 633, š. 472).

lahko funkcionirala. Glavar jim je prošnjo uslišal⁵⁰ pod pogojem, da se ljudje pri zajemanju poslužujejo le ene posode, ki naj bo z verigo ali vrvjo pritrjena na sesalki.

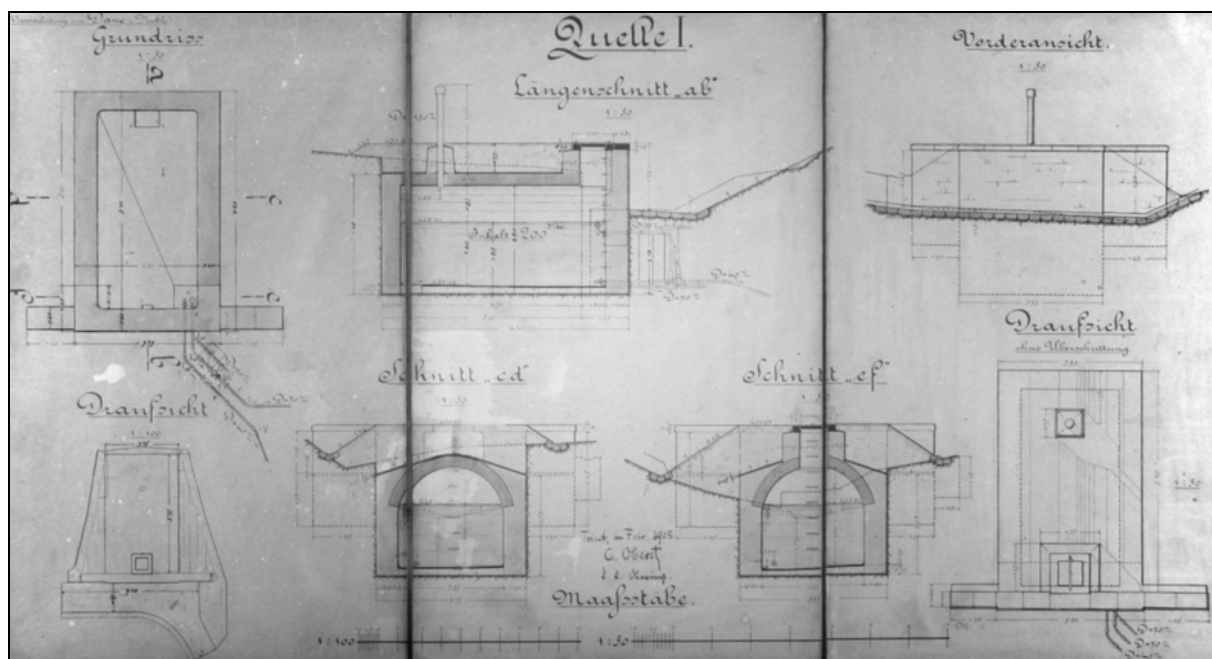
Sesalko so morali s šapa kaj kmalu tudi odstraniti. Kasneje je bil v pomoč pri dvigovanju vode iz štirne na oklep vodnjaka nameščen kovinski nastavek s škripcem, ki je bil ob prenovi leta 2006 odstranjen. Ob koritu je bila nameščena pipa, ki se je napajala direktno iz vodovodne napeljave. Korito je bilo razbito sredi 50. let 20. stoletja, na njegovem mestu so potem uredili prostor za ples, *brjar*. Korita danes ni več, vodo iz štirne pa nekatera bližnja gospodinjstva še uporabljajo za lastne potrebe.

Ob napeljavi vodovoda je bila predvidena izvedba betonskega oboka podzemnega zbiralnika vodnjaka. Očitno so si premislili ali pa se je med gradnjo izkazalo, da čeprav ploščat, stari kamnit obok ustreza statičnim izračunom, zato so ga ohranili in kot tak stoji še danes.⁵¹ Odstranjene pa so bile stopalke v notranjosti zbiralnika ter varovalna rešetka. V pravilnejši kvadrat je bila izravnana vrhnja ploščad in odstranjene so bile stopnice. Namestili so novo betonsko korito in ga ob vodnjak postavili pod drugim kotom kot prejšnjega kamnitega.

Zgradba občinskega vodnjaka in zbiralnikov

Vodnjak ni datiran. Sestavlja ga krožen kamnit, rahlo trebušast nadzemni oklep, *šap*, s 116 centimetrskim zunanjim polmerom in s profiliranim robom. Z vrha ga zapira mrežasto izdelan železen pokrov. Tudi podzemnemu delu domačini rečejo *štirna*. Njena globina znaša po načrtih 5,5 m, polmer pa 2,80 m. Notranja plast je zidana iz lepo obdelanih kamnitih blokov debeline kak meter, ki ji sledi kakega pol metra debela plast ilovice, tej pa še plast drobnega kamenja, pomešanega z ilovico v homogeno maso, ki se stika z okoliškim terenom. Z notranje strani je vodnjak do oboka ometan.⁵² Dno je betonsko, zlagoma spuščajoče se proti sredini, kamor se stekajo usedline.

Po ureditvi vodovoda se je vodnjak napajal z vodo iz zbiralnikov, ki jim po domače rečejo *pri Študentah*. Nahajajo se pod Starimi Danami, nekoliko umaknjeni od vasi. V prvem zbiralniku, *Ta guranjem študencu*, ki je obsegal 200 hl, se je nabirala voda, ki je pritekala s hriba ter nato ob nizkem vodostaju dotekala iz prvega zbiralnika v drugi, 170 hl obsegajoči nižje ležeči zbiralnik, *Ta dulanji študenc*.

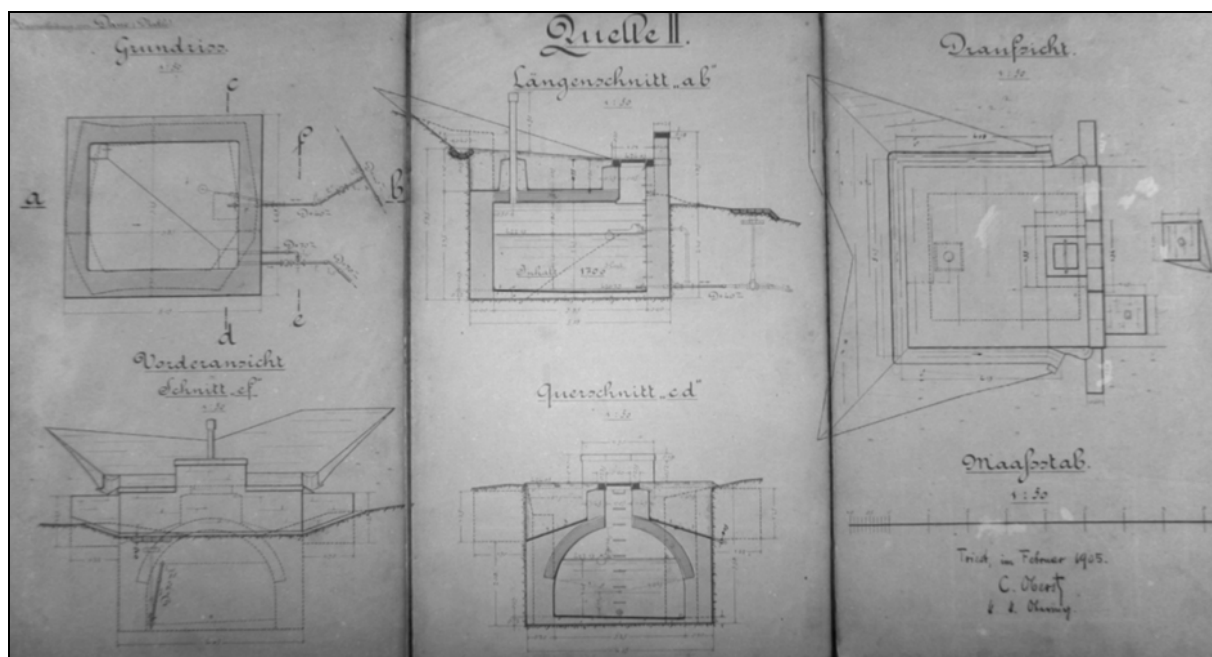

Načrt za izvedbo zbiralnika I, Ta guranjega študenca (SI PAK, KP 633, š. 472).

⁵⁰ Odlok s št. 2169 dne 2. 2. 1909 (SI PAK, KP 633, š. 472).

⁵¹ Odlok št. 5575 z dne 12. 5. 1905 (SI PAK, KP 633, š. 472).

⁵² Sestavo plašča okrog zbiralnika je prepoznal Anton Grandič, ko je kopal jarek za cev, po kateri je napeljal deževno vodo s streh svoje domačije v občinski vodnjak.

Načrt za izvedbo zbiralnika II, Ta dulanjega študenca (SI PAK, KP 633, š. 472).

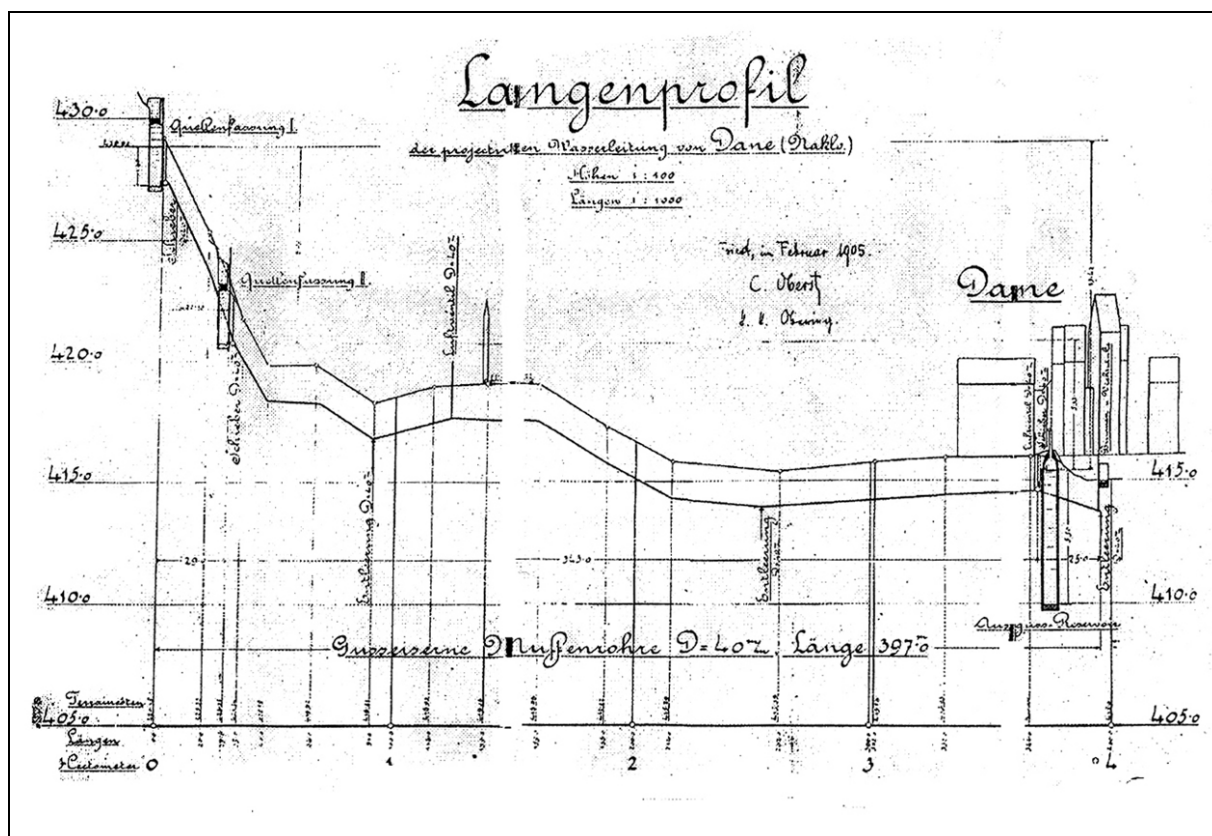

Ta dulanji študenc (foto: E. Belingar, 2007).

Zbiralnika, *depozita*, sta zgrajena nad izviroma, voda je vanju dotekala skozi odprtino v dnu. Zgornji zbiralnik se je polnil tudi z vodo, ki se je stekala z bližnjega pobočja v kanal. Ta se je zaključil z betonskim čistilnikom, napolnjenim s kamenjem, iz katerega je potem voda skozi dve odprtini, prekriti z mrežo, tekla v zbiralnik. Iz načrtov za izgradnjo zbiralnikov ni razvidno, da bi bil predviden ta dodaten dotok vode, zato domnevamo, da so se ga domislili ob sami izgradnji. Vendar se ni izkazal za posrečenega, saj se je tako na dnu nabiralo precej umažanije, blata in listja.

Jarek s čistilnikom, danes že precej zaraščen, ki je zgornjemu zbiralniku dovajal površinsko vodo z bližnjega pobočja (foto: E. Belingar, 2007).

Vzdolžni profil vodovoda (SI PAK 833, š. 472).

Voda je tekla po litoželeznih ceveh, dolgih 397 metrov in premera 40 mm. Višinska razlika med zgornjim zajetjem in dnom zbiralnika v vasi je znašala 20 m. V napeljavi sta bila na najnižjih točkah po načrtih nameščena dva blatnika, prvi na Bacinovem svetu,⁵³ drugi na Verbcavem,⁵⁴ kjer se je čistilo usedline, na najvišji pa odzračevalnik. V ceveh se namreč nabira zrak in izpodriva vodo, tako da ta nima več laminarnega pretoka, zato je potrebno odzračevanje, saj sicer lahko pride do zastoja. Na mestu, kjer je danes postavljena kapelica pred vasjo, se je nahajal centralni zasun, ventil, s katerim je bilo moč zapreti dotok vode proti vasi.

Preskrba z vodo po zgraditvi občinskega vodnjaka

Voda iz občinskega vodnjaka je po zgraditvi služila za potrebe vse vasi, saj v tistem času gospodinjstva še niso razpolagala z lastnimi vodnjaki. Postopoma pa so začeli gospodarji graditi vodnjake tudi na lastnih domačijah. Tako veljajo za najstarejše vodnjake v vasi tisti, zgrajeni med obema vojnama. Ti so Krnelav, Nedoh, Dane 19, Maticev, Grandič, Dane 13, Tenčajevo, Svetina, Dane 12, Beč-

konov, Gombač, prej Cerkvenik, Dane 2, Krančev, Svetina, Dane 7, Lavrencav, Svetina, Dane 15 in Stršinov, Svetina, Dane 8, slednji iz okrog leta 1930. Po drugi svetovni vojni pa so si vodnjake v okviru domačije uredili še Očarini, Valečič, Dane 4, Stutavi, Ivančič, Dane 3, Kovačevi, Ivančič, Dane 1, Žpanovi, Svetina, Dane 5, Bcinovi, Skok, Dane 11 in Jabčevivi, Skok, Dane 10.

Kot najstarejši vodnjak v vasi velja Maršav na domačiji Dane 9. Marija Kljun iz Mislič, babica sedanjega gospodarja Borisa Svetine, se je prvič poročila leta 1904. Takrat naj bi na domačiji začeli kopati jamo za vodnjak. Izbrali so prostor na dvorišču tik ob stari hiši. Podzemni del valjaste oblike, zidan iz lepo obdelanih kamnov ter ometan, prekriva kupolast obok. Zanimiv je predvsem nadzemni del, oklep valjaste oblike. Nekoliko širši podstavek je iz dveh kosov, oklep pa iz enega samega. Kamen, peščenjak ali *sivi kamen*, so pripeljali iz Mislič. Izklesal ga je Anton Svetina,⁵⁵ stric prvega moža Marije Kljun, samouk in mojster za vse, ki je živel na isti domačiji. Vodo so iz vodnjaka zajemali ročno.

⁵³ Skok, Bacinovi, danes Dane 11.

⁵⁴ Dolgan, Verbcavi, danes Dane 6. Domačini se tega blatnika ne spominjajo.

⁵⁵ Njegov izdelek je med drugimi tudi kamniti most na poti iz Dan proti Škocjanskim jamam.

Maršava štirna na dvorišču pred staro Maršavo hišo, Dane 9 (foto: E. Belingar, 2007).

Lukceva štirna, Dane 14. Tudi Lukceva štirna je imela zidan kamnit oklep, ki pa se je z leti razmajal. Po modi takratne, cementne dobe, je stric sedanje gospodinje Marije Škrli, Alojz Felicijan, leta 1965 oklep skoraj do tal podrl in naredil betonskega, kot je to storil v tistih letih še marsikateri drugi gospodar v Danah. Nekateri so oklepe kar podrli in odprtino podzemne cisterne na nivoju tal prekrili (foto: E. Belingar, 2007).

Maršav vodnjak naj bi bil tudi edini z valjastim oklepom, vsi ostali v vasi naj bi imeli take s kvadratnim tlorisom. Pri tem so tisti starejši imeli zidan in ometan oklep, na vrhu zaključen s kamnitim okvirom, zgrajeni po drugi vojni pa kar betonskega.

Cisterne vodnjakov je bilo potrebno redno čistiti. Najpripravnější čas za to je bil v sušnem obdobju, ko je bila cisterna več ali manj prazna. Medtem ko so vodnjak na domačiji čistili le domači, so občinskega, prav tako zbiralnike, pa tudi kale in vaške poti čistili z obveznim skupinskim delom, *rabuto*. Postaven mož iz Dan, mož, ki je veljal za najbolj modrega na vasi, je zvečer pred napovedanim dnevom *rabute* sklical vaščane. Pozimi so se zbrali pri njemu doma, poleti pa kar pred njegovo hišo. *Rabute* so se morali udeležiti vsi gospodarji, če pa oni niso utegnili, jih je moral nadomeščati kdorkoli iz hiše, tudi ženske. »Če ni bilo bujših, smo morali mulci pobirati kamenje«, pove danes starejši domačin. Starešina je potem vsakemu podelil nalogo, ki jo je moral naslednji dan opraviti ter mu povedal, katero orodje mora prinesiti s sabo, hkrati pa odredil, koliko ljudi je za posamezna dela potrebnih. O tem je vodil tudi zapisnik. Drugi dan so se ob napovedani uri določeni možje zbrali v središču vasi, *na vasi*, od koder so se odpravili na delo.

Posebno pozornost so posvečali čistoči v zbiralnikih občinskega vodnjaka. Zbiralnik je imel na vrhu odprtino, skozi katero sta se dva moža spustila na dno. Blato sta polnila v vedra, druga dva sta čakala na vrhu in sta vedra praznila. Zbiralnik je imel ob dnu cev z zasunom, po kateri so spustili blato, ki je še ostalo. Tega je bilo toliko, da je bilo potrebno še »ročno« čiščenje. Blato se je pometlo, notranjost pa očistilo s krtačo in spralo z vodo. Nazadnje sta v njem čistila pred kakimi 20 leti Anžinov Tone, Dane 1, in Dolfi Tanin, Dane 3, katerih domačiji

sta koristili občinsko vodo. Na enak način se je čistilo tudi domače. Nekateri so notranjost cisterne po čiščenju namazali z razredčenim kisom, da se voda ni usmradila. Po čiščenju so počakali, da se je cisterna posušila, šele nato so vanjo spustili vodo. Danci, ki še koristijo vodnjake, si pri čiščenju pomagajo z visokotlačnimi čistilci, pri praznjenju pa s črpalkami. Kjer črpalke nimajo, pridejo še vedno v poštev vedra, metle in krtače. Ko je vodnjak prazen, izkoristijo priložnost, da pokrpajo morebitne razpoke na stenah cisterne, zaradi katerih izteka voda.

V sklopu izgradnje II. etape vodovoda iz Brestovice je bil leta 1995 izveden odcep Pared – Dane ter v Danah vodovodno razdelilno omrežje s priključki nanj.⁵⁶ Gradbena dela je vršil gradbenik Albert Godina iz Tubelj. In tako se je v Danah začela nova zgodba o vodi.

Obnova občinskega vodnjaka

Občinski vodnjak je v vasi stal skoraj 100 let. V tem času se je kamniti oklep vodnjaka, pa tudi kamniti tlak, na katerem je postavljen vodnjak, precej poškodoval in razmajal. Vaščani so si želeli njegove obnove. V letu 2006 se je občina Divača na pobudo Razvojnega centra Divača ter vaščanov iz Dan prijavila na Heliosov razpis za ohranjanje čistih slovenskih voda. Na razpisu je uspela pridobiti približno polovico sredstev potrebnih za obnovo vodnjaka, ostalo polovico pa je prispevala divaška občina. Dela so potekala ob konservatorskem nadzoru Območne enote Nova Gorica Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije.

Najprej je bila na vrsti sanacija kamnitega tlaka, večjih, dokaj pravilno obdelanih masivnih kamnitih blokov, položenih na tanko plast ilovice, ki z vrha prekriva obok podzemne cisterne vodnjaka.

Avгust 2006. Kamniti oklep čaka, da ga dvignejo na izravnavano površino tlaka, očistijo in pokrpajo. Na zgornjem robu je lepo viden odškrnjen del, kjer je bila nameščena ročna črpalka (foto: E. Belingar, 2006).

Zatem je prišel na vrsto oklep vodnjaka. Dvigniti ga je bilo potrebno na višino tlaka, saj je bil do tedaj vanj »potopljen«, ter sestaviti kose v enoten oklep. Kamnosek je z vodnim curkom s kamna očistil alge in drugo nesnago ter odstranil novejšje betonske vložke. Dopolnil je manjkajoče in večje odškrnjene dele. Izdelati je bilo potrebno še nov pokrov za vodnjak, da se preprečijo nesreče.⁵⁷ Ker je bližnji domačiji voda iz vodnjaka še vedno edini vir pitne vode, je potrebno tudi paziti, da ta ostane čista. Dne 8. septembra 2006 je bil obnovljen vodnjak predan svojemu namenu.

Voda iz občinskega vodnjaka je še danes neprecenljivi požarni vodni vir za kraško območje. Sam vodnjak pa predstavlja kakovostno sestavino vaškega prostora kot dela bogate kulturne dediščine, povezane z vodo, njenim hranjenjem in ohranjanjem na Krasu. Vodnjak z okolico bo poslej tudi primeren javni prostor za družabna srečanja vaščanov, to, kar je včasih že bil.

Vodnjak na dan priložnostne prireditve po zaključku prenovitvenih del, 8. septembra 2006. Ob oklepu sloni Dora Krnelova s Kraja, ki je predstavila svoj vsakdan v časih, ko je hodila iskat vodo v štirno (foto: Igor Maher, 2006).

⁵⁶ Kristan in Skrinjar, *Kraški vodovod*, str. 24.

⁵⁷ Belingar, Eda, Poročila 43, str. 40–41.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

PAK – Pokrajinski arhiv Koper
 KP 633 – Fond Okrajno glavarstvo Sežana.

USTNI VIRI

Grandič Anton (r. 1936), *Anžinovi*, Dane 17.
 Svetina Boris (r. 1953), *Maršavi*, Dane 9.
 Škrli Marija (r. 1949), *Lukcevi*, Dane 14.
 Valečič Dora (r. 1923), *Dora Krnelova s Kraja, Ta stara Očarinka*, Dane 4.
 Valečič Jožko (r. 1948), *Očarinovi*, Dane 4.

LITERATURA

Belingar, Eda: *Poročila 43, Varstvo spomenikov*. Ljubljana : Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, 2007.
 Belingar, Eda: *Ledarstvo v Matarskem podolju in delu Krasa, Voda in življenje v kamniti pokrajini, Kras*. Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU, 2005.
 Krajevni leksikon Slovenije, *Zahodni del Slovenije*. Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1968.
 Kristan, Stanislav in Skrinjar, Pavel: *Kraški vodovod Sežana 1948–1998*. (Sežana) : Kraški vodovod Sežana, 1998.
 Maher, Igor: *Kali v Danah, Kal v Lasatkah, kal pri Vrabcih, Podkal*. Nova Gorica : Print Dušan Luin s. p., 2007.
 Rutar, Simon: *Poknežena grofija Goriška in Graškiška, Prirodosnanski, statistični in kulturni opis, 1892, Zgodovinski opis, 1893*. Nova Gorica : Branko, 1997.

S U M M A R Y

Water distribution system in Dane

Life in Dane pri Divači, a village at the foot of the Brkini hills and at the juncture of limestone and flysch landscape, crucially depended on the availability of drinking water to the locals, which was nil until the common village well called *komunska štirna* was constructed. Common wells were constructed with the financial and technical support provided on the basis of public tenders issued by the then Austro-Hungarian government through state and provincial authorities. The construction of the water distribution system in Dane began in 1907 and the well was put to use at the end of the following year. Outside the village two water storage reservoirs were built over two springs to feed the well. Mass construction of wells in private courtyards began only World War II.

On the initiative of the Development Centre Divača, the Divača Municipality applied to Helios's public tender of 2006 for the conservation of Slovenian waters to rehabilitate the municipal water well. The restoration of the outer shell of the well and stone pavement was completed with a solemn event held on 8 September 2006. Thus, the rehabilitated well once again became an integral part of the village life and a pleasant spot inviting locals and incidental visitors alike to stop for a moment.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 274.5(497.4=112.2)"1919/1945"

Prejeto: 5. 10. 2010

Boštjan Zajšek

mag., arhivist, Pokrajinski arhiv Maribor, Glavni trg 7, SI-2000 Maribor
e-pošta: bostjan.zajsek@pokarh-mb.si

Nemški evangeličani na Slovenskem med obema svetovnima vojnama

IZVLEČEK

Prispevek predstavlja nekatere vidike delovanja nemških evangeličanskih občin na Slovenskem v času med obema svetovnima vojnama. Dne 29. junija 1919 so nemške verske občine ustanovile Seniorat nemških evangeličanskih občin v Sloveniji ter se z ostalimi evangeličanskimi skupnostmi v Kraljevini Jugoslaviji povezale v enotno Cerkev. V tridesetih letih so si slovenski Nemci od nacistov obetali narodno osvoboditev, zato so delovali petokolonsko ter iredentistično. Tako so po koncu vojne leta 1945 nemške verske gmajne doživele težko usodo.

KLJUČNE BESEDE

protestantizem, nemški evangeličani na Slovenskem, nacionalna nasprotja, obdobje med obema svetovnima vojnama

ABSTRACT

GERMAN EVANGELICALS IN THE SLOVENIAN TERRITORY BETWEEN THE TWO WORLD WARS

The paper presents some aspects of activities performed by German Evangelical municipalities in the Slovenian territory between the two world wars. On 29 June 1919 German religious municipalities established the Seniority of German Evangelical Municipalities in Slovenia and organised into a unified Church with the rest of Evangelical communities in the Kingdom of Yugoslavia. Since during the 1930s Slovenian Germans hoped that the Nazis would bring them national liberation, they joined the fifth column and the irredentist movement. Consequently, German religious commonalities faced great hardship after the end of the war in 1945.

KEY WORDS

Protestantism, German Evangelicals in the Slovenian territory, national disagreements, period between the two world wars

Na slovenskih tleh smo 29. oktobra 1918 slovesno praznovali osvoboditev oziroma razpad avstro-ogrske armade in države. Slovenija, ki do leta 1914 »ni bila vključena v velikosrbske ozemeljske načrte«, je bila zaradi vključitve v Državo SHS »potegnjena v široko južnoslovansko združevanje.«¹

Evangelikiški vrhovni cerkveni svet (Evangelischer Oberkirchenrat), najvišja evangelikiška cerkvena instanca nekdanje Habsburške monarhije (združeval je vse evangelikiške cerkvene občine augsburške (a. v.) in helvetske veroizpovedi (h. v.), po spremembi državnih meja je bil sicer v likvidaciji), je novembra 1919 na poizvedovanje slovenske vlade poročal, da je Deželna cerkev a. v. in h. v. avstrijske monarhije v razpustu: »K združenemu Kraľjestvu Srbov, Hrvatov in Slovencev spadajo od prej avstrijskega pastoralnega okoliša Lipnica (pridigarška postaja Šentilj v Slov. goricah) in Radgona v celoti evangelikiške gmajne Celje (s pridigarškimi postajami Konjice, Sevnica – Brežice in Trbovlje), Ljubljana (s pridigarškimi postajami Jesenice in Novo mesto ter pridigarškim mestom Kočevje) in Maribor (s pridigarškimi postajami Mahrenberg, Ptuj in Slov. Bistrica).«²

Da bi lahko nadaljevali s to zgodbo, se je potrebno najprej zazreti v preteklost in osvetliti nekatere podrobnosti, ki se tičejo evangelikiških gmajn na slovenskem ozemlju.

Razvoj novoprotestantskih cerkvenih občin

»Če se, dragi bralec, odpelješ po Južni železnici z Dunaja, glavnega mesta avstrijskega cesarstva, v smeri Trsta, drviš skozi svetovno znane predore in prek drzno obokanih arkad ter dosežeš vrh Semmeringa, potem stojiš na meji blagoslovljene deželice, ki je s svojimi zelenimi livadami, senožeti, gozdovi in vinskimi goricami kot smaragd zagozdena v krono dežel avstrijskega cesarstva; vstopaš v vojvodino Štajersko. Ko se nato nalahno in varno spustiš po Semmeringu navzdol, te razveseljujejo prelepe doline Mürza in Mure, v katerih ljubkost in veličastnost kar tekmujeta med sabo, in končno dospješ v glavno mesto Štajerske, znano zaradi svoje krasne lege: Gradec! /.../ Po isti železnici dosežeš osem nemških milj oddaljeno glavno mesto južne Štajerske Maribor. Ugledaš prijazno mesto z 10.000 prebivalci, obkroženo na severu z vinskimi goricami, na jugu pa z gozdom poraslimi pohorskim hribi in lepo reko Dravo.«³

Te slikovite besede niso iz kakšnega starega popotniškega vodnika, temveč jih najdemo v klicu na pomoč mariborske evangelikiške gmajne, naslov-

ljenem na verske tovariše širom Evrope in one prek luže, v katerem je opisano slabo finančno stanje omenjene verske skupnosti. To je bil še čas, ko je v mestu in bližnji okolici odzvanjalo le iz zvonikov katoliških cerkva, saj je bila rimskokatoliška vera, ki so ji ob koncu 8. in v začetku 9. stoletja k nam na široko odprli vrata vojaški pohodi Karla Velikega (768–814) proti obrski državi, takrat brez konkurence. Res je sicer v 16. stoletju nekaj desetletij k nam prodiral val reformacije (protestantizma),⁴ a je bil še konec istega in v začetku naslednjega stoletja na silo zaustavljen, njegovi pripadniki, mnogi iz premožnih rodbin, pa bodisi spreobrnjeni nazaj v katolištvo bodisi pregnani. Oborožene protireformacijske komisije so požgale na tisoče knjig,⁵ z nasiljem nad nepremičninami, lastnino in člani protestantskih gmajn pa so puščale jasen signal, kako kanijo tudi v bodoče postopati s 'krivoverci'. Pri gradu Betnava v Mariboru, sicer središču protestantizma na mariborskem območju, so denimo s pogo-rišča evangelikiške molilnice še nekaj let po odhodu protireformacijske komisije proti mestu kot grozeče opozorilo gledale vislice.⁶ Čeprav protireformacije po intenzivnosti nasilja ne gre postavljati v isti kot s srednjeveškimi križarskimi pohodi proti nekristjanom oziroma heretikom, pa pri rekatolizaciji »vendarle gre za posiljevanje vesti največjih dimenzij.«⁷

Če je na slovenskem ozemlju od protireformacije pa do 19. stoletja, torej okrog dve stoletji, obstajalo zgolj katoliško bogoslužje, se je to v naslednjih nekaj letih spričo verske, politične in obče družbene liberalizacije počasi spremenilo, v ta izključno katoliški svet so pričeli prihajati pripadniki drugih veroizpovedi, v prvi meri Evangelikiške cerkve, ki je svojo osnovno podobo, organiziranost in verske nauke izoblikovala na temelju reformacijskega gibanja iz 16. stoletja. Že za časa reform cesarja Jožefa II. (1780–1790) se je pričel krhati še zmeraj po srednjeveškem vzoru prikrojen družbeno-gospodarski ustroj avstrijskega cesarstva – tako je oktobra 1781 ta reformistični cesar izdal t. i. tolerančni patent, s katerim je razglasil versko strpnost in omogočil nekatoliškim verskim skupnostim svobodo privatnega

¹ Prunk, Kratka zgodovina Slovenije, str. 88.

² SI PAM 1849, a. š. 6, dopis Vrhovnega cerkvenega sveta (Oberkirchenrat) v likvidaciji Deželni vladi v Ljubljani 13. novembra 1919.

³ SI PAM 1846, a. š. 57, ovoj 1866, Ein Nothschrei um Hilfe an die theuren evangelischen Glaubensgenossen in ..., avgust 1866.

⁴ Pod pojmom 'protestantske cerkve' je pravzaprav zajeta vrsta Cerkev in cerkvenih skupnosti, ki imajo skupen izvor v velikem reformacijskem gibanju 16. stoletja. Tedaj so nastale tri glavne protestantske skupnosti: luteranska ali evangelikiška cerkev, kalvinska ali reformirana cerkev in anglikanska cerkev. Te Cerkve so se od 16. stoletja naprej še dalje delile, tako da imamo danes po svetu več kot tisoč raznih cerkvenih skupnosti (Perko, Verstva v Jugoslaviji, str. 132).

⁵ SI PAM 1846, a. š. 57, ovoj 1866, Ein Nothschrei um Hilfe an die theuren evangelischen Glaubensgenossen in ..., avgust 1866.

⁶ Mahnert, Die Hungerglocke. str. 49–50; Majcen, Kratka zgodovina Maribora, str. 49.

⁷ Amon, Reformation, str. 162.

Mariborska evangeličanska cerkev na razglednici, 1899 (Tovornik, Pozdrav iz Maribora, str. 48).

izvajanja njihove vere. To je bila velika sprememba v verski politiki Habsburžanov, saj je še cesarica Marija Terezija (1740–1780) protestante prisilno izseljevala na Ogrsko. Jožefov patent, ki po besedah evangeličanskega duhovnika Vilija Kerčmarja »priča o njegovi dobri volji, modrosti in globoki človečnosti,«⁸ je bil s strani evangeličanov sprejet z entuziazmom, saj je pomenil pričetek konca gonje protestantov v Notranji Avstriji. Vendar so slednji zares enako-pravni katoličanom postali šele aprila 1861, ko jim je to s posebnim patentom zagotovil cesar Franc Jožef (1848–1916).⁹ Patent je omogočil sprejetje provizorične cerkvene ustave (Kirchenverfassung), ki je urejala cerkveno organizacijo. Ta je določala naslednjo strukturno razdelitev: osnovna celica Evangeličanske cerkve v Avstriji je bila cerkvena občina (po takratnih predpisih je bilo za ustanovitev samostojne občine potrebnih vsaj 500 duš ali 100 družin),¹⁰ več občin je tvorilo seniorat, več senioratov superintendenturo (tudi ime: superintendenca) oziroma diocezo, le-te pa skupno cerkev (Gesamtkirche). Skupni upravni vrh protestantskih cerkva a. v. in h. v. je predstavljal cesarskokraljevski Vrhovni cerkveni svet (Oberkirchenrat).¹¹

Prezbiteriji na drugi strani so bili izvoljeni predstavniki verskih občin – starešine iz vrst laikov in dušnih pastirjev – in so predstavljali izvršilni organ posamezne občine. Protestanti v Avstriji so torej uživali delno samoupravo, vendar pa so bili hkrati pod strogim državnim nadzorom; imeli so pravico do svobodnega in javnega verskega delovanja, dobivali so državne subvencije in imeli možnost, da so se

ob uveljavljanju svojih pravic obrnili na izvršilno vejo državne oblasti. Posebnost evangeličanske cerkvene organizacije je bila vsekakor široka demokratičnost njenih struktur: tako so bili protestantski duhovniki za razliko od katoliških voljeni s strani tistih članov verske skupnosti, ki so posedovali volilno pravico, isti člani pa so volili tudi občinsko zastopstvo ter pomagali vzdrževati svojo skupnost z denarnimi ali materialnimi prispevki. Protestanti a. v. in h. v. v Avstriji niso bili povsem ločeni: združeval jih je skupni upravni vrh, že omenjeni c. kr. Vrhovni cerkveni svet.¹²

Novoprotestantske, imenujmo jih odslej evangeličanske cerkvene občine, so nastale na račun nemško govorečih priseljencev, ki so šli 's trebuhom za kruhom' iz nemških protestantskih dežel ter se naselili na ozemlju današnje Slovenije kot industrijski delavci, obrtniki, delavci v upravi, vojaki ipd. Tako se je že 27. oktobra 1850 osamosvojila evangeličanska cerkvena občina v Ljubljani, pod okriljem katere je bila tudi verska srenja v Celju (preden je bil leta 1851 izvoljen duhovnik Elze, pa je Celje duhovno oskrboval Gradec), obe s pripadnostjo helvetski in augsburški veroizpovedi. Prvi duhovnik v Ljubljani je bil Ludwig Theodor Elze (1823–1900), ki je izviral iz gornjesaškega Dessaua.¹³ Dva najst let kasneje, 6. decembra 1862, se je osamosvojila tudi mariborska cerkvena občina (augsburške veroizpovedi), ki je prej sodila k pastoralni pristojnosti Gradca; njen prvi duhovnik je bil Ernst Schroll (1818–1901) iz Stadla.¹⁴ Pravzaprav je prvih nekaj let nosila ime Evangeličanska cerkvena občina

⁸ Kerčmar, *Evangeličanska Cerkev*, str. 133.

⁹ Gre za protestantski patent (Protestantenpatent). Begusch, *Von der Toleranz*, str. 481.

¹⁰ Kerčmar, *Evangeličanska Cerkev*, str. 275.

¹¹ Begusch, *Von der Toleranz*, str. 489.

¹² Wild, *Die Deutsche Evangelische Kirche*, str. 60.

¹³ Kerčmar, *Evangeličanska Cerkev*, str. 272; SI PAM 1846, a. š. 24, ovoj 5.4.4., Morgenthaler, Franz: *Geschichte der evangelischen Kirchengemeinde Laibach*, str. 10.

¹⁴ Zajšek, *Nemška evangeličanska skupnost*, str. 36.

Maribor - Ptuj, a Ptuj se je od 80. let 19. stoletja v nazivu pričel opuščati in je nato iz njega docela izginil. Poleti 1901 se je celjska verska občina pod duhovnikom Fritzom Mayem (1869–1928)¹⁵ osamosvojila ter leta 1906 dobila tudi svojo cerkev (ljubljska cerkev je bila zgrajena leta 1851 in blagoslovljena januarja 1852, mariborsko so blagoslovili avgusta 1869). Vse tri cerkvene občine so do začetka 20. stoletja sodile pod tržaški seniorat, v želji, da bi okrepili nemški element v vse bolj slovenskem Podravju (zlasti na podeželju se je delež nemškega prebivalstva pospešeno manjšal), pa so mariborsko cerkveno občino leta 1909 premestili h graškemu senioratu.¹⁶ Jezik pri bogoslužju in vodenju matičnih knjig kot tudi jezik uradne in notranje korespondence je bil v teh verskih skupnostih nemški, saj so bili tudi njihovi člani v veliki večini z nemških oz. nemško govorečih območij.

Izpod Habsburžanov pod Karadjordjeviće

Leta 1918 je spadalo k Evangeličanski cerkvi v Cislahtaniji sedem superintendentur augsburške in tri superintendenture helvetske veroizpovedi. Po razpadu Avstro-Ogrske sta ostali v Avstriji le še dve luteranski superintendenturi in en reformirani cerkveni distrikt.¹⁷ Habsburška monarhija je razpadla na avstrijski, madžarski, češkoslovaški, poljski, ukrajinski in jugoslovanski del, pa še Italiji in Romuniji je pripadel kos nekdanjega cesarstva. V mnogih delih nekdanje monarhije konec prve svetovne vojne še ni pomenil konca vojaških spopadov.

Ena najbolj nemirnih in negotovih usod je jeseni 1918 čakala Maribor, ki je ležal tako na avstrijskem kot jugoslovanskem interesnem območju. Fritz Zangger (1877–1939), celjski odvetnik in dolgoletni inšpektor¹⁸ Seniorata nemških evangeličanskih občin v Sloveniji,¹⁹ je v svojih spominih (1937) ugotavljal, da so si Nemci in Slovenci, »kakor dokazuje že njihova zunanja podoba, še posebej pogosta svetla barva las, vsaj v obmejnem območju rasno zelo sorodni. Tudi jezik in kultura obeh narodov kaže sorodne značilnosti. Kljub temu ali pa prav zaradi tega je iz-

bruhnil ravno med Nemci in Slovenci v naši domovini narodni boj, tako silovit kot na nobeni drugi jezikovni meji Avstro-Ogrske, ki je postal usoden za staro monarhijo.«²⁰

V Mariboru je prevzel vojaško oblast Rudolf Maister, ki ga je odsek Narodne vlade za Slovenijo – Narodni svet za Štajersko – zaradi večje avtoritete povišal v generala. Za Vse svete 1918 je bil Maribor zahvaljujoč Maistru že slovenski; naslednji dan so iz Narodnega sveta za Štajersko telefonirali v Ljubljano, da so Slovenci prevzeli eksekutivno, politično in vojaško oblast, da pa bi potrebovali še nekaj vojaštva zavoljo nemirov med prebivalstvom, ki so jih povzročale plenilske tolpe in še zlasti povratniki z bojišč. Za preprečitev nevarnosti, ki je pretela s strani vračajočih se čet, so v mestu vzporedno s slovensko vojsko ustanovili še nemško varnostno stražo Schutzwehr pod komando generala Maistra. Tako je imel Maribor v tistih dneh dvovladje: slovensko vojaško in civilno oblast na eni in nemški magistrat in nemško varnostno stražo na drugi strani.²¹

Toda takrat še vedno ni bilo povsem jasno, kam bo v prihodnosti spadal Maribor. Tudi 'še sveži' ljubljanski pastor Erwin Schneider (umeščen je bil septembra 1918) je v pismu celjskemu pastoru Mayu premleval o možnostih, da Maribor postane del nove Nemške Avstrije (Deutsch-Österreich).²² Položaj se je zaostрил sredi novembra, ko se je v mestu pričelo na veliko govoriti, da bo Maribor del nove nemško-avstrijske države in da se Schutzwehr pripravlja na vojaški udar ter prevzem oblasti. Nemški mestni svet je izdal razglas o mobilizaciji za Schutzwehr, toda v noči z 22. na 23. november 1918 je general Maister Schutzwehr razorožil brez večjega odpora.²³ »*Le na Meljskem dvoru,*« piše Gabriel Majcen v 'Kratki zgodovini Maribora', »*sta bila ranjena dva Nemca, v Dravski vojašnici pa eden, ki se ni hotel udati in je slovenske vojake psoval. Ta Nemec je drugega dne na posledicah rane umrl.*«²⁴ Z Maistrovo akcijo je Maribor dokončno ostal znotraj meja jugoslovanske države.

Lahko si le zamislimo, kolikšne frustracije je v teh dneh doživljal mariborski pastor Ludwig Mahnert,²⁵ katerega »*živiljenje je bil neomajen boj za*

¹⁵ Fritz May (1869–1928) je bil od leta 1900 vikar, 1901–1925 pa duhovnik evangeličanske gmajne v Celju. Rojen je bil na Dunaju. Leta 1893 je postal pomožni pridigar v Budimpešti. Poleti 1901 se je celjska cerkvena občina osamosvojila in decembra t. l. je postal njen duhovnik. V letih 1904–1906 je pod njegovim vodstvom mariborsko gradbeno podjetje Ubald Nassimbeni zgradilo Kristusovo cerkev v Celju, ki so jo do leta 1929 uporabljali tudi verniki pravoslavne veroizpovedi. Junija 1919 je postal senior novoustanovljenega Nemškega seniorata v Sloveniji. Leta 1923 je zbolel za multiplo sklerozo in bil obsojen na invalidski voziček. Umrl je v Celju.

¹⁶ Zajšek, Nemška evangeličanska skupnost, str. 85.

¹⁷ Begusch, Von der Toleranz, str. 511.

¹⁸ Inšpektor oz. kurator verske občine je bil njen svetni vodja.

¹⁹ Seniorat je bil ustanovljen 29. junija 1919 in je imel sedež v Celju, od leta 1925 pa v Mariboru.

²⁰ Zangger, Das ewige Feuer, str. 130.

²¹ Mikuž, Oris zgodovine Slovencev, str. 57.

²² SI PAM 1846, a. š. 63, pismo Erwina Schneiderja duhovniku Mayu 29. januarja 1919.

²³ Mikuž, Oris zgodovine Slovencev, str. 64.

²⁴ Majcen, Kratka zgodovina Maribora, str. 105–106.

²⁵ Ludwig Mahnert (1874–1943) je bil duhovnik mariborske evangeličanske skupnosti v letih 1903–1919. Rojen je bil v Hammu (Vestfalija), teologijo študiral v Bonnu in Halleju, nato je bil učitelj v vestfalskem Lengerichu. Od leta 1900 je bil vikar v Mahrenbergu (Radljah ob Dravi), oktobra 1903 je bil izvoljen za duhovnika evangeličanske cerkvene občine Maribor. Tu je ostal zapisan kot glavni agitator gibanja Proč od Rima (Los von Rom) in literat – poleg religioznih in posvetnih (domoljubnih) pesmi je napisal historična romana

njegov nemški narod in neumorno služenje /.../ Cerkvi»²⁶ in ki si je ves čas svojega službovanja v Mariboru prizadeval mesto čim močneje vezati na Zgornjo Štajersko in s tem na Avstrijo, zaradi česar so ga mnogi slovenski sodobniki imeli za nemško-nacionalističnega hujskača.²⁷ Na drugi strani je Mahnert zaradi svojega odločnega boja za nemško stvar veljal pri nekaterih mariborskih Nemcih za »polboga«.²⁸

V tisti usodni, 'Maistrovi' noči 22. novembra so propadli vsi njegovi načrti. Svoj gnev je izpričal na pogrebu ob Maistrovi razorožitvi Schutzwehra smrtno ranjenega nemškega vojaka dravske vojašnice, poročnika Emila Gugla, ko je izjavil: »Es gibt einen Meister über alle irdische Maister!« (»Obstaja Mojster, ki je nad vsemi zemeljskimi Maistri!«).²⁹ Mahnert je nazadnje s svojimi protislovenskimi stališči že postal trn v peti slovenskih oblastnikov in to ga je 28. decembra 1918 stalo svobode. Po dveh izrazito protidržavnih govorih ob grobovih Emila Gugla in Franza Pugschitza so ga nemudoma aretirali³⁰ in ga v preiskovalnem zaporu zadržali čez novoletne praznike, čeprav je prezbiterij evangeličanske občine pri oblasteh skušal doseči vsaj to, da bi pastoru omogočili izvedbo silvestrskega bogoslužja. O dogodkih v zvezi z Mahnertom je pisal tudi ljubljanski pastor Schneider celjskemu kolegu Mayu: »Včeraj je baje v nekem slovenskem časniku bilo za prebrati, da so Mahnerta izgnali iz države; danes pa se že širijo govorice, da se nahaja tukaj v zaporu. Tega drugega ne morem verjeti, tisto prvo pa ne bi bilo neverjetno.«³¹ Bolj kot v Ljubljani, kjer so špekulirali, kaj bo, če Maribor pripade Nemški Avstriji, so bili z Mahnertovo kalvarijo seznanjeni v Gradcu. Tako je bivši graški senior Eckardt v imenu Evangeličanske zveze poslal Mahnertu čestitko ob nje-

govi izpustitvi iz zapore in upajoče pridal: »Naj kmalu pridejo boljši časi za Vas in Maribor«.³²

Izpadi nad nemškim prebivalstvom in njegovim imetjem so se v prevratni dobi pojavljali dokaj pogosto – posamezniki so se znesli tudi nad nemškimi spomeniki v mestu. V odgovor pa so Nemci razbijali slovenske napise, mazali pročelja slovenskih hiš ipd.³³ Tudi ograjo ob evangeličanski cerkvi so neznanci (a nedvomno Slovenci) neko noč povsem razdejali.³⁴

Nenazadnje pa je tudi general Maister³⁵ tik pred novim letom 1919 zajel 21 nemških talcev, ki bi naj bili porok za njegovo lastno varnost, zaradi česar je Nemška Avstrija pri Narodni vladi ostro protestirala in zagrozila s podobnimi ukrepi zoper Slovence na svojem ozemlju. Po navodilu iz Ljubljane so bili nato zajeti talci izpuščeni.³⁶ Zatiranju slovenskega jezika pred letom 1914 je sledilo brisanje nemških sledi po letu 1918, nacističnemu okupacijskemu nasilju v letih 1941–1945 je sledil pogrom proti nemštvu v letih po 1945.

Kako so to občutili Nemci, slika Fritz Zangger v že omenjenih spominih: »V začetku vojne se je zdelo, da bo nekako 'še slo'. Nemci in Slovani so se borili in umirali kot zvesti tovariši za 'cesarja in očetnjavo'. Potem pa je prišel razpad in z njim konec narodnega boja v Avstriji. V nekaj dneh je izginilo vse, kar smo mi Nemci v naši domovini ustvarili narodnostno vrednega. Nobenih nemških krajevnih imen več, nobene nemške cestne table, nobenega nemškega napisa na firmi, nobenega nemškega plakata /.../ Nemške šole vse navzdol do otroških vrtcev, nemški uradniki, vsi so brez izjeme izginili /.../ Boja je bilo konec.«³⁷

Tudi v Ljubljani je konec prve svetovne vojne evangeličanom prinesel težke čase. Komaj se je polegel šok po smrtni nesreči duhovnika Ottmarja Hegemanna, ki je izgubil življenje pri plezanju v Kamniških Alpah,³⁸ že so v gmajno zarezali prevratni dogodki. Leta 1919 je moralo Ljubljano zapustiti 35 evangeličanskih družin, občni zbori so zaradi velikega upada števila članov cerkvene občine postali nesklepčni, volilno pravico so pod določenimi pogoji morali dodeliti tudi ženskam. Prostori, v katerih so se odvijale seje in kjer je potekal tudi verouk, so bili zaseženi in spremenjeni v mehanično delavnico.³⁹

'Die Hungerglocke' (1912) in 'Bis du am Boden liegst' (1919, leta 1937 v predelavi izdan kot 'Der Prädikant'). V času prve svetovne vojne si je kot vojni kurat prislužil železni križec II. stopnje. Konec decembra 1918 je bil zaradi protidržavnih govorov na pogrebih ob Maistrovi razorožitvi ustreljenega vojaka Emila Gugla ter Franza Pugschitza aretiran in zadržan v preiskovalnem zaporu. Izpustili so ga dva tedna kasneje, spomladi 1919 pa je pred razsodbo okrajnega sodišča zbežal v Avstrijo in se tako rešil dvomesečne zaporne kazni. Po kratkotrajnem azilu v Pegauu je decembra 1919 prevzel evangeličansko občino Müzzuschlag, leta 1923 pa je bil poklican v Innsbruck. Tam je ostal do svoje smrti. Z ženo Else sta imela štiri otroke (Hermann, Detleva, Inge in Klaus).

²⁶ SI PAM 1846, a. š. 39, osmrtnica za dr. Ludwiga Mahnerta.

²⁷ Švajncr, Boj za Maribor, str. 274.

²⁸ SI PAM 1846, a. š. 54, ovoj 1908, pismo vdove Binder duhovniku Mahnertu 23. maja 1908; a. š. 63, pismo vikarja Rihnerja seniorju Mayu 4. decembra 1919.

²⁹ Švajncr, Boj za Maribor, str. 274.

³⁰ Pfarrer Dr. Mahnert – verhaftet, Marburger Zeitung, Maribor, 31. december 1918, str. 2.

³¹ SI PAM 1846, a. š. 63, pismo Erwina Schneiderja duhovniku Mayu 29. januarja 1919.

³² SI PAM 1846, a. š. 44, pismo Evangeličanske zveze 28. februarja 1919, Presbyterial-Akten 1917–1919.

³³ Hartman, Prevrat v Mariboru, str. 213–214.

³⁴ Die Haft des Pfarrers Dr. Mahnert, Marburger Zeitung, Maribor, 3. januar 1919, str. 3.

³⁵ Rudolf Maister Vojanov (1874–1934), slovenski general in pesnik, borec za slovensko severno mejo.

³⁶ Ribnikar, Sejni zapisniki Narodne vlade 1, str. 236.

³⁷ Zangger, Das ewige Feuer, str. 137.

³⁸ SI PAM 1846, a. š. 24, ovoj 5.4.4., Morgenthaler, Franz: Geschichte der evangelischen Kirchengemeinde Laibach, str. 60.

³⁹ Prav tam, str. 62.

EVANGELJSKA CERKVENA OBČINA
EVANGELISCHE KIRCHENGEMEINDE

TELEFON 2998

LJUBLJANA, 20. Jänner 1934

Rechnungs - Abschluss 1933.		
	Einnahmen	Ausgaben
1.) Vermögensstand am 1. I. 1933:		
Kasse bar Din.	72.80	
poštni ček. urad, hier	47605.81	
prometna banka d.d., hier . . .	51300.00	
	98.978.61	
2.) Geleistete Beiträge für 1933 .. Din 26325.00		
Nachtrag " 1932	2140.00	
	28.465.00	
3. Kollekten		
	5.347.00	
4. Spenden: a/ Ausland 23820.80		
b/ Inland	3200.00	
	27.020.80	
5. Erträge geistlicher Amtshandlungen		
	390.00	
6. Diverse Einnahmen /laut Bericht/		
	15.036.80	
7.) Gehälter: Pfarrer May 2400.00		
Vikar Morgenthaler	13500.00	
Küster	4800.00	
Organist	1200.00	
	21.900.00	
2.) Steuer, Wasserzins, Kanalsteuer		
		3.654.75
3.) Versicherungen: Feuerversicherung 1743.00		
Lebensversicherung 4915.00		
Haftpflichtvers. 172.00		
		6.830.00
4.) Reisen und Spesen in die Predigtstationen		
		6.817.00
5.) Armenunterstützungen		
		1.901.50
6.) Beleuchtung von Kirche und Pfarrhaus		
		1.370.55
7.) Beheizung		
		3.716.45
8.) Gebäudeerhaltung		
		13.918.40
9.) Kanzleibedarf u. Verwaltungspesen, Telefon		
		3.904.50
10.) Vereinsbeiträge		
		30.00
11.) Spenden		
		1.916.00
12.) Senioratssteuer		
		1.215.60
13.) Zeitschriften		
		160.00
14. Diverse Ausgaben /laut Bericht/		
		16.450.50
Vermögensstand am 31. XII. 1933 :		
Kasse bar	5704.45	
poštni ček. urad, hier	52248.51	
prometna banka	33500.00	
	91.452.96	
	175.238.21	175.238.21

Alles in Ordnung
befunden:
Franz Unger e.h.
Ing. H. H. H. H. H.

Evangelisches Presbyterium der evang. Kirchengemeinde
Ljubljana

Herman Brail
Vorstand

Primer naslovne strani uradnega dopisa ljubljanskega evangeličanskega župnijskega urada
(SI PAM 1849, a. š. 3, ovoj 1934, Ljubljana).

Evangeliki v Sloveniji so po prevratnih dogodkih ostali odrezani od svojih avstrijskih in madžarskih verskih predstojništev. Zlasti mnogi nemško govoreči evangeličani se niso mogli sprijazniti s tem, da jih je državna meja ločila od njihovih sonarodnjakov in verskih kolegov. Hkrati so v novonastali Kraljevini SHS čutili pritisk slovanske oblasti. Pripadniki nemške narodnosti so se povsod znašli v vlogi manjšine. V prevratnih dneh so v Sloveniji odpustili mnoge nemške uslužbence in delavce; maja 1919 so na stoti seji Deželne vlade za Slovenijo (naslednici Narodne vlade) sklenili iz države izgnati vse odpuščene nemške železničarje na Spodnjem

Štajerskem;⁴⁰ na seji, ki je sledila poldrugi teden kasneje, so izdali odredbo, da se izvede razpust vseh nemških društev, v kolikor niso humanitarnega značaja, in razen tega sploh vseh tistih, ki imajo sedež v inozemstvu; istočasno so sklenili poslati vsem občinam dopis o prepovedi podeljevanja domovinske pravice Nemcem.⁴¹ Na eni od sej v juniju 1919 so izrazili potrebo po 300 slovenskih učiteljih na Koroškem, kajti nemške je treba nemudoma izgnati, v kolikor že niso sami zbežali.⁴²

⁴⁰ Ribnikar, Sejni zapisniki Narodne vlade 2, str. 218.

⁴¹ Prav tam, str. 232.

⁴² Prav tam, str. 243.

In tako je to izgledalo v praksi: evangeličanski župnijski urad Maribor je v prvih dneh julija 1919 dobil dopis Deželne vlade iz Ljubljane, v katerem je sledeči odlok: »V smislu zak. z dne 17. av. 1915 o postopanju z imovino podanikov neprijateljskih društev in zakona z dne 16. okt. 1916 o odobritvi sklepa pariške ekonomske konference ter sklepa min. sveta z dne 5. fbr. 1919, št. 2029 o razširjenju veljavnosti tega zakona na celo področje Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev in na temelju naredbe ministrstva za trg. in industrijo z dne 30. aprila 1919, št. 6717, o popisu, sekvestrirani in likvidaciji imovine neprijateljskih državljanov se vsa imovina in podjetja društva 'Deutsch-evangelischer Bund'⁴³ z vsemi nepremičninami, premičninami in pritliklinami v Sloveniji stavi pod posebno nadzorstvo in sekvester. Sekvestorom se imenuje g. dr. Fran Kovačič, profesor bogoslovja, Maribor, ki mu je naročeno, da takoj popiše sekvestrirano imetje in popis z okroglo cenitvijo semkaj doloži.«⁴⁴ Ljubljanskemu župnijskemu uradu pa je denimo leta 1918 Narodna vlada poslala dopis, v katerem pastorja poziva, naj odslej uporablja slovenski jezik. »B/ržkone samo pri vodenju matičnih knjig in v občevaranju z oblastjo,« je ugibal poldrugo desetletje pozneje vikar Franz Morgenthaler.⁴⁵ Kljub temu so leta 1919 v ljubljanski evangeličanski cerkvi opravili tudi nekaj bogoslužij v slovenskem jeziku. Velika čast pa je to cerkev doletela junija 1920, ko se je v njej mudil regent Aleksander Karađordjević. Kaj je počel srbski princ v evangeličanski cerkvi? Pod njeno streho so že nekaj časa potekala tudi bogoslužja pravoslavne verske skupnosti, ki je v zameno za uporabo cerkvenih prostorov evangeličanski občini plačala 1.200 kron letne 'uporabnine'. Tolikšna strpnost evangeličanov namram pravoslavni skupnosti naj bi na regenta »naredila velik vtis.«⁴⁶

Zaradi zgoraj omenjenih odlokov o zasegu in likvidaciji »neprijateljskih društev« so se v posebej težki situaciji znašli marenberški (radeljski)⁴⁷ evangeličani, kajti njihovo župnišče je bilo v lasti Nemško-evangeličanske zveze, ki je zdaj veljala za državni sovražno društvo. Tudi ljubljansko vejo Luterjevega društva (Luthereverein), ustanovljeno leta 1905, so razpustili z obrazložitvijo, da je glavni sedež društva v tujini.⁴⁸

Tako so v nemškem listu 'Die Wartburg' jeseni 1919 poročali o stanju v Mariboru in tamkajšnji evangeličanski srenji: »Slovenci pa vztrajajo v svojem starem sovraštvu in bolj ko je zanje neko območje negotovo, bolj ostro nastopajo, še posebej v Mariboru /.../ Kljub 436 verskim prestopom od januarja 1919 je gmajna v Mariboru izgubila polovico svojih članov, kolikor jih je lahko izpričala oktobra 1918, posledica neizprosni izgonov, s katerimi želijo Slovenci očistiti nemški Maribor. Dnevno zapuščajo nemške družine mesto. Zadostuje že, da si Nemec, da si 'iz političnih razlogov' izgnan /.../ Župnijski administrator Winkelmann je od mariborske policije dobil 'nasvet', naj se čimprej odstrani iz Jugoslavije.«⁴⁹

Vrhunec mednarodnega nasilja v Mariboru prevratne dobe predstavljajo krvave nemške demonstracije januarja 1919, ko je ob obisku ameriške delegacije pod streli policije umrlo osem demonstrantov.

Poskusi združevanja evangeličanskih skupnosti na državni ravni

Soočene z novo stvarnostjo so se tudi nemške evangeličanske gmajne v Sloveniji morale reorganizirati. Že pred letom 1919 številčno niso predstavljale kakega pomembnejšega dela prebivalstva,⁵⁰ po odhodu dobršnega dela njihovih vernikov pa so postale še šibkejšje in same niso bile zmožne obstati. Zato so iskale povezave z velikimi evangeličanskimi skupnostmi v Bački in Banatu kot tudi v Bosni in na Hrvaškem. Nikjer pa položaj ni bil rožnat; tudi iz Vojvodine so prihajala sporočila: »Naša cerkvena organizacija je ravno tako razpuščena kot Vaša. Prav nič se še ni spremenilo.«⁵¹ Že spomladi 1919 so evangeličanske gmajne Slovenije pooblastile ljubljanskega duhovnika Erwina Schneiderja, da je odpotoval v Zagreb in Banja Luko, da bi se tam pozanimal o bodočih načrtih protestantskih cerkva na Hrvaškem in v Bosni.⁵²

Schneiderjevo poročilo ni bilo vzpodbudno. Fritz May piše v Maribor o njegovih vtisih: »Žal niso posebej ugodni za naš položaj. V Beogradu se je pogovarjal z dvema ministroma, na splošno je bil prijazen sprejet. Dr. Alaupović mu je pojasnil, da je priključitev duhovnikov k tujini izključena. O obstoju protestantov v Sloveniji pa sploh ni imel nobenega pojma.«⁵³

Za lažje komuniciranje s sosedi je bilo treba strniti vrste in tako se je 29. junija 1919 ustanovil

⁴³ Evangelischer Bund je bila organizacija, ki je nastala leta 1866 v Erfurtu. Zamišljena je bila kot povezovalna organizacija evangeličanskih cerkva, na avstrijskih tleh pa se je pojavila na začetku 20. stoletja.

⁴⁴ SI PAM 1846, a. š. 44, dopis Deželne vlade za Slovenijo 2. julija 1919, ovoj Presbyterial-Akten 1917–1919.

⁴⁵ SI PAM 1846, a. š. 24, ovoj 5.4.4., Morgenthaler, Franz: Geschichte der evangelischen Kirchengemeinde Laibach, str. 62.

⁴⁶ Prav tam, str. 63.

⁴⁷ Radlje ob Dravi so se do konca prve svetovne vojne imenovale Mahrenberg, nato Marenberg, zdajšnje ime pa imajo od leta 1947.

⁴⁸ SI PAM 1846, a. š. 24, ovoj 5.4.4., Morgenthaler, Franz: Geschichte der evangelischen Kirchengemeinde Laibach, str. 66.

⁴⁹ SI PAM 1846, a. š. 22, ovoj 5.2.5. Tiskovine – časopisni listi, izrezek iz časopisa Die Wartburg, Leipzig, 10. oktober 1919, str. 222.

⁵⁰ Leta 1918 so štejele okoli 3650 vernikov.

⁵¹ SI PAM 1846, a. š. 63, dopis zemunskega župnijskega urada 8. novembra 1919.

⁵² SI PAM 1846, a. š. 24, ovoj 5.4.4., Morgenthaler, Franz: Geschichte der evangelischen Kirchengemeinde Laibach, str. 67.

⁵³ SI PAM 1846, a. š. 62, pismo Fritza Maya mariborskemu župnijskemu uradu 1. avgusta 1919.

Seniorat nemških evangeličanskih občin v Sloveniji (Seniorat der deutschen evangelischen Gemeinden in Slowenien), pozneje imenovan tudi Slovenski seniorat, njegov sedež je bil do leta 1925 v Celju. Za seniorja je bil izvoljen Fritz May.

Nove državne meje so prekinile ne le ekonomski, temveč tudi kulturni stik tradicionalno povezanih slovenskih in nemških dežel. Dunajski evangeličanski župnijski urad je (1919) poslal dopise vsem evangeličanom, ki so zaradi političnih sprememb ostali zunaj meja Avstrije. Tam med drugim piše: »Politični preobrat je med različne dele naše Deželne cerkve postavil visoke pregrade. Z žalostjo opazujemo, kako so mnoge cvetoče nemške evangeličanske gmajne na od Avstrije ločenih območjih prisiljene, od sedaj živeti posebno cerkveno življenje. Uklanjamo se moči dejstev. Notranja vez, ki nas je ovila v skupno vero, skupna dela ljubezni in dolgo skupno življenje v isti cerkveni skupnosti, pa ni prekinjena in nobena zunanja sila ni zmožna, da nas znotraj loči druge od drugih.«⁵⁴

Ob tem je treba omeniti, da se je že leta 1918, torej še med prvo svetovno vojno, mariborska podružnična verska občina na Ptujju preimenovala v Podružnično občino a. v. in h. v. (Filialgemeinde A. und H. B.),⁵⁵ obe veroizpovedi sta nosili v imenih tudi cerkveni občini Ljubljana in Celje, kar pomeni, da se je pri nas (1919) z ustanovitvijo nemškega seniorata hkrati oblikovala veroizpovedna unija, ki je uvedla enakopravnost obeh protestantskih veroizpovedi. Razen v Sloveniji je bilo enak primer združitve luteranske in reformirane cerkve znotraj Kraljevine SHS zaslediti le še v Bosni. To je bila posledica dejstva, da je v Sloveniji bilo med evangeličani največ tistih, ki so v to vero prestopili iz katoliške, zaradi pomanjkanja verske tradicije pa ni bilo stroge ločitve med luterani in helveti.⁵⁶

Slovenski seniorat je konec leta 1919 poročal slovenski vladi: »Vprašanje, kateri superintendenturi se namerava priključiti naš seniorat, nas toliko spravlja v zadrego, kolikor od razpada Avstro-Ogrske v naši novi državi ne obstaja nobena superintendentura. Že ob našem sklepu dne 29. 6. t. l. smo /.../ se izjasnili, da se štejemo za člen šele oblikujoče se evangeličanske Cerkve združenega Kraljestva Srbov, Hrvatov in Slovencev. Zaenkrat se Seniorat nemških evangeličanskih občin Slovenije zato vidi kot samostojna Deželna cerkev. V zvezi s to izjavo želimo tudi zaupljivo izreči, da od novo nastalega Kraljestva, ki se gradi na principu svobode, za našo Cerkev pričakujemo tudi zaščito in

pravice. /.../ Obenem pa bi radi na tem mestu tudi izrazili pričakovanje, da se bo z močno in pravično roko napravilo konec kratenju naših pravic, našega cerkvenega življenja in verske svobode, kakor se je to zgodilo ob sekvestraciji cerkvenega premoženja v Marenbergu, v samovoljnem razpolaganju s tamkajšnjim župniščem, v zaprtju molilnice v Št. Ilju in drugem podobnem.«⁵⁷

Drugod po evangeličanskih srenjah se je šušljalo, da policija v Mariboru zasleduje tiste, ki prestopijo v protestantsko vero, zato se je senior May o tem pozanimal pri vikarju Tafernerju, ki je po odhodu duhovnika Mahnerta vodil mariborsko cerkveno občino. Ta mu je odgovoril, da sicer ne gre za policijsko zasledovanje, pač pa zaslisevanje: »V Mariboru je tako vsak izstop iz Rimske cerkve prijavljen policiji in vsak posameznik zaslišan, ali za prestopom ne stojijo politični motivi. To povzroča naši stvari veliko škodo, kajti marsikdo, ki bi se rad javno izrekel za nas, tega iz strahu pred višjo policijsko silo ne stori.«⁵⁸

Gerhard May,⁵⁹ sin Fritza Maya, je tako opisal tedanje razmere: »Samo kdor je vse to sam doživel, lahko ocenjuje težavnosti in nevarnosti, v katerih je potekalo to utrjujoče delo: nenehno z grožnjo, da boš izgnan ali odpeljan v zapor, vsak korak sumljiv in najostreje nadzorovan, vsaki pridigi, vsakemu pogrebniemu govoru prisluškivano s strani vohunov, posamezne gmajne med seboj oddaljene 60 kilometrov in še več.«⁶⁰

O težkem položaju nemških vernikov v Sloveniji je na 29. generalnem zasedanju Evangeličanske zveze (Evangelischer Bund)⁶¹ junija 1925 v Königsbergu spregovoril bivši mariborski, takrat innsbruški duhovnik Ludwig Mahnert. V svojem predavanju je ostro obsodil »slovenski teror«, ki je povsem ohromil kulturno življenje Nemcev, jim razpustil društva,

⁵⁷ SI PAM 1846, a. š. 63, dopis Slovenskega seniorata Poverjeništvu za kulturo in šolstvo 17. decembra 1919.

⁵⁸ SI PAM 1846, a. š. 63, pismo vikarja Tafernerja seniorju, nedatirano, dokument Z. 733.

⁵⁹ Gerhard May (1898–1980) je bil rojen v Gradcu. Študiral je na Dunaju, v Halleju in Baslu, od leta 1920 je bil vikar svojega očeta v Celju. Leta 1925 je nasledil očeta na položaju duhovnika, nato pa postal konsenior Nemškega seniorata v Sloveniji in član ustavodajne sinode Evangeličanske cerkvenega distrikta a. v. Urejal je senioratni list (Flugblatt), bil ustanovitelj jugoslovanskega Društva Gustava Adolfa in izdal evangeličansko pesmarico za vse nemške evangeličanske cerkve v Jugoslaviji (1936). S knjigo 'Die volksdeutsche Sendung der Kirche' (1934) si je pridobil ugled pomembnega evangeličanskega teologa. V zimskem semestru 1934/35 je vodil leipziški študentski dom za tuje študente, leta 1936 pa je bil za 4 mesece dejaven v cerkveni zunanji službi (Außenamt) v Berlinu. Istega leta je postal častni doktor Univerze Heidelberg. Jeseni 1944 je bil izvoljen za evangeličanskega škofa a. v. v Avstriji, to funkcijo je opravljal do leta 1969. Umrli je v Gradcu.

⁶⁰ May, Deutsch-evangelisches Leben, str. 20.

⁶¹ To je bila vseevangeličanska organizacija, nastala je leta 1866 v nemškem Erfurtu. Društvo Gustava Adolfa (Gustav-Adolf Verein), še ena pomembna organizacija evangeličanov, je bilo ustanovljeno leta 1832. Obe organizaciji sta skrbeli za moralno in finančno podporo evangeličanskih gmajn.

⁵⁴ SI PAM 1846, a. š. 63, dopis dunajskega župnijskega urada senioratu v Celje 9. decembra 1919.

⁵⁵ Ob tem so Ptujčani izrazili pripravljenost, da še naprej izpolnjujejo dotedanje dolžnosti do matične občine Maribor, ter hkrati veselje, da bodo s slednjo ostali povezni prek osebe »prečastitega gospoda duhovnika Mahnerta.« SI PAM 1846, a. š. 44, dopis od podružnične občine Ptuj 11. februarja 1918, ovoj Presbyterial-Akten 1917–1919.

⁵⁶ May, Deutsch-evangelisches Leben, str. 20.

ukinil šole⁶² in zdaj nad njimi izvaja prisilno slavizacijo. Število vernikov evangeličanskih gmajn je po Mahnertu prav na račun »tega nezaslišanega pritiska« drastično padlo. Kot dokaz se navajajo primerjave med podatki o številu vernikov za leti 1918 in 1925: Celje je imelo leta 1918 640 evangeličanov, leta 1925 le še 270, Šentilj prej 300 in potem 260, v Ljubljani je število vernikov padlo s 550 na 350, v Mariboru s 1800 na 900, Ptuj je imel prej 200 in potem 110 vernikov, v Marenbergu pa je njihovo število s 180 zdrsnilo na 90. Slovenci naj bi onemogočali prestopne v luteranstvo, toda versko življenje gmajn se je v odporu zoper slovenski pritisk le še okrepilo; pri tem naj bi evangeličanom pomagala tudi pravoslavna cerkev. Za zdaj, tolaži Mahnert, so z izjemo Ljubljane vse ostale gmajne še vedno povsem nemške.⁶³

Da pa nemški evangeličani le niso bili povsem nedolžne ovčice, temveč so v sebi še zmeraj nosili vso nacionalistično ostrino predvojne ere, priča pismo seniorju Mayu, v katerem Winkelmann očita šentiljskemu vikarju Rihnerju, da je v neki pridigi v Mariboru izjavil, da se kot Švicar nikakor ne misli spuščati v nacionalne spore med Nemci in Slovenci (kar ga je najbrž prav tako izključevalo iz igre za mariborskega duhovnika, op. p.). »In za Rihnerja, v kolikor pride, prosim malo nacionalnega poduka,« piše Winkelmann, »tako da v nacionalnem smislu pridobi razumevanje za stisko in boj Mariborčanov.«⁶⁴

V začetnem obdobju so Nemci še radi pozabljali, da so se znašli v drugih okoliščinah in so se oklepali starih navad v stikih z javnostjo. Čeprav je senior May mariborski župnijski urad že poleti 1919 opozoril, da so mu oblasti v Ljubljani zavrnille dopis v nemškem jeziku, zato naj odslej, če želijo imeti uspeh, pišejo pritožbe ali želje v slovenščini,⁶⁵ pa je z mariborskega magistrata leta 1921 prišlo poleg opomina, da evangeličanski župnijski urad še ni poslal seznama novorojenih in porok, še opozorilo, da »je evangelijski župni urad edini, ki se še trdovratno pri dopisovanju poslužuje nemškega jezika. Službeni jezik je slovenski, evangelijski župni urad je v kolikor je matični urad, podrejen mestnemu magistratu in se radi tega zahteva da le-ta dopisuje v bodoče slovenski.«⁶⁶

Ustanovitev Seniorata nemških evangeličanskih občin v Sloveniji (ali tudi Slovenskega seniorata) 29. junija 1919 je že bila omenjena. Toda številčno veliko močnejša protestantska skupnost se je k slovenskemu ozemlju priključila avgusta 1919, ko je jugoslovanska vojska v sklopu mednarodne vojaške intervencije

proti madžarski revoluciji zasedla Prekmurje. Takrat je v Slovenijo prišlo okrog 25.000 prekmurskih evangeličanov,⁶⁷ zgodovinsko vezanih na ogrsko tradicijo in versko prakso. »S svojo evangeličansko veroizpovedjo in zgodovinsko preteklostjo se sicer ta skupnost ni nahajala v izolaciji, pa vendar v določenem oddaljenosti od preostalega slovenstva, ki je bilo pod močnim duhovnim in političnim vplivom katoliškega klera.«⁶⁸ Evangeličani v Prekmurju so pri bogoslužju uporabljali svoje narečje, prepredeno z madžarskimi jezikovnimi elementi. Za razliko od nemških gmajn v Sloveniji so posamezne prekmurske gmajne šteje tudi po več tisoč vernikov, njihovo versko središče pa je bila Murska Sobota. Jeseni 1919 je sombotelski evangeličanski škof Bela Kapi, katerega škofiji so do tega časa pripadali prekmurski evangeličani, poslal soboškem duhovniku Štefanu Kovaču dopis, v katerem mu je zaupal skrbstvo nad desetimi cerkvenimi občinami ter mu dodelil pristojnosti seniorja do ustanovitve uradno potrjenega seniorata. Tako smo na Slovenskem dobri dve leti in pol po ustanovitvi nemškega dobili še Prekmurski seniorat, ustanovljen 2. februarja 1922.⁶⁹

Nemški protestanti v Bački, Banatu in Slavoniji so se na to območje, ki so ga Habsburžani pridobili v obdobju turških vojn v začetku 18. stoletja, v večjem obsegu priseljevali v glavnem od časa Jožefa II. (1780–1790) naprej.⁷⁰ Vzroki, ki so protestantske koloniste vodili na ozemlje ob meji s Turškim cesarstvom, so bili različni: gospodarska in socialna stiska, osebni razlogi, verska nestrpnost, pa tudi podjetniška žilica in avanturizem.⁷¹ Z nemškimi so se tja naseljevali tudi protestanti madžarskega in slovaškega porekla. Obmejne verske gmajne so bile zaradi svojstvenega geografskega položaja strogo pod nadzorom vojske. Medtem ko lahko za Bačko, Banat in Srem rečemo, da se je tu oblikoval sloj premožnejšega nemškega kmečkega življa, pa je za Hrvaško in Slavonijo postal značilen mali kmet in tanek nemški meščanski sloj v Zagrebu in Osijeku.⁷² Prva evangeličanska občina v Bosni je nastala 1880 v Maglaju, prvo bogoslužje pa je vodil bivši mariborski in takratni zagrebški duhovnik Julius Kolatschek. Večje število nemških protestantov je v to od islama zaznamovano deželo prišlo šele po avstrijski aneksiji (1908). Leta 1909 so ustanovili Združenje evangeličanskih cerkvenih občin v Bosni in Hercegovini, krajše imenovano Bosanska sinoda (Bosnische Synode).⁷³ Leta 1854 se je ustanovila protestantska cerkvena občina v Beogradu, ki je obsegala tudi vse ostalo srbsko ozemlje.

⁶² Od konca 1918 naprej ni bilo zakonske podlage za nemško šolstvo (Scherer & Straka, Kratka povijest, str. 40).

⁶³ Zajšek, Evangeličanska cerkvena občina v Mariboru, str. 67.

⁶⁴ SI PAM 1846, a. š. 63, pismo vikarja Winkelmanna seniorju 7. oktobra 1919.

⁶⁵ SI PAM 1846, a. š. 59, dopis seniorja Maya 14. avgusta 1919.

⁶⁶ SI PAM 1846, a. š. 62, dopis mestnega magistrata 26. februarja 1921.

⁶⁷ Kerčmar, Evangeličanska Cerkev, str. 180.

⁶⁸ Wild, Die deutsche evangelische Kirche, str. 53.

⁶⁹ Kerčmar, Evangeličanska Cerkev, str. 179.

⁷⁰ Scherer & Straka, Kratka povijest, str. 21.

⁷¹ Wild, Die deutsche evangelische Kirche, str. 17.

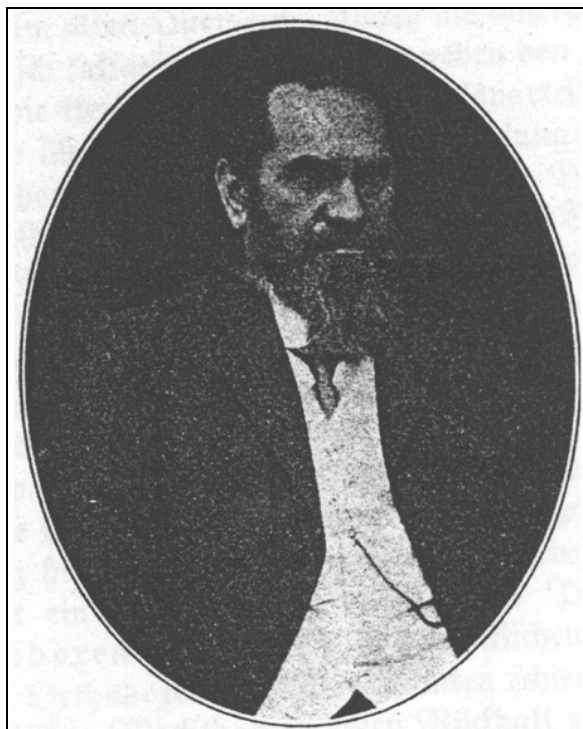
⁷² Prav tam, str. 37.

⁷³ Kerčmar, Evangeličanska Cerkev, str. 176.

Pisana združba luteranskih gmajn v Jugoslaviji je leta 1931 zmogla vsega 1,3 odstotka celotnega prebivalstva, ob tem pa je bilo še nekaj deset tisoč reformiranih (0,4 odstotka prebivalstva). Skupaj so protestanti v Jugoslaviji leta 1931 šteli okrog 230.000 ljudi.

Reorganizacija cerkvenih občin in vzpostavljanje stikov med njimi sta morala temeljiti na dejstvu, da je največji delež jugoslovanskih evangeličanov izhajal iz bivše Ogrske, ki je zajemala Vojvodino, Slavonijo, Hrvaško in Prekmurje, manjši del jih je spadal pod avstrijsko cerkev (slovenske in slovaške občine), posebej pa sta fungirali še Bosanska sinoda s svojo cerkveno ustavo in cerkvena občina Beograd. Od starih ogrskih senioratov sta Bački in Hrvaško-slavonski ostala v svoji velikosti nespremenjena, medtem ko se je Banatski seniorat nekoliko zmanjšal, ker so številne gmajne pripadle Romuniji. Nespremenjeni sta ostali tudi Bosanska sinoda in avtonomna občina Beograd. Na novo so nastali Slovenski (junija 1919), Hrvaški (julija 1919), Slovaški v Bački (avgusta 1920) in Banatu (oktobra 1920) ter Prekmurski seniorat (februarja 1922).⁷⁴ Leta 1926 je slovenski seniorat s sedežem v Mariboru štel 2109 vernikov. Največja cerkvena občina je bila mariborska (896 duš), Ljubljana (ki je pokrivala diasporo v Kočevju, Trzinu in Jesenicah) je štela 400 duš in Celje 355 (z diasporo v Trbovljah, Brežicah, Brestanici (Rajhenburgu), Senovem, Sevnici, na Gomilskem, Teharjah in Polze-li). Podružnice mariborske matične občine so štale 458 duš (Šentilj 232, Ptuj 127 in Marenberg 99).⁷⁵

Po političnem prevratu je oblikovanje enotne evangeličanske cerkvene organizacije v Kraljevini SHS teklo zelo počasi, deloma zaradi še nejasnega odnosa do novih državnih oblasti, deloma pa zaradi nacionalnih pregrad in še nerešene meje. Že omejeno potovanje ljubljanskega duhovnika Schneiderja po Hrvaški in Bosni spomladi 1919, kjer se je seznanjal z bodočimi načrti tamkajšnjih vernikov, in posamični stiki med seniorati so bili skromni začetki povezovanja cerkvenih občin nove države. Že ob koncu 19. stoletja, ko se je na Slovenskem, še zlasti na Spodnjem Štajerskem, zaostрил nacionalni konflikt med Nemci in Slovenci, so se Nemci pričeli vse bolj istovetiti z Evangeličansko cerkvijo (tako so se posluževali gesla »*Biti Nemec pomeni biti luteran*«),⁷⁶ medtem ko je Rimskokatoliška cerkev veljala za 'slovensko', tj. bolj Slovincem naklonjeno Cerkev

Senior in duhovnik Fritz May (1869–1928) (May, Gerhard: *Deutsch-evangelisches Leben in Slowenien, Die evangelische Diaspora*, št. 13, Leipzig, 1927, str. 19).

– nekateri Nemci so jo označevali celo za »vindišarsko-hunsko-rimskokatoliško« Cerkev.⁷⁷ Tako so po prvi svetovni vojni, ko je politično in družbeno življenje Nemcev pri nas usahnilo, postale evangeličanske cerkve izven Prekmurja »zavetišče krščansko-nemškega življenja, trdnjše in trajnejše od vsega drugega, kar je bilo ustvarjenega v obrambo nemštva.«⁷⁸

Zanimiva je okrožnica, ki jo je 29. julija 1925 svojim vernikom namenil tedaj že bivši senior May, ki pa je obdržal naziv častnega seniorja. V okrožnici nemške protestante v Sloveniji prepričuje, naj bodo zvesti državi, v kateri živijo in po katere zakonih se ravnaajo. »Še vedno velja star izrek *justitia est fundamentum regnorum*, pravičnost je osnova za državo, toda tudi zvestoba našemu narodu, kateremu po rojstvu pripadamo z dušo in telesom, ter predvsem zvestoba našemu Najvišjemu, našemu večnemu Bogu, z vsem, kar počnemo,« je poudarjeno v okrožnici. Germane naj bi po Mayevih besedah že od antike naprej krasil čut za zvestobo in tega se ne sme zanemariti. »Zato bi vam rad zaklical: Zbudite se, bodite možati in bodite močni. S pomočjo našega Boga zmoremo marsikaj. Bodite zvesti do smrti in dal vam bom krono življenja – nam je dejal.«⁷⁹

⁷⁴ SI PAM 1846, a. š. 23, ovoj Tiskovine – vezano, Evangelischer Volkskalender 1924, Jugoslawische Ausgabe, Oberösterreichischer evangelischer Verein für innere Mission in Gallnekenkirchen, Linz, 1923, str. 74.

⁷⁵ SI PAM 1849, a. š. 7, ovoj 1918–1941, Das Seniorat der deutschen evangelischen Gemeinden in Slowenien im Jahre 1926.

⁷⁶ Mi in naši Nemci, str. 25.

⁷⁷ SI PAM 1846, a. š. 58, ovoj 1883 211–344, dve pismi Hermannu Otta evangeličanskemu duhovniku, nedatirani.

⁷⁸ Zangger, Das ewige Feuer, str. 133.

⁷⁹ SI PAM 1846, a. š. 33, ovoj Seniorat 1925, okrožnica Fritz May 29. julija 1925, dokument Z.S. 83/25.

Fritz May je torej kljub vsem preprekam, ki mu jih je postavljala oblast, verjel v pravičnost slednje ter klical svoje vernike k zvestobi do nje in Boga. Kot kaže, je stara garda evangeličanskih vodij spoznala, da mora čas pred letom 1918 iti v pozabo in da se je treba soočiti z novo realnostjo. Mlajša generacija evangeličanskih vodij je svojo ambicioznost smela graditi prav na tej osnovi. Na senioratni seji 21. junija 1925 v Celju je bil za novega seniorja izvoljen takrat 35-letni mariborski pastor Johann Baron,⁸⁰ z njegovo izvolitvijo pa sta se sedež seniorata in arhivski material prenesla v Maribor, sicer največjo nemško evangeličansko gmajno pri nas. Senior May je umrl februarja 1928, skoraj tri leta po svojem odstopu zaradi bolezni. Odnos evangeličanov nemške narodnosti v Sloveniji do države je do konca dvajsetih let 20. stoletja temeljil na poudarjanju zvestobe le-tej: »S strani države bi lahko imenovali odnos kot hladno-korekten /.../ Nekakšne ljubezenske izpovedi niso možne. Da je prihajalo do nedopustnih posegov in posilstev, si lahko tolmačimo iz nemirnih časov: hišne preiskave v župnijskih hišah in cerkvah, grožnje z izgonom, aretacije duhovnikov in zajemanje slednjih kot talcev itd. Hujše je bilo opustošenje v cerkvi in župnijski hiši v Marenbergu s strani srbske vojske za časa obrambne vojne za Koroško, predvsem pa sekvestracija tamkajšnje občinske in župnijske hiše, pri čemer je uradnik obenem zaplenil premoženje gmajne, računske knjige, gotovino in vrednostne papirje. /.../ Sekvestracija je /.../ bila ukinjena oz. razglašena za neobstoječo, toda denar in vrednostni papirji še vedno veljajo za izginule. Državni pavšal kot v Avstriji se ne izplačuje. Državni draginjski dodatki – kakor so že bili nizki – so zdaj dokončno izpadli. Odnosi do države se omejujejo na uradne stike

in praznovanje 6 predpisanih državnih praznikov«. ⁸¹ Tako je pisal G. May leta 1927.

Parlamentarizem in ustavna monarhija sta bila kot obliki državne ureditve na Balkan uvožena z zahoda in sta se na tem geografskem prostoru podredila tradicionalnim elementom, tj. podvržena sta bila 'balkanizaciji', kar pomeni, da so politične stranke na Balkanu delovale brez neke globalne razgledanosti, kot interesne skupine posameznih plemen, stanov ali klik, največkrat demagoško in populistično, namesto jasnega političnega programa pa so se združevale okrog posameznih karizmatičnih vodij. V teh pogojih je bila notranjepolitična situacija v državah vzhodne in jugovzhodne Evrope precej nestabilna, zato se je izhod iz krize kmalu pričel ponujati v kraljevih ali vojaških diktaturah. Tak primer je bila tudi Kraljevina SHS.⁸²

Po streljanju v jugoslovanskem parlamentu, v katerem je bil junija 1928 ubit vodja največje hrvaške stranke (Hrvaške kmečke stranke) Stjepan Radić, so se v državi okrepila nacionalna nasprotja, posledično pa tudi separatistične težnje Hrvatov in Slovencev napram unitarističnim Srbom. Država SHS je padla v hudo krizo, grozil je njen konec in obstajala je le še ena institucija, ki jo je lahko rešila: kralj in njegova vojska.

Kralj Aleksander je v noči na 6. januar 1929 z razglasom razveljavil ustavo in razpustil skupščino, »čes da je napočil trenutek, ko med vladarjem in ljudstvom ne sme biti več posrednikov«. ⁸³ Kraljeva diktatura je trajala pet let in pol. Da bi preprečil nacionalne nemire, je Aleksander prepovedal vse stranke na nacionalni ali verski podlagi, preimenoval kraljevino v Jugoslavijo, jo preoblikoval v devet velikih upravnih enot, banovin, ki so se večinom imenoval po rekah, ter uvedel cenzuro. Kmalu je postalo jasno, da je kraljeva politika obsojena na propad.

Odločilni udarec pa je kralju zadalo nacionalno sovraštvo. Makedonski in hrvaški gverilci so se v tujini povezali s ciljem, destabilizirati Jugoslavijo, za kar so se morali rešiti »simbolne figure jugoslovanske državne enotnosti«, ⁸⁴ kralja Aleksandra. Rezultat te zarote je bil atentat na kralja, izvršen 9. oktobra 1934 ob njegovem obisku v Franciji.

»Je res mrtev ta plemeniti človek, ta zmagoviti borec in vodja, ta viteški, širokogrudni in strpni kralj, ta pravični in modri monarh?« ⁸⁵ Ta vprašanja si je postavljal vrh nemške evangeličanske Cerkve v Jugoslaviji v posebnem razglasu tri dni po atentatu in

⁸⁰ Johann (tudi: Hans) Baron (1890–1973) je bil evangeličanski duhovnik v Mariboru v letih 1920–1945, rojen v Kucuri (Bačka). Gimnazijo je končal na Ogrskem, nato v Budimpešti študiral teologijo. Leta 1914 je prvič vodil bogoslužje. Ob koncu avstroogrske monarhije je bil pomožni pridigar nemške evangeličanske občine v Budimpešti. Leta 1918 se je poročil in s soprogo obiskal starše v Bački. Od tam se ni mogel vrniti na Madžarsko, zato je nekaj časa ostal v Kucuri. Julija 1920 je bil izvoljen za duhovnika evangeličanske občine Maribor, prevzel jo je avgusta 1920. Junija 1925 je bil izvoljen za seniorja Nemškega seniorata v Sloveniji in to funkcijo je opravljal do okupacije leta 1941. Postal je eden glavnih teoretikov Nemške evangelijsko-krščanske cerkve a. v. v Kraljevini Jugoslaviji in član najožjega kroga sodelavcev škofa Nemške evangeličanske cerkve Philippa Poppa. Med drugim je vodil deželnocerkveni mladinski svet, bil je član ustavodajne sinode Evangeličanskega distrikta a. v. in nato še član deželnocerkvenega sveta, deželnocerkvenega sodišča in komisije za duhovniški izpit. Z ženo Irene sta imela dva sina (Gerharda in Helmuta). Po vnovični obnovitvi Kulturbunda (1939) je postal predsednik pokrajinskega vodstva SDKB za Dravsko banovino. Med drugo svetovno vojno je ostro zavrnil nasilje okupacijskih oblasti nad Slovenci. Kljub temu je spomladi 1945 zbežal pred jugoslovansko vojsko v Gradec, kjer je po lastni izbiri živel v osami vse do smrti.

⁸¹ May, Deutsch-evangelisches Leben, str. 22–23.

⁸² Weithmann, Balkan-Chronik, str. 369.

⁸³ Pirjevec, Jugoslavija, str. 57.

⁸⁴ Weithmann, Balkan-Chronik, str. 380.

⁸⁵ SI PAM 1849, a. š. 3, ovoj 1934, An alle Kirchengemeinden und Glaubensgenossen der Deutschen Evangelischen Kirche A.B. im Königreiche Jugoslawien, dopis škofjiskega urada 12. oktobra 1934.

dodal: »Naši nemško-evangeljski Cerkev v Kraljevini Jugoslaviji /.../ je bil pravičen in doberhoten zaščitnik in prijatelj. Cerkev in vse naše cerkveno ljudstvo se ga bosta s hvaležnostjo spominjala!« V istem razglasu še npr. beremo, da kralj Aleksander ni umrl, temveč živi njegov duh še naprej med ljudmi ali pa da je umrl, »da bi za Jugoslavijo in njegov narod postal nesmrten.«⁸⁶ Tudi Fritz Zangger je v avtobiografiji poveljeval kralja Aleksandra: »Nenazadnje se iz hvaležnosti do umrlega v Marseillu čutimo dolžni, ohranjati zvestobo do njegove države.«⁸⁷

Zakaj tolikšen hvalospev kralju avtokratskega režima? Prisluzil si ga je s posebnim zakonom, ki ga je izdal 16. aprila 1930 pod uradnim naslovom 'Zakon o evangelijsko-krščanskih Cerkvah in reformirani krščanski Cerkev Kraljevine Jugoslavije'.⁸⁸ To je bil čas, ko si je evangelijska Cerkev v Jugoslaviji še vedno prizadevala izoblikovati svojo organizacijsko strukturo na ustavnopravnih temeljih. Aleksandrov protestantski zakon je jasno razložil med nemško in slovaško evangelijsko Cerkvijo a. v. ter reformirano Cerkvijo v Jugoslaviji, vsem trem je priznaval svobodno izvajanje vere in pravico do uporabe maternega jezika pri bogoslužju, zanje je predvideval tudi državno pomoč.⁸⁹

Zdi se čudno, da bi avtoritarna oblast, ki je prisegala na jugoslovanski unitarizem, pristala na delitev evangelijskih cerkva po nacionalnosti. Podrobnejša analiza pa kaže, da so s tem v Beogradu načrtovali odcepitev prekmurskih Slovencev iz Cerkev, ki bi se uradno deklarirala kot nemška, ter njihovo pripojitev k slovaški cerkvi, iz česar bi se oblikovala posebna, slovaška evangelijska cerkev. Zato so v zakon sprva tudi hoteli prenesti slovaški izraz »slovenska cerkev«, kar bi v srbsčini pomenilo slovanska cerkev. Toda Slovaki se teh igrice niso hoteli iti in so zahtevali prevod »slovačka«, tj. slovaška cerkev.⁹⁰

Protestantski zakon je dal ustavodajni sinodi Evangelijskega cerkvenega distrikta a. v. še zadnji potreben zagon, da je po dolgoletnih pripravah na svojem petem zasedanju 10. novembra 1930 končno sprejela svojo ustavo.

Zanimivo je opozorilo, ki ga je evangelijski škofijski urad poslal po vseh senioratih. Vabilu, naj se udeležijo kraljevega pogreba, je namreč dodana opomba, da naj vsak duhovnik, ki se bo udeležil ceremonije, pride v talarju in baretki. »To zahtevo moramo postaviti zato, ker so se pred 13 leti ob pogrebu kralja Petra I. nekateri evangelijski duhovniki pojavili v talarju in baretki, nekateri v talarju in cilindru, drugi v talarju in trdih klobukih in spet ostali v mehkih klobukih. To ni napravilo lepega vtisa in se tokrat ne

sme zgoditi.«⁹¹ Brez baretke se nihče ne bo mogel udeležiti žalostne slovesnosti, je bilo rečeno s strani škofijskega urada.

'Koketiranje' z domovino reformacije

Slovesna posvetitev novega škofa Poppa je potekala 22. in 23. septembra 1931 v Zagrebu pred številnimi domačimi in tujimi gosti. Tam je bil tudi senior Baron.⁹² Da je bil koncept notranje ureditve nemške evangelijske Cerkev v Jugoslaviji zares demokratičen, priča dejstvo, da so ob posvetitvi v zagrebški Kristusovi cerkvi obredno ceremonijo vodili v nemškem, slovenskem (vendskem) in madžarskem jeziku, nakar je zbrani množici, ki so jo kasneje ob slavlju zaradi prenatrpanosti cerkve morali preseliti v sosednjo evangelijsko šolsko poslopje, pridigal novi škof.

Z njim pa je znotraj nemške evangelijske Cerkev prišlo tudi do politične preusmeritve. Drugače kot nekdanji duhovni predsednik Cerkevenga distrikta Gustav Adolf Wagner, ki se je – opirajoč na tradicijo – nagibal k Madžarski, je Popp odkrito ubral pot proti Nemčiji. O prihodnosti svoje Cerkev je imel novi škof jasno vizijo: »Sprva naj bi tesno sodelovala s Cerkvijo v rajhu, kasneje pa bi uradno vstopila v cerkveno zvezo kot njen del.«⁹³ Z vstopom v Zvezo nemških cerkva (Kirchenbund) si je Popp obetal krepitev svoje, v vseh pogledih manjšinske cerkve, prve tendence po povezavi s Cerkvijo v Nemčiji pa so jugoslovansko-nemški evangelijski izrazili že na svetovnem protestantskem srečanju v Augsburgu (1930), kjer sta Popp in senior Theophil Turek iz Beograda navezala stike z vodilnimi predstavniki nemške Cerkev.⁹⁴

Škofovo cerkvenopolitično linijo je zagovarjal krog mlajšega duhovništva, v katerega sta sodila tudi G. May in J. Baron. Vse bolj intenzivni stiki z domovino reformacije so časovno sovpadali s prevlado nacionalsocializma v Nemčiji, svoj vrhunec pa so dosegli s podpisom prijateljskega sporazuma (Freundschaftliches Übereinkommen) med jugoslovansko in nemško evangelijsko Cerkvijo, katere škof je bil od jeseni 1933 naprej Ludwig Müller. Slednji je ob Poppu tudi podpisnik tega sporazuma, sklenjenega 21. februarja 1934 v Berlinu. Sporazum je predvideval učvrstitev temeljev za moralno in materialno pomoč nemške Cerkev svoji jugoslovanski diaspori.⁹⁵ Škof Müller, sicer znani zagovornik nacionalsocialistov, si je s tem zagotovil vpliv nad nem-

⁸⁶ Prav tam.

⁸⁷ Zangger, Das ewige Feuer, str. 138.

⁸⁸ Wild, Die deutsche evangelische Kirche, str. 100.

⁸⁹ Prav tam, str. 101.

⁹⁰ Prav tam.

⁹¹ SI PAM 1849, a. š. 3, ovoj 1934, okrožnica Evangelijskega škofijskega urada Zagreb 11. oktobra 1934.

⁹² SI PAM 1846, a. š. 22, ovoj 5.2.4 Časopisi, ovoj Verski časopis, Weihnachtsgruß, 21. Flugblatt, december 1931, str. 2.

⁹³ Wild, Die deutsche evangelische Kirche, str. 159.

⁹⁴ Prav tam, str. 153.

⁹⁵ SI PAM 1846, a. š. 22, ovoj 5.2.4 Časopisi, ovoj Verski časopis, Ostergruß, 27. Flugblatt, marec 1934, str. 2.

škimi evangeličani v Jugoslaviji, kar je ustrezalo tako nemški diplomaciji, ki je načrtovala gospodarski preboj na Balkan, kot tudi nemški evangeličanski Cerkev, ki je pod Müllerjevim vodstvom izvajala ofenzivno cerkveno zunanjo politiko na področju svoje diaspore, za katero se je uveljavil izraz 'volks-deutsche Kirche'.⁹⁶ S podporo 'velikega brata', tj. nemške Cerkve, je jugoslovanska nemška evangeličanska Cerkev na domačem prizorišču mogla nastopiti bolj samozavestno in odločno, kot je to počela do sedaj. Čeprav najbolj radikalnih idej nacional-socializma uradno nikdar ni sprejela, je vseeno postala dojemljiva za njegova nemško-nacionalistična stremeljenja in politizacijo vprašanja nemškega prebivalstva izven meja rajha.

Konsenior May je iz Nemčije še spomladi 1934 poročal seniorju Baronu: »Politično izgleda dobro. Optimistično razpoloženje se nadaljuje. O revščini ni sledu, nečistoče in pouličnega beračenja kot na Dunaju nisem videl ne v Münchnu, ne v Leipzigu, Wittenbergu ali Berlinu.«⁹⁷ Najbrž so ravno podobni prebiski ljudem pri nas, ne samo Nemcem, dali sklepati, kako se je v Nemčiji po prihodu nacistov na oblast vse obrnilo na bolje in kako tam vlada red. Slabo leto dni pozneje May že poroča o radikalizaciji življenja v Nemčiji, ki pa je ne graja preveč: »Razdraženo razpoloženje proti 'starim' je razumljivo /.../ Kdor danes ni za Hitlerja, ta podpira popoln propad, boljše vize ali državljansko vojno. Kako naj se uredi Cerkev, pa nihče ne ve.«⁹⁸

May je vlogo evangeličanske Cerkve za obstoj nemštva opisal tako: »Negovanju občinskega življenja služijo redna bogoslužja in otroška bogoslužja, ure biblije, družinski večeri, predavanja različnih vrst, pevске vaje, zbiranje in skrb za odrasčajočo, šole svobodno mladino. Ravno to zadnje je dejavnost prav posebne važnosti, saj se mladina vzgaja v slovanskih šolah in povsod, v šolah in zunaj njih, je izpostavljena slovanskemu vplivu. S tem preti nevarnost, da se nemško-evangeličanskemu življenju popolnoma odtuji. Vedno več je mladih fantov in deklet, ki brez razumevanja poslušajo terjanje in opozarjanje, da se mora vztrajati pri svoji narodnosti, četudi to s sabo prinaša slabosti. Zanje nemški narod ni več vrednota, za katero bi se splačalo žrtvovati. Hvala Bogu, ne razmišljajo vsi tako, a kot rečeno, grozi nevarnost, da se ta duh razširi. Z izgubo podedovanega naroda pa se neredko izgubi tudi razumevanje za moč in svojskost evangeličanske vere. Kaj jim potem še pomeni Lutrova veroizpoved, če jim Lutrov jezik postane tuj ali celo zasovražen! In kot Lutrova veroizpoved, ne kot veroizpoved Primoža Trubarja, živi protestantizem v Sloveniji. Tako se

mladina združuje na družabnih urah, predavanjih, ob zaposlitvah, petju ipd.«⁹⁹

Nemce v Sloveniji je zlasti motilo dejstvo, da njihovih otrok v šolah nihče ni poučil o Schillerju ali Goetheju in so le-ti smatrali Prešerna za »največjega in najbolj globokega pesnika svetovne literature.«¹⁰⁰ Dodaten problem, ki je izhajal iz dejstva, da je narodnost otrok opredeljevala država, ne pa starši otrok, je bilo preimenovanje oz. poslovenitev nemških imen: npr. Fritz v Fric, Wilhelm v Viljem, Johann v Ivan itd. Kot prispodobo razdvojenosti ljudi G. May v svoji monografiji navaja sledečo zgodbo:

»Triletni otrok, katerega oče je Hrvat in državni uslužbenec, katerega mati je saškega porekla iz Sedmograške, odgovori na vprašanje: Kako ti je ime? 'Jaz sem Hinko.' Mati na to: 'Temu stricu pa že lahko poveš, kako ti je v resnici ime.' Mali nato ponosno reče: 'Jaz sem Heinz.' – Kakšna razdvojenost, kakšno neozdravljivo breme za otroško dušo. Kolikokrat je odrasli primoran prikrivati svoje srce. Toda če je že otroška nedolžnost zastrupljena, kam to vodi? /.../ Vztrajanje staršev, ki svoje otroke želijo ohraniti nemške in čiste, je neskončno otežkočeno. In tudi prihodnost nemških evangeličanskih gmajn je odvisna od tega, ali bo manjšinski problem tudi v Sloveniji rešen v smislu /.../ kulturne avtonomije.«¹⁰¹

Mariborski pastor Baron je kot predsednik jugoslovanskega evangeličanskega mladinskega sveta sicer še naprej poudarjal, da noče biti konkurenca narodnostnim organizacijam in da osnova evangeličanskega dela z mladino ni narodnostna vzgoja, a je dodal: »Kot nemški ljudje sodimo k narodnostnemu delu in imamo tam obveznosti kot vsi drugi, celo več od drugih, ker kot kristjani še toliko bolj vemo, kaj je narod in kaj smo mu dolžni.«¹⁰²

V poudarjanju pomembnosti narodne zavesti in boja za večjo emancipacijo nemštva so se evangeličanski vodje počasi zblížali s krogi, ki so se navduševali nad nacizmom. Še posebej očitno je to postalo, ko so se povezali s Kulturbundom, organizacijo, ki je s polnim imenom Švabsko-nemška kulturna zveza (SDKB) skrbela za duhovno, moralno in družbeno kulturo nemške narodne manjšine, kakor piše v njenem statutu.¹⁰³ Ko je avstrijski generalni konzul v Ljubljani junija 1934 opravil informativno potovanje po Sloveniji, je ugotovil, da se je propaganda SDKB v deželi močno okrepila. Najaktivnejši propagatorji so v Mariboru bili Lothar Mühleisen (vodja krajevne skupine), njegov namest-

⁹⁹ May, *Deutsch-evangelisches Leben*, str. 23.

¹⁰⁰ Prav tam, str. 28.

¹⁰¹ Prav tam, str. 29–30.

¹⁰² SI PAM 1849, a. š. 5, ovoj Mladinci, Verhandlungsschrift über die erste Besprechung des Jugendrates der deutschen evangelisch-christlichen Kirche A.B. im Königreiche Jugoslawien, am 4. und 5. März 1938.

¹⁰³ SI PAM 1849, a. š. 5, Satzungen des Schwäbisch-Deutschen Kulturbundes Novisad.

⁹⁶ Wild, *Die deutsche evangelische Kirche*, str. 186.

⁹⁷ SI PAM 1849, a. š. 3, ovoj 1934, pismo Gerharda Maya seniorju Baronu 21. aprila 1934.

⁹⁸ SI PAM 1849, a. š. 3, ovoj 1935, pismo Gerharda Maya seniorju Baronu 20. februarja 1935.

nik pastor Johann Baron, lastnik pivovarne Josef Tscheligi idr., v Celju pa Gustav Stieger (vodja), pastor Gerhard May in Fritz Zangger. Manj aktivna – zaradi večje policijske kontrole – je bila skupina v Ljubljani, ki jo je vodil inšpektor cerkvene občine Hermann Brandt.¹⁰⁴ Če so do srede tridesetih let kulturbundovci še bili zvesti državi, pa so po razpustitvi društva 1936 radikalizirali svojo politiko ter jo povsem približali nacizmu. Pričeli so se celo posluževati znanega Hitlerjevega gesla o enem narodu in enem vodji. »S tem programatičnim geslom,« trdi Franjo Baš, »se je celotno nemštvo na Slovenskem podredilo vodstvu Kulturbunda v Novem Sadu in doma v Mariboru, ki je v svojih vrstah uvedlo brezpogojno in vojaško disciplino ter nacistično notranje življenje. Vse to delo je dejansko vodila mladina, na zunanost pa ga je iz oziroma do jugoslovanske države zastopala evangeličanska cerkev.«¹⁰⁵

Po vnovični obnovitvi SDKB (1939) je prav nemška evangeličanska duhovščina zasedla vodilna mesta v društvu. Tako je postal predsednik pokrajinskega vodstva SDKB za Dravsko banovino mariborski pastor Baron, pod njegovo pristojnostjo je delovalo pet okrožnih vodstev (v Mariboru, Celju, Kočevju, Ljubljani in na Ptuju) z več kot 50 krajevnimi skupinami in 12.268 člani.¹⁰⁶

Prve dni aprila 1941, ko je nemški napad bil le še vprašanje časa, so številni Nemci iz previdnosti zapustili Jugoslavijo. Šentiljski vikar Dully opisuje: »Zanje je bilo grozno, zapustiti vse v trenutku, v strahotni negotovosti, če bodo še sploh kdaj videli svoj dom oziroma kaj se bo zgodilo. Veliko folksdojčerev je bilo odpeljanih, marsikje je prihajalo do groznega sovraštva proti vsemu, kar je nemškega.«¹⁰⁷

Bivše slovenještajerske evangeličanske cerkvene občine so v času od 20. julija do 7. oktobra 1941 na občinskih zborih sklenile, da se bodo ponovno vključile v Avstrijsko evangeličansko cerkev, ki so ji pred ustanovitvijo jugoslovanske države stoletja pripadale, prek nje pa bodo del Nemške evangeličanske cerkve (naslednice Kirchenbunda). Ob tem je dunajski Vrhovni cerkveni svet (Oberkirchenrat) jeseni 1941 sestavil pregled stanja v protestantskih navedel 1050 vernikov, slednji imajo cerkev in župnišče. Mariborska filiala Ptuj je po podatkih Vrhovnega cerkvenega sveta štela 120 duš, bogoslužje se je izvajalo v molilnici. Šentilj je imel cerkev z župniščem, za 200 vernikov pa je bogoslužje opravljal gmajnah v bivši Dravski banovini. Za Maribor je vikar Ferdinand Dully, ki je bil pristojen še za filialo Mahrenberg, s 100 dušami, cerkvijo in občinsko hišo. Za cerkveno občino Celje, katere duhovnik je

Senior in duhovnik Johann Baron (1890–1973) v mladih letih (SI PAM 1846, a. š. 40, ovoj Fotografije).

bil Gerhard May, je navedenih 410 vernikov, občina je posedovala cerkev in župnišče, posebej je omenjena še Anna May, vdova bivšega seniorja Fritza Maya. Po novem (in po lastni želji) se je k spodnještajerskemu senioratu (radgonski fari) na Spodnjem Štajerskem priključila še apaška gmajna s 350 verniki in molilnico.¹⁰⁸ Kar se tiče nemških evangeličanov v Ljubljanski pokrajini, je bil Vrhovni cerkveni svet seznanjen z načrti o njihovi preselitvi na nemško ozemlje, kar bi po oceni prizadelo kakih 400 vernikov, za katere nameravajo urediti cerkveno občino v Kranju. Kranjska (Krainer) in jeseniška (Aßlinger) evangeličanska gmajna, brez lastne cerkvene organizacije, v katerih se je nahajalo kakih 70 vernikov, razpršenih po vsej Gorenjski, sta pripadli civilni upravi Južne Koroške in tako prenehali biti del ljubljanske cerkvene občine.¹⁰⁹ Njun status dolgo ni bil urejen, kot najbolj prikladna pa se je izkazala rešitev, da gorenjske evangeličane dušno oskr-

¹⁰⁴ Suppan, *Deutsche Geschichte*, str. 376.

¹⁰⁵ Baš, *Prispevki k zgodovini*, str. 348.

¹⁰⁶ *Enciklopedija Slovenije* 11, str. 18.

¹⁰⁷ SI PAM 1846, a. š. 36, ovoj Poročila, statistika, Jahresbericht 1941, letno poročilo za Šentilj, 24. maj 1942.

¹⁰⁸ SI PAM 1846, a. š. 49, ovoj 1941, dopis Oberkirchenrata šefu civilne uprave za Spodnjo Štajersko 29. novembra 1941.

¹⁰⁹ SI PAM 1846, a. š. 49, ovoj 1941, dopis Oberkirchenrata šefu civilne uprave Južna Koroška 29. novembra 1941.

bujejo iz Celovca.¹¹⁰ Tudi Dravograd (Unterdrauburg), Mežiška dolina (Mießtal) in Jezersko (See-land) so se ločili od nekdanjega slovenskega seniorata, prevzela pa jih je fara Wolfsberg, čeprav njen duhovnik Foelsche prevzema omenjenih gmajn in posledično povečanja svojega dušnopastirskega okoliša, kot je sam napisal, ni bil »posebej željan«.¹¹¹

Leto dni po nemški okupaciji Štajerske, ob drugem valu nemškega preseljevanja štajerskih Slovencev, sta pastor Johann Baron in tovarnar Franz Tscheligi sestavila javno izjavo, v kateri sta izrazila svoje ogorčenje nad nasiljem, ki so ga nemške okupacijske sile izvajale nad štajerskim prebivalstvom nenemške narodnosti, nad ropanjem in zaplembami njihovega premoženja, samovoljo na novo prispelih nacističnih uradnikov ter nespametnim in na hitro izvedenim rasnim preverjanjem. Med izgnanimi naj bi bilo veliko takih, ki so bili pred vojno Nemcem prijazni, odpeljali so celo nosečnice, bolnike in družine z malimi otroki. Avtorja izjave sta za teroristične protinemške akcije okrivila okupacijske sile same, njihovo brutalnost in nespamet ter svojeglavo postopanje brez posvetovanja z domačimi Nemci. Na ta način naj bi panslavistom in komunistom dale priložnost, da so s svojo protinemško agitacijo in akcijami pritegnili tukajšnje prebivalstvo, ki je do leta 1941 – kot trdita Baron in Tscheligi – bilo Nemcem naklonjeno.¹¹²

Baron, ta »neustrašni vodja folksdojčerjev v Mariboru v zadnjih letih srbske vladavine«, kakor so ga predstavili (1941) v cerkvenem listu Grazer Kirchenbote,¹¹³ je v svojem ekspoziju, ki ga je avgusta 1945 napisal za štajersko deželno vladu (potem ko je v Gradcu dobil zatočišče), predstavil nemško manjšino na Slovenskem v obdobju med letoma 1933–1941 kot nacizmu nenaklonjeno. Zavrnil je očitke, da so bili on in njegovi sonarodnjaki v Sloveniji petokolonaši.¹¹⁴ Z genocidnim preganjanjem Slovencev na Štajerskem naj ne bi imeli nobene zveze, Heimatbund kot naslednika Kulturbunda naj bi jim bila vsilila okupacijska oblast, sami pa so se z izjemo nekaj pregretih glav vselej zavzemali za krščansko-socialno nacionalno politiko.¹¹⁵

Na njegovo žalost mu nova slovenska oblast ni verjela. Čeravno on osebno res ni bil član Heimatbunda (med vojno je po javni graji okupacijskih oblasti že kmalu po zasedbi celo bil 'na opazovanju' ter nato izrinjen iz dnevne politike), pa je v tej organizaciji ostala večina tistih Nemcev, ki so že prej bili v Kulturbundu, med njimi tudi pastor May. Kakor nasploh z Nemci pri nas se je po kapitulaciji Berlina leta 1945 godilo tudi z nemško evangeličansko skupnostjo. Večina njenih članov je zbežala prek meje proti severu. Cerkve so bile podržavljene, izropane, porušene ali spremenjene v stanovanjske objekte; za nekaj časa je evangeličansko bogoslužje utihnilo.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

PAM – Pokrajinski arhiv Maribor:

SI PAM 1846 – Evangelijska verska občina Maribor

SI PAM 1849 – Nemški evangelijski seniorat v Sloveniji Maribor

LITERATURA

Amon, Karl: Reformation – katholische Reform – Gegenreformation. *Kirchengeschichte der Steiermark*. Graz : Styria, 1993.

Baš, Franjo: *Prispevki k zgodovini severovzhodne Slovenije. Izbrani zgodovinski spisi*. Maribor : Obzorja, 1989.

Begusch, Heimo: Von der Toleranz zur Ökumene. *Kirchengeschichte der Steiermark*. Graz: Styria, 1993.

Enciklopedija Slovenije, zvezek 11. Ljubljana, 1997.

Hartman, Bruno: Prekrat v Mariboru 1918/1919. *Maribor skozi čas I., Studia Historica Slovenica*, letnik 2, št. 1, 2002, str. 179–227.

Kerčmar, Vili: *Evangeličanska Cerkev na Slovenskem*. Murska Sobota : Evangeličanska Cerkev v Sloveniji, 1995

Mahnert, Ludwig: *Die Hungerglocke*. Duisburg : Dietrich & Hermann, 1912.

Majcen, Gabriel: *Kratka zgodovina Maribora*. Maribor : Tiskarna sv. Cirila, 1926.

May, Gerhard: Deutsch-evangelisches Leben in Slowenien. *Die evangelische Diaspora*, št. 13. Leipzig, 1927.

Mi in naši »Nemci«. Maribor : Narodna odbrana, 1928.

Mikuž, Metod: *Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji 1917–1941*. Ljubljana : Mladinska knjiga, 1965.

Nečak, Dušan: *Nemci na Slovenskem (1918–1955)*. Kratek oris. Ljubljana, 1998.

¹¹⁰ SI PAM 1849, a. š. 5, ovoj Seniorat Celje, pismo Gerharda Maya seniorju Baronu 27. oktobra 1942.

¹¹¹ SI PAM 1846, a. š. 45, ovoj Dopisi, dopis župnijskega urada Wolfsberg mariborskemu župnijskemu uradu 28. junija 1942.

¹¹² Suppan, Deutsche Geschichte, str. 112. Osnutek te izjave s popravki se nahaja tudi v SI PAM 1846, a. š. 62.

¹¹³ SI PAM 1849, a. š. 5, Grazer Kirchenbote, Graz, maj 1941, str. 1.

¹¹⁴ Na sploh so Nemci poudarjali, da narodnostno delo (Volksarbeit) ne pomeni zganjati politiko, toda če je politika urejanje odnosov in razmer na nekem področju (gospodarskem, družbenem ipd.), kakor je definirana v Slovarju slovenskega knjižnega jezika, kaj je potem boj za narodnostne pravice drugega kakor politika?

¹¹⁵ Nečak, Nemci na Slovenskem, str. 75.

- Perko, Franc: *Verstva v Jugoslaviji*. Celje : Mohorjeva družba, 1978.
- Prunk, Janko: *Kratka zgodovina Slovenije*. Ljubljana : Založba Grad, 1998.
- Ribnikar, Peter (ur.): *Sejni zapisniki Narodne vlade Slovencev, Hrvatov in Srbov v Ljubljani in Deželnih vlad za Slovenijo 1918–1921, 1. del: Od 1. novembra 1918 do 26. februarja 1919*. Ljubljana : Arhiv Republike Slovenije, 1998.
- Ribnikar, Peter (ur.): *Sejni zapisniki Narodne vlade Slovencev, Hrvatov in Srbov v Ljubljani in Deželnih vlad za Slovenijo 1918–1921, 2. del: Od 28. februarja 1919 do 5. novembra 1919*. Ljubljana : Arhiv Republike Slovenije, 1999.
- Scherer, Anton & Straka, Manfred: *Kratka povijest podunavskih Njemaca*. Osijek-Zagreb-Split, 1999.
- Suppan, Arnold (ur.): *Deutsche Geschichte im Osten Europas. Zwischen Adria und Karawanken*. Berlin : Siedler, 1998.
- Švajncar, Janez J. (ur.): *Boj za Maribor 1918–1919. Spominski zbornik*. Maribor : Obzorja, 1988.
- Tovornik, Magdalena et al.: *Pozdrav iz Maribora. Mesto na razglednicah v letih 1892 do 1945*. Murska Sobota : Pomurska založba, Maribor : Umetniški kabinet Primož Premzl, 1992.
- Weithmann, Michael W.: *Balkan-Chronik*. Regensburg/Graz-Wien-Köln, 1995.
- Wild, Georg: *Die Deutsche Evangelische Kirche in Jugoslawien 1918–1941*. München, 1980.
- Zajšek, Boštjan: *Evangelicianska cerkvena občina v Mariboru (1862–1945) s posebnim ozirom na obdobje med obema vojnama*. Diplomsko naloga. Maribor, 2002.
- Zajšek, Boštjan: *Nemška evangeličanska skupnost v Mariboru (1862–1945)*. Magistrsko delo. Maribor, 2008.
- Zangger, Fritz: *Das ewige Feuer im fernen Land*. Celje, Novisad : Druck der Druckerei und Verlag A.=G., 1937.

S U M M A R Y

German Evangelicals in the Slovenian territory between the two world wars

First Neo-Protestant (Evangelical) religious municipalities in the continental part of the Slovenian territory were created in the 19th century, mostly owing to German-speaking immigrants from northern provinces of Austria-Hungary and Germany. The newcomers brought with them their culture as well as religion. They, furthermore, in-

troduced the designation »German Evangelicals« to accentuate the difference between Evangelical commonalities and the Roman Catholic Church organisation in Slovenian provinces, which was, according to the Evangelicals, of completely Slovenian character and unsympathetic to Germans. Slovenian Protestants, on the other hand, also lived in Prekmurje, which had been annexed to Slovenia in 1919. After World War I German Evangelical commonalities were cut off from their compatriots in Austria and Germany, facing the new, Yugoslav (Slovenian) authorities, which tried to erase the centennial economic and political hegemony of Germany over Slovenian provinces. German religious municipalities resisted the pressure successfully. On 29 June 1919 they established the Seniority of German Evangelical Municipalities in Slovenia, with the first senior Pastor Fritz May from Celje succeeded (1925) by Pastor Johann Baron from Maribor. Linkages with other Protestant communities in the Kingdom of the Serbs, Croats and Slovenes which were significantly larger and financially stronger from their Slovenian counterparts first yielded the establishment of the so-called Evangelical Church District and then (1930) to the Constitution of the German Evangelical-Christian Church of Augsburg Confession in the Kingdom of Yugoslavia.

The Slovenian Seniority was composed of the Evangelical religious municipality in Ljubljana, Celje and Maribor with their subsidiaries. After suffering the first blow during the revolutionary period of 1918/19 they slowly consolidated, with Slovenian (German) parsons being among the most notable representatives of the Evangelical Church in the Kingdom of Yugoslavia. During the 1930s the latter began to establish ties with the Church in the German Reich, embracing Nazism and especially ideas that anticipated the »liberation« of Germans from the Slavic yoke and the annexation of the former Lower Styria, Upper Carniola, Carinthia, etc. to their home country Germany. Therefore, German Evangelicals joined the fifth column and the irredentist movement. Prior to the outbreak of World War II the Drava Banovina counted about 2.400 German Evangelicals, most of whom lived in Maribor (1050). After Yugoslavia's capitulation the Evangelical Church organisation in Yugoslavia was dissolved and the organisation that had existed before 1919 was restored. Although in 1942 (then already former) Senior Baron protested against the Nazi terror which the occupation authorities were carrying out against the Slovenes, he and many of his fellow believers and compatriots fled from the Yugoslav military units across the northern border in 1945. This also marked the end of German Evangelical municipalities in the Slovenian territory.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 352.071(497.4Selnica ob Dravi)"1945"

Prejeto: 16. 8. 2010

Rajmund Lampreht

univ. dipl. zgod., študent 1. letnika 3. stopnje bolonjskega doktorata zgodovine na Filozofski fakulteti Univerze v Mariboru,
Zg. Boč 43, SI-2352 Selnica ob Dravi
e-pošta: rajmundl@gmail.com

Selnica ob Dravi leta 1945 pod oblastjo Krajevnega ljudskega odbora

IZVLEČEK

Selnica ob Dravi je leta 1945 po umiku nemških čet dobila enako upravo kot skoraj vsi drugi kraji na Slovenskem – Krajevni ljudski odbor. V samem kraju je prišlo do izvedbe obnove, popisa prebivalstva in prevzema oblasti s strani Osvobodilne/Ljudske fronte. Ta je bil tako kot vsak prevzem oblasti povezan z ogromno propagande. Prav tako zasledimo številne nepravilnosti nove oblasti, pa naj so bile to volitve ali povsem vsakdanje stvari. Oblast je bila posebej pozorna na medvojno aktivnost tistih ljudi, ki bi ji lahko škodovali ali postali njeni nasprotniki. Pozorna je bila tudi na »premalo goreče ljudi«, se pravi na tiste, ki nad njo niso bili »dovolj navdušeni«.

KLJUČNE BESEDE

Selnica ob Dravi, Krajevni ljudski odbor, leto 1945, prevzem oblasti, volitve, Jugoslavija

ABSTRACT

SELNICA OB DRAVI IN 1945 UNDER THE AUTHORITY OF THE LOCAL PEOPLE'S COMMITTEE

In 1945 Selnica ob Dravi came under the same administration as nearly all other places across the Slovenian territory – the Local People's Committee. The town itself witnessed reconstruction, a population census and the takeover of power by the Liberation/Popular front. Just as any other instance of rise to power the latter was solidly grounded on strong propaganda. On the other hand, one can also detect numerous irregularities committed by the new authorities, be it during the election process or in handling everyday affairs. The authorities paid special attention to the wartime activities of those individuals whom they considered potentially harmful or even fatal to their standing. The authorities also kept a close eye on those »who lacked zeal«, i.e. showed no particular enthusiasm for them.

KEY WORDS

Selnica ob Dravi, Local People's Committee, 1945, takeover of power, election, Yugoslavia

Uvod

Krajevni ljudski odbori (KLO) so obstajali od leta 1945 do 1952. Postavila jih je takratna jugoslovanska oblast in lahko bi jih primerjali z občinami, saj so imeli podobne pristojnosti kot omenjene upravne enote, v marsičem pa so jih celo presegali. Zaradi takratnih razmer so imeli veliko vlogo pri razvoju kraja in posameznika. Opravljali so tudi dejavnosti, ki jih danes ne poznamo ali se nam dozdevajo neložne, v takratnem času pa je bilo to nekaj povsem običajnega. Kaj je poleg običajnih uradniških stvari dejansko počel KLO? Pregarjal in lovil je med drugim »lenuhe, delomrzneže, saboterje, fašistične sodelavce« itd., če uporabimo njihov besednjak.

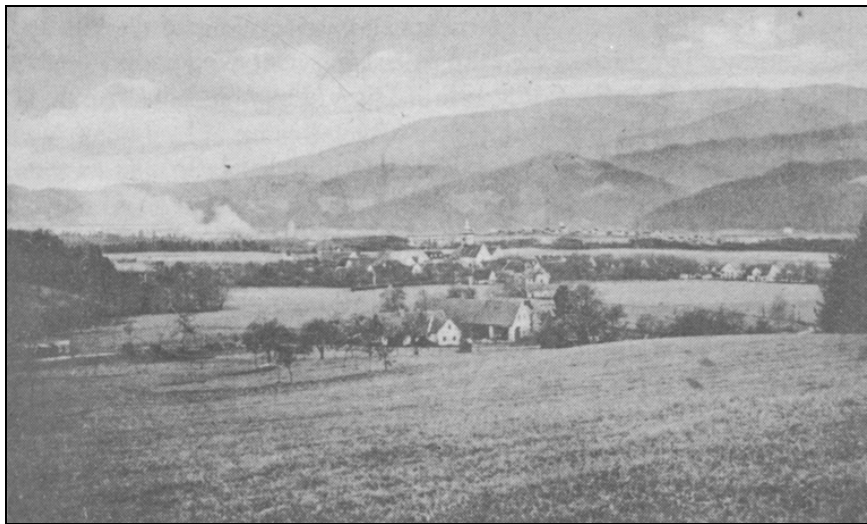
Prispevek bo predstavil delovanje KLO Selnica ob Dravi leta 1945 po posameznih področjih. Model delovanja so takrat izvajali vsi KLO-ji po enakem načelu. Določeni dogodki se ne nanašajo izključno na področje KLO Selnica, ampak na širšo okolico Maribora.

Volitve

Volitve so potekale 11. novembra 1945. Tudi v Selnici so volili z dvema skrinjicama in zmaga je pripadla Ljudski fronti.¹ O samih volitvah sta ohranjena dva dokumenta. Prvi dokument je volilni listič s končnimi rezultati. Za predsednika je bil z 979 glasovi izvoljen Vinko Dolinšek, po poklicu drevesničar. Protikandidata sta prejela 231 in 64 glasov.

Največji zmagovalec volitev je bil tajnik, ki je prejel kar 1260 glasov, protikandidatki pa po 10 oz. 27 glasov. Za mesto v odboru, ki je štel 11 sedežev, se je potegovalo 28 kandidatov. Izvoljeni so bili kandidati različnih poklicev: štirje kmetje, trgovec, čevljar, slikar, krojač, župnik, mizar in električar. Najboljši rezultat je z 899 glasovi dosegel kmet z Janževe Gore. Enajsti odbornik, ki je dosegel najslabši rezultat izmed odbornikov, je bil električar s 487 glasovi. Za mesto v okrajno skupščino, ki je imela tri proste sedeže, se je potegovalo 8 kandidatov. Izvoljeni so bili pek s 562 glasovi, trgovec s 460 in kmet s 431 glasovi. Zanimivo je, da je svoj glas za predsedniške kandidate oddalo 1274 ljudi, za tajnika pa 1297 ljudi oz. 23 več. O izvoru podčrtanih kandidatov za odbor in okrajno skupščino ni podatkov. Podčrtanih je bilo 9 kandidatov za odbor in dva za skupščino, pri čemer so ti kandidati dobili največ volilnih glasov.²

Drugi dokument je bil poslan na zahtevo OF Maribor in je poročal o sestavi KLO-ja. Ta je imel 19 odsekov. Med njimi so bili agitacija, prosveta, prehrana, kmetijstvo itd. Starost funkcionarjev je bila zelo različna. Največ funkcionarjev (7) je spadalo v razred 40–50 let, sledil je razred 50–60 let s 6 člani, 30–40 let s 4 in 20–30 let z dvema funkcionarkama (obe v starosti 21 let). Kar 7 funkcionarjev je na volitvah kandidiralo neuspešno. Na samem KLO-ju so imeli 4 zaposlene, k temu prištevamo še sekretarja.³

Selnica ob Dravi leta 1928 (Selnica ob Dravi, Zbornik, str. 17).

¹ Slovenska kronika XX. stoletja, str. 112.

² PAM, MOM, AŠ 3, sporočilo Krajevnega ljudskega odbora (dalje KLO) Selnica ob Dravi Osvobodilni fronti (dalje OF) Maribor, datum neznan.

³ PAM, MOM, AŠ 3, sporočilo KLO-ja Selnica ob Dravi OF Maribor z dne 5. 7. 1945.

Socialne zadeve

Odsek za socialne zadeve se je ukvarjal z mladinskimi skrbstvom, podpiranjem internirancev in njihovih družin, podpiranjem družin, katerih rejniki so padli pri partizanih v jugoslovanski vojski, in nudenjem pomoči vsem tistim, ki so bili zaradi materialnega položaja potrebni pomoči.⁴

Maja 1945 so vse KLO-je iz okolice Maribora obvestili o prihodu izseljencev oz. internirancev (ljudi, ki so bili prisilno odpeljani v taborišče) iz Dachaua. Točen datum ni bil znan. Ocenjevali so, da jih je po 28. maju prišlo od 1000 do 3000. KLO in narodna milica sta imela nalogo poskrbeti za obleke in stanovanja. S sklepi Avnoja (Antifašistični svet narodne osvoboditve Jugoslavije) naj bi zaplenili imovino (premoženje) članom NSDAP⁵ in Kulturbunda (KB)⁶ ter nemškim priseljencem, ki so se doselili po 14. aprilu 1941.⁷ Tako so priskrbeli stanovanja internirancem in drugim osebam po vsej državi. KLO je nato poročal, koliko internirancev so imeli možnost nastaniti v njihovem okrožju.⁸

KLO je lahko vojnim invalidom izdal dovoljenje za enkratno brezplačno uporabo železnice v primeru, da se je moral vojni invalid zglasiti pri državni oblasti ali pa je moral k zdravniku. V primeru, da na pot ni mogel sam, so lahko tudi osebi, ki ga je spremljala, izdali brezplačno dovoljenje. Paziti so morali, da ni bilo zlorab.⁹ KLO je moral julija določiti lekarne za brezplačno izdajanje zdravil vojnim invalidom, vdovam in sirotam. Izdati so morali začasne izkaznice invalidom in ostalim upravičencem, da so jih ti lahko dvigovali.¹⁰

Naloga KLO-ja je bila tudi iskanje lokacij za inštitucije družbenega pomena. Tako so junija iskali lokacijo za ustanovitev knjižnice,¹¹ doma za invalide, materinskega doma, doma onemoglih in mladinskega doma.¹² Julija so iskali lokacijo za hranilnico.¹³ Ves postopek je bil izpeljan tako, da so KLO-ji obvestili OF Maribor o možnih lokacijah, ta pa je nato določil eno izmed njih. Na območju KLO-ja leta 1945 niso uredili nobene od naštetih inštitucij.

Šele leta 1949 so na Fali uredili organizirano inštitucionalno varstvo starejših za območje Maribor s

širšo okolico, imenovano *Dom onemoglih*. Ta je nudil zatočišče približno sto oskrbovancem. V letu 1953 so se ti preselili v grad Viltuš.¹⁴

KLO-ji so morali izvajati popis prebivalstva. Slednji ni bilo zgolj ugotavljanje števila prebivalstva v kraju, ampak tudi premoženjskega stanja ter potreb kraja po različnih poklicih. Popis se ni izvajal naenkrat, ampak so podatke zbirali glede na potrebe oblasti. Tako je moral KLO junija poročati o številu gozdnih delavcev ter hkrati navesti potrebno število gozdarjev na svojem območju.¹⁵ Novembra so morali poslati podatke o vajencih in njihovem številu.¹⁶ Zbrati so morali še podatke o osebah, ki so služile v vojski pred 6. aprilom 1941 (pod Kraljevino Jugoslavijo) in o graničarjih (osebe, ki so varovale mejo) ter o tem, ali je bil kdo poškodovan.¹⁷ Vsakih 14 dni so morali poročati o priselitvi ali odselitvi.¹⁸ Leta 1945 je KLO pri popisu prebivalstva v Selnici naštel 2102 prebivalca, leta 1948 pa že 3859.¹⁹

Julija so zabeležili primer pegavice,²⁰ ki pa je bila uspešno ozdravljena.²¹ KLO je moral navesti otroke, ki še niso bili cepljeni. Cepljenje je bilo v polnem teku za preprečitev epidemije. Iz preventivnih razlogov so cepili otroke vseh starosti.²²

Preskrba

Vsaka oseba je po določilu oblasti v novembru 1945 dobila 300 g krušne moke ali 400 g kruha dnevno, 3000 g zakuhe, 500 g soli, 150 g mila, 50 g kave in 250 g marmelade na mesec. Težki delavci so bili upravičeni do 1387 g moke ali kruha, 700 g zakuhe in 110 g masčobe dnevno. Nosečnice so dobile 3000 g moke ali 4000 g kruha, 250 g sladkorja, 200 g masčob in 0,5 l mleka na dan, osebe, starejše od 66 let, pa še dodatnih 250 g sladkorja.²³ Živila in druge potrebščine je bilo moč dobiti samo na bone. Trgovci ni smel dati več blaga, kot je bilo napisano na bonu, sicer je bila to po merilih takratne oblasti gospodarska sabotaža.

Decembra so dojenčki do 2. leta starosti dodatno dobili 500 g sladkorja, otroci od 2. do 3. leta pa 350 g sladkorja na mesec. Otroci/najstniki do 18. leta so dobili 1000 g mleka v prahu na mesec, nosečnice 500 g praženega riža na mesec, najtežji delavci pa

⁴ PAM, MOM, AŠ 3, sporočilo OF Maribor KLO Selnica ob Dravi z dne 6. 6. 1945.

⁵ NSDAP, kratica za Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei (nacionalsocialistična nemška delavska stranka).

⁶ Kulturbund (nemška prosvetna zveza), nemška nacistična organizacija, ki je v Jugoslaviji do 1941 opravljala vlogo pete kolone.

⁷ PAM, MOM, AŠ 3, sporočilo OF Maribor KLO-u Selnica ob Dravi z dne 25. 5. 1945.

⁸ Prav tam z dne 29. 5. 1945.

⁹ Prav tam z dne 12. 7. 1945.

¹⁰ Prav tam z dne 14. 7. 1945.

¹¹ Prav tam z dne 11. 6. 1945.

¹² Prav tam z dne 12. 6. 1945.

¹³ PAM, MOM, AŠ 3, sporočilo KLO-ja Selnica ob Dravi OF Maribor z dne 19. 7. 1945.

¹⁴ Švanjcer, Postrak in Mak: *40 let doma*, str. 3.

¹⁵ PAM, MOM, AŠ 3, sporočilo OF Maribor KLO-ju Selnica ob Dravi z dne 13. 6. 1945.

¹⁶ Prav tam z dne 22. 10. 1945.

¹⁷ PAM, MOM, AŠ 3, sporočilo OF Maribor KLO-ju Selnica ob Dravi z dne 16. 11. 1945.

¹⁸ Prav tam z dne 30. 10. 1945.

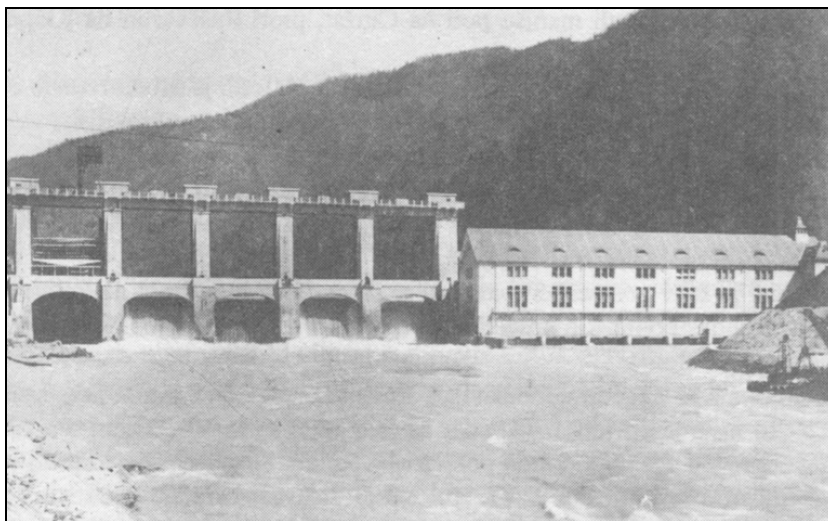
¹⁹ *Selnica ob Dravi*, str. 15.

²⁰ Pegavica, pegavi tifus.

²¹ PAM, MOM, AŠ 3, sporočilo KLO-ja Selnica ob Dravi OF Maribor z dne 4. 7. 1945.

²² PAM, MOM, AŠ 3, sporočilo OF Maribor KLO-ju Selnica ob Dravi z dne 10. 7. 1945.

²³ Prav tam z dne 10. 11. 1945.

Fala (Selnica ob Dravi, Zbornik, str. 21).

dozo (40 g) istrskih sardin v paradižnikovi omaki.²⁴ V mesecu januarju 1946 je stopila v veljavo odredba o varčevanju z maščobo.²⁵ Prav tako so morali vsi trgovci in peki javiti, koliko zalog imajo, in še naprej omejevati živila. Kot dodatek za novo leto so dovolili 100 g sladkorja in 100 g mesa več po osebi.²⁶

Oktobra 1945 je oblast ugotovila, da so nekateri peki pekli drobno pecivo. To je veljalo za nedopustno, saj bi morali peči kruh. Zato so naložili vsem KLO-jem poostreno kontrolo.²⁷

KLO je moral oktobra tudi sporočiti, ali nujno potrebujejo čevlje za traktoriste.²⁸ V svojem odgovoru je izrazil potrebo po enem paru čevljev številka 42.²⁹ Tisti, ki je dobil čevlje, je bil član KLO-ja!

Šolstvo

Avgusta so ustanovili zavod za invalidno predšolsko mladino, ki je spadala v kategorijo težkih invalidov. Žal ni bila nikjer navedena njegova lokacija. Zavod zagotovo ni bil na območju KLO Selnica ob Dravi, ker je moral odbor poslati imena tistih, ki jih je predlagal za nastanitev v zavodu. Navesti so morali rojstne podatke, podatke o starših, vrsto poškodbe, kraj nesreče, način zdravljenja. Pri starših so morali navesti še nacionalnost in njihovo dejavnost med vojno.³⁰

Šolsko poslopje je bilo med vojno večnamensko. Februarja 1945 so Nemci v njem uredili bolnico za

kužne in spolne bolezni. Aprila so namestili težke ranjence. V šolski stavbi so delovali tudi rentgen, velika lekarna, zobna ambulanta in potujoča kirurška bolnica. Ob umiku so Nemci vse stvari odpeljali s sabo.³¹

27. marca je pouk zadnjič potekal v nemškem jeziku. Takoj po osvoboditvi so v Selnici ob Dravi učili le trije učitelji. Tako je na vsakega učitelja prišlo 143 otrok, saj je bilo šoloobveznih otrok preko 400. Zato so učili zjutraj in zvečer. Pouk v slovenskem jeziku se je začel 21. junija, 28. julija je bila šolska proslava z mašo. Mašo je vodil župnik Janez Čokl, ki se je vrnil iz izgnanstva. Avgusta so se pričele priprave na organizacijo novega šolskega leta 1945/46. Redni pouk se je začel 15. oktobra. Takrat je šola že premogla 9 učiteljev in imela 422 šolarjev. Problem je predstavljala šolska stavba, ki je bila med vojno precej uničena. Drug problem je bila šolska knjižnica. Šola ni imela niti ene slovenske knjige. Imela pa je bogato nemško knjižnico. Do konca leta 1945 je učiteljska knjižnica dobila 17, šolska pa 57 knjig.³²

Osnovna šola je trajala 7 let, kar je bilo za takratno slovensko šolstvo korak nazaj. Dne 11. junija 1946 so sedemletko uzakonili tudi na državni ravni.³³

17. novembra je selniški učiteljski zbor sprejel predlog o ustanovitvi obrtne in kmetijske šole. Predlog je konec novembra nato podprlo še ministrstvo za industrijo in rudarstvo v Ljubljani. Tako je bila ustanovljena Strokovna nadaljevalna in kmetijska šola. Vanjo se je vpisalo 66 učencev. Pouk se je začel 1. decembra in je potekal v ponedeljek ter petek od 14. do 18. ure, po pet šolskih ur. Predmeti so bili zemljepis in zgodovina, slovenščina, higiena in državno

²⁴ Prav tam z dne 21. 12. 1945.

²⁵ Prav tam z dne 22. 12. 1945.

²⁶ Prav tam z dne 28. 12. 1945.

²⁷ Prav tam z dne 9. 10. 1945.

²⁸ Prav tam z dne 31. 10. 1945.

²⁹ PAM, MOM, AŠ 3, sporočilo KLO-ja Selnica ob Dravi OF Maribor z dne 31. 10. 1945.

³⁰ PAM, MOM, AŠ 3, sporočilo OF Maribor KLO-ju Selnica ob Dravi z dne 6. 8. 1945.

³¹ Krebs, *Šolstvo v Selnici*, str. 65.

³² Prav tam, str. 64–68.

³³ *Slovenska kronika XX. stoletja*, str. 133.

Šolska stavba v Selnici (Selnica ob Dravi, Zbornik, str. 134).

znanstvo, risanje, poznavanje lesa, blago in surovina, živilska stroka, sila, delo in elektrika, kovinarstvo.³⁴

Gospodarske zadeve

KLO-ji so si med seboj večkrat dopisovali in naprošali drug drugega za vrnitev pisalnega stroja. Zanimivo je predvsem to, da so bila vsa sporočila vedno natipkana, kar kaže na to, da so vedno imeli na voljo vsaj en pisalni stroj.

Do vzpostavitve jugoslovanskega dinarja kot valute so odškodnine in pomoč plačevali v lirah (italijanska denarna enota) in rajhsmarkah (nemška denarna enota – RM).³⁵ Dne 17. julija so prvič sporočili KLO-ju, koliko dinarjev lahko izplačajo določenim osebam.³⁶ Ta podatek je izredno pomemben, ker nam pove, da se je dinar začel uporabljati približno po dveh mesecih. Menjalno razmerje je bilo določeno v razmerju 10 RM : 6 dinarjev. Povedati je treba, da je oblast dopuščala posameznim podjetjem, da so ta menjalni tečaj priredila po svoje. Dogajalo se je, da so za 100 RM ljudje dobili po 10 dinarjev,³⁷ kar pomeni tudi do šestkrat manj. To je pri marsikom povzročilo kar precejšno nejevoljo. Rok menjave valute je bil omejen. Zamenjava denarja je potekala od 29. junija do 3. novembra.³⁸

Novembra je država namenila denarno pomoč za obnovo hiš, ki jih je bila uničila nemška vojska.

KLO je moral na terenu zbrati podatke. Prednost pri pomoči so imeli borci in pomočniki NOB. Pomočniki NOB so bili ljudje, ki so lahko dokazali, da so med vojno pomagali (s hrano, oblačili, denarnimi donacijami, informacijami, kot kurirji itd.) vojski NOB ali članom NOB. Posojilo je bilo brezobrestno in ga je bilo treba vrniti v petih oziroma desetih letih.³⁹ KLO je proti koncu novembra sporočil, da ni bilo na območju Selnice ob Dravi nobene hiše, ki bi jo porušil ali požgal okupator.⁴⁰

Maja so izdali odlok, s katerim so določili menjalno razmerje pridelek : predelan proizvod. Tako je kmet dobil za vsakih 100 kg neluščenega sončničnega semena 9 kg olja, za 100 kg luščenega sončničnega semena 18 kg olja, za 100 kg neluščenega bučnega semena 11 kg olja, za 100 kg luščenega bučnega semena 20 kg olja, za 100 kg repičnega semena 15 kg olja in za 100 kg makovega semena 18 kg jedilnega olja. Vendar je na družinskega člana prišlo največ 3 kg jedilnega olja. Za vsakih 100 kg semen je kmet dobil dodatno še 15 kg oljnih tropin, ki so nastale pri predelavi.⁴¹ Te so nato uporabili kot krmilo. Kmetje so lahko pridelek oddali zadrugi ali ga odnesli v predelavo. Olje so, če so ga hoteli prodati, morali oddati zadrugi, ki jim je plačala po ceni, ki jo je določila država. Kmetje so bili s temi cenami izredno nezadovoljni, zato so se na vse načine trudili prodati svoje pridelke/proizvode mimo države. Marsikateri kmet

³⁴ Krebs, *Šolstvo v Selnici*, str. 80–81.

³⁵ PAM, MOM, AŠ 3, sporočilo OF Maribor KLO-ju Selnica ob Dravi z dne 20. 6. 1945.

³⁶ Prav tam z dne 17. 7. 1945.

³⁷ Prav tam z dne 11. 10. 1945.

³⁸ *Slovenska kronika XX. stoletja*, str. 112.

³⁹ PAM, MOM, AŠ 3, sporočilo OF Maribor KLO-ju Selnica ob Dravi z dne 16. 11. 1945.

⁴⁰ PAM, MOM, AŠ 3, sporočilo KLO-ja Selnica ob Dravi OF Maribor z dne 20. 11. 1945.

⁴¹ PAM, MOM, AŠ 3, sporočilo OF Maribor KLO-ju Selnica ob Dravi z dne 12. 5. 1945.

je bil pri tem aretiran in obsojen zaradi črnoborzi-janstva.⁴² Vsak kmet je lahko na leto obdržal 250 kg žita za svojo prehrano, za pitano svinjo 250 kg žita, za plemensko svinjo 300 kg ječmena in za konja 300 kg ovsa. Pri živalih je bilo mišljeno po glavi.⁴³ Pride-lovalec oz. kmet je smel obdržati 150 kg krompirja na člana družine, 300 kg na prašiča, 2 t semena na hektar in 20 kg fižola na člana družine. Ostalo je moral prodati zadruzi.⁴⁴

Maja je KLO sporočil število živine na območju Selnice ob Dravi, in sicer 30 glav goveje živine na različnih naslovih: Krčovnik Ivan, Cesta 19, Seršen Martina, Boč 55, Žavcer Jožefa, Slemen 22, Rumpf Gašper, Janževa gora itd.⁴⁵ Na podlagi tega sporočila so junija določili oddajo dvajsetih glav goveje živine, ki naj bi jo nato vojska vodila v Maribor.⁴⁶ Toda pripetilo se je, da je nekaj glav živine izginilo. Kmetje so se nasilni oddaji enostavno uprli. Pristojni pri KLO-ju in vojska so zagnali vik in krik, da so se ljudje zbal in nekateri so celo svoje otroke odpeljali na varno v gozdove.⁴⁷ Dejansko so se bali in pričakovali najhujše, vendar se je vse skupaj kmalu pomirilo. Julija so določili kvote za oddajo mleka. Rejec je moral na leto od ene krave oddati 250 litrov mleka, od dveh krav 800 litrov mleka in od treh 1400 litrov mleka.⁴⁸

Junija je v Sladkem Vrhu začela obratovati tovarna papirja,⁴⁹ zato so naprosili vse KLO-je, naj takoj dobavijo 10 m³ brusnega lesa.⁵⁰ Z odprtjem te tovarne so počasi začeli nadomeščati papir iz nemških časov. Precej dokumentov je bilo namreč na eni strani popisanih v nemškem jeziku, na drugi strani pa v slovenskem. Tako se ni čuditi, če imamo spodaj žig OF Maribor in napis Smrt fašizmu, svoboda narodu, na drugi strani spodaj pa napis Heil Hitler. Poudariti je treba, da je bil nemški papir veliko boljše kvalitete kot jugoslovanski. Veliko boljši je bil že na dotik, bil je bolj masivno izdelan in tako obstojnejši. Jugoslovanski papir je bil tanjši in treba je bilo paziti, da se zaradi neprevidnega giba ni raztrgal. Moramo poudariti, da je bilo veliko dokumentov, natipkanih na jugoslovanski papir, že načeti ali je celo že manjkalo kakšen kos.

KLO je moral junija poslati podatke o žagah,

tvornicah ali predelovalnicah lesa, lovskih čuvajih (ribe je bilo prepovedano loviti), gozdnih sečnjah in o gozdnovarstvenih ukrepih.⁵¹ Lovski čuvaji so bili nekakšni »gozdni policaji«, saj so hkrati javljali vsako spremembo v gozdu: če je kdo podiral drevesa, če je izginila divjad (lov na črno) in seveda stanje v potokih – ribe, ki jih je bilo najlažje loviti.

KLO je julija dobil vprašalnik, ki so ga morali razdeliti lastnikom žag. Vprašalnik je vseboval tudi vprašanje o narodnosti in dejavnosti lastnika med vojno.⁵² KLO je javil, da sta bili na območju Selnice ob Dravi dve žagi, katerih lastnika sta bila Anton Škerbinek in Ivan Zorko.⁵³ O Škerbinku je na več mestih omenjeno, da je delal za državo. Iz tega sklepamo, da je moral biti v dobrih odnosih s predstavniki KLO-ja. Avgusta so morali poročati o lesnih zalogah, tako v gozdovih kakor v žagah.⁵⁴ S 1. septembrom so izdali navodila, po kakšni ceni se je smelo prodajati les, drva in oglje. Kdor je zaračunal več, je bil gospodarski saboter.⁵⁵

Decembra so z odlokom določili delovni čas špecerijskih trgovin. Ta je trajal od 8. do 12. in od 14. do 17. ure, v soboto pa od 8. do 12. in od 14. do 18. ure. Ostale trgovine so delovale od 7. do 14. ure, v soboto so bile zaprte. Gostilne in restavracije so bile odprte do 22., kavarne do 24., bifeji do 20. ure. V nedeljo je bilo vse zaprto.⁵⁶

Konec decembra je moral KLO sporočiti količino vina v gostilnah.⁵⁷ V Selnici ob Dravi je bilo 9 gostiln: 7 gostiln je bilo slovenskih, 2 pa nemški. En lastnik nemške gostilne je bil član KB, zato so to po sklepu KLO-ja zaprli z razlogom, da »ni javne potrebe za obratovanje gostilne«.⁵⁸ Sogovornik, ki pa je želel ostati anonimen, mi je zatrdil, da je lastnika družinsko dobro poznal in je izrazil dvom v poštenost obdolžitve. Lastnika družina ni nikoli več videla.⁵⁹ KLO je postavil upravitelja gostilne, ki je bil njegov član. Za drugo nemško gostilno ni podatkov o njeni usodi, ker manjka list o sklepu KLO-ja. Verjetno so jo zaprli. Vse ostale (slovenske) gostilne so po sklepu KLO-ja ostale odprte.⁶⁰

Kazenske zadeve

KLO je moral na začetku prevzeti tudi najnuj-

⁴² Glej tudi Čoh, *Ilegalna skupina*, str. 530.

⁴³ PAM, MOM, AŠ 3, sporočilo OF Maribor KLO-ju Selnica ob Dravi z dne 25. 9. 1945.

⁴⁴ PAM, MOM, AŠ 3, sporočilo OF Maribor KLO-ju Selnica ob Dravi z dne 27. 10. 1945.

⁴⁵ PAM, MOM, AŠ 3, sporočilo KLO-ja Selnica ob Dravi OF Maribor z dne 19. 5. 1945.

⁴⁶ PAM, MOM, AŠ 3, sporočilo OF Maribor KLO-ju Selnica ob Dravi z dne 12. 6. 1945.

⁴⁷ Pogovor avtorja s pokojnim sogovornikom Brankom Žaucerjem.

⁴⁸ PAM, MOM, AŠ 3, sporočilo OF Maribor KLO-ju Selnica ob Dravi z dne 17. 7. 1945.

⁴⁹ Danes Paloma.

⁵⁰ PAM, MOM, AŠ 3, sporočilo OF Maribor KLO-ju Selnica ob Dravi z dne 8. 6. 1945.

⁵¹ Prav tam z dne 23. 6. 1945.

⁵² Prav tam z dne 6. 7. 1945.

⁵³ PAM, MOM, AŠ 3, sporočilo KLO-ja Selnica ob Dravi OF Maribor z dne 6. 7. 1945.

⁵⁴ PAM, MOM, AŠ 4, sporočilo OF Maribor KLO-ju Selnica ob Dravi z dne 8. 8. 1945.

⁵⁵ Prav tam z dne 1. 9. 1945.

⁵⁶ PAM, MOM, AŠ 3, sporočilo OF Maribor KLO-ju Selnica ob Dravi z dne 3. 12. 1945.

⁵⁷ Prav tam z dne 20. 12. 1945.

⁵⁸ PAM, MOM, AŠ 3, sporočilo KLO-ja Selnica ob Dravi OF Maribor z dne 21. 12. 1945.

⁵⁹ Pogovor avtorja z anonimnim virom.

⁶⁰ PAM, MOM, AŠ 3, sporočilo OF Maribor KLO-ju Selnica ob Dravi z dne 21. 12. 1945.

Stavba pošte in občine v Selnici (Selnica ob Dravi, Zbornik, str. 133).

nejše pravne zadeve, ker sodišča še niso delovala.⁶¹ Prevzel je manjše pravne zadeve. Nikjer ni zapisano, da so se lahko ukvarjali s kazenskimi zadevami. Na podlagi listin je moč razbrati, da je KLO lahko nekomu zaprl trgovino, gostilno ali kako drugo obrt, ki jo je opravljal, vendar je moral svoje sklepe javiti OF Maribor in se ravnati po njihovih navodilih, če so ti odločili drugače. Ugotavljali so tudi okupatorjeve zločine, pri čemer sta bili potrebni dve priči.⁶²

Sodišče je septembra razsodilo, da se mora vsem upravičencem omogočiti vrnitev v njihovo staro stanovanje, ki so ga morali zapustiti v času okupacije.⁶³ S tem je bil dokončno rešen spor okoli lastnine stanovanj, saj je določena stanovanja med vojno izpraznila nemška oblast in jih dodelila novim stanovalcem. Druga stanovanja so bila izpraznjena prostovoljno. Najpogostejše so se stanovalci umaknili pred vojaškimi spopadi. Izpraznjena stanovanja so nato zasedli begunci ali ljudje, ki so se preprosto nadejali boljšega stanovanja.

Takoj so začeli zatirati prosjačenje po ulicah z narodno milico, saj je bila to sramota za novo oblast.⁶⁴ Narodna milica je štela pet ljudi.⁶⁵ KLO je začel zbirati podatke o osebah, starih do 17 let, ki so bili kriminalci, moralno pokvarjeni, mladostne prostitutke, potepuhi, berači iz navade, ki so imeli slabo družinsko vzgojo ali so živeli v neugodnih razmerah.⁶⁶

Posebno hud je bil strah pred saboterji. Tako so junija morali postaviti straže okoli žit, da ne bi pri-

šlo do »požara«.⁶⁷ Avgusta so morali zastražiti celo vodovode.⁶⁸

Zelo zanimiv dogodek je bil lov na govedo Jožefa Brudermana, ki je bil župan Selnice ob Dravi v času nemške oblasti. Bruderman se je dobro zavedal, kaj se bo zgodilo z njegovim premoženjem, posebej z govedom. Zato je po informacijah KLO-ja dal nekaj glav goveje živine v rejo k Ratu (kmetija na območju Selnice). Ta informacija se je izkazala za napačno. Del živine so nato našli pri Globokerju (kmetija na območju Ruš) in jo razdelili med izseljence, ki so se vrnili.⁶⁹ Preostali del živine so iskali in lovili še naprej. Lastnik je govedo prestavil na območje KLO-ja Bistrica ob Dravi.⁷⁰ To pomeni, da je z živino moral prečkati reko Dravo. Poudariti je treba, da na tem območju takrat ni bilo nobenega mostu, reka Drava pa je bila tudi precej deroča. Bruderman je moral očitno biti kar iznajdljiv, da mu je vedno uspelo uiti.

Zakol živine ni bil dovoljen. Ob zakolu v sili je moral veterinar izdati potrdilo.⁷¹ V izjemnih primerih je na prošnjo rejca oblast dovolila zakol za lastne potrebe.⁷²

Julija so našli v bližini Škerbineka večjo količino ovsa. Eno tono ovsa so morali predati lesni industriji Petra Magerla, ki ga je tudi plačal.⁷³ Ponovno se srečamo s Škerbinekom, ki je imel v lasti žago. Pojavlja se vprašanje, kdo je prejel plačilo za oves in kdo je bil dejansko njegov lastnik. Dokumentov, ki bi nam dali odgovore, ni.

⁶¹ PAM, MOM, AŠ 4, sporočilo OF Maribor KLO-ju Selnica ob Dravi z dne 11. 7. 1945.

⁶² PAM, MOM, AŠ 3, sporočilo OF Maribor KLO-ju Selnica ob Dravi z dne 6. 7. 1945.

⁶³ Prav tam z dne 5. 9. 1945.

⁶⁴ PAM, MOM, AŠ 4, sporočilo OF Maribor KLO-ju Selnica ob Dravi z dne 3. 8. 1945.

⁶⁵ PAM, MOM, AŠ 3, sporočilo KLO-ja Selnica ob Dravi OF Maribor z dne 5. 7. 1945.

⁶⁶ PAM, MOM, AŠ 3, sporočilo OF Maribor KLO-ju Selnica ob Dravi z dne 16. 10. 1945.

⁶⁷ PAM, MOM, AŠ 4, sporočilo OF Maribor KLO-ju Selnica ob Dravi z dne 28. 6. 1945.

⁶⁸ Prav tam z dne 3. 8. 1945.

⁶⁹ PAM, MOM, AŠ 3, sporočilo KLO-ja Selnica ob Dravi OF Maribor z dne 11. 7. 1945.

⁷⁰ Pogovor avtorja s pokojno sogovornico Heleno Lampreht.

⁷¹ PAM, MOM, AŠ 3, sporočilo OF Maribor KLO-ju Selnica ob Dravi z dne 3. 11. 1945.

⁷² Prav tam z dne 7. 11. 1945.

⁷³ Prav tam z dne 13. 7. 1945.

Septembra je OF Maribor zahteval od KLO-ja, naj odprejo trgovino lastnika Leopolda Rečnika. Neka »D. I.« in »L. M.« sta bila namreč podala neutemeljen sum proti Rečniku.⁷⁴ Zanimivo je, da so bili vsi trije člani KLO-ja, kar kaže na lokalni spopad v sami strukturi KLO-ja. Zaprti trgovini naj bi določili upravitelja, ki bi bil iz vrst KLO-ja. Tako bi se »D. I.« in »L. M.« hkrati rešila tekmece ter se dokopala do njegovega premoženja.

Novembra je KLO dobil poziv k javljanju vseh, ki niso hoteli prostovoljno oddati krompirja. Slednje so nato ožigosali v časopisu. Tiste, ki so bili poškodovani, pa so prikazali kot junake.⁷⁵ Po incidentu s prisilno oddajo živine ni več zaslediti odpora kmetov v aktivni obliki. Teden dni zatem so KLO-ji začeli sestavljati komisije za preganjanje nedopustne špekulacije in gospodarske sabotaže.⁷⁶ Milica in odseki za notranjo upravo, ki so se posebej izkazali pri iskanju skritih zalog hrane in špekulantov, so bili upravičeni do nagrade v višini 3000 dinarjev.⁷⁷

Vojaške zadeve

Maja so pozivali k prijavi in oddaji orožja, streliva, vojaških oblek in vojaške opreme.⁷⁸ Po vojni je ostalo veliko orožja in vojaške opreme v rokah posameznikov, veliko pa je ostalo odvrženo na terenu. Tako so se pogosto dogajale nesreče. Posebej so bili v nevarnosti otroci, ki so radi zakurili ogenj in vanj metali strelivo ali eksplozivna telesa. V Selnici ob Dravi ni bilo nič drugače.⁷⁹

Junija je prišel poziv za vojaško vajo letnikov od 1924 do 1928. S seboj so morali prinesiti nahrbtnik, odejo, dva para perila, pribor za čiščenje obleke in obutve, pribor za umivanje, hrano za en dan in jedilni pribor.⁸⁰ Vaje so se morali udeležiti tudi tisti, ki so sodelovali v vojni.

S koncem vojne se je začelo tudi vračanje vojnih ujetnikov. Na območju Selnice ob Dravi so ostali ruski ujetniki, ki jih je zajela Nemčija. A kot se je izkazalo tudi drugod po Evropi, ruski ujetniki niso bili navdušeni nad vrnitvijo v domovino. Enako je bilo tudi v Selnici, kjer niti KLO ni bil navdušen nad tem. Zato je sporočil, da ne morejo poslati ruskih ujetnikov v taborišča, ker so jih potrebovali za odstranjevanje min, streliva, pa tudi zato, ker so bili dobri rokodelci.⁸¹ Še več, KLO je prosil za do-

datne vojne ujetnike, še posebej za geometra.⁸²

Julija je KLO moral zbrati uniforme, tudi tiste nemške vojske, in jih pobarvati v rdeče. Barvo so naročili posebej. KLO-ji so dobili samo toliko barve, kolikor so je potrebovali, in si niso smeli delati zaloga.⁸³

KLO je julija poročal o stanju gasilskih enot. Imeli so gasilski avto Daimler in uniforme, izvajali so tudi gasilske vaje. Ugotovili so, da je ob premikanju nemških in bolgarskih čet izginilo 300 m cevi in 20 l bencina.⁸⁴ Opozoriti je treba, da so se bolgarske čete bojevale na strani partizanov, torej proti Nemcem. Informatorji so mi povedali, da so menda ukradle vse, kar je bilo mogoče, poskušale naj bi odpeljati celo otroke!⁸⁵ V samem arhivskem gradivu se je ohranilo le posebno navodilo, ki so ga izdelali pri OF Maribor glede tega, kako razložiti omenjene dogodke. KLO je moral osvestiti narod, da Bolgari niso poučeni o severni meji. Ropali naj bi zato, ker so mislili, da so že na nemških tleh. Prav tako so imeli nalogo prikazati JLA kot dobro in pošteno vojsko.⁸⁶ V arhivskem gradivu ni mogoče zaslediti konkretnih podatkov o krajah bolgarske vojske. Posebno navodilo OF Maribor pa kaže, da je problem obstajal in so se ga zavedali.

Politične zadeve

Dne 25. maja 1945 je Tito dopolnil 53 let. Navodilo, ki ga je prejel KLO, je vsebovalo propagandne fraze in druge propagandne napotke.⁸⁷ Prav tako so izdali navodila za propagandiste, ki so zbiral naročnike za časopisa *Ljudska pravica* in *Slovenski poročevalec*. Njihova naloga je bila, da so s primernimi gesli na primernih mestih ljudi spodbujali h gorečnosti. Hkrati so morali nadzorovati ljudi, ki niso bili preveč goreči, in to javiti pristojnim službam. Prav tako so morali poskrbeti, da je propagandni material prišel v vsako hišo. Ljudem so razlagali, da je to samo informiranje in ne širjenje propagande.⁸⁸

V nedeljo 10. junija je prišel v Maribor Boris Kidrič in potrebno ga je bilo primerno pričakati s parolami. KLO je imel nalogo, da se tega obiska udeleži in primerno nauči ljudi o obnašanju na tem dogodku.⁸⁹

KLO je moral obveščati OF Maribor o načrto-

⁷⁴ PAM, MOM, AŠ 4, sporočilo OF Maribor KLO-ju Selnica ob Dravi z dne 10. 9. 1945.

⁷⁵ PAM, MOM, AŠ 3, sporočilo OF Maribor KLO-ju Selnica ob Dravi z dne 6. 11. 1945.

⁷⁶ Prav tam z dne 14. 11. 1945.

⁷⁷ Prav tam z dne 19. 12. 1945.

⁷⁸ PAM, MOM, AŠ 4, sporočilo OF Maribor KLO-ju Selnica ob Dravi z dne 25. 5. 1945.

⁷⁹ Krebs, *Šolstvo v Selnici*, str. 64.

⁸⁰ Prav tam z dne 3. 6. 1945.

⁸¹ PAM, MOM, AŠ 4, sporočilo KLO-ja Selnica ob Dravi OF Maribor z dne 8. 6. 1945.

⁸² Prav tam z dne 19. 6. 1945.

⁸³ PAM, MOM, AŠ 3, sporočilo OF Maribor KLO-ju Selnica ob Dravi z dne 4. 7. 1945.

⁸⁴ PAM, MOM, AŠ 3, sporočilo KLO-ja Selnica ob Dravi OF Maribor z dne 20. 7. 1945.

⁸⁵ Pogovor avtorja s Heleno Lampreht in Brankom Žaucerjem.

⁸⁶ PAM, MOM, AŠ 3, sporočilo OF Maribor KLO-ju Selnica ob Dravi z dne 15. 5. 1945.

⁸⁷ PAM, MOM, AŠ 3, sporočilo OF Maribor KLO-ju Selnica ob Dravi z dne 21. 5. 1945.

⁸⁸ Prav tam z dne 2. 6. 1945.

⁸⁹ PAM, MOM, AŠ 3, sporočilo OF Maribor KLO-ju Selnica ob Dravi z dne 8. 6. 1945.

vanih proslavah ali mitingih. V kolikor so potrebovali zastave ali slike Tita in Stalina, so se morali obrniti na propagandni odsek.⁹⁰ Že naslednji dan so KLO obvestili, naj pričakujejo pošiljko. Vsak KLO je dobil tri slike Tita in eno Stalina, ki jih je moral pritrditi na primerno mesto in pod njimi zbirati prispevke.⁹¹ Se zanimiveje je postalo čez nekaj dni. V šoli je bil miting in med drugimi je govoril tudi »tovariš« župnik.⁹² Po šolah so učencem hkrati delili politične brošure.⁹³

Julija je bila proslava Cirila in Metoda, ki jo je organizirala OF,⁹⁴ vendar so podatki o tem dogodku pičili. Nekaj dni po proslavi je KLO dobil propagandni material, ki ga je moral primerno razobesiti.⁹⁵

Avgusta je KLO dobil vprašalnik o Volksdeutscherjih (ljudje nemške narodnosti). Tako je bilo na podlagi vprašalnika ugotovljeno, da je v Selnici ob Dravi živel 21 Volksdeutscherjev, dva sta pobegnila na avstrijsko Štajersko, 11 so jih aretirali, eden je bil prostovoljno pri gestapu,⁹⁶ dva sta bila pri Hilfspolizei (pomožna policija), trije so bili proti Hitlerju, trije so bili nevtralni in se niso odločili za nobeno stran, trije pa so sodelovali pri NOB.⁹⁷ Kaj se je zgodilo z aretiranimi, vir ne pove.

Zaradi nasilnih ukrepov oblasti, kot so bile razlastitve, prisilne oddaje, odkupi itd., se je med prebivalstvom krepil odpor. Tako so se marsikje začele pojavljati oborožene enote, ki jih je državna varnost poimenovala »bande«, v literaturi pa najdemo tudi oznako »Matjaževa vojska«. Cilj teh skupin je bila zrušitev komunističnega sistema. Delovali so iz Italije ali Avstrije. Prebivalstvo se je na te oborožene skupine marsikje odzvalo zelo pasivno in jim tako olajšalo delovanje.⁹⁸

Zaradi že omenjenih nepravilnosti, ki so se dogajale v Selnici ob Dravi z okolico, se je na območju Kozjaka in Pohorja organizirala ena takih skupin, ki jo je vodil Ferdinand Sernec. Rušana Ludvik Borovnik, ilegalno ime Filip, in Vinko Kobale sta se povezala z brati Sernec iz Selnice ob Dravi. Bratje so bili Alojz, ilegalno ime Zlatko, Jožef in Ferdinand, ki je bil bivši podnarednik v vojski kraljevine Jugoslavije. Bratje Sernec so imeli osebni razlog za sovrastvo do nove oblasti. Njihov oče je izgubil večjo posest in žago, ki v popisu žag ni več omenjena. Skupina je imela svojo izhodiščno bazo pri kmetu

Josefu Koeblerju, po domače Hamerkautz, v Lučanski dolini, približno 400 m od meje. V svoje vrste so pritegnili večjo število mladih. Delili so letake in drugo propagandno gradivo. Značilnost njihovega delovanja je bil hiter umik čez mejo po izvedeni akciji. Leta 1946 je na skupino postala pozorna državna varnost, ki je enako kot drugje ugotovila pasivnost ljudi.⁹⁹ Verjetno so nekateri aktivno podpirali skupino ter tako nadaljevali odpor, ki se je začel z incidentom prisilne oddaje goveda. KLO situaciji na terenu ni bil več kos in na pomoč je morala priskočiti državna varnost. Vsake toliko časa je državna varnost ujela koga iz skupine, dokler je ni na koncu popolnoma razbila.

Sklep

Rekonstrukcija delovanja KLO Selnica ob Dravi nam pokaže obnovo, ki se je pričela po vojni. Poleg iskanja lokacij za družbene institucije se je hkrati izvajala tudi oskrba prebivalstva. Slednja je bila nedvomno težavna, ker je primanjkovalo vsega. Zato se je oblast zatekala k nasilnemu odkupu preko zadrug, pri čemer kmetje nikakor niso bili zadovoljni s ponujeno ceno in se je razmahnila prodaja na črno.

KLO je imel nalogo izvesti popis prebivalstva, pri čemer sta bila zelo pomembna podatka narodnost in medvojna aktivnost. V Selnici naj bi bilo 21 Volksdeutscherjev, od tega so jih 11 aretirali. Kaj se je zgodilo z njimi? Primer gostilničarja, ki naj bi bil član KB, nam kaže dejanje, ki se šele odkriva in je bilo dolgo zamolčano.

Drug primer kaže poskus pridobitništva članov KLO-ja. Dva člana KLO-ja sta podala neutemeljen sum proti trgovcu in članu KLO-ja. Na srečo trgovca višja instanca tega ni dopustila. Takšni in podobni dogodki nam kažejo nepravilnosti, ki so se dogajale, saj je izginjanje sovaščanov iz takšnih in drugačnih razlogov poganjalo ljudem strah v kosti. Ne moremo se izogniti zločinom, ki jih je zagrešila vojska. Vse splošno se govori o grozodejstvih nemške vojske, a na bolgarske čete se pozablja. Postavlja se vprašanje, ali je pri plenjenju, ropanju itd. sodelovala tudi jugoslovanska vojska. Površne raziskave na terenu govorijo pritrdilno. Vendar bi bilo za končni odgovor potrebno opraviti objektivno nepristransko raziskavo.

Parade, mitingi, srečanja in informiranje so bili usmerjeni v populistične in propagandne namene. Oblast se je trudila prikazati samo sebe v najlepši luči. Pri tem so aktivirali, kogar so le lahko. Nepravilnosti so se pometale pod preprogo saboterjev in sovražnikov naroda. Vsakdo se je lahko znašel na črnem seznamu.

Posebnost Selnice ob Dravi je vsekakor odpor do prisilnih ukrepov oblasti. Začelo se je z odporom pri prisilni oddaji goveje živine. Navzočnost vojske je

⁹⁰ Prav tam z dne 19. 6. 1945.

⁹¹ Prav tam z dne 20. 6. 1945.

⁹² Prav tam z dne 2. 7. 1945.

⁹³ Prav tam z dne 5. 7. 1945.

⁹⁴ PAM, MOM, AŠ 3, sporočilo KLO-ja Selnica ob Dravi OF Maribor z dne 4. 7. 1945.

⁹⁵ PAM, MOM, AŠ 3, sporočilo OF Maribor KLO-ju Selnica ob Dravi z dne 14. 7. 1945.

⁹⁶ Geheime Staatspolizei, okrajšava gestapo, nacistična državna tajna policija.

⁹⁷ PAM, MOM, AŠ 3, sporočilo KLO-ja Selnica ob Dravi OF Maribor z dne 14. 8. 1945.

⁹⁸ Glej tudi Čoh, Ilegalna skupina, str. 530.

⁹⁹ Prav tam, str. 532 in 533.

upor pomirila, vendar le začasno. Odpor je dosegel višek z ustanovitvijo ilegalne skupine pod vodstvom Ferdinanda Serneca. Vmes je morala poseči državna varnost, ki je bila na koncu pri razbitju skupine tudi uspešna.

Članek obravnava relativno majhen kraj. Če se zavedamo, da je bila praksa oblasti pri vseh KLO-jih podobna, če ne celo enaka, potem dobimo veliko širšo sliko takratnega dogajanja. V mislih nimamo le izgradnje infrastrukture ali preskrbe, temveč tudi prevzem oblasti, ki je temeljil na dolgoročnosti.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

PAM – Pokrajinski arhiv Maribor

MOM – Mestna občina Maribor, arhivska škatla 3 in 4.

USTNI VIRI

Anonimni vir (1921), Selnica ob Dravi (pogovor leta 2005).

Lamprecht Helena (1939–2006), Selnica ob Dravi (pogovor leta 2004).

Žaucer Branko (1938–2008), Selnica ob Dravi (pogovor leta 2004).

LITERATURA

Čoh, Mateja: Ilegalna skupina Ferdinanda Serneca. *Casopis za zgodovino in narodopisje*, 75, 2004, str. 529–546.

Krebs, Nataša: *Šolstvo v Selnici ob Dravi od začetkov do 1950*, diplomsko delo, Maribor 2006.

Leksikon Cankarjeve založbe. Ljubljana : Cankarjeva založba, 1978.

Selnica ob Dravi, zbornik ob 900-letnici kraja. Maribor : Dravska tiskarna, 1993.

Slovenska kronika XX. stoletja. Ljubljana : Nova revija, 1996.

Švanjcer, Marija, Postrak, Katarina, Mak, Milena: *40 let doma upokojencev in oskrbovancev Viltuš / 20 let doma upokojencev Danice Vogrinec Maribor*. Maribor, 1994.

S U M M A R Y

Selnica ob Dravi in 1945 under the authority of the Local People's Committee

The article describes what happened when the German army withdrew from Selnica ob Dravi in

1945. The fond of the Local People's Committee (Krajevni ljudski odbor – KLO) Selnica ob Dravi in Regional Archives of Maribor was very helpful when writing the article. It was the main source of information.

After the Germans pulled out the KLO became the new political force. The KLO had various competences. One of these was supply. Two main points were to become very important – living quarters and care for disabled, which was extremely well organised. Famine broke out. People were in need for food. The state solved this problem with food stamps. Everyone was given a quantity of food as it was noted on the food stamp. The school system underwent change as well. The duration of the elementary school system was changed to seven years.

Another important field of interest was the economy. The communists were on the lookout for speculators, saboteurs, fascists' henchmen etc. The buildings were watched. Peasants had to give their products for sale, allowed to keep only a small portion of these products for themselves. The quantities were set and peasants had to abide by the rules. Those who did not obey were publicly mocked in newspapers. The militia was constantly active to hinder any speculations and it performed its task successfully. Selnica ob Dravi had seven guesthouses. Two of them had German owners. The new power had no mercy for political adversaries. One of these Germans was also active in the 'Kulturbund'. He paid for that, and because he was German, he paid with his life. The communists took from one and gave to another – as in the aforementioned case of the guesthouse owner.

There was also a very interesting piece of information concerning Bulgarian troops that invaded Styria together with the Yugoslav army. The Bulgarians treated Styria as a territory of the 'Reich'. These troops plundered and robbed whatever was not nailed down.

The propaganda did not silence, even after the election, which was largely due to Tito's birthday and Boris Kidrič's visit. Selnica's priest attended these celebrations as well. The key function of the propaganda was to bring its material to every home.

Although the article deals with the local history, in this case a very small village, it is possible to recognise the bigger picture and the elements of the political whirlwind in 1945 after the communists came to power. In order to understand the larger scale of operations, it is first necessary to understand local scale processes.

1.03 Kratki znanstveni prispevek

UDK 373.5:622:553.445(497.4Mežica)

Prejeto: 6. 5. 2010

Franček Lasbaher

prof. angl. in nem. jezika, šolski svetnik, upokojeni predstojnik koroške enote Zavoda RS za šolstvo,
Legen 58e, SI-2383 Šmartno pri Slovenjem Gradcu
e-pošta: francek.lasbaher@amis.net

Rudarska šola v Mežici (1942–1991)

IZVLEČEK

Prispevek obravnava kratek zgodovinski opis mežiške poklicne rudarske šole od začetkov v letu 1942 do njene ukinitve leta 1991, kot nam je dostopna zlasti v njeni šolski kroniki 1958–1991. Isti vir nam omogoča ugotoviti pomembnejše učitelje te šole in osnovne podatke o njenih učencih ter njenih šolskih prostorih. Upoštevani so tudi nekateri starejši podatki v arhivih mežiškega rudnika. Pomembno je dejstvo, da gre za edino takšno strokovno šolo v Sloveniji.

KLJUČNE BESEDE

zgodovina, poklic, rudarska šola, Mežica, rudnik svinca, šolska kronika, šolski prostori, učitelji, učenci, ukinitve šole

ABSTRACT

VOCATIONAL MINING SCHOOL AT MEŽICA (1942–1991)

The paper deals with a short historical outline of the vocational mining school at Mežica from its establishment in 1942 to its termination in 1991, especially according to the existing school chronicle 1958–1991. The same source enables us to learn about the most important teachers of this school as well as the basic data about pupils and school premises. Some older data kept in the archives of the Mežica mine have also been considered. The important fact is that this was the only vocational school of its kind in Slovenia.

KEY WORDS

history, vocation, mining school, Mežica, lead mine, school chronicle, school premises, teachers, pupils, termination

Uvod

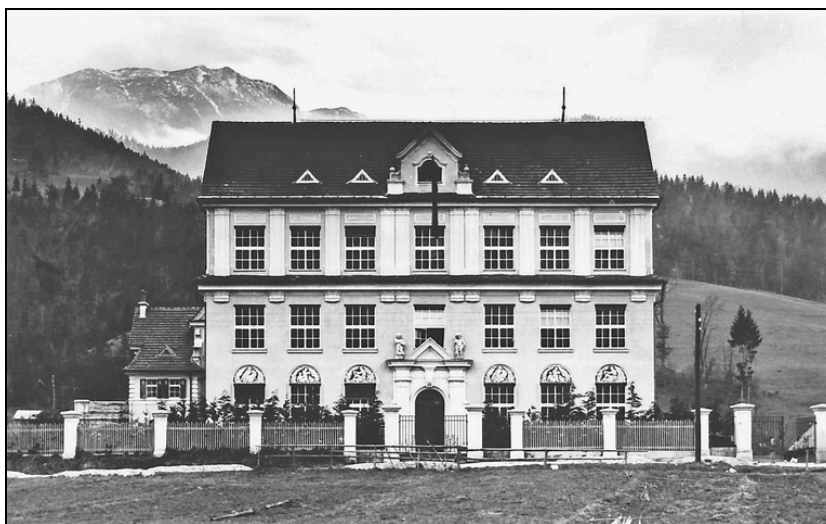
Na Koroškem, za zdaj, v januarju 2010, še vedno v eni od 12 krajinskih enot državotvorne Slovenije, poleg treh gimnazij delujejo tudi tri središča poklicnega šolstva: Slovenj Gradec (Mislinjska dolina), Ravne (Mežiška dolina) in Muta (Dravska dolina). Srednje šolstvo je torej tu vsaj navidezno razvito ustrezno, vendar žal premalo učinkovito, saj Koroška tudi po najnovejših podatkih¹ v izobrazbenem sestavu prebivalstva Slovenije osupljivo še vedno na vsej črti opazno caplja za republiškim povprečjem (in s tem tudi za tistimi krajinami, ki seveda doseženo povprečje sicer vlečejo navzgor). To nespodbudno dejstvo bomo ponazorili najprej z republiškim in nato s krajinskim podatkom: višja in visoka izobrazba 22,2% – 17% (!), brez izobrazbe 18,2 – 20,5%, srednja izobrazba, torej poklicno in splošno praviloma štiriletno izobraževanje skupaj 59,6 – 62,5%. Izkazani višji delež za Koroško je seveda varljiv, ker pač preveč zaostaja za visoko izobrazbo. Povprečje pa presegajo Gorenjska, osrednja Slovenija in vsa Primorska.

Vrnimo se torej k poglobitnemu in tudi sicer širšemu namenu tega prispevka. V zgornjem, nekako netočnem krajinsko koroškem okviru (netočnem zaradi tega, ker z vpisom vsa tri središča delujejo za celotno koroško krajino in s tem presegajo ozkost njenih dolin) je nekaj posebnega Mežica s svojo nekdanjo rudarsko šolo, s katero je neizogibno delila usodo mežiškega rudnika svinca in njegovo zapiranje celo zadnje desetletje prejšnjega tisočletja, le da je zaradi naglejšega umanjkanja učencev, seveda nujne

posledice usihanja delovnih mest v rudniku, svoja vrata morala dokončno zapreti že leta 1991.² Da ji bo ostalo vsaj še kaj naše zaslužene skupne spominske zavesti, ji namenimo pričujoči zapis.

Če nam že zgodovina pove, da je rudarjenje skoraj toliko staro kot človeška bit, je strokovno oziroma poklicno šolstvo le eden od bistveno mlajših razvojnih dosežkov celotnega šolstva. Kot povsod so tudi pri nas poklicne šole nastajale bolj ali manj v navezi z gospodarskim razvojem.³ Prvotne oblike so se ponujale tako rekoč na licu mesta – v družini s posredovanjem ročnih spretnosti – in ravno takšne so se obdržale vse do nastanka delavnic, ki so, seveda že na višji stopnji zahtevnosti, svoje naloge opravljale vse do takrat, ko jih je še na višji ravni zmogel prevzeti sodobnejši industrijski način proizvodnje.

Na Koroškem se je mladež skladno z zgoraj omenjenim dejstvom najprej že v Slomškovih nedeljskih šolah sredi 19. stoletja in po letu 1869 v nastajajoči obvezni osemletni redni osnovni šoli seznanjala z raznimi kmečkimi opravili predvsem s področja sadjarstva in vrtnarstva. Z razvojem čedalje pomembnejše trgovine se je uveljavljalo priučevanje hišnih vajencev in poslovnih pomočnikov, ki so jih kmalu po prvi svetovni vojni že nadomestile prave trgovinske šole z različno dolgim trajanjem. Sprva so bile dveletne, od okrog leta 1925 pa triletno, kot je to na Slovenskem že takrat in zatem skozi celotno obdobje kraljevine do leta 1941 še zlasti značilno za trgovinsko najbolj razvito okrajno glavarsko in stoletja dolgo edino koroško⁴ mesto Slovenj Gradec.⁵ Prave šolske oblike usposabljanja rudarjev so med

Osnovna šola v Mežici (iz zbirke Ernesta Logarja).

¹ Časopis Delo, 1. 2. 2010.

² Arhiv Rudnika Mežica, Rokopisna šolska kronika Rudarske šole Mežica.

³ Več o tem gl. Oder, *Občina Ravne*, zlasti str. 42–43.

⁴ Slovenj Gradec je od začetka 15. stoletja dejansko sodil pod Štajersko. Koroško mesto je (znova) postal v 20. stoletju.

⁵ Lasbaher, Koroško šolstvo.

zasedbo 1941–1945 uvedli Nemci, kar prav tako izrecno velja tudi za rudarsko šolo v Mežici, ki so jo zaradi nujnega usposabljanja za intenzivno izkoriščanje svinčeve rude predvsem glede na svoje vojaške potrebe ustanovili leta 1942. Za okupatorje je delovala do spomladi leta 1945, a za to dobo v celoti ni podatkov niti o učencih niti učiteljih.

Je pa v šolski kroniki, pisani žal le od leta 1958 do 1974, dobro razvidna predzgodovina kraja, šolska dejavnost pa se omenja v zvezi z občasnim usposabljanjem vajencev in starejših nekvalificiranih rudarjev. Kroniko dopolnjuje odlični mestni kronist in zgodovinopisec Štefan Lednik v Krajevnem leksikonu Slovenije IV z navedkom, da je šola brez prekinitve nadaljevala z delom tudi po osvoboditvi do leta 1952 in zatem spet od leta 1958.⁶ Do prekinitve je prišlo zaradi slabšega gospodarskega položaja rudnika in s tem povezanega zmanjševanja vpisa v poklicno šolo.

Šolska kronika

Šele od slednjega obdobja, torej od leta 1958, imamo v arhivu mežiškega rudnika ohranjeno šolsko kroniko rudarske šole, naš poglavitni vir, v katerem je (nedatirano in nepodpisano) zapisano, da je nemška vajenska šola redno delovala od leta 1942 skozi vso preostalo dobo okupacije. Po njej jo je 13. oktobra 1945 ustanovilo jugoslovansko ministrstvo za rudarstvo. Posebno dragoceni so sicer nepopolni podatki v arhivski preglednici rudnika o njenem občasnem delovanju v prvih petih šolskih letih od 1945 do 1950, saj nam povedo število učencev, njihov uspeh po popravnih izpitih v prvih štirih letih in število vajencev, ki so šolanje končali. Prav v prvem letu se jih je vpisalo največ, 65, zatem pa 33, 38, 31, v letu 1949/50 pa 60. Podatki o učnem uspehu v začetnih štirih letih niso ravno bleščeči: 75,6%, 83,8%, najboljši je v letu 1947/48 90,4% in v naslednjem letu 81,4%. V navedenem obdobju se je za rudarje usposobilo 48 učencev, kot sledi: 10, 6, 11, 8 in še enkrat 10.⁷ Za šolsko leto 1950/51 so pred prekinitvijo šole še vpisali 33 učencev, ki pa so jih na izobraževanje oziroma usposabljanje poslali v stara rudarska kraja Idrijo in Bor. Iz danih navedb spet ni razvidno niti vodstvo poosvoboditvene šole niti kdo so bili njeni takratni učitelji.

Po še kar dolgem premoru, proti koncu katerega je izobraževanje ponovno pričelo dobivati širšo veljavo, se je rudniški delavski svet 9. septembra 1958 odločil, da se industrijska rudarska šola spet ustavi z utemeljitvijo, naj se v njej otroci rudarjev strokovno izobrazijo za kvalificirane rudniške narščajnike. Kot pristojna oblast jo je potrdil okrajni

ljudski odbor Maribor. Prijavilo se je 34 učencev, od katerih jih 13 ni imelo končane osnovne šole in so morali opravljati posebni preizkus minimalnega znanja; na njem jih je bilo uspešnih 11 in za vpis jih je ostalo 32. Pouk se je pričel 13. oktobra. Kakor že prej je teoretični pouk, bilo ga je 21 ur tedensko, potekal v prostorih velike stavbe osnovne oziroma bivše meščanske šole (leta 1925/1926 so jo zgradili angleški lastniki rudnika na zahtevo takratnega ravnatelja osnovne šole in socialdemokratskega župana Vinka Möderndorferja),⁸ v povojnem času pa že novo ustanovljene nižje gimnazije, ki je po osvoboditvi leta 1945 povsod po Sloveniji nadomestila višjo stopnjo osnovne šole oziroma manj pogoste starojugoslovanske meščanske šole (v Mežici je poleg slovenjegraške v obdobju 1920–1941 kot ena od samo dveh na Koroškem delovala od leta 1926 do 1941). Meščanske šole so bile sicer izboljšane oblike štiriletne višje stopnje obvezne osnovne šole, vendar niso omogočale vpisa v srednje šole. Po izdatnem nekajletnem reformiranju je tudi preko ukinjenih nižjih gimnazij leta 1958 povsod nastala predmetna stopnja enotne osemletne osnovne šole, ki pa je smotrno obdržala bistveno pridobitev predhodnih meščanskošolskih in nižjegyminazijskih oddelkov – obvezni pouk tujega jezika.

24 ur praktičnega pouka je obnovljena rudarska šola seveda spet imela v rudniških obratih oziroma delavnicah. Urnik so sestavili s pomočjo predmetnikov sorodnih strokovnih šol, za praktični pouk pa v sodelovanju z rudniškimi strokovnjaki. Oboje je potrdil svet za šolstvo republike Slovenije. Učitelji strokovnih predmetov so se znašli v precejšnji zagati, ker zanje še ni bilo učbenikov niti kakršnih koli drugih učnih pripomočkov. Vsekakor so bili učenci precej obremenjeni, saj je bilo skupnega tedenskega pouka kar 45 ur. Med šolskim letom je bil v posameznih ocenjevalnih obdobjih učni uspeh 68 do 77%, a so ob koncu vseeno izdelali vsi, s srednjo oceno šolskega dela 3,16, praktičnega pa 4,05. Še najtežje je šlo učencem, ki so spet prišli v šolo po eno- ali celo dveletni prekinitvi. Šolski obisk je bil s 97,4% povsem zadovoljiv.

Učenci so ustanovili svojo razredno skupnost; sestali so se štirikrat, da so obravnavali učne uspehe, disciplino tako v šoli kakor zunaj nje ter športno udejstvovanje. Deloval je tudi razredni krožek za učno pomoč slabšim učencem. Med zimskimi počitnicami so poskrbeli za enotedenski smučarski tečaj na Peci. Na poučno potovanje so se odpravili v ravenško železarno ter v rudniško topilnico in laboratorij v Žerjav. V počastitev dneva mladosti so hodili po poteh I. koroškega bataljona in se seznanjali z narodnoosvobodilnim bojem na obeh straneh koroške meje. Proti koncu leta je bil v mesecu maju skladno z novimi predpisi ustanovljen

⁶ Lednik, Mežica, str. 479.

⁷ Arhiv Rudnika Mežica, Rokopisna šolska kronika Rudarske šole Mežica.

⁸ O tem gl. Lasbaher, Meščanski šoli, str. 106–130.

Rudarska šola v Mežici (iz zbirke Ernesta Logarja).

devetčlanski šolski odbor, ki si je za predsednika izvolil dr. ing. Stanka Grafenauerja.⁹ Predsednik se je udeležil sklepne konference učiteljskega zbora in pripravil obravnavo zakona o šolstvu.

Šolsko leto 1959/60 so prvič pričeli tudi z 18 učenci 2. razreda, tako da jih je bilo v obeh skupaj 38 in so lahko ustanovili svojo šolsko skupnost. Kronika nas končno obogati s spiskom učiteljskega zbora in s podatki o tem, kaj poučujejo: vršilec dolžnosti ravnatelja je bil Ernest Logar¹⁰ (elektrotehnika), razredničarka 1. razreda prof. Marija Kozak (družbeno ekonomska vzgoja), prof. Erika Gregorč (slovenščina), Marko Skudnik (strokovno računstvo), ing. Franc Seme (rudarstvo), ing. Ivo Štruel (mineralogija in petrografija), ing. Ivo Krivčenko (tehnologija materiala), ing. Franc Mežnar (strokovno risanje), dr. Janez Platzner (poklicna higiena) in Tomaž Vevar (telesna vzgoja). Z izjemo zadnjih dveh so bili vsi zaposleni v rudniku in samoumevno prav tako vsi učitelji praktičnega pouka, kar nam pove, kakšna kadrovska močna delovna ustanova je dejansko rudnik bil.

Takšen odličen predavateljski zbor je seveda zlahka poskrbel za sprotno in koristno povezovanje teoretičnega in praktičnega učnega dela, ki je po-

tekalo na šolskih deloviščih ali ob strojnih napravah na dejanskih delovnih mestih. Razredničarka 2. razreda je bila prof. Gregorčeva; razred so učili isti učitelji kot prvega, ob njih pa še Ernest Logar elektrotehniko v rudarstvu in Drago Skok predvojaško vzgojo. Navedek poučevanih predmetov nam priča, da je bil predmetnik predvsem strokovno zasnovan in v tem pogledu ravno dovolj zahteven. Člani šolskega odbora ter predsednika šolske in mladinske skupnosti so se udeleževali tudi konferenc učiteljskega zbora, njegova zadolžena člana pa sta pomagala pogosto premalo resni razredni skupnosti učenec. Njeno delo še ni bilo zadovoljivo zaradi pomanjkanja prostora med dopoldanskim osnovnošolskim poukom in tudi zaradi prevelike oddaljenosti številnih učencev od šole. Med šolskim letom so bili štirje roditeljski sestanki; udeležba je bila vedno dobra, saj so se starši radi seznanjali z delom šole in sodelovali pri obravnavi učnih uspehov in discipline.

Kakovost šolskega dela se je dodatno izboljšala, ker je šola že imela na voljo precej učnih pripomočkov in na novo urejeno veliko rudniško zbirko mineralov, na strokovnem področju pa so si učitelji pomagali z učbeniki za višje šole. Kolikor toliko so bili prav tako zadovoljni s končnim učnim uspehom – v 1. razredu 80% in v 2. razredu 83,5%, skupni pa 81,6%. Tokrat torej ne moremo govoriti o posebni šolski uspešnosti, saj je morala razred ponavljati petina. Večina učencev se je sicer bolj zanimala za praktično delo kakor za teoretični pouk, kar je razvidno tudi iz srednjih ocen: prav dobro pri prvem in dobro pri slednjem. Dne 21. maja so obiskali velenjski premogovnik in 28. junija idrijski rudnik

⁹ Nenavadno, a vendar v šolski kroniki ni nobenega zapisa o tem slovenskem vrhunskem strokovnjaku za geologijo in rudarstvo, več let celo zaposlenem prav v mežiškem rudniku. Iz Enciklopedije Slovenije povzemam, da je ne le v Mežici, marveč v Jugoslaviji sploh uvažal izboljšano izkopavanje rud; postal je redni profesor ljubljanske univerze in član SAZU.

¹⁰ Ernest Logar, strokovni sodelavec Rudnika Mežica, (ustanovitveni) dolgoletni ravnatelj mežiške rudarske šole 1958–79.

Ernest Logar, dolgoletni ravnatelj rudarske šole v Mežici (iz zbirke Ernesta Logarja).

živega srebra. Šolo je prvič vzela pod povečevalo prosvetna oblast, januarja 1960 inšpektor za strokovne šole tov. Drago Glogovšek,¹¹ poznejši dolgoletni pedagoški svetovalec republiškega zavoda za šolstvo ter za slovenski jezik tovariš Polde Suhodolčan,¹² takrat predmetni učitelj in ravnatelj na prevajški osnovni šoli ter z odmevnimi književnimi dosežki že uveljavljeni slovenski pisatelj. Rudarsko šolo v Mežici je v celoti vzdrževal in oskrboval krajevni rudnik s sredstvi svojega sklada za kadre vključno s sredstvi za nagrade in čedalje bolj tudi za štipendije učencem. Slednji so seveda brezplačno dobili še delovno obleko in ostala delovna sredstva, bolj oddaljenim pa so povrnili stroške tudi za večkratno potovanje domov.

V šolskem letu 1960/61 so pouk, s katerim so predavatelji učence rudarstva »z vso prizadevnostjo uvajali v svet znanosti in jih pripravljali za nadaljnje življenjske naloge«, izvajali od 5. septembra do 20. junija. Učence so spodbujali k rednemu delu in skupaj so dosegali dobre uspehe tudi z odpravljanjem razlik v prinesenem osnovnošolskem znanju. K temu so prav tako pripomogle redne in skrbne pripra-

ve na predavanja z uporabo sredstev obveščanja ter sodobni metodični prijemi z vključevanjem filmov in seminarskih nalog. Dogovorili so se za manjšo obremenitev učiteljev z učnimi urami, zaradi česar jih je zdaj poučevalo kar 18. Šolsko vodstvo si je prizadevalo dosledno uveljavljati družbeno samoupravljanje v sodelovanju z učenci in rudnikom ter s širšim družbenim okoljem. Posebno skrb so namenili premalo uspešnim učencem; zanje so izvajali učne krožke za najbolj zahtevne predmete – računstvo, mineralogija, družbeno ekonomska vzgoja. Vse učence je rudnik oskrbel z zaščitnimi sredstvi za praktični pouk in prvič z brezplačno malico v šolski kuhinji osnovne šole oziroma v obratu družbene prehrane podjetja. Uvedli so redne zdravniške preglede. Republiški rudarski inšpektor Jože Tiringar je šolo obiskal dvakrat poleg že rednega pedagoškega nadzora. Krožki bi bili še uspešnejši, če bi vsi učenci bivali v bližini šole, kar bi jim seveda omogočal primernejši dijaški dom z nujnim poglobljanjem šolske skupnosti v samoupravno družbeno politično življenje okolja. Poznavanje slednjega so še razširili z večdnevnim učnim potovanjem po Jugoslaviji z udeležbo vseh, ki so opravili zaključni izpit.

Šolsko leto 1961/62: Najpomembnejša pridobitev je bila razširitev šolskega programa na 3. razred poklicne šole s 17 učenci, zelo slabo pa je bilo dej-

Dijak rudarske šole pri praktičnem pouku (iz zbirke Ernesta Logarja).

¹¹ Drago Glogovšek, dolgoletni strokovni pedagoški svetovalec Zavoda RS.

¹² Leopold Suhodolčan (1928–1980), uveljavljen koroški šolnik in slovenski književnik.

stvo, da zaradi premajhnega zanimanja prvič ni uspel vpis v 1. razred; 2. razred je štel 16 učencev, vseh skupaj jih je bilo torej 33. Učni uspeh je še vedno kvarilo dejstvo, da sta redno osnovno šolo imela samo dva učenca; vsi ostali so šolsko obveznost končali v nižjih razredih, dva celo v petem, kar jim je povzročalo velike učne težave zlasti pri matematiki, geologiji in elektrotehniki pa tudi pri praktičnem pouku v šolski delavnici, ki so ga predvsem v sklepnem letniku pričeli poglobljati z dodatnim obsegom zaradi takojšnje vključitve absolventov v redno zaposlitev. Ob tem so ga preuredili s strnjeno obliko v 2. razredu na zadnje tri dni v tednu, kar je seveda pomenilo, da je bil teoretični pouk prve tri dni, v 3. razredu pa je bilo to razmerje takšno, da so imeli strnjeni praktični pouk štiri dni. Ker je bilo v rudarstvu čedalje več mehanizacije, je bil kot nov predmet vpeljana rudarsko strojništvo. Nadaljevali so z učnimi krožki, a se je tistih za najslabše učence, katerim so bili prvenstveno namenjeni, udeleževalo čedalje manj in so jih ukinili. Vsi predavatelji tehničnih predmetov (inženirji in tehniki) so bili honorarci iz neposredne proizvodnje, ki so dotlej poučevali brezplačno. Vodja praktičnega pouka in njegovi instruktorji so bili visoko kvalificirani delavci.

Po novem je šola delovala v sestavu izobraževalnega centra podjetja, v okviru katerega je dobivala zadostna materialna sredstva. Skoraj vsi učenci so bili iz vseh največjih krajev Mežiške doline, največ seveda iz Mežice in njene okolice. Skladno s šolskimi pravili so med letom imeli dva temeljita zdravniška pregleda v obratni ambulanti, ki je sproti ugotavljala njihovo sposobnost za zahteven rudarski poklic. Že znana pedagogška preglednika in svetovalec sta vsak po svoji strani opravila temeljit pregled šole in ji zapisala pohvalno oceno. Za učence, ki so izdelali 3. razred in so s tem že dosegli osnovno rudarsko izobrazbo, je bil vpeljan še zaključni izpit s teoretičnim in praktičnim delom; prvi je vseboval seminarsko nalogo z zagovorom in zadostno znanje osnovnih predmetov, drugi pa vrtanje, tesarjenje in delo z rudniškimi stroji. Uspešnih je bilo vseh 9 kandidatov v rednem roku in 8 v jesenskem popravnem roku. Tako se je šola spodbudno vključila v reformirani program strokovnih šol.

Šolsko leto 1962/63 je potekalo v neobičajni kombinaciji 1. in 3. razreda; vpisanih je bilo 34 učencev (22 + 12). Bili so nekoliko boljši kot predhodniki; 1. razred so celo izdelali vsi, čeprav so v njem imeli le štirje popolno osemletko, ostali pa so si osnovnošolsko ne/znanje dopolnjevali z 200-urnim pripravljanim tečajem slovenščine, računstva in prirodopisa, pri čemer so predavatelji pouk ponazarjali s primeri iz neposrednega življenjskega okolja in z že znanimi poučnimi ekskurzijami v ravnansko železarno in idrijski rudnik. Skozi vse leto je bilo precej težav z nediscipliniranimi učenci, ki so prihajali predvsem iz socialno neurejenih družin, nekaj ne-

všečnosti s teoretičnim poukom pa je bilo tudi zaradi usklajevanja urnika z mežiško osnovno šolo. V 2. polletju so uvedli mladinske ure, v katerih sta razredni skupnosti obravnavali politične naloge mladih in izbrane vsebine iz republiškega programa šole za življenje. Že dobro vpeljana učna potovanja ob koncu pouka so iz Idrije podaljšali še v Postojnsko jamo. Šolanje je zaključilo devet vajencev, ki so se vsi brez težav takoj zaposlili v domačem podjetju.

Tudi za šolsko leto 1963/64 vpis v 1. razred ni uspel in šola je izjemoma imela en sam pa še ta zelo problematičen 2. razred z 22 učenci, od katerih sta zaradi disciplinskih prestopkov bila dva izključena že oktobra. Težave z njimi so se nadaljevale, saj so šolo med letom samovoljno zapustili štirje učenci, od preostalih pa so bili ob koncu prav tako štirje nezadostni. Kronist se je lotil podrobnega pregleda z vsemi ocenami od 5 do 1 pri vseh predmetih, iz česar vidimo, da pri petih predmetih sploh ni bilo odličnih, kot povprečje vseh ocen pa je izračunal 3,3. Nedvomno je še pomembneje, da pa nam je s tem spet prikazal predmetnik, po katerem je šola delovala – zapisali ga bomo *tudi* z novimi učitelji (večina prvotnih je omenjena pri šolskem letu 1959/60): slovenski jezik, strokovno računstvo (Mirko Skudnik), rudarstvo (Ivo Simetinger), rudarsko strojništvo, tehnologija z osnovami mehanike, mineralogija in petrografija (Milan Fabjančič), tehnično risanje (Franc Mežnar), družbeno ekonomska vzgoja (Martin Hriberšek), predvojaška vzgoja (Franc Arbeiter), telesna vzgoja (Tomo Vevar), praktično delo (več instruktorjev, vodja Franc Triplat) in vedenje. Vsi predavatelji so si neumorno prizadevali za čim privlačnejši pouk s posodabljanjem učne tehnologije pa tudi s številnimi poučnimi potmi v bližnja in oddaljena strokovno in kulturno zanimiva mesta. Posebnosti učnega programa so dopolnjevali v sodelovanju z ravnansko delavsko univerzo, praktična delovna mesta pa v soglasju s pristojnim republiškim inšpektoratom.

Šolsko leto 1964/65: Šola je bila še vedno nepopolna, delovala sta samo dva letnika, 1. s 16 in 3. s 15 učenci, od katerih sta dva prišla iz nižje rudarske šole v Zagorju. Kar 13 novincev ni imelo končane osnovne šole in za izpolnitev tega zakonskega vpisnega pogoja so v septembru in oktobru zanje izvajali utečeni dvestourni dopolnilni program. Ob koncu so imeli še 26 dijakov, od teh v 3. letniku 12; uspešnih je bilo 11 ali skoraj 92%. Spremenjeni predmetnik je uvedel geologijo, učil jo je Alojz Brumen, in zdravstveno vzgojo, ki jo je prevzela dr. Marija Čegovnik. V 2. polletju je Zavod za šolstvo na Ravnah pričel izvajati niz strokovnih predavanj za poklicne šole tudi z naslednjimi vsebinami: izobraževanje strokovnih kadrov, metode utrjevanja učne snovi, objektivno merjenje učnih uspehov in dejavniki uspešnega učenja. Osredotočili so se na

nov predmetnik z večjim deležem splošno izobraževalnih znanj. Novost je bila tudi estetska vzgoja, ki je predavateljem povzročala še največ težav, ker so bili zanj preslabo pripravljeni. Rudnik je za učence uvedel nov način nagrajevanja, vezanega na učni uspeh in na zmanjševanje neopravičenega izostajanja, kar je precej popravilo njihov odnos do šolskega reda. Med ekskurzijami je bil tudi obisk zagrebškega velesejma. To leto jim je prineslo še novo obliko zaključnega izpita z delovnimi nalogami v rudniku, z zagovorom seminarske naloge ter s pisnim in ustnim izpitom iz slovenščine; uspešnih je bilo 12 kandidatov, od katerih se je z odličnim uspehom izkazal vsaj eden. Tekom leta so se v delovni organizaciji pričeli razgovori o nujnosti izgradnje rudniškega izobraževalnega centra z najpotrebnejšimi šolskimi in domskimi prostori, ki naj odpravijo prostorske težave s teoretičnim poukom v osnovni šoli in osebne težave najbolj oddaljenih učencev z vsakodnevno naporno in zamudno potjo v šolo in domov.

Največja novost *šolskega leta 1965/66* je bil nedvomno zunanji oddelek 1. razreda mežiške rudarske šole v Idriji, najstarejšem središču slovenskega splošnega in poklicnega šolstva – slednje se je leta 1728 pričelo prav tam z usposabljanjem rudniških delavcev. Idrijski razred je pritegnil kar 29 učencev; v Mežici se jih je v 1. razred vpisalo samo 18; ob njem je deloval le še 2. razred z 12 učenci, tako da je bilo vseh skupaj z idrijskimi 59 učencev. Od novincev v obeh krajih je bilo takšnih s popolno osemletko le 9 in preostali so morali pričeti šolanje z dopolnilnim tečajem za učno snov predmetne stopnje osnovne šole. Končali so ga pred šolskim izpitnim odborom s posebnimi dokaj zahtevnimi vprašanji iz slovenščine, matematike, prirodoznanja in spoznavanja družbe. Na koncu šolskega leta je skupni uspeh obeh šol dosegel 94,4%, a od obeh prvih razredov je bil s 100% boljši idrijski, ker je bil mežiški že s samo enim ponavljavcem precej slabši, dva pa so imeli še v 2. razredu. Pri tem je bilo bistveno, da je Idrija imela dijaški dom, v katerem je bivala večina učencev. V mežiškem učiteljskem zboru je prišlo do naslednjih sprememb: slovenščino je poučevala učiteljica Greta Lednik, spoznavanje prirode absolventka Cveta Hanuna (še isto leto jo je zamenjal predmetni učitelj Karel Potočnik, kasnejši dolgoletni ravnatelj mežiške osnovne šole), spoznavanje družbe prof. Jože Lednik, zgodovino s poudarkom na delavskem gibanju pa podpolkovnik Pavel Grubelnik. Takojšnja pridobitev povezave z idrijsko šolo je bila izmenjava bogate mineraloške zbirke obeh rudnikov. Veliko pozornosti so namenjali šolski skupnosti, ki so jo podpirali z zavestjo, da se ravno v njej najbolj kalijo bodoči samoupravljalci. Nadzornika sta redni pregled opravila zlasti s prisostvovanjem pri pouku, za prvi pregled idrijskega oddelka pa sta ravnatelj Ernest Logar in Drago Glogovšek tega obiskala že v mesecu oktobru 1965.

V *šolskem letu 1966/67* se je nadaljeval uspešen vpis v 1. razred v Idriji s 17 in tokrat še uspešnejši v Mežici s 23 novinci. V obeh 2. razredih jih je bilo 27 + 15 in v mežiškem 3. razredu 10; tako jih je bilo v Idriji 44 in v Mežici 48 oziroma skupaj 92. Na obeh šolah so morali izvesti pripravljani tečaj za tiste, ki so se vpisovali s 6. oziroma 7. razredom osnovne šole. Mežiški rudnik je temeljito prenovil učilnice, ki so jih za svoj pouk uporabljali v osnovni šoli. Strokovna pridobitev so bila nova skripta za rudarstvo in zbirka učil za elektrotehniko. Učne načrte so na obeh šolah prilagodili lastnemu pouku. Koroški učitelji praktičnega pouka so skupaj z ravnstvom kovinarskim izobraževalnim centrom ustanovili strokovni aktiv. Gojili so neposredne tovariške stike med učenci in učitelji. Učenci so pripravili proslavo v počastitev osvobodilne fronte in 1. maja ter sodelovali na tekmovanju »75 let dela in življenja tovariša Tita«. 17 učencev si je pridobilo Prežihovo srebrno bralno značko. Število poučnih potovanj se je še bolj razmahnilo s šestimi na novo uvedenimi kulturnimi dnevi; vsi razredi so si v Slovenjem Gradcu ogledali tudi svetovno likovno razstavo in koroški muzej NOB. V Idriji so vsi obiskovali šolo za življenje na delavski univerzi. Učenci obeh šol so bili v Ljubljani še na operni in gledališki predstavi. Uveljavljali so se tudi enako številni športni dnevi. Šolska knjižnica v Mežici je štela 620 enot, največ, 500, jih je bilo v učbeniškem skladu; v Idriji so jo šele začeli urejati z začetnim skladom 85 enot, med njimi 58 učbenikov. V obeh podjetjih sta bili predavateljem na voljo bogati strokovni knjižnici. V Mežici je tokrat šolanje končalo le devet rudarjev.

Šolsko leto 1967/68 so pričeli s popolno razvstostjo zunanje idrijske enote. Z njo vred je mežiška matična šola štela skupaj 120 učencev, večina, 65, jih je bila v Idriji. Učence brez izpolnjene osemletke so za vpis usposobili v oddelku za odrasle. Šolsko leto so izvajali skladno z letnim delovnim načrtom; njihovo uspešnost je potrdilo postopno izboljševanje končnega učnega uspeha, ki se je v tem letu povzpelo že skoraj na 90%. Zaposlili so vzgojitelja, ki je odločilno pripomogel k boljši družbeno politični vzgoji in večji pridnosti učencev. Zaradi priprav na prvi zaključni izpit v idrijski enoti je ravnatelj tej šoli posvečal še več pozornosti, na eni in drugi pa je ugotovil, da se manjšina premalo dosledno pripravlja na pouk; med njimi so celo strokovni učitelji, ki še nimajo predpisane pedagoške izobrazbe. Predvsem razredniki so nenehno skrbeli za uveljavljanje mladih samoupravljalcev v šolski skupnosti tudi tako, da so še naprej spodbujali njihovo tvorno sodelovanje na redovalnih konferencah. V obeh šolskih enotah sta bila po dva skupna sestanka učencev, staršev in učiteljev. Skrbeli so za vsestransko množično sodelovanje z okoljem; vključili so se tudi v zbiranje prostovoljnih prispevkov za dograditev kliničnega centra v Ljubljani. V slavnostnem junij-

skem roku je v Idriji prvi zaključni izpit opravilo vseh 22 kandidatov, v Mežici pa od 12 zgolj 10, preostalima je to uspelo jeseni.

Šolsko leto 1968/69: Ob precejšnji kadrovski okrepitvi z izšolanimi rudarji so bili v idrijskem rudniku očitno zadovoljni in vpisa v 1. razred niso obnovili, saj so v 2. in 3. razredu tako ali tako imeli še 38 učencev (22 + 16). Vpis se je prav tako zmanjšal v Mežici, na 15 novincev, v obeh višjih razredih jih je bilo 39 (21 + 18), v vseh treh torej 54. Na matični šoli so dosegli 88,9% učni uspeh, v zunanji enoti pa so bili s 97,4% ponovno precej boljši, sploh zaključni razred s 100%. Ob tem je bilo spodbudno še spoznanje, da je bil učni uspeh boljši pri tistih predmetih, za katere so imeli vsa potrebna učna sredstva vključno z učbeniki. Posebna učna novost v obeh tretjih razredih je bila obvezen 15-urni tečaj prve pomoči. Poleg rednega izpolnjevanja šolskih obveznosti sta se obe šoli odlikovali na krajevnih kulturnih, športnih in družbeno političnih prireditvah, zlasti tistih ob občinskem prazniku.

V *šolskem letu 1969/70* je bil vpis na obeh šolah dokaj presenetljiv. V Mežici na splošno razočaranje spet ni bilo dovolj učencev za 1. razred navzlic znanim občutnim potrebam po mladih rudarjih, v Idriji pa so se zadovoljili z razmeroma skromnim oddelkom 12 novincev. Tako sta na obeh šolah delovala po dva oddelka: v Mežici sta bila 2. in 3. razred (15 + 20 = 35 dijakov), v Idriji pa 1. in 3. z enakim skupnim številom dijakov (12 + 23). Morda je boljši učni uspeh idrijske enote spodbudil še mežiško, saj je bil tamkajšnji 2. razred 100%, in tudi 3. razred je bil dovolj dober s 95,2% (skupaj torej 97,2%), vendar idrijskega vseeno niso dosegli, ker so tam bili uspešni vsi. Toda poslej so lahko tudi v Mežici vsi učenci bivali v internatu, v katerega je rudnik preuredil samski dom.

Za učitelje strokovnih predmetov je zakon določal visoko izobrazbo, saj lahko ustrezna zasedba bistveno vpliva na kakovost šolskega dela. V Idriji jih je bilo šest – poleg diplomiranega ekonomista kar pet diplomiranih inženirjev rudarstva, v Mežici pa, presenetljivo, samo štirje. V obšolskih dejavnostih so bili povsod silno prizadevni; učenci so poleg obveznega tečaja prve pomoči imeli na izbiro še vrsto prostovoljnih: smučarskega in plavalnega, od športnih iger pa zlasti mali nogomet, strelstvo, šah ter ob tem še tabornišтво in planinstvo. Uspešno so tekmovali na mnogih občinskih in medobčinskih prvenstvih. Zaključni izpit je v Idriji opravilo 23 in v Mežici 19 dijakov; od slednjih se jih je šest najboljših odločilo za nadaljnje izobraževanje na rudarski tehnični šoli, za kar jih je spodbudil tudi njihov rudnik s kadrovskimi štipendijami.

Šolsko leto 1970/71: Obe šoli skupaj sta v tem letu imeli samo tri oddelke. Dva sta bila v Mežici; šibek vpisni razred je štel samo 14 novincev, 3. razred pa komaj dva več. Enemu ni uspelo izdelati

in je s tem zmanjšal uspeh šole na 93,3%. Deloval je tudi enoletni oddelek za priučene kopače rude, ki jih je bilo v jamah premalo, od 10 vpisanih se jih je za delo usposobilo 8. V Idriji je bil le oddelek 3. razreda s 16 učenci, uspešni so bili vsi. Velika mežiška pridobitev je bila preureditev nekdanje hidroelektrarne v učilnice izobraževalnega centra. Uvedli so nov način štipendiranja in nagrajevanja učencev, s katerim so znatno izboljšali njihov socialni položaj in skoraj vsi so se oddolžili z boljšim učnim uspehom. Toda nepričakovano jih je prizadela mednarodna prepoved kakršnega koli dela v rudniških jamah za vse, ki še niso stari 16 let, zaradi česar so morali precej prilagoditi praktični pouk v 1. razredu. Na republiškem posvetu so obravnavali čedalje slabši vpis v poklicno šolstvo tudi zaradi prezahtevnega vpisnega pogoja s končano osnovno šolo. Najpomembnejši sklep je bil, da se to spremeni v dokončani 6. razred. Predlagali so še, da se rudarska šola šteje v delovno dobo in naj se rudarje oprosti vojaščine. Veliko izboljšanje za učence je bila uvedba malice na stroške štipenditorja.

V *šolskem letu 1971/72* je rudarska šola v okviru mežiškega izobraževalnega centra postala enota splošnega kadrovskega sektorja rudnika. Za vodja je bil imenovan dotedanji, torej strokovni učitelj Ernest Logar. Stalni nameščenci so postali še Edvard Ocepek, vodja šolskih delovišč in rudarski nadzornik in z njim vred vsi štirje učitelji praktičnega pouka. Učitelji 12 splošno teoretičnih predmetov so dobili odločbe o civilno pravnem delovnem razmerju. V Mežici so spet imeli samo dva razreda, 1. s 14 in 2. z 11 učenci ali skupaj le za en spodoben razred 25 učencev. Pojavila se je ocena, da so poklicne šole manj ugledne od splošnih; zaradi tega pritegnejo manj učencev in tudi ti sodijo med slabše, kar spet izkazuje zelo slab končni učni uspeh z 81,9%. Tako je razumljivo, da bo rudarjev še bolj primanjkovalo. Da bi šolanje vseeno postalo privlačnejše, se dopolnjeni program bolj prilagaja učencem s kovinarskim, električarskim in mizarским profilom, osnovni rudarski pa se deli v poklic kopača in plemenitelja rude. Poleg tega je v tem letu rudnik razpisal 17 visokošolskih in 26 srednješolskih štipendij, 24 delavcem pa je kril stroške izrednega študija na srednjih, delovodskih in višjih šolah.

Se zadnjič so bili povezani z idrijsko enoto s 3. razredom in 12 učenci. Njihovi učitelji so bili: vodja oddelka Alojz Zidarič (zgodovina in družbeno politična ureditev SFRJ), Ivan Knap, rudarski nadzornik (praktični pouk), Anton Bolko, predmetni učitelj (slovenščina), Jože Lampe, rud. tehnik (strokovno računstvo), Marijan Felc, gimnazijski absolvent (strokovno računstvo), Ivan Poljanšek, pru¹³ (telesna vzgoja), Albin Koželj, dipl. ing. rud. (rudarstvo in strojništvo), Valentin Gostiša (enako, ista

¹³ Predmetni učitelj.

Dijaški dom v Mežici (iz zbirke Ernesta Logarja).

predmeta), Julij Vastič (enako, varstvo pri delu), Janez Gantar, tehnik (geologija), Ivan Povalej (enako, tehnično risanje), Franc Gale, dipl. ekonomist (ekonomija in organizacija podjetja), Ivan Vončina, tehnik (elektrotehnika, mehanika). Pri takšni zasedbi je opazno, da je idrijski šoli oziroma njenim učiteljem do verificiranega pouka manjkalo še precej izobrazbenih stopenj. S tem šolskim letom se je končalo uspešno in vzorno osemletno sodelovanje Mežice z Idrijo, vpeljano leta 1965. Njegov poglobitveni dosežek: 74 poklicno usposobljenih delavcev za idrijski rudnik živega srebra.

Šolsko leto 1972/73: Končno so spet delovali v vseh treh razredih, v 1. z 21 učenci, v 2. z 12 in v 3. razredu z 11 učenci. 1. razred je bil sicer najmočnejši, a to je bil plod vpisnega sodelovanja z velenjskim šolskim centrom, ki je mežiškemu odstopil 9 novincev iz drugih republik. Z njimi je bilo precej težav: najprej da so se vsaj za silo naučili slovenščine in ob tem še vsaj osnovnih delovnih navad. Od začetnih 44 učencev jih je do konca ostalo 37, izdelalo pa jih je 29 ali precej skromnih 78,4%. Učencem 1. razreda, ki še niso smeli v rudniške jame, so uredili novo učilnico v šolskih in remontnih delavnicah. Zaključni izpit je opravilo vseh 11 kandidatov – pet strojnih ključavničarjev, dva strugarja in štirje obratni električarji. Rudnik je prav tako spodbujal tečajno izobraževanje zaposlenih zlasti za varilce in kurjače, bilo je 23 udeležencev in 4 za nemščino. Tako ali drugače je bilo v izobraževalnih oblikah vključenih kar 382 oseb, od teh 219 redno zaposlenih, 44 učencev rudarske šole, 40 štipendistov na zunanem študiju in 51 vajencev.

Šolsko leto 1973/74. Izobraževalni center se je okrepil z novim referentom Antonom Škrjancem,

učiteljem glasbenega pouka v okviru republiškega načrta kulturne vzgoje. Na republiškem sekretariatu za šolstvo so uspešno opravili verifikacijo izobraževalnega centra, torej postopka za dokazilo o izpolnjevanju uradnih izobraževalnih zahtev. Za 1. razred je bilo spet premalo prijav, v 2. razredu jih je bilo 13 in v 3. razredu 12. Glavno oviro so videli v dejstvu, da nimajo zadostnih bivalnih zmogljivosti za večje število oddaljenih učencev, zanimanje iz bližnjega okolja pa je premajhno. To je postalo toliko bolj zaskrbljujoče, ker je bila rudniška tehnologija čedalje zahtevnejša in je terjala višjo usposobljenost novih sodelavcev, ki si jo morejo pridobiti zgolj v šoli. Celovito rešitev so videli v izgradnji lastnega dijaškega doma z nujnimi učilnicami in bivalnimi prostori. Zaključni izpit je opravilo 20 učencev – devet strojnih ključavničarjev, sedem obratnih električarjev in en strugar. Poleg že uspešno vpeljanih oblik rednega izobraževanja odraslih je posebnost tega leta množičen seminar za delegate samoupravnih organov s 193 udeleženci iz rudnika.

Šolska kronika, naš poglavitni vir, se tu konča in le ugibamo lahko, zakaj je ravnatelj Ernest Logar, ki je šolo vodil še nadaljnjih pet let, prenehal skrbeti zanjo. Za sklepno obdobje zgodovine rudarske šole Mežica pa si le lahko spet pomagamo z rudniškim arhivom, v katerem se najde strnjeno poročilo o zadnjih letih šole njenega zadnjega ravnatelja Igorja Radoviča,¹⁴ ki ga je odlično obogatil z nekaterimi povzetki celotne zgodovine šole. V vseh letih obstoja se je nanjo vpisalo 557 učencev, ki so bili skoraj do konca 70-tih let v veliki večini z območja

¹⁴ Radovič, Igor, kot dipl. psiholog strokovni sodelavec mežiškega rudnika in zadnji ravnatelj njegove poklicne šole.

današnje koroške regije. Naraščalo je število učencev iz Bosne, v obdobju od leta 1981 do 1988 je bil v štirih letih vpis namenjen celo samo njim. Tudi zaradi tega je republiška izobraževalna skupnost v Mežici zgradila dijaški dom s 70 posteljami in z vsemi zmogljivostmi za redno prehrano. Seveda je šolo stalo veliko truda, preden so se prišleki naučili dovolj jezika za najnujnejše sporazumevanje in so si pridobili enako nujne osnovne delovne navade. Skupaj je tu šolanje končalo 340 mladih rudarjev, 200 iz Slovenije in 140 iz Bosne in Hercegovine. Pomembno vlogo je mežiška šola prav tako dobila z usposabljanjem rudarjev ob odpiranju rudnika urana Žirovski vrh, ki so ga opravili v letih 1984, 1986 in 1989 v Škofji Loki; uspešno ga je končalo 96 delavcev. Od leta 1985 do 1991, ko so se poslovili od zadnjih učencev, je v domu imel delovne prostore še rudniški izobraževalni center.

Končajmo oris mežiške rudarske šole z navedkom njenih treh ravnateljev po letu 1958: Ernest Logar (1958–1979), Marija Šepul (1979–1984), Igor Radovič (1984–1991).

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

Arhiv Rudnika Mežica

Radovič, Igor: *Vrata naše šole so se zaprla*. Mežica, 1991, (tipkopis)
Šolska kronika Rudarske šole Mežica

LITERATURA

- Duhovnik, Jože: (geslo) Grafenauer, Stanko. *Enciklopedija Slovenije* 3. Ljubljana : Mladinska knjiga, 1989, str. 370.
- Lasbaher, Franček: Koroško šolstvo od preteklosti do sedanjosti. *Koroško šolstvo od preteklosti do sedanjosti* (Franček Lasbaher (ur.)). Slovenj Gradec : Zavod Republike Slovenije za šolstvo, Organizacijska enota, 1996, str. 6–68.
- Lasbaher, Franček: Meščanski šoli v Slovenj Gradcu (1920–1941) in Mežici (1926–1941). *Šolska kronika* 15, 2006, str. 106–130.
- Lednik, Štefan: (geslo) Mežica. *Krajevni leksikon Slovenije* IV. Ljubljana : DZS, 1980, str. 476–479.
- Oder, Karla: *Občina Ravne na Koroškem*. Ljubljana : Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1992.

ZUSAMMENFASSUNG

Bergwerkschule in Mežica (1942–1991)

Der Beitrag behandelt verhältnismäßig kurze Geschichte der genannten Schule, gegründet im Jahr 1942 und geschlossen im Jahr 1991. Ihr Schullehrer durch das ganze Bestehen war das Bleibergwerk Mežica, da es sich von einer dreijährigen Berufsschule handelt mit dem Hauptzweck die Fachkräfte für das Bergwesen auszubilden. Leider besteht die Schulchronik, unsere Hauptquelle der Untersuchung, nur für die Zeitspanne 1958–1974. Die bedeutenden Lehrer werden erwähnt wie auch die Grundangaben über die Schüler, gegebenenfalls auch in den einzelnen Schuljahren. Die meiste Zeit wirkte diese Schule unter dem Dach der örtlichen Grundschule, erst im Jahr 1984 bekam sie ihr Eigengebäude. Es ist noch zu erwähnen, dass ihre Zweigstellen einige Jahre auch in Idrija für das Quecksilber Bergwerk wie auch in Škofja Loka (Uranbergwerk) bestanden. Und letztlich: diese Fachschule war die einzige ihrer Art in Slowenien.

SUMMARY

Vocational Mining School at Mežica (1942–1991)

The article deals with a relatively short history of the school established for the first time in 1942, and closed down in 1991. Throughout its existence the school was under the patronage of the Mežica lead mine, providing a three-year vocational programme to educate future workers of the mentioned mine. It is regretful that the school chronicle, our main source of investigation, has been written only for the period 1974–1991. The chronicle contains references to the school's important teachers as well as the basic data about the pupils for most school years. For the greater part of its existence, the school was housed in the local elementary school, as its own building was completed as late as 1984. There are another two very important facts to be mentioned: periodically our school maintained external units at the mercury mine of Idrija and the uranium mine of Škofja Loka. And finally: the vocational mining school at Mežica was the only one of its kind in Slovenia.

Gradivo

Pozdrav z Gorenjske: zbirka starih razglednic. Kranj: Gorenjski muzej, 2010, 265 strani. (Gorenjski kraji in ljudje – Zbirke; 4)

V Gorenjskem muzeju smo v letu 2004 začeli s predstavitvijo zbirke starih razglednic. Bogato zbirko, ki jo je v osemdesetih letih preteklega stoletja zasnovala muzejska svetovalka Majda Žontar, smo na osnovi preteklih pozitivnih izkušenj in sedanjega velikega zanimanja uporabnikov želeli predstaviti najširši javnosti. Predstavitev smo oblikovali kot večletni projekt z naslovom Gorenjska na razglednicah. Za osnovne aktivnosti smo si izbrali: urejanje zbirke, kar je doprineslo k večji preglednosti zbirke, izboljšanje pogojev hranjenja, digitalizacijo, tematsko preučevanje zbirke, postavitev razstav in izdajo publikacij. Knjiga *Pozdrav z Gorenjske* je nastala kot zaključek tega projekta.

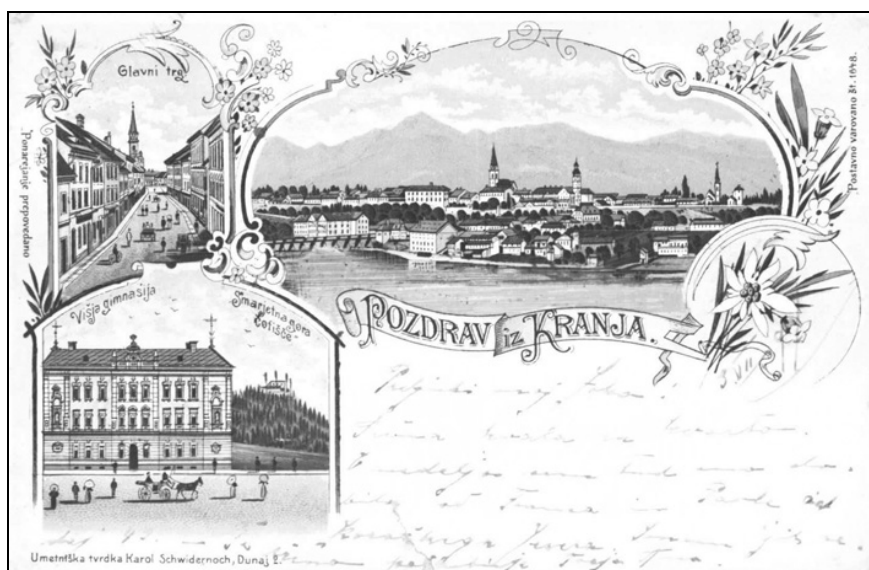
Naša zbirka starih razglednic šteje tri tisoč dvesto kosov, v knjigi pa je objavljenih okoli 450 starih gorenjskih razglednic, ki časovno segajo od zadnjega desetletja 19. stoletja do druge svetovne vojne. Zanesljivo je to ena največjih zbirk, ki je omejena le na Gorenjsko, izstopa pa tudi v primerjavi s številnimi zbirkami razglednic, ki jih hranijo različne strokovne institucije, predvsem muzeji in knjižnice. Imajo značaj zgodovinskega vira, ker z njimi predvsem lahko ugotavljamo, kako se je spreminjal videz naselij. So pa tudi pomemben vir za preučevanje gospodarskih dejavnosti na podeželju. Razvoj turizma, trgovine in gostilničarstva so vplivali na število izdanih razglednic posameznega podeželskega kraja. Izpostaviti moramo tudi dejstvo, da so razglednice tudi vir za poznavanje lokalnih fotografov, ki so jih avtorji posebej izpostavili.

V zbirki starih razglednic Gorenjskega muzeja so razglednice, ki dokumentirajo celoten gorenjski prostor, zato si upam zapisati, da ima knjiga *Pozdrav z Gorenjske* značaj monografije. Izstopajo razglednice Kranja z okolico, Bleda in Bohinja ter planinske razglednice. Tako kot za Kranj je tudi za Škofjo Loko, Kamnik, Tržič, Radovljico in Jesenice značilno, da so na razglednicah predstavljene njihove panorame in različni pogledi, ki poudarjajo mestno veduto. Motivi njihovih trgov, ulic in posameznih zgradb dokumentirajo številne spremembe, ki jih je klasična fotografija le redko zabeležila. Posebno vrednost imajo razglednice, na katerih so meščani v takratnih oblačilih, s prevoznimi sredstvi in z

različnimi napravami, ki dokumentirajo mestni utrip. Ceste, ki so vodile do mest, so bile makadamske in speljane med polji, ki so jih postopno zazidali z industrijskimi in s stanovanjskimi zgradbami. Tudi mostovi so menjali podobe. Razglednice dokumentirajo tudi železniške postaje z njihovo okolico in prve gorenjske tovarne. V zbirki so še razglednice turističnih objektov v mestih, med katerimi izstopa Kamnik kot zdraviliški kraj.

V prvem prispevku z naslovom *Stare razglednice Kranja in okolice* nas Majda Žontar najprej seznami z zgodovino nastanka razglednic. Razvile so se iz dopisnice (Correspondenz-Carte), ki so jih v Avstro-Ogrski začeli izdajati leta 1869. Kmalu pa so se pojavile ideje, da bi hkrati s sporočilom objavili tudi manjšo sliko. Prve takšne razglednice so natisnili v Nemčiji leta 1872. Slika je zavzemala vse večjo površino in je na koncu obsegala celotno hrbtno stran razglednice. Tako je zmanjkalo prostora za sporočilo, zato so v začetku 20. stoletja naslovno stran razdelili na dva dela. Leva stran je bila namenjena pisnim sporočilom, desna pa za naslov in znamko. Pisanje razglednic se je na Slovenskem najprej začelo v zdraviliških krajih. Do leta 1897 so ohranjene le redke razglednice. Od tedaj pa do

konca prve svetovne vojne pa je bilo zlato obdobje pošiljanja in zbiranja razglednic. Večina slovenskih krajev je tedaj dobila svojo prvo razglednico z motivom svojega kraja. V nadaljevanju Žontarjeva natančno opisuje najstarejše kranjske razglednice, poslane v letu 1897. Naštevajo tuje založnike, ki so izdajali kranjske razglednice (Purger & Co. in Bernsdorf iz Münchna, Stengel & Co. iz Dresdna, Weiss & Dreykurs in Karol Schwidernoch z Dunaja, Mehrer & Mass iz Leipziga), izpostavi pa tudi domače. Med kranjskimi založniki so bili v glavnem trgovci, podjetniki in gostilničarji: Franc Dolenc, Karel Florian, P. Bizjak ml., Anton Adamič, Viljem Požgaj, Konrad Pučnik, Josip Kocmut, Ross in Levec, Fran Benedik ter Ivan Lampret. Med obema vojnama prevladujejo novi založniki, zlasti Anton Bizjak, Karla Kerč, Ljudevik Sirc, Vekoslav Kramarič iz Ljubljane, Franjo Stadler iz Ljubljane, knjigarni Sava in Ilirija v Kranju ter drugi. Avtorica prispevka nadalje ugotavlja, da do konca prve svetovne vojne nobena razglednica Kranja nima imena fotografa. V mestu je takrat že deloval fotograf Ivan Jugovic, leta 1910 je bil v Kranju tudi ustanovni občni zbor prvega slovenskega kluba fotografikov. Med obema vojnami je v mestu delovalo več fotografikov, ki so posneli tudi motive za razglednice. Izdelovali pa so jih tudi Franc Kunc iz Ljubljane, Janko Nadižar iz Trzica in Fran Pavlin z Jesenic.

Na naslednjih straneh sledi predstavitev motivov razglednic Kranja, ki nas popeljejo po mestu in nas obenem seznanjajo z zgodovino kraja. Iz nekdanjega Kokrškega predmestja, ki je najbolj očitno spreminjalo podobo, se sprehodimo po današnji Prešernovi ulici do Glavnega trga in Pungarta. Na levem bregu reke Save se seznanimo s prvimi podjetniškimi obrati, ki so se v dvajsetih letih 20. stoletja razširili na desni breg, kjer so sezidali tovarne. Spoznamo tudi zanimivosti o kranjskih mo-

stovih. »Razglednice Kranja so pomembna kulturna dediščina, saj nam bogatijo vedenje o nekdanjem mestu in okoliških krajih. Kažejo nam, kako so se spreminjali mestni predeli, ki jih danes ni več ali so ustrezno ali neustrezno prezidani in zazidani. Gospodarski in z njim zvezani urbanistični in arhitekturni razvoj Kranja je imel za posledico številne, nemalokrat tudi obžalovanja vredne spremembe v stari podobi mesta, kar nam lepo ponazarjajo tudi stare razglednice«, je zaključila Majda Žontar (str. 11).

Kraji iz okolice Kranja so zastopani nekateri z več, nekateri z manj razglednicami. Po številu izstopajo Zgornje Jezersko, Kokra, Preddivor, Golnik, Cerklje na Gorenjskem, Velesovo, Šenčur in Naklo. Motive razglednic teh krajev je avtorica natančno popisala. Opozori na dejstvo, da so bile nekatere poslane pred letom 1900 in imajo napis v slovenskem jeziku.

Judita Šega nas v uvodu članka *Razglednice Škofje Loke, Selške in Poljanske doline iz zbirke Gorenjskega muzeja* najprej popelje v čas ob koncu 19. stoletja, ko se je začela zlata doba izdajanja razglednic. Starodavno mesto je bilo s svojo srednjeveško podobo privlačno za že zgoraj naštetih založniških hiš tistega časa. To je bil tudi čas secesije, ko so izdelovali razglednice z mehкими in vitkimi linijami, ki so jih krasili cvetlični vzorci. Ni pa smel manjkati napis Pozdrav iz Škofje Loke/Gruss aus Bischoflack. V nadaljevanju predstavi loške fotografe, posebej še Otona Sadarja in Avgusta Blaznika. Omeni domača založnika, trgovca Janeza Nepomuka Kocellija in Mateja Žigona. Takoj po prvi svetovni vojni se tuji založniki umaknejo z našega trga, zato pa se poveča število domačih. Posnetke za njihove razglednice so izdelali že omenjena Oton Sadar in Avgust Blaznik iz Škofje Loke ter Vekoslav Kramarič iz Ljubljane.

Avtorica je zbirko škofjeloških razglednic razdelila po motivih, ki jih je izredno natančno opisala. V prvi skupini so panoramske razglednice mesta, posnete s Kamnitnika, s severovzhoda. Od tu vidimo Lahov most, Krennerjevo suknarno in hiše na desnem bregu Selške Sore. »Med njimi se strmo dviga k višku zvonik župnijske cerkve sv. Jakoba in v ozadju mogočno grajsko poslopje. Na obrobju se vidijo grebeni Krancija in Lubnika. Posebej zanimiva je razglednica, ki je osredotočena na Lahov most in razkriva, kako so na začetku 20. stoletja sušili blago, stkan v Krennerjevi suknarni. Obešali so ga na posebno ograjo ob Selščici ali kar na ograjo mosta. Ta je svoje ime dobil po bližnji Lahovi kovačnici«, zaključuje avtorica (str. 52). Sledijo opisi panoramskih motivov s Krancija, Hribca in Stare Loke ter razglednic Glavnega trga, Kamnitega mo-

sta, Krennerjevega jeza, Puštalske brvi, cerkvenih objektov in bližnjega Puštala, Stare Loke, Crngroba in Reteč.

Prav tako izčrpni so opisi motivov razglednic Selške in Poljanske doline. Pri prvi je avtorica izpostavila fužinarske Železnike, ki so s svojo slikovitostjo in obrtniško tradicijo že zelo zgodaj vzbudili zanimanje fotografov in izdajateljev. Pri drugi je izpostavila vas Poljane.

Zora Torkar je v članku *Zgodovina izdajanja razglednic na Kamniškem* predstavila prve poklicne fotografe na kamniškem območju, ki so izdelovali tako portretne, skupinske, pokrajinske fotografije kot tudi razglednice. Med obema vojnoma je njihovo število še naraslo. Izpostavila je fotografsko družino Aparnik, ki je bila v obravnavanem obdobju tudi glavni založnik razglednic.

V nadaljevanju našteva različne motive prvih razglednic: panorama Kamnika s Perovega, pogled na najstarejši del Kamnika, imenovan Mesto z Malega gradu, kapela na Malem gradu, nekdanja predmestja Šutna, Novi trg, Graben in motivi iz kamniškega kopališča in zdravilišča. Zanimivi so opisi izdelovanja in prodaje razglednic v tridesetih letih 20. stoletja: »Motiv so posneli na stekleno ploščo in nato razmnoževali kot kontaktne kopije, napis na razglednico pa so dopisovali ročno. Razglednice so v glavnem razmnoževali v zimskem času, in to vsi zaposleni v ateljeju – od mojstra do vajenca. Take zaloge so si ustvarili za poletno obdobje, ko je bilo veliko drugega dela. Glavni naročniki so bili lastniki trafik v Kamniku in okolici, ki so po albumih izbirali motive in nato naročali določeno število izvodov, manjše število so pokupila tudi društva, gostilne in trgovine« (str. 80).

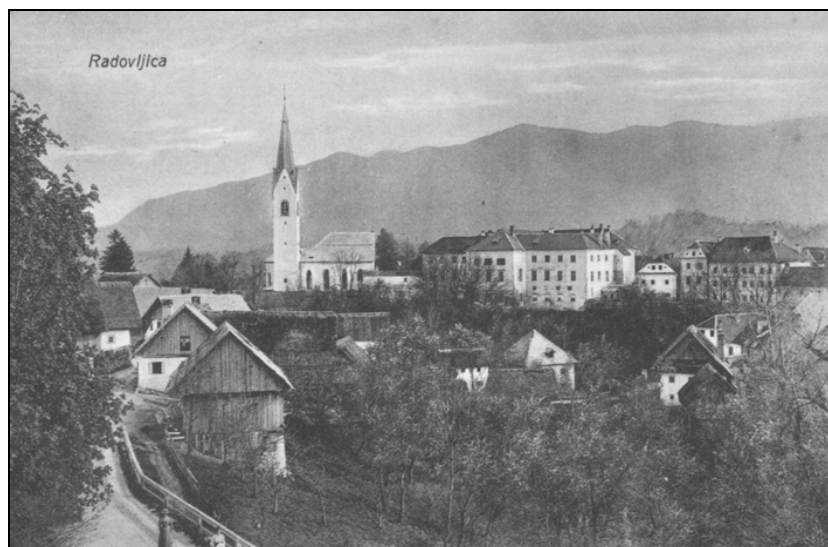
Razglednice okoliških krajev (Moravče, Lukovica, Komenda, Mengeš, Trzin) so izdajale tako tuje založbe kot domači fotografi, trgovci in gostilničarji. V zbirki starih razglednic Gorenjskega muzeja so po številu in vsebini najbolj zanimive razglednice Mengša.

Helena Rant je v prispevku *Prve razglednice Tržiča in okolice* zelo slikovito predstavila podobo in življenje v mestu in njegovi okolici od zadnjih let 19. stoletja do druge svetovne vojne. Pri tem je uporabila tudi arhivske vire, kar predstavitev odlikuje. Ko predstavlja razglednice, ki prikazujejo posamezne dele Tržiča, med drugim piše: »Zelo zanimive so razglednice s posnetki Glavnega trga, kjer se lahko v mislih sprehodimo po *placu* skupaj z možmi in ženami, ki so prišli po nakupih in poklepetali z znanci, srečamo radovedne otroke in tudi maskare, pridružimo se lahko procesiji ali ženam, ki

se vračajo od maše, se zapeljemo z vozom ali s prvimi avtomobili. Nad izložbenimi okni nas table obvestijo o lastnikih in ponudbi trgovskih ter gostinskih lokalov. Tako opazimo, da so se v času med obema vojnama na Glavnem trgu s špecerijo, galanterijo in manufakturo Tržičani lahko oskrbeli v trgovini Karla Koželja. Z galanterijo in manufakturo je bila založena tudi trgovina D. Franka, Jernej Mally in Anton Umek sta imela trgovini z mešanim blagom. Na Glavnem trgu je bilo tudi več pekov, pa gostilne, kavarne, brezalkoholni bifeji in tudi slaščičarna. Na razglednicah vidimo, da so imeli svoje lokale tudi čevljar Lovro Pogačar, fotograf Franc Jug, pleskar Josip Jug, poslovalnico pa je imelo tudi delavsko konzumno društvo« (str. 98). Tržiške razglednice je razdelila še na panoramske, ki z različnih strani prikazujejo mesto. Na teh posnetkih izstopajo cerkve, grad Neuhaus, stanovanjska vila za uradnike predilnice in tkalnice, pošta, meščanska šola, dekliški dom. Opozorila je tudi na razglednice s stavbami bogate tržiške obrtne in industrijske preteklosti in na reklamne razglednice, ki so bile odlično sredstvo za gospodarsko propagando. Med razglednicami okoliških krajev pa je avtorica izpostavila Ljubelj in Sveto Ano (Podljubelj). Vse tržiške razglednice pa so bile v Avstro-Ogrski monarhiji eno izmed sredstev za nemško nacionalno propagando.

Poleg majhnih založnikov, so razglednice izdajale in tiskale tudi velike specializirane založbe in litografska podjetja iz tedanje monarhije. Domači založniki so bili trgovci, pa tudi fotografa Franc Jug in Janko Nadišar. Izdajo razglednic so omogočila tudi nekatera domača društva, kot društvo Narodni dom, Prosvetno društvo sv. Jožefa, prostovoljno gasilsko društvo.

V naslednjem prispevku *Radovljica z okolico na starih razglednicah* je Ida Gnilišak najprej izpostavila glavni vzrok za nastajanje razglednic na radovljiškem območju, ki je bil v nastajajočem turizmu. Med drugim je zapisala: »Da so razglednice pomemben dejavnik pri promociji turizma, se je zavedal tudi prvi predsednik Društva za olepšavo mesta, trgovec Otto Homann, ki ga najdemo med založniki razglednic. Na večini razglednic iz tistega časa so najpogostejši motivi panorama mesta s Karavankami v ozadju, posneta z desnega brega Save, pogled s severne ali z jugozahodne strani na stari del mesta z izstopajočima cerkvijo ter graščino na pomolu in Mesto, današnji Linhartov trg« (str. 123). V nadaljevanju izvemo, da razglednice Radovljice lahko dokumentiramo po leta 1907 spremenjenem zvoniku radovljiške cerkve, po spomeniku Josipini Hočvarjevi, ki je 1908 zamenjal stari leseni vodnjak na mestnem trgu, ali po 1904 in 1906 zgrajenima poslopjema Mestne hranilnice in posojilnice. Na razglednicah po letu 1920 v splošnem ni opaziti novih motivov. Izjema so razglednice, ki upodabljajo nove objekte. V Radovljici sta to letno kopališče Obla gorica in hotel Grajski dvor. Radovljiške razglednice so izdajali Alojz Vengar, ki je bil tudi glavni lokalni fotograf, Franc Rojc, trgovci Homan, Fürsager in Savnik.

Med okoliškimi kraji je avtorica izpostavila Lesce, Begunje, Kamno Gorico in Kropo. Lesce so bile z železniško postajo, s hoteloma in z gostilnami izhodiščna točka za letoviški Bled. To nam sporočajo tudi razglednice. Begunje so zaradi ugodne klime veljale za zdraviliški kraj, ki je v zbirki Gorenjskega muzeja dokumentiran na panoramskih razglednicah. Razglednice Kroe in Kamne Gorice izkazujejo naselbinsko podobo obeh znanih fužinarskih in železarskih naselij.

Pregledno obravnavo zbirke starih razglednic Gorenjskega muzeja nadaljuje Tone Konobelj s pri-

spevkom *Jesenice z okolico*. Na večini razglednic Gornjesavske doline je mogoče razpoznati posledice razvoja železarstva in nove železniške proge iz leta 1870. Številne pa so tudi razglednice z lepotami Gorenjske in njenih krajev, ki so že v 19. stoletju zasloveli kot letoviščarski kraji.

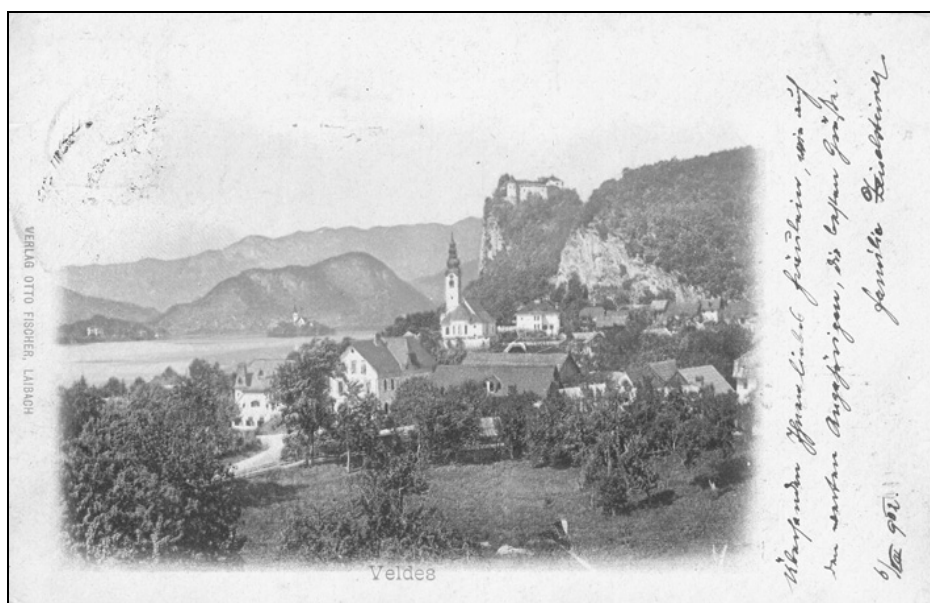
V nadaljevanju je avtor podrobno predstavil razglednice posameznih krajev Gornjesavske doline. Opis motivov je interpretiral z zanimivimi zgodovinskimi podatki. Iz Rateč, kjer je bila končna železniška postaja gorenjske proge, nas popelje v Planico, kjer je leta 1935 Sepp Bradl preskočil stometrsko znamko. Motivi razglednic slikovitega Podkorena prikazujejo vas s trgom in cerkvijo sv. Andreja in z Veliko Ponco v ozadju. Razor, Prisank, Mojstrovka in Vitranc so spremljevalci kranjskogorskih razglednic, ki dokumentirajo tudi turistične objekte. Gozd – Martuljek, Dovje in Mojstrana so kraji, kjer tudi na njihovih razglednicah izstopajo naravne lepote. Hrušica, tipična alpska kmečka vas je dokumentirana z razglednicami iz časa gradnje karavanskega železniškega predora. Planina pod Golico je na razglednicah naravnost čudovita: »Najstarejše razglednice izpred prve svetovne vojne kažejo prav rovtarske pašnike in travnike, pobeljene s ključavnicami. Največ razglednic se je ohranilo iz časa med obema vojnoma, ko je vas postala tudi klimatsko zdravilišče z lepimi hoteli in gostišči. Tako so največkrat upodobljene Kopačarjeva gostilna in trgovina, spodnja koča na Golici, cerkev sv. Križa in Boštjanov hotel (kasneje Hotel Belcjan)« (str. 151). Jeseniške razglednice nas spominjajo na Savo, Plavž, jeseniški trg, železniško postajo ... Največ zaslug za ohranitev celotne podobe Jesenic kot tudi Gornjesavske doline ima jeseniški fotograf Fran Pavlin, ki ga avtor na tem mestu tudi predstavi. Sledi še opis razglednic vasi, ki gledajo na radovljiško deželo (Završnica, Moste) ter vasi od Žirovnice do Vrbe.

Prispevek z naslovom *Gorenjski turistični kraji na starih razglednicah* avtorice Marjane Žibert predstavlja obsežen del zbirke, ki dokumentira preteklost gorenjskega turizma. V prvi vrsti so to razglednice Bleda, Bohinja, Brezij in Kranjske Gore, sledijo razglednice manjših krajev (Mojstrana, Planina pod Golico, Jezersko, vasi od Žirovnice do Begunj), ki jih je v določenem obdobju zaznamoval turistični razvoj. Med mesti je izstopal Kamnik. Razglednice dokumentirajo kraj v določenem času, prikazujejo pa tudi različne oblike turizma (letoviški, zdraviliški, izletniški, planinski, zimski, športni, verski).

Najstarejše razglednice Bleda (od konca 19. stoletja do prve svetovne vojne) prikazujejo številne panorame, otok, obrežje jezera s hoteli, vilami in

kopališčem, grad in cerkev. Kot fotograf je takrat na Bledu deloval Benedikt Lergetporer. Uspešnost blejskega turizma je z razcvetom izdajanja razglednic povezal neznani sodobnik, ki je leta 1902 v časopisu *Gorenjec* v več številkah opisal začetke in razvoj izdajanja razglednic. Takole je zapisal: »Izdela-valci, založniki, posebno pa prodajalci razglednic so delali povsod prav dobre kupčije in če pomislimo, da so prodajali razglednice najceneje po 10 novčičev, a stale so jih pri večjih naročbah le po 2–4 novčiče, so dosegli pri tem tudi izdaten dobiček. Zlasti v letoviščih, kjer se shajajo razni tujci, je bil v poletnih dobah promet z razglednicami zelo živahen. Znan mi je trgovec na Bledu, ki je v enem samem poletju prodal okoli 12 tisoč razglednic.« (O razglednicah, v: *Gorenjec*, 12. 4. 1902, št. 15, str. 150). Enaki motivi blejskih raz-

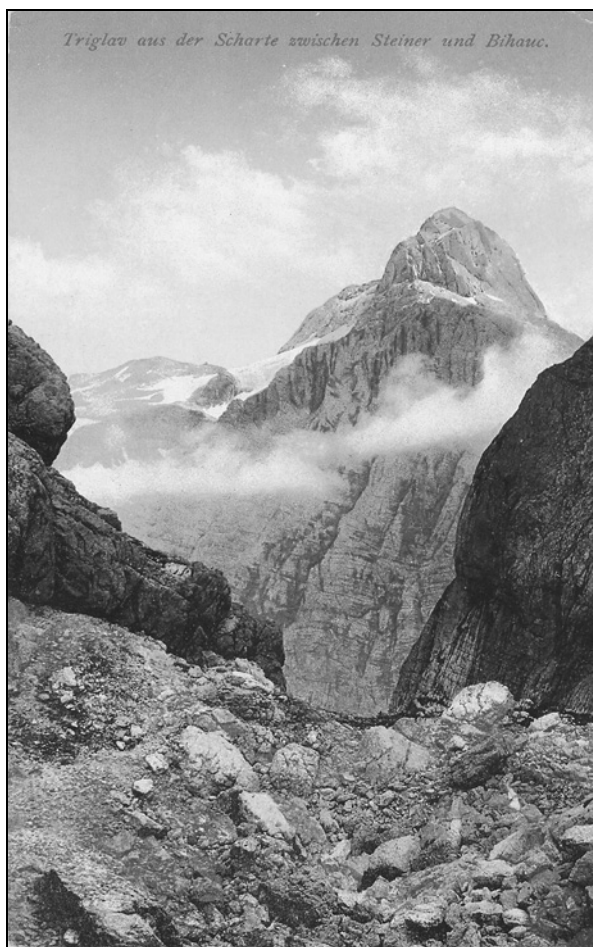

glednic se prenašajo tudi v naslednja desetletja, ko se uveljavljenim načinom izdelovanja razglednic (kamnotisk, svetlotisk, knjigotisk) pridruži črno-bela fotografija.

Prve bohinjske razglednice upodabljajo Bohinjsko jezero z okoliškimi gorami, cerkev sv. Janeza z lesenim mostom, prvi bohinjski Hotel sveti Janez in Bohinjsko Bistrico z nekaj gostilnami. Po letu 1906 se število motivov na razglednicah pomnoži: prikazujejo nove hotele (Zlatorog, Sveti Duh, Triglav ...) in kopališče Danica v Bohinjski Bistrici. V tridesetih letih 20. stoletja so izdali številne razglednice, ki so nastale na osnovi umetniških fotografij domačina Janka Ravnika.

Razglednice gorenjskih turističnih krajev so izdajali lokalni založniki in fotografi ter uveljavljeni tuji založniki.

Predstavitvi razglednic turističnih krajev sledi predstavitev planinskih razglednic z naslovom *Planinski pozdrav*, ki ga je napisala Jelena Justin. V uvodu nas seznani z nastankom nemškega in slovenskega planinskega društva, ki sta v naših gorah začela postavljati prve planinske koče ter ovrednoti pomen planinskih razglednic, ki: »... v sebi ne nosijo le zgodovinsko dokumentarnega pomena, ampak z njih lahko razberemo tudi ponos na lepote vršacev, zgodovino razvoja posamezne koče, številna poimenovanja, ki so danes že davno pozabljena, in se hkrati čudimo nad spremenjeno pokrajino itd.« (str. 222). V nadaljevanju najprej obravnava razglednice Julijskih Alp. Predstavi prve razglednice Triglava, Aljaževega stolpa, Triglavskega ledenika in Triglavskega doma na Kredarici, ki so jih izdajali nam že znani založniki. Med fotografi je izpostavila Frana Pavlina. Sledijo opisi razglednic planinskih koč (Planike, Staničeve koč, Vodnikove koč, Koče pri Triglavskih jezerih), ki so imele različna imena. To dokazujejo tudi razglednice. V dolini Vrata, ki je za planince postala zanimiva po prihodu gorenjske železnice, je Jakob Aljaž že leta 1896 postavil prvo koč, leta 1904 pa Aljažev dom, ki ga je porušil plaz. Od leta 1910 stoji današnji Aljažev dom. Vse to se je ohranilo tudi na razglednicah. Pri podrobni predstavitvi razglednic gora avtorica izpostavi Martuljkovo skupino, Škrlatico, Prisojnik, Jalovec in Črno prst. Tudi pri predstavitvi razglednic Kamniško – Savinjskih Alp se seznanim z delovanjem nemškega, češkega in slovenskega planinskega društva, ki so zgradili tudi planinske koč. V zbirki pa izstopajo razglednice Kamniške Bistrice, Velike planine, Koče na Kamniškem sedlu, Krvavec in Storžiča. Večina jih je iz časa med obema vojnama. Boj za slovenstvo se je bil tudi v Karavankah, predvsem na Golici, kjer sta bili na začetku 20. stoletja dve koč: Nemška koč ter Kadilnikova koč. Zanimive so tudi razglednice planine Kofce, Zelenice, Vrtače in Begunjsčice, ki nam jih Justinova natančno predstavi.

Predstavitev zbirke starih razglednic Gorenjskega muzeja zaključuje Monika Rogelj s prispevkom *Začetki industrializacije Gorenjske na razglednicah*. V uvodu je avtorica povezala prihod železnice na Gorenjsko (1870) s pojavom prvih razglednic: »Z začetki industrializacije Gorenjske konec 19. stoletja pa je razglednica že postala zelo priljubljen prenašalec podob krajev. Zato so danes stare razglednice dragocen vir za spremljanje razvoja posameznega območja in gospodarskega napredka konec 19. in v prvi polovici 20. stoletja. Poleg panoramskih in splošnih pogledov na kraj so na razglednicah pogosto izpostavljeni tudi posamezni predeli ali stavbe, ki so bili pomembni za politično, narodno, kulturno, društveno, družabno in tudi gospodarsko življenje. Razglednice so imele predvsem vlogo propagande, tako politične in nacionalne kot gospodarske in z razvojem potovanj turistične« (str. 245). V nadaljevanju se seznanim z razvojem industrije na Gorenjskem.

Ob izčrpnii predstavitvi industrijskih motivov na razglednicah spoznamo gospodarsko dejavnost posameznih krajev. Jesenice so bile v času Avstro-Ogrske pomembno evropsko železarsko središče. Na prvih panoramskih razglednicah Jesenic vidimo tovarniške dimnike, ki so skupaj z objekti železarne

osrednji motiv. Med prvo svetovno vojno so zgradili nov obrat na Blejski Dobravi, kar dokumentirajo redke razglednice. Med obema vojnama je bila jeseniška železarna vodilna v novi jugoslovanski državi. Širile so se tudi Jesenice, kar dokazujejo naše razglednice. Industrijsko dediščino ohranjajo tudi redke razglednice železarskih obratov na Javorniku in cementarne v Mojstrani.

Tržič je bil pred prvo svetovno vojno tretji najpomembnejši industrijski center na Kranjskem s tekstilno, čevlarsko, usnjarsko in kovinsko industrijo. Na številnih panoramskih razglednicah starega Tržiča še posebej izstopa kadeči se dimnik z novimi objekti usnjarske sušilnice Mallyjeve Tovarne usnja Tržič. Drugi pogost in priljubljeni motiv je bila tovarna Bombažna predilnica in tkalnica z dvema visokima dimnikoma ter obsežnimi poslopji. Med obema vojnama je v Tržiču največji razvoj doživela prav tekstilna tovarna. Lastniki so za svoje delavce gradili uradniške in delavske domove, kar dokumentirajo tudi razglednice. V zbirki so seveda številne tudi razglednice tovarne čevljev Peko, med katerimi so tudi zanimive reklamne razglednice.

Na prvih razglednicah Škofje Loke je upodobljena Krennerjeva tovarna sukna (predhodnica Šeširja), medtem ko sta na kranjskih valjni mlin Petra Majdiča in usnjarski obrati ob sotočju Save in Kokre. Gospodarskega nazadovanja Kranja, ki se je vleklo že od konca 19. stoletja, je bilo konec med obema vojnama, ko je Kranj z intenzivno indus-

trializacijo v dobrem desetletju postal eno najpomembnejših industrijskih središč Dravske banovine. Zato se je zelo spremenila tudi panorama Kranja z zahodne smeri. Na številnih fotografskih posnetkih iz tridesetih let, ki so jih pogosto izdajali na razglednicah, lahko vidimo tovarniške obrate novih podjetij. Nekaj je tudi razglednic s fotografijami posameznih tovarn, predvsem Jugočeške, Jugobrunne in Intexa.

Naj vas za konec povabim, da si ogledate našo knjigo in morda namesto SMS-sporočila svojim najdražjim napišete kakšno razglednico. Tu so priporočila in navodila, ki so tudi z Gorenjske: *»Vsakdo, ki potuje in biva nekaj časa zunaj domovine ali rojstnega kraja, pa gotovo rad s seboj vzame kake reči za spomin na tuje kraje. In kaj je bolj primerne v ta namen kakor lepe slike dotičnih pokrajin! Ko še ni bilo razglednic, so tujci kupovali fotografije o takih priložnostih. A ti spominki so bili dokaj dragi, za odpošiljanje nepripravi in le malokje jih je bilo dobiti. Zdaj pa je v vsakem kraju na izbiri lepih poceni razglednic, katere je treba na praznem prostoru popisati s kratkimi, prikladnimi beležkami, nanje natisniti po 5 oziroma 10 novčičev, jih vreči v poštni nabiralnik, in pošta jih nato urno odnese tja, kamor so namenjene«* (O razglednicah, v: *Gorenjec*, 12. 4. 1902, št. 15, str. 150).

Marjana Žibert

Odzivi

Občina Mislinja: Zbornik (ur. Jože Potočnik et al.). Mislinja : Občina, 2010, 397 strani.

Naslov na platnicah je preprost – *OBČINA MISLINJA, ZBORNIK*, ki mu je na prvi notranji strani dodan le pripis *MISLINJA 2010*. Takoj lahko nadaljujemo, da gre za več kot odlično tradicijo znanstvenega zborništva tega območja, ki sta jo v letih 1995 in 1999 v uredniškem in avtorskem sodelovanju s šmarškim domačinom akademikom Ivanom Gamsom zasnovali veliki publikaciji *Slovenj Gradec in Mislinjska dolina I in II* s skupnim obsegom skoraj 900 strani. V vmesnem obdobju jo je leta 2006 nadaljeval zbornik *900 let Šmartna pri Slovenj Gradcu*. Toda pravi predhodnik tega najnovejšega mislinjskega zbornika je izšel pred petimi leti (2005) z naslovom *170 let šolstva v občini Mislinja*. Obsegal je skoraj 300 strani velikosti A4, od katerih sem jih z zgodovino njenih štirih podružnic sedaj osrednje mislinjske osnovne šole lepo število izpisal tudi sam, k temu pa naj dodam še skoraj 200 strani z naslovom *Zgodovina šolstva v Mislinjski dolini do leta 1970* v zgoraj omenjenem zborniku iz leta 1999. Šolsko zgodovino upoštevam zaradi uveljavljenega dejstva, da nedvomno prav tako smotrno sestavlja vsako krajevno zgodovino.

Najnovejši mislinjski zbornik želim predstaviti nekoliko obširneje, saj si odlično in zares obsežno delo to nedvomno tudi zasluži. Z izjemo omenjene šolske preteklosti kraj doslej ni imel lastne celostne knjižne zgodovine, je pa seveda dobro zastopan v virih, ki obravnavajo posamezne dejavnosti oziroma ga najdemo v doslej izšlih knjižnih dosežkih Mislinjske doline. Teh se je nabralo že kar nekaj, tukaj moramo omeniti vsaj dve. Prva je knjiga Staneta in Karle Berzelak z naslovom *Vodnik po Mislinjski dolini* iz leta 1992. Založnica Galerija N. Kolar je poskrbela za prevoda v nemščino in angleščino, dodatna posebnost vodnika pa je seznam pomembnih osebnosti iz Mislinjske doline; dopolnjen *Vodnik* je izšel leta 2005. Druga knjiga je delo Jožeta Potočnika *Prispevek k zgodovini turizma v Slovenj Gradcu in Mislinjski dolini* (Slovenj Gradec, 2008) s poglavjem o turističnem društvu v Mislinji.

V tu obravnavanem novem zborniku je petčlanski uredniški odbor (predsednik Jože Potočnik in člani Leopoldina Bezljaj, Tone Gašper, Marija Koprivnikar in Rudi Krebl) takoj za notranjo naslovnico namestil dve strani dolgo kazalo, iz katerega je razvidno, da ima knjiga dva dela: prvi na 234 straneh

zajema bolj družbeno zgodovinske teme, drugi pa na 190 straneh prikazuje številna društva in organizacije v občini. Pregledno kazalo omogoča tudi celosten vpogled v obseg posameznih prispevkov, kar je pri takšni zajetnosti knjige zares dobrodošlo, saj je najnujnejša naloga uvodnega dela pač ta, da nam skupaj s kazalom omogoči predstavo tako o namenu kakor temeljni vsebini celotnega projektnega prizadevanja. Preglednost nekoliko moti le dejstvo, da so posamezni spisi podpisani šele na koncu vsakega prispevka.

Kako obsežna je bila priprava zbornika, nam v uvodniku pove Potočnikov podatek, da je v zborniku kar 64 prispevkov, ki jih je spisalo 48 sodelavcev, največ Leopoldina Bezljaj in Marija Koprivnikar po šest in Jože Potočnik pet, več kot enega pa še nekaj ostalih. Večina prispevkov smotrno bolj upošteva krajevno kot pa občinsko preteklost, kar je zaradi največkrat bistveno starejše krajevine zgodovine in večkrat spremenjene upravne ureditve občin razumljivo. Kako mlada je dejansko naša občina, se oza-vestimo šele ob navedku, da se je iz skupne občine Slovenj Gradec izločila komaj v letu 1995.

Vlogo uvodnika sicer izpolnjujeta dva kratka prispevka, najprej spodbudni kratki zapis Viktorja Robnika *Županova popotnica* in nato še prispevek Jožeta Potočnika *Občina Mislinja v času in prostoru*, iz katerega v glavnem zvemo tako rekoč vse, kar bi na tem mestu sicer pogrešali. Prvi daljši prispevek z naslovom *Naravnogeografski in družbenogeografski oris občine Mislinja* je na 11 straneh napisala Erna Podjavoršek. Omenja, da občina spada med srednje velike, kar velja tudi za število prebivalcev, ki jih je okrog 4800 oziroma skromnih 43 na km², vendar je spodbudno, da iz leta v leto izkazuje zmerni prirastek, pri čemer pa je treba upoštevati, da se višinski naselji Tolsti Vrh in Paka praznita. Povprečna starost občanov je bila leta 2002 slabih 37 let, pet let pozneje pa dobrih 39, kar je še vedno precejšen zaostanek za slovenskim starostnim povprečjem z desetinko več kot 41 let. Med delovno aktivne sodi 46,6% prebivalstva, otrok skupaj z dijaki in študenti je 26% ter upokojencev 21%. Svoj prispevek je avtorica vzorno opremila s statističnimi preglednicami in z lastnim slikovnim gradivom naravnih značilnosti ter 12 posnetki posameznih krajev. Najnižja nadmorska višina meri 464 m, najvišja (na Črnem vrhu) 1543 m, kar je najvišje na celotnem Pohorju. Škoda le, da je zemljevid na prvi strani namenjen zgolj mejam s sedmimi sosednjimi občinami (Ribnica in Lovrenc na Pohorju, Zreče, Vitanje, Dobrna, Velenje in Slovenj Gradec), saj je navzlic majhnosti dovolj velik, da bi na njem lahko zaznali vodna imena (Paka je dolga 40, Mislinja 46 km) in imena večjih naselij, tako pa je glede tega skoraj nečitljiv. Nekakšna naravna posebnost je, da izvira Mislinje ne moremo videti, ker je skrit pod kamnito površino. Gozd, 85% ga zaradi nekdanjega goloseka in iztrebljanja bukve za železarsko oglarjenje sestavlja smreka, pokriva 72% občine (Slovenije dobrih 58%). Završe in Paški Kozjak tvorita najvzhodnejši del Karavank. Podnebje ima zmerno celinski in gorski značaj; s 1400 mm v letu padavine ne dohajajo slovenskega povprečja, ki je za 100 mm večje, kar Koroški v desetletju povzroči štiriodstotni padavinski primanjkljaj. Splošna značilnost prispevka se kaže v tem, da so preglednice odlične in številne, večina slik pa premajhnih.

Naslednji prispevek, *Rastlinstvo in živalstvo*, napisala sta ga Tone Novak in Franc Batič, s 24 stranmi spada med najdaljše v zborniku. Odlikuje ga znanstveno zahtevna raven, ki jo tu in tam strokovno manj poučeni sprejemamo nelahko. Isto velja za spet zelo majhen zemljevid *Raba tal*. Avtorja ugotavljata, da velikih divjih živali na Pohorju ni več, nekoč pogostega risa prav tako niso opazili že desetletje. Sta se pa doktorja naravoslovnih znanosti bralcu zelo približala s sklepnim poglavjem *Živali v bivalnem in delovnem okolju*, ki je polno uporabnih nasvetov, recimo z zavračanjem dostikrat že pretiranega razvajanja domačih oziroma hišnih živali, še bolj pa z napotki, kako se spopadati z vrtnimi

škodljivci, zlasti s polži, ki se širijo povsod po Sloveniji. Bralcem bo v veliko pomoč pri nadaljnjem študiju kar tri stolpce obsežen dodatek *Viri*.

Naravoslovje tu prekinje urednikov prispevek *Razvoj lokalne skupnosti v občini Mislinja od 1849 dalje*. Zanimivo presenečenje sta zemljevida; prvi je cesarsko avstrijski *Okrajno glavarstvo Slovenj Gradec leta 1850* z Mislinjo skorajda v sredini celotnega območja, ki preko radeljskega okraja sega daleč na avstrijski severovzhod do nekoč še Slomškove župnije Šobota (Soboth) in preko šoštanskega okraja do Šmartna ob Paki. Seveda pa se mora bralec tudi tu spopasti z danes manj domačimi neprevedenimi nemškimi poimenovanji krajev, kot so Missling (Mislinja), Waldegg (Valdek), Schonstein (Šoštanj) ter še manj razvidnimi Saldenhofen (Vuzenica), Hohenmauthen (Muta), St. Ilgen (Št. Ilj) in St. Veit (Šentvid). Da je bila Mislinja samostojna občina že tudi v cesarskih časih, nam Potočnik na več kot zanimiv način dokazuje s slovensko nemškim okroglim uradnim žigom iz leta 1912. Na vrhu se vidi napis Občina Mislinja, spodaj pa Gemeinde Missling. V notranjem krogu beremo Okraj Slovenj Gradec (v zapisu kraja ne gre za mojo slovnično napako!) in Bezirk Windischgraz.

Drugi zemljevid je iz leta 1928 in prikazuje takrat že precej skrčeni *Srez Slovenj Gradec*. Zelo natančno se seznanimo, kako se je med Konjicami in Slovenj Gradcem spreminjala okrajna pripadnost Paške doline in Kozjaka (še najbolj se je to poznalo pri večkratni menjavi pristojnega šolskega nadzorstva), ki sta že v obdobju kraljevine leta 1933 skupaj z dotakratnima občinama Šmartno pri Slovenj Gradcu in Stari trg pripadla veliki občini Slovenj Gradec, kakor tudi s tem, da je bil leta 1945 nekaj mesecev sedež koroškega okraja Šoštanj. Odlična dokumentacija iz bogatega Potočnikovega zgodovinskega arhiva je samo ena od značilnosti njegovega pisateljskega sloga in tudi tu nas preseneča z zbirko enajstih krajevnih žigov Št. Ilja, pri katerih pa večinoma pogrešamo pripadajoče letnice.

Z odlokom skupščine občine Slovenj Gradec kraj Mislinja leta 1992 vpelje ulično ureditev kraja, razdeljenega v 11 krajevnih območij. Po ponovni ustanovitvi lastne občine leta 1995 Mislinja že leta 1997 imenuje svojega prvega častnega občana in gotovo ne more biti presenečenje, da je to bil svetovno znani rojak slikar Jože Tisnikar (1928–1998). Kot častni občani so mu sledili duhovnika Karel Jaš in Jože Tovšak, zdravnik Stanko Stoporko in v letu izida tega zbornika 2010 ekonomistka Leopoldina Bezlag. Preglednice končujejo dobitniki Vrnčevih nagrad (za šolstvo) še v nekdanji skupni občini v letih od 1971 do 1994, ko so bile ukinjene; prejelo jih je tudi 11 prosvetnih delavcev s sedanjega območja občine Mislinja. Je pa Potočnik odlično tudi slikovno dokumentiral občinski grb in zastavo iz leta 1996 skupaj z najmlajšo zgodovino mislinjske

občine, saj ima prav na koncu sliko občinskega sveta z mandatom do leta 2010.

Za najmlajšo preteklostjo se v razpravi Saše D. Jelenko *Arheološka podoba Mislinje z okolico* predstavi najstarejša. Za takšen naslov bi najbrž lahko rekli, da je 10 strani skorajda premalo, sploh če upoštevamo, da se sestavek pričinja z jamskimi najdišči v Špehovki pod hribom Tisnikom v Hudi luknji s konca ledene dobe pred več kot 10.000 leti s številnimi paleolitskimi kamnitimi orodji. To je bila še doba mamuta in severnega jelena na naših tleh, navedene ostaline pa spadajo med najpomembnejše v Sloveniji. Raziskala sta jih znamenita slovenska arheologa oče Srečko in sin Mitja Brodar, ki bi jima Jelenkova gotovo mogla nameniti več pozornosti, saj sta na Koroškem arheološko odkrila tudi Herkovo pečino nad Radljami. Svoje nadaljevanje v prvem tisočletju našega štetja pa odlično osvetljuje z najdbo premožne rimske kmetije v Dovžah, od koder je tudi rimski spomenik, vzidan v zunanjo steno šentiljske cerkve. Jelenkova nas preseneča še z najdbo štirih prelepih rimskih nagrobnikov na Završah. Nad lepoto enega od kamnopisov na njih lahko kar strmimo. Vse najdbe so ostale v cerkvi završkega sv. Vida ali ob njej oziroma natančneje: dva sta vzidana v oltarno mizo in dva v zid ob vhodu na pokopališče. Ne da bi se z njim posebej ukvarjala, avtorica objavlja še zelo vzorno izdelan *izsek iz barvnega jožefinskega vojaškega zemljevida* krajevno dokaj dobro razvidnega dela srednje Mislinjske doline od Lepe vasi do Turiške vasi, od katerih pa danes vemo le za slednjo.

Manj kot pol strani besedila Ivana Stoparja *Grad Irštajn* nam pove komaj kaj več kot to, da je njegova starejša zgodovina neznana. V virih se omenja od začetka 15. stoletja, ne zveemo pa niti tega, kdaj naj bi ga Turki razdejali. Znano je le, da se njegove z gozdom zaraščene ostanke še vedno vidi nad cerkvijo sv. Mohorja na Paškem Kozjaku nad Doličem. Prispevek je dejansko ponatis iz Stoparjeve obširne razprave *Grajske stavbe v Mislinjski dolini* iz prvega od obeh že omenjenih slovenjegraških zbornikov.

Na vrsti je cerkvena zgodovina, ki jo na svojih 44 straneh prispevka *Zgodovina župnij Šentilj pod Turjakom, sv. Vid nad Valdekom in sv. Florijan v Doliču* prva objavlja Leopoldina Bezljaj. Lahko ji samo čestitamo, da kot ljubiteljska zgodovinarica zmore tudi takšno delo; čestitko si zasluži še toliko bolj, ker je v uvodni pripombi zapisala, da gre za njen prevod in povzetke iz farnih kronik, od katerih so najstarejše pisane v bralno zelo zahtevni rokopisni nemški gotici. Pripominjam iz lastnih izkušenj s šolskimi kronikami, da so v takšnem rokopisu črke težko razpoznavne, kar pogosto botruje napakam, ki se je avtorici kaj kmalu pritaknila v priimku knezoškofa Firmiana, zapisanega kot Tirmian; leta 1818 je kot graški oziroma štajerski cerkveni dostojanstvenik tu blagoslovil prenovljeno farno cerkev. Slovenskim pedagoškim delavcem je znan iz temeljnega dela Vlada

Schmidta *Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem*, kjer ga omenja zaradi naklonjenega prizadevanja, da imajo slovenski učenci vsaj pouk verouka v materinščini. Cerkveni jezik je tako ali tako lahko zelo zahteven in menim, da bo le malo bralcev vedelo, katera je epistelska stran oltarja; po razlagi v Slovarju slovenskega knjižnega jezika je to tista, na kateri se po navadi bere mašno knjigo. Naslednji primer: Kaj le v razdelku *cerkveno premoženje* pomeni del stavka 'cerkvena dobrina z 2 tt 3 ¼ dl, obravnavana rustikalno'? Odgovora na to vprašanje nimam.

Zatem Bezljajeva vestno opiše šentiljsko farno cerkev in podružnične cerkve: sv. Ahacij, sv. Lenart, sv. Ulrich – sv. Urh. Od starotrske prafare se je naša fara osamosvojila leta 1778; od takrat in do leta 1915 so v razdelku *Dušni pastirji* naštetni vsi župniki in njihovi pomočniki kaplani. Kaj več pozornosti bi si med slednjimi morda zaslužil Tomaž Koren, Slomškov sošolec in prijatelj, ki je tu služboval od leta 1821 do 1833, ko je napredoval za župnika v Starem trgu. Ob dejstvu, da je bilo osnovno šolstvo od leta 1805 do 1869 povsem v cerkvenih rokah, bi gotovo bili zanimivi še kakšni navedki iz sočasnih kronik. Vsi naslednji duhovniki do sedanjega župnika Tineta Tajnika so navedeni v njegovih *Kronoloških zapiskih* skupaj s poglobitnimi značilnostmi njihovega službovanja. Sledi sklepni razdelek *Župnija sv. Florijana v Doliču*, v katerem nas Bezljajeva prijetno preseneti s povzetkom tako rekoč celotne slovenske zgodovine – kot sama zapiše, z oporo na tukajšnjo župnijsko kroniko ter s pripombo, da je vsebinsko izredno bogata. Podobno lahko zapišem tudi sam za vzorno kroniko doliške ljudske šole iz druge polovice 19. stoletja, vsaj delno pisano tudi v za tisti čas vzorni slovenščini.

Komaj desetvrstični razdelek *Izvirna listina Doliča* nas osuplja z navedkom, da se krajevno ime Dolič omenja že leta 980 v listini nemškega cesarja Otona II.; k temu dodajam, da je leta 976 Koroško z razglasom za vojvodino ločil od Bavarske. Spodbudno pa je, da spet najdemo nekaj o šolstvu in prosveti, že pred tem pa o Trubarjevi vlogi v razvoju knjižne slovenščine. Se pa moram spet vprašati, zakaj se dajo lektorji tako radi vpisati med uvodne podatke o knjigi, če je to bolj ali manj vse, kar so zanj uspeli narediti.

Bezljajevo dopolnjuje strnjeno kratek sestavek *Župnije in podružnice v občini Mislinja* Jožeta Curka, že od nekdaj odličnega poznavalca koroške zgodovine in vedno dobrodošlega sodelavca naših zbornikov. Tu gre prav tako za ponatis iz Curkove temeljite študije *Mislinjsko ozemlje – kulturna pokrajina* iz že znanega I. zbornika (1995).

Z eno samo stranjo je še krajši članek Marije Koprivnikar *Cerkvena društva* z navedbo, da v katoliški cerkvi o njih skupaj z bratovščinami lahko govorimo od 13. stoletja. V Šentilju je bila prva Marijina družba, ustanovljena leta 1905. O njej avtorica poroča s pomočjo svojih ustnih virov, še podrobneje

pa na osnovi zadevne šolske raziskovalne naloge. Omenjena družba je dobro delovala skoraj vse do konca kraljevine, ko sta šentiljsko mladino bolj pritegnila dekliški in fantovski odsek orlovske katoliške športne organizacije.

Sledi sklop o zgodovini gospodarstva na 55 straneh. Tu je urednik Jože Potočnik na začetek postavil razpravi Alojza Krivograda. Prva nosi naslov *O dokumentih mislinjske železarne*, ki so še iz Zoisovih časov in so povzeti na osnovi izredno bogate arhivske najdbe, pisane kar v osmih jezikih in z enim pismom celo v slovenščini. Druga je izjemno natančno dokumentirana razprava *Ogljarji in vozniki oglja pri mislinjski železarni leta 1797*, v kateri izstopa ugotovitev, da so v Mislinji uporabljali izvirno količinsko mero mislinjski škač; držal je celih 492 litrov oglja. Zanimiv je prav tako Krivogradov *Seznam voznikov*, v katerem je iz istega leta (1797) 58 priimkov; med domačimi vozniki so npr. bili Kotnik, Kresnik, Pačnik, Robnik in Smolar. Obe razpravi sta bili objavljene že v *Koroških zbornikih I–IV*, ki jih je Krivograd vzorno urejal in v precejšnji meri sam pisal za koroško zgodovinsko društvo v desetletju od 1995 do 2005.

Jože Potočnik jima je dodal svoj *Prispevek k zgodovini mislinjske železarne* skupaj s številnimi pripadajočimi *Viri*, Marija Koprivnikar pa članek *Steklarne*, saj naj bi bila po ugotovitvah Franca Minoržka med 16 pohorskih tudi mislinjska. No, tu je treba vedeti, da je to bil Franc Minařik s svojo knjigo *Pohorske steklarne*; avtor je tudi sicer dobro znani mariborski strokovni pisatelj in kulturnik. Iz sestavka Koprivnikarjeve pa vendarle razberemo vrsto zanimivih podatkov in celo štiri recepte za izdelovanje stekla.

Naslednja gospodarska prispevka spet objavlja vsestranska mislinjska domačinka Leopoldina Bezlaj. Najprej *Mislinjsko Pohorje v preteklosti*, povzetega iz nemške objave v letu 1882, drugi pa je *Lesna industrija in prometne poti skozi čas*, v katerem se avtorica opira na zadevni prispevek Jožeta Potočnika v Zborniku Slovenj Gradec in Mislinjska dolina, ne da bi navedla naslov prispevka in v katerem od obeh že navedenih slovenjegraških zbornikov je bil objavljen. Naj tu pripišem, da gre za temeljno Potočnikovo razpravo *Prispevek k zgodovini železarne v Mislinji* iz II. zbornika (1999). V besedilu Bezlajeve razberemo, da se njegov delež nanaša zlasti na gozdno lastništvo najpomembnejše mislinjske družine Pergerjev. V devetstranskem gradivu pa je obravnavala še marsikaj dobrodošlega, recimo lesno industrijo in gozdarstvo do leta 1992, železnico skozi vso njeno zgodovino od 1894 do 1969, ceste, pošto, vodovod in varstvo okolja pa tako rekoč do sedanjosti. Celotno njeno besedilo bogatijo številni zgodovinski in novodobni posnetki.

Med najpomembnejšimi je tudi razprava na 20 straneh Milana Tretjaka *Gozdarstvo v povojnem času*. Naslov je dejansko nekako skromen, saj avtorjev začetek sega celo v 12. stoletje v čas prve cerkvene kolo-

nizacije gozdov. Iz leta 1515 navaja zahtevo puntarskih kmetov na taboru v podpohorskih Konjicah po vrnitvi izgubljene pravice do gozdov. Kot ugodno se je po njegovih ugotovitvah po letu 1945 izkazalo celo poddržavljeno Pergerjevo lastništvo skoraj 2700 hektarjev gozdov, ker je uvajal smotrno gospodarjenje z gozdnim bogastvom, ki pa sta ga prleški socialistični frontni brigadi z lastnimi vpregami morali prazniti na golosek. Temu se je pridružila še obvezna oddaja lesa iz kmečkih gozdov, oboje pač zaradi velikih potreb za poosvoboditveno obnovo in izgradnjo domovine. To je trajalo skoraj do leta 1953, torej do ustanovitve koroškega gozdnega gospodarstva v Slovenj Gradcu. Z njim so prišli mladi visokošolsko izobraženi gozdarski inženirji z boljšim odnosom do dela v gozdovih, med njimi Dušan Mlinšek, ki je kot slovenski strokovnjak in univerzitetni profesor postal evropsko in svetovno uveljavljeni gozdarski izvedenec. Za mislinjsko gozdno enoto je izdelal desetletni gospodarski načrt z lastnimi drevesnicami; z obojim se je pričela pomembna preobrazba skoraj izključno smrekovih gozdov v kakovostnejše bolj mešane, torej tudi s koristnejšimi sestoji listavcev. Prav mislinjski gozdovi so glede tega postali vzorčni in kmalu so se pričeli strokovni obiski od vsepovsod, celo z Japonske. Leta 1985 je Dušan Mlinšek poskrbel, da je tudi tukaj potekal del svetovnega gozdarskega kongresa, ki ga je sicer organiziral v Ljubljani. Tretjakova študija je odlično opremljena z ustrezno strokovno poslikavo in zemljevidi ter s statističnimi preglednicami.

K temu je manjšo dodatno osvetlitev z naslovom *Dobri gospodarji mislinjskih gozdov* prispeval Ivan Lekše. Omenja zlasti obisk Arturja Pergerja, vnuka nekdanjega lastnika; bil je več kot zadovoljen s tem, kako dobro v Sloveniji skrbimo za varstvo narave. Eno sliko je Lekše podpisal *Znamenita Mravljakova smreka*; videti je veličastna, a zlahka je ne bomo našli, saj ni napisal, kje raste.

Mirko Tovšak nas po temeljitem zgodovinskem uvodu s prispevkom *Kmetijstvo in hranilništvo* vodi v kmečko denarniško samopomoč, s katero so se kmetje ob podpori nastajajočih slovenskih hranilnic izogibali oderuškim nemškim denarnim ustanovam tudi po zaslugi Blaža Tovšaka, soustanovitelja šentiljske hranilnice v letu 1900. Pomembno vlogo je pri tem imelo zasebno zadružništvo. Kot njegova naslednica je leta 2001 nastala enotna denarna družba, ki še vedno združuje več kot tisoč koroških kmetov.

Gospodarski sklop zaključuje prispevek Leopolda Prevolnika *Elektrifikacija v občini*, ki jo je z lastno elektrarno pričel leta 1899 Artur Perger, torej še štiri leta prej, kot je elektriko dobilo mesto Slovenj Gradec. Od leta 1939 do 2007 pa so na reki Mislinji in okoljskih vodotokih zgradili kar 15 malih vodnih elektrarn. Drugi članek v tem sklopu je *Obrtna dejavnost*, ki jo z osvetlitvijo mislinjske male domače obrti, zlasti krojaštva in šiviljstva ter lesar-

stva pa tudi mlinov, obeh pekarn, trgovine, gostinstva in kovačij na kratko obdela Miroslav Kralj.

Tilka Prevolnik nas s prispevkom *Zdravstvo skozi čas* vrača na področje družbenih dejavnosti. Celotno ob razvoju železarstva s kolikor toliko plačanim delom je bilo med prebivalstvom v slabih bivalnih in prehrabnih razmerah veliko bolezni. Najstarejša zdravstvena pomoč je bilo babištvo. Od leta 1705 je slovenjgraška lekarna z zdravili oskrbovala vso Mislinjsko dolino. Leta 1768 je v Mislinji med neko epidemijo kot prvi v kraju deloval graški zdravnik. Prav posebno nas preseneča, da je lastnik železarne Ziga Zois, sicer vodilni slovenski razsvetljenec, predvsem za svoje delavce tu že leta 1770 zgradil preprosto bolnišnico z nekaj posteljami in lekarno ter z bivališčem za zdravilca. Do leta 1877 so v kraju po več desetletij zdravili posamezni graški okrajni zdravniki; od takrat so to prevzemali zdravniki iz Slovenj Gradca. Še zdaj je v dobrem spominu ljudi zlasti zdravnik Vinko Železnikar. Med narodno osvobodilno borbo so se ljudje zatekali k partizanskim zdravnikom na Pohorju. Po osvoboditvi je bil enako priljubljen zdravnik Stanko Stoporko, ki je v Mislinji deloval od leta 1958 do 1994 in bistveno pripomogel, da so v kraju z novo zdravstveno postajo pridobili primerne delovne prostore. Prevolnikova zaključuje z razdelkom *Prva pomoč v občini Mislinja* z znamenito delovno skupino, ki že vrsto let osvaja vodilna mesta na zadevnih državnih tekmovanjih in strokovnih srečanjih.

Vračamo se v splošno zgodovino. S prispevkom *Občina Mislinja med svetovnima vojnama (1918–41)* Marjan Kos najprej opisuje vzdušje med I. svetovno vojno, ko je ljudstvo že odločno podpiralo Koroščevo jugoslovansko majniško deklaracijo. Konec oktobra 1918 v Šentilju ustanovijo narodni odbor z načelnikom Konradom Iršičem. Takrat raste zaskrbljenost zaradi slovenske Koroške, maja 1919 pa Nemci celo zasedejo Mislinjsko dolino do Šmartna. Še iste pomladi jih je jugoslovanska vojska pognala nazaj daleč na sever. Avtor podrobneje prikaže sočasno politično zavest, ki se proti koncu kraljevine čedalje bolj deli na levo in desno usmeritev, na kar bistveno vplivata revolucionar Rado Iršič in poznejši borec pohorskega bataljona Zdravko Čebular. Hkrati je to bilo obdobje izredne društvene dejavnosti, saj v Mislinji bolj ali manj vzporedno uspešno delujejo bralno, dramsko, Ciril-Metodovo, gasilsko, lovsko, mladinsko, sadjarsko, čebelarsko, vrtnarsko, športno in društvo Rdečega križa; vsa so živahno delovala tudi na številnih prireditvah.

Z izhodiščnim letom 1941 Kosovo poročanje nadaljuje Jože Potočnik v prispevku *Narodno osvobodilni odpor*; pričinja ga z razdelkom II. svetovna vojna 1941–45. Na znani sliki s pohoda XIV. divizije čez Paški Kozjak, v sredini katere je borec in vodja kulturniške skupine pesnik Kajuh, tudi bralca stisne mrz, ki je divizijo pestil v najhujši zimi tega obdobja,

februarja 1944. V ostrem spopadu v Mislinjskem jarku junija 1944 so Nemci doživeli hud poraz. Partizansko borbena zavest je podpiralo tudi zavezniško letalstvo z dovažanjem pomoči. Še po nemški vdaji je 13. maja 1945 prišlo do silovite bitke med partizani in ustaši pri Doliču. Kako je partizane pomagal oskrbovati šentiljski mlin, zvemo iz pričevanja lastnice Milice Jaš. Pri tem so bili požrtvovalni še številni drugi krajani. V sklepnem razdelku *Vojna za Slovenijo 1991* med drugim beremo, da je na Koroškem v njej sodelovalo preko 3000 ljudi. Vključeno je poročilo komandanta območnega štaba teritorialne obrambe Viktorja Jeromla o tem, da je v junijskih obmejnih bojih delovala tudi mislinjska četa.

Zgodovinski sklop na kratko končuje Irena Šeljš s prispevkom *Zgodovina šolstva*. Takoj pod naslovom nam pojasnjuje, da gre za povzetke iz edinega vira – zbornika *170 let šolstva v Mislinji*. Ta naslov ni povsem točen, saj knjiga vsebuje tudi nekdanje samostojne šole in sedanje mislinjske podružnice Dolič, Završe, Paški Kozjak (do leta 2009) in Mislinjski jarek (do 1972). Nenavadno je, da se avtorica dosledno izogne imenom za posamezno šolo zaslužnih učiteljev in ravnateljev.

Ne le jezikoslovci, temveč večina drugih se bo rada seznanila s prispevkom *Mislinjski govor*; napisala ga je Zinka Žorko, naša Korošica z obrobja Kobanskega, visokošolska učiteljica, vodilna narečjeslovka in ena od petih sedanjih članic Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Naslovni govor opredeli kot vmesnega med koroško in štajersko narečno skupino, iz katere se je izoblikoval. Na začetku zelo natančno prikaže pretekli in sedanji oris Mislinje, v sklepnem povzetku pa obravnava jezikoslovne značilnosti. V razdelku *Narečno besedje* 'prevaja' npr. tudi naslednje besede: barčlan = bršljan, evanka = porodna babica, finkslukna = zaspalec, fižolika = ženski spolni organ, platič = suho sadje, štalek = kovani predmet, zakumron = zaostal v rasti, zotlar = sedlar, žegn paj = blagoslov.

Pred nami so še tri sestavine prvega dela naše knjige. Prvi so Leopoldine Bezlajevе *Moji spomini na praznovanja, običaje in šege*. Razporedila jih je koledarsko in jih torej pričinja z novim letom ter končuje z božičnim časom. Virov ne navaja, kar pomeni, da se opira na lastno, gotovo zelo natančno poznavanje snovi. Povsem prepričljivo tudi napiše, da je na silvestrovo po domovih še ohranjen običaj vlivanja svinca, iz česar se napoveduje prihodnost. Posebnost so priložnostni spevi, a pri njih največkrat ni razvidno, koliko jih je dejansko mislinjskih. Zelo na kratko je tu opisano florjanovo, kot da v Mislinji ne poznajo fantovskega pevskega obhoda s prepevanjem Florijanove gasilske prigodnice s plačilom za odzejo in lakoto. Vsebinska dragocenost je sklepni del z besedili in notnimi zapisi Miklavževе družine, za katero žal ne zvemo, kje je doma.

Prispevek *Knjižnica Mislinja*, sedaj je enota slo-

venjegraške knjižnice Ksaverja Meška, objavlja ravnateljica slednje Alenka Walzl Prodnik. Leta 1955 je na mislinjskem območju delovalo sedem vaških knjižnic. Povsod so bile njihove predhodnice učiteljski del šolskih knjižnic, ki so knjige izposojale tudi odraslim, dokler krajevnih knjižnic še ni bilo. Med vojno je bila njihova skupna usoda prostaško okupatorjevo uničevanje tega slovenskega kulturnega bogastva razen v primerih, ko jih je ljudem uspelo spraviti na varno. Knjižnica Mislinja je sodobne prostore dobila v letu 2000 in s tem končno dovolj prostora za širitev. Leta 2010 šteje že okrog 14.000 knjižničarskih enot. Najdalje jo je vodil Oto Vončina.

Darja Hribernik, strokovna sodelavka mislinjske knjižnice, je za naš zbornik napisala prispevek *Ljubiteljski pisci v občini Mislinja*. S kratko spremno besedo in s po eno njihovo pesmijo ali krajšim proznim sestavkom jih predstavlja 13; med njimi močno prevladujejo pesniki, saj jih je kar deset. Večini je uspelo ustvariti in objaviti že kar obširen seznam stvaritev, poleg tega so splošno uveljavljeni kulturni delavci. Vseh ne morem omeniti in izbral sem le tri: Marijano Vončina zaradi objavljanja v reviji *Odsevanja*, Andreja Šertela in Stanko Lušnic A. pa zaradi njihovih samostojnih literarnih večerov.

Na kratko prehajamo k drugemu delu zbornika, naslovljenim *Društva in organizacije v občini Mislinja*. Iz dosedanje vsebine vsaj nekaj vemo tudi že o tem in le čudimo se, kako obsežne in mnogovrstne so njihove dejavnosti. Kazalo nam jih našteje nič manj kot 46. Uvodni prispevek *Ustanovitve Zveze združenj borcev NOV Slovenije* je nekakšna premostitev med obema deloma, če celo bolj ne spada v prvi del knjige, pripada pa Jožetu Tretjaku – toliko bolj, ker je borce vodil zavidljivih 35 let. Zapiše, da je bila občinska organizacija ustanovljena leta 1952 in ob koncu zatrjuje, da ta zveza še vedno opravlja pomembne naloge, saj nastopa proti tistim, ki hočejo pisati zgodovino partizanske osvobodilne borbe na novo skozi neka potvorjena izhodišča.

Prispevek *Kulturni in športni utrip skozi čas* je pripravila Marija Koprivnikar. Deli ga v poglavja *Liberalno usmerjen Šentlenart – Sokoli*, *Delovanje katoliških Orlov v Šentilju*, *Gledališka in Kulturna dejavnost v Mislinji*. Zlasti gledališčniki so bili izredno delovni, čeprav lastnih iger niso imeli, kot so si jih npr. večinoma pisali sami v sosednjem Šmartnu. Sedaj so drugi časi in nekdanje dejavnosti imajo drugačne oblike, tako da družabnost in družbenost po svoje še živita.

Naslednji je prispevek Petra Tovšaka *Kulturno društvo Mislinja*, ki nas vodi skozi društveno zgodovino po časovnih sklopih 1918–41, 1945–88 ter po letu 1988. Obsega 11 strani, kar mu omogoča poznavalsko poglobljen pristop k pisanju; popestril ga je z lepim slikovnim gradivom, ponekod sicer s preskromno dokumentiranimi slikami, saj bodo tudi prihodnji rodovi želeli vedeti, kdo vse je na njih.

Sklepni del je namenjen mladinskemu pevskeму zboru Fidelis.

Druga društva, za katera dodatne podatke navajamo v oklepajih, delujejo v naslednjih krajih: Dolič (Sašo Kure in Ivanka Šošter ter Stana Lušnic A. za kulturne dejavnosti in gasilstvo), Graška gora (Drago Plazl, piše tudi o mislinjskem pevskeму društvu), Oktet Mislinja, oboje vodi odlični pevovodja Tone Gašper (Janez Pušnik), Paški Kozjak (Bojan Borovnik), Završe (odbor). Društvo upokojencev in društvo invalidov sta v Mislinji (Franc Gašper, Jernej Stvarnik). Mirko Tovšak objavlja podrobno *Zgodovino planinskega društva Mislinja* in na enak način Leopoldina Bezljaj še *Turistično društvo Mislinja*. *Rdeči križ Mislinja* obravnavata Anka Matvoz in Marjan Križaj, v drugih krajih pa Natalija Potočnik, Jožica Štimnikar. Prostovoljna gasilska društva so v Mislinji (Rudi Krebl), Dovžah (Marija Koprivnikar) in v Doliču (Aleš Rakovnik).

Največ je športnih društev; uvod jim je pod naslovom *Športno rekreativno društvo Mislinja* (ustanovljeno že 12. avgusta 1945, istega dne tudi v Doliču) napisal Jože Potočnik, ki navaja tudi predsednike in sekcije tega društva. Športno rekreativna društva so še v Doliču (Nika Lušnic), na Kozjaku (Miran Borovnik) in v Stražah (Miran Ramšak).

Naslednja športna združenja z lastnimi prispevki so: Odbojarski klub Mislinja in takšen ženski klub (oboje Urban Oder), Karate in Judo klub Mislinja (Drago Felle, Bernarda Pruš), Smučarski klub Smuk Mislinja (Stanislav Mencinger, Viktor Robnik), Smučarsko skakalni klub Mislinja – ob eni najlepših skakalnic v Sloveniji je tu gotovo najpomembnejši (Ivan Naveršnik), Strelsko društvo Možnar Mislinja (Jernej Zaveršnik), in Strelsko društvo Dolič (Franci Vovk), Taborniki (Marija Koprivnikar), Rod Mrzli studenec Mislinja (Milan Zupanc Kunta), Lovski družini Mislinja in Dolič (Bogdan Koprivnikar, Štefan Podjaveršek), Plesna šola Devžej (Aleš Pušnik), Koroško – Šaleški jamarski klub 'Speleos – Siga' (Rajko Bračič), Kinološko društvo Mislinja – Dolič (Franc Kure).

Naj napišem še kakšno sklepno pripombo. Dati na svetlo izjemnih štiristo strani obsežno barvno knjigo je velik podvig, natisnjeno tako lepo in s tolikšno barvno poslikavo še toliko večji. Njen tehnični urednik je izkušeni Blaž Prapotnik in o tem pričajo vse strani naše knjige. Po svoje je gotovo imela težko delo še Andreja Martinc, ker velja pravilo, da morajo lektorji tako kot uredniki knjigo temeljito prebrati vsaj dvakrat in jo marsikje izpopolniti. Vsaj kar se lektoriranja tiče, moram dvomiti, da je takšno drugo branje tokrat dovolj uspelo. V vsakem primeru pa mislinjski občini čestitam za takšen velik kulturni spomenik, kot si ga je že postavila s tem zbornikom in naj ji bo v spodbudo za še kakšen nadaljnji knjižni dosežek.

Franček Lasbaher

Po razstavah

Napoleon rezhe Iliria vstan. Razstava Muzej in galerije mesta Ljubljane, Gosposka 15, 11. maj do 30. oktober 2009. Vodja projekta in avtorica Irena Žmuc, soavtorji razstave Mojca Ferle, Gregor Moder, Janez Polajnar in Metka Simončič.

Kako pisati o razstavi, ki se je zgodila in je že leto dni pospravljena v depojih? Kaj ostane v spominu? Zanesenjaštvo, timsko delo, dve leti priprav, izjemni predmeti, tiski... In – velik izziv je bilo dogovarjanje in nato priprava kopice pogodb o izposoji predmetov, izpolnjevanje dolgih obrazcev o varnostnih in klimatskih danosti v muzeju. Pravi logistični podvig je bil prevoz umetnin iz Francije, saj smo morali upoštevati posebne zahteve, ki so posledično zahtevale tudi dodatne finančne stroške.

Pri razstavi *Napoleon rezhe Iliria vstan* smo sodelovali zgodovinarja, umetnostna zgodovinarja in etnolog. Vsak je dopolnil kamenček v mozaiku razstave ob 200-letnici ustanovitve Ilirskih provinc. Kreativni sodelavci so bili na Francoskem kulturnem centru Charles Nodier v Ljubljani in Veleposlaništvu republike Francije. Če smo sami vzpostavili odličen odnos s slovenskimi muzeji, arhivi in knjižnicami, so nam »naši« Francozi utirali pot v

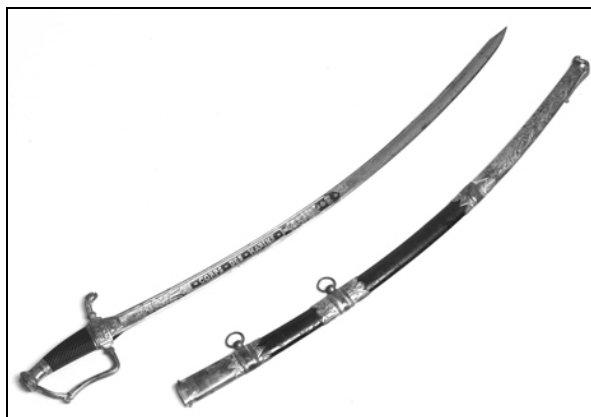
Franciji. Pa ni bilo enostavno – francoski kolegi so si prišli ogledat muzej in zmogljivosti, dosežke, varnost itn., da so nam nato posodili želene predmete za razstavo. Naš »ambasador« je bil Jean-Marc Leri, direktor muzeja vseh muzejev kot pravijo muzeju Carnavalet, mestnemu muzeju Pariza. Tako je bil tim res imeniten in učinkovit – sodelovalo je skoraj 50 institucij in zasebnikov iz Slovenije in Francije.

Z razstavo smo želeli predstaviti kratko, a v marsičem prelomno obdobje iz začetka 19. stoletja. Za naslov smo izbrali Vodnikov verz iz Ilirije oživljene. Mestni muzej stoji ob Trgu francoske revolucije (prej Napoleonov trg), kjer je bil leta 1929 z veliko narodno slovesnostjo postavljen eden redkih spomenikov izven Francije, ki slavi Napoleona. Trg smo povezali z razstavo v atriju palače in ga razširili (sodeloval je Arboretum Volčji potok) v stilu »francoskega vrta« na muzejsko notranje dvorišče. Naše vodilo je bilo predstaviti obdobje izključno z izvirnimi predmeti v vseh delih razstave. Številne muzealijske so bile prvič predstavljene obiskovalcem.

Razstava je bila vsebinsko razdeljena na uvod v atriju, v I. nadstropju smo postavili osrednji del razstave: državna tvorba Ilirske province (vojaška, politična, sodna, šolska in cerkvena uprava, s posebnim ozirom na Ljubljano kot prestolnico); v drugem delu pa kulturno zgodovinske vplive, ki so se najbolj »prijeli« pri nas: predstavili smo slikarja Franca Kav-

Vhod v glavni del razstave Napoleon rezhe Iliria vstan.

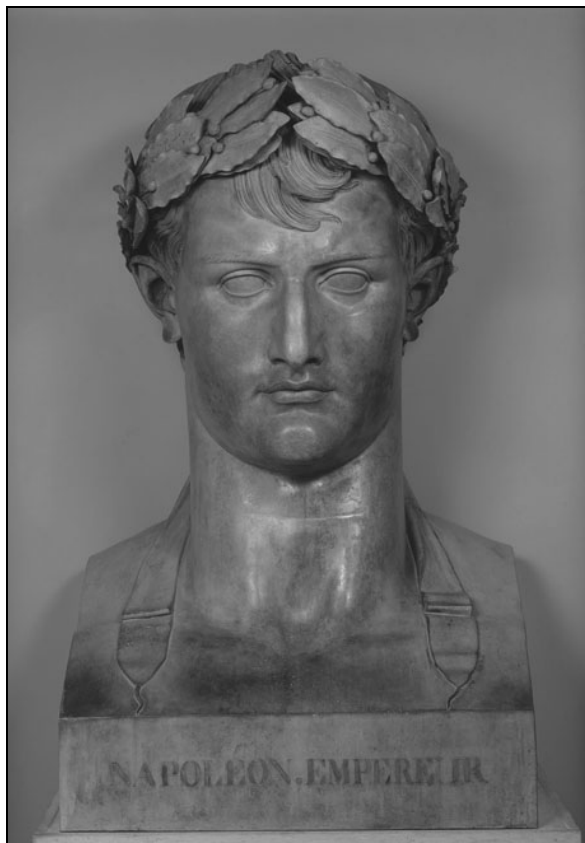

Sablja, ki jo hrani Pomorski muzej »Sergej Mašera«, Piran.

čiča (Narodna galerija) ter umetno obrt in oblačilno modo. V II. nadstropju smo na stalni razstavi *Obrazi Ljubljane* postavili odmeve na Francoze med Slovenci po letu 1813 ter mit o osvoboditvi, ki se je nekritično uveljavil v spominu Slovencev in delno v literaturi. Nadstropji sta vsebinsko povezovali zgodbi slovenskih vojakov, korporala Andreja Pajka v Napoleonovi »grande armée« ter Strahovega Šimna in Trudnovega Jožeta v avstrijski armadi po bitki pri Leipzigu.

Raziskovalno delo ob razstavi je bilo plodno. Na novo smo prebrskali svoje depoje, pa spoznali, kakšne zaklade iz tega obdobja hranijo slovenski muzeji od Pirana do Murske Sobote in od Posavskega muzeja do Muzeja radovljiških občin. V Pomorskem muzeju »Sergej Mašera« smo si izposodili paradno sabljo admirala mornariškega korpusa cesarske garde, iz drugih muzejev in pri zasebnikih pa: čebelne panje v podobi francoskega vojaka, panjske končnice z upodobitvami francoskih vojakov, zemljevid Ilirskih provinc z merilom v kilometrih, vojaško odlikovanje »kanonenkreuz«, sodček za prevažanje živega srebra iz Idrije, edinega od šestih svečnikov, ki jih je general Fölseis daroval za zmago v bitki pri Savi leta 1813, vrček, v katerem so ponudili Napoleonu mašno vino leta 1797 v Kobaridu, strelske krogle iz bitke pri Razdrtem leta 1809 ... V privatni zbirki smo odkrili pisalno mizo Žige Zoisa, saj se tehnični detajli povsem ujemajo z njegovim invalidskim vozičkom iz naše zbirke.

Tudi delo v Nadškofjskem arhivu in Zgodovinskem arhivu Ljubljana in Celje se je obrestovalo. Našli smo zanimive listine, tako npr. je ljubljanskemu škofu Kavčiču pisal župnik iz Beljaka leta 1813 in ga prosil za dovoljenje za raziskovanje zgodovine protestantizma, pa listino o menjavi goldinarjev v franke, pastirsko pismo škofa Kavčiča Slovincem ob francoski okupaciji oktobra 1809, razstavili smo Vodnikovo »zlato knjigo« učencev, Francoski zakonik itn.

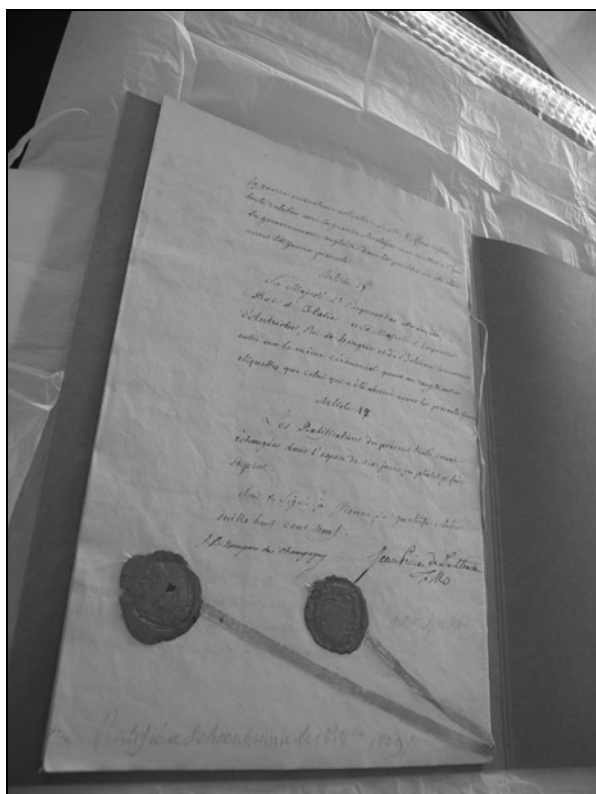
Iz Louvra v Mestni muzej Ljubljana, Lorenzo Bartolini: Napoleon.

Od tujih muzejev so s predmeti sodelovali Louvre, Carnavalet, Državni arhiv Francije, Arhiv zunanjega ministrstva Francije, muzej Malmaison in muzej iz Châtillon-sur-Seine,¹ kjer se je rodil prvi generalni guverner Ilirskih provinc Auguste Marmont.

Leta 1812 so Francozi izdali knjižico z navodili za potovanje iz Pariza v Ljubljano *Itinéraire complet de l'empire français*, na katero me je opozoril dr. Peter Vodopivec. Zanimivi so kulturno zgodovinski opisi mest na priporočeni poti. Knjižico so nam v fotokopijah posredovali iz Nacionalne knjižnice iz Pariza. Dokument še čaka širše predstavitev v strokovni literaturi.

Vhod na razstavo je obvladoval bronast portret cesarja Napoleona Bonaparteja, kot ga je upodobil Lorenzo Bartolini. Cesarjev kip je nekoč stal ob vhodu v Napoleonov muzej, danes Louvre. V vsaki guvernerski palači, tudi v Ljubljani, je visela celo-

¹ Archives du Ministère des Affaires étrangères de France, Paris, Archives nationales de France, Site de Paris, Bibliothèque nationale de France, Paris, Musée Carnavalet, Musée du Louvre, Musée du Pays Châtillonnais, Châtillon-sur-Seine, Musée national des châteaux de Malmaison & Bois-Préau, Rueil-Malmaison.

Zadnja stran mirovne pogodbe iz Schönbrunna, podpisane 14. oktobra 1809.

postavna upodobitev cesarja. Ljubljansko sliko naj bi Francozi ob odhodu odpeljali in se je med bitkami domnevno izgubila. Zato smo si v Carnavaletu izposodili »guvernersko upodobitev« Napoleona, slikarja Roberta Lefevra. Iz francoskih muzejev smo

si izposodili za nas doslej neznane upodobitve treh generalnih guvernerjev.

Iz Francije izposojeno listinsko gradivo je bilo izjemno: osebno Napoleonovo pismo z zaznamkom, katere dežele bodo sestavljale Ilirske province. »Kronska« listina je bila *schönbrunska mirovna pogodba*, ki je bila prvič predstavljena na Slovenskem. Pa dokument o pravni ureditvi provinc, listina o ustanovitvi Ilirskega polka, ki so ga sestavljali slovenski fantje, knjiga o organizaciji in izrabi rudnika Idrija, listina o prepustitvi ozemlja provinc habsburški monarhiji zadnjega guvernerja provinc Fouchéja. Likovno je bil vabljen potni list sla, ki je potoval iz Carigrada preko Ljubljane v Pariz, ki je dokazoval politični in gospodarski pomen Ilirskih provinc.

Muzejski katalogi vedno dopolnjujejo razstavo, tokratni pa je bil razprodan mesec dni pred zaprtjem razstave, kar se redko zgodi v muzejskih krogih. Besedila so bila slovensko-francoska, s povzetki v angleščini. Poleg pozdravnih uvodnikov in treh strokovnih prispevkov o razstavi (Irena Žmuc), o Francozih, ki so »zakrivili« mit o narodni osvoboditvi Slovencev (Janez Polajnar) in o izročilih na francoski čas (Mojca Ferle), je še posebej dragocen kataloški del z opisi in s fotografijami razstavljenih predmetov.

Drugi tisk ob razstavi je bil časopis. Ker zadnjemu uredniku *Télégrapha officiel* Charlesu Nodierju ni uspelo izdati časopisa v slovenščini, smo njegove načrte uresničili skupaj z Uradom Vlade RS za komuniciranje in *Le Monde Diplomatique*: slovensko francoski Uradni časopis/*Télégraphe officiel* je izšel kot priloga časnika *Delo* v 105.000 izvodih. Vsebinsko je dopolnjeval razstavo, poleg uvodnikov

Vrtiljak spomina.

»Po francosko«.

predsednikov vlad Francije in Slovenije je prinesel še življenjepis Napoleona, prispevek o naši muzealiji *Napoleonov rodomnik z zmagami*, o znanosti in šolstvu, o Plečnikovem Ilirskem stebru, o Vrtu domovinske flore, o Charlesu Nodierju in njegovem romanu Jean Žbogar.

Oblikovanje je sledilo vsebinskemu konceptu in se podrejalo sporočilnosti predmetov. Nujno je bilo povezati celotno pot od atrija do II. nadstropja. V osrednjem delu razstave je bil prostor nevtraliziran s temno modro barvo, saj smo morali upoštevati konservatorske smernice o varovanju listinskega gradiva, hkrati smo dosegli kontrast ozadje-svetloba-predmet. Ambientalna postavitve je zaživela v zeleni sobi, kjer smo iskali interierne značilnosti dobe. »Carrousel«, vrtiljak, pa je bil prispodoba varljivega spomina na Francoze kot »dobre okupatorje«. Simbolno so barve izražale, da smo tedaj Slovenci za kratek čas zamenjali črno-žolto zastavo za modro-belo-rdečo.

Vrhunec je bila otvoritev na visokem nivoju – odprla sta jo predsednika vlad Francije François Fillon in Slovenije Borut Pahor. Predsednik francoske vlade je bil prvi visoki francoski politik na uradnem obisku v samostojni Sloveniji. Po vzoru lipe v Botaničnem vrtu, ki jo je posadil prvi generalni guverner Auguste Marmont, sta novo lipo, ki simbolizira povezanost Slovencev in Francozov, zasadila oba predsednika vlad v parku pri Križankah.

Veliko delo so opravile dokumentacijska, konservatorska in komunikacijska služba muzeja. Razstava je bila »naša« delo, vsi smo delali za razstavo s polno paro več kot dve leti. Prvič smo ob pripravi razstave pisali blog, internetna stran je bila zadovoljivo obiskana.

Delo se je nadaljevalo, ko je razstava stala: vodstva po razstavi, različni pedagoški programi, strokovna predavanja, kuharske delavnice ... Popestritev vodstev je bila »Klepetulja«. Po francoski modi »à la madame Récamier« oblečena je živahno pripovedovala »rumene« podrobnosti: o postavnosti generalnega guvernerja Marmonta, ki je vznemiril marsikatero Ljubljanko, o slovenskih fantih, ki so se izogibali vojaške suknje, rokavnjačih, draginji, posodobitvi mesta itn.

Razstavo so omogočili Mestna občina Ljubljana, Ministrstvo za kulturo, République Française ter pokrovitelji Peugeot, SKB Société générale group, Mercator, Holding Slovenske elektrarne d.o.o. in Metronik.

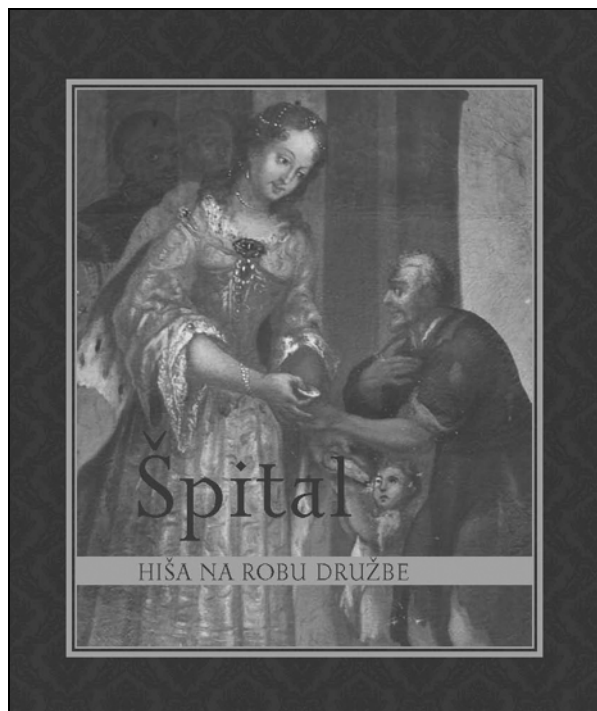
Razstava je bila nagrajena z Valvasorjevim priznanjem za leto 2009.

Irena Žmuc

Špital – hiša na robu družbe. Razstava in katalog k razstavi Zgodovinskega arhiva Ljubljana, Enote v Škofji Loki in Občine Škofja Loka. Mala dvorana Sokolskega doma, Škofja Loka, 28. september–22. oktober 2010.

Dnevi kulturne dediščine vsako leto predramijo dejavnost kulturnih ustanov po vsej Sloveniji, tako tudi v Škofji Loki. Ena izmed aktivnih ustanov je Enota Zgodovinskega arhiva Ljubljana v Škofji Loki, kjer pod vodstvom Judite Šega sedaj že skoraj tradicionalno pripravijo razstavo in slikovit katalog, ki je vpet v projekt evropske kulturne dediščine. Letošnjo evropsko temo je ponazorilo geslo Dediščina in pomanjkanje, v katero se je odlično vklopil projekt predstavitve škofjeloškega špitala. Razstava je bila konec septembra 2010 postavljena v mali dvorani Sokolskega doma v Škofji Loki, pripravili pa sta jo Judita Šega in Elizabeta Eržen Podlipnik. Razstavo in katalog je pripravil arhiv, financirala pa Občina Škofja Loka. Deset panojev spremlja slikovit in izčrpen katalog, ki nas popelje preko štiri-stoletne zgodovine skrbi za uboge na Loškem. Katalog je pripravila Judita Šega na osnovi arhivskih virov in že obdelane zgodovine občinske ubožne hiše, o kateri so pisali dr. France Štukl, Tone Obadič in drugi.

Naslovnica razstavnega kataloga *Špital – hiša na robu družbe* (foto: Tina Arh).

Eden od razstavnih panojev je skušal odgovoriti na vprašanje: *Kako prenoviti špital?* (foto: Tina Arh).

Razstava nam na desetih panojih razkriva zgodbo mestne ubožnice in skrbi za revne od srede 16. stoletja dalje. Avtorici sta jih podnaslovili z naslednjimi naslovi: Nastanek in upravljanje špitala, Financiranje ubožnice, Špitalska posest, Kako prenoviti špital, Mestni ubožci, Ubožnico prevzamejo redovnice, Oskrba ubožcev in Življenje v ubožnici. Vsak pano je vsebinsko zaključena enota, vsi skupaj pa tvorijo celotno zgodbo. Besedilo dopolnjujejo posnetki dokumentov, ki jih hrani Enota Zgodovinskega arhiva v Škofji Loki, ter fotografije iz fototeke arhiva, Župnijskega arhiva Škofja Loka in Loškega muzeja. Dodane so tudi fotografije sedanjega stanja špitalske stavbe, da sta avtorici zgodbo lažje postavili v prostor in čas. Poleg dokumentov, ki jih hrani škofjeloška enota arhiva, so bili predstavljeni tudi posamezni dokumenti iz Arhiva Republike Slovenije, tako da je zgodba in usoda ubožnice pred nami zaživela preko različnih dokumentov in fotografij.

Katalog z naslovom *Špital, hiša na robu družbe*, ki ga je napisala Judita Šega, na trinajstih straneh in opremljen s štirinajstimi fotografijami prinaša zgodbo ubožnice z Loškega. Spremljamo zgodbo o zgradbi, ki je prek štiristo let nudila zatočišče siromakom in revežem, spoznamo njene upravniške in življenjske oskrbovancev. Skrb za ubožce, za ljudi z družbenega roba, za ljudi, ki ne morejo poskrbeti za

svoj kos kruha, se je v Škofji Loki pojavila že v 16. stoletju. Leta 1547 je radovljiški župnik Nikolaj Škofič namenil svojo hišo pod nunskim samostanom za mestne ubožce. Morda ga je res pekla vest zaradi mladostnih grehov, kot izvemo iz kataloga, vendar je pomembno, da je mesto že zelo dolgo nazaj dobilo prostor v Loki in s tem možnost poskrbeti za najrevnejše in najubožnejše mestne prebivalce. Revščine in uboštva je bilo v 16. stoletju dovolj in preveč in Škofičeva hiša je postala pretesna, ubožnica se je selila v hišo na Spodnjem trgu. Ne samo revščina in uboštvo, tudi požari so bili nadloga preteklih stoletij. Leta 1698 je špital prizadel požar, hišo pa so uspeli temeljito obnoviti šele leta 1729. Podatek o tem je zapisan na freski sv. Elizabete, na fasadi upravne stavbe špitala. Obnovljena hiša, povečana s sosednjimi zemljišči je od 18. stoletja dalje pomenila več prostora in udobnosti za mestne uboge. Obnovljena je bila tudi špitalska cerkev, ki še danes stoji na Spodnjem trgu.

Razmere, v katerih so živeli najrevnejši prebivalci mesta, so bile seveda odvisne predvsem od finančne podpore meščanov, ki so s svojimi volili, zapuščinami ali finančnimi prispevki vzdrževali mestno ubožnico vse do prve svetovne vojne, ko je del skrbi za svoje najrevnejše občane prevzela občina. Konec 18. stoletja, v času Jožefa II., je pomanjkanje sredstev vodilo v razmišljanje o prevzemu ubožnice v deželne roke. V Arhivu Republike Slovenije hranijo načrte za predvideno deželno hiralnico za sto oskrbovancev, ki jih je podpisal divizijski deželni inženir Schemerl 31. januarja 1791. Obsežna hiralnica s svojo kuhinjo in vrtom pa nikoli ni bila realizirana, tako je špital ostal v mestni lasti vse do 19. stoletja.

Notranje pročelje špitalske stavbe po zadnji prenovi, izvedeni med letoma 2000 in 2002 (foto: Peter Pipp).

Skrb za uboge je bilo častno opravilo in ubožni odsek so zato upravljali pomembni loški meščani – trgovci, sodni uradniki, posestniki. Načelnik občinskega ubožnega odseka si je pridobil simpatično ime »ubožni oče« ali »oče ubogih«. Ubožnica je imela tudi svojega špitalskega mojstra, ki je skrbel za stavbo in red v njej. Tudi ta funkcija je bila častna in ponavadi jo je opravljal eden od zmožnejših oskrbovancev. In kdo so bili mestni ubožci? Stari in onemogli meščani, ki so mnogokrat v špitalu našli svoj zadnji dom. Njihov poklic je bil berač, kot je zapisano v popisnih polah prebivalstva iz leta 1880. Portreti oskrbovancev nam pokažejo predvsem starejše osebe, ki sta jih bolezen in pomanjkanje sorodstva pripeljala do ubožnice. Namenjena je bila predvsem ubogim z Loškega področja in le izjemoma so sprejeli reveže iz drugih občin. V ubožnici je bilo prostora za 15 do 30 oseb, največ jih je bilo poleti 1945, ko so jih našteali kar 39. Vse do prve svetovne vojne so v ubožnici imeli poskrbljeno za stanovanje in kurjavo, za hrano so beračili oziroma so jo dobili pri redovnikih in meščanih. Leta 1917 je oskrbo ubožcev prevzelo društvo Dobrodelnost, kasneje pa redovnice. Tri sestre so bile zadolžene za loške ubožce, uvedle so tudi strog hišni red, ki so se ga mnogi oskrbovanci le težka držali in so nad njim negodovali. Oskrbovanci so od prihoda redovnic dalje prvič imeli okusno in toplo prehrano v ubožnici, ob večjih praznikih pa so jim privoščili tudi meso, potico, vino in druge dobrote. V božičnem času so siromaki dobili tudi darila, v katerih ni manjkalo niti tobaka in cigaret. Redovnice seveda niso skrbele samo za materialno zadovoljstvo oskrbovancev, ampak tudi za njihovo duhovno oskrbo in pazile so, da so opravili spoved, se udeležili obhajila in molili za svojo dobrotnike.

Razstava in katalog, ki ju je oblikoval Simon Pavlič, sta vzbudila veliko zanimanja med Ločani, razstava je bila dobro obiskana, zato si jo bo mogoče ogledati tudi v letu 2011 v prostorih Zgodovinskega arhiva Ljubljana. Od pomladi 2011 bo razstava na ogled v prostorih levega atrija na magistratu (Mestni trg 27 v Ljubljani), kasneje pa v prostorih Enote v Škofji Loki, Partizanska cesta 1 c.

Tatjana Šenk

Jubilej

Petdeset let kranjskega zbornika (1960–2010)

Da lahko proslavljamo spoštljivi jubilej *Kranjskega zbornika*, se moramo zahvaliti vrsti srečnih okoliščin, ki so botrovale njegovemu začetku pred 50 leti. Predvsem je treba poudariti, da smo imeli obsežno, leta 1939 izšlo Zgodovino mesta Kranja, odlično delo, v katerega je Josip Žontar vložil vso svojo mladostno energijo. Nič manj pa ni bilo pomembno dejstvo, da je imel kranjski občinski ljudski odbor takrat za predsednika Franca Puharja, ki je ob številnih obveznostih našel čas tudi za razmislek, kako bi v obliki zbornika Žontarjevo delo nadaljevali. Ni bila lahka naloga to uresničiti, posebno ker se je rodila ideja, da bi zbornik posvetili v virih izpričani 900 letnici Kranja. Bilo je iluzorno, da bi prispevke omejili na čas pred toliko stoletji; šele danes bi po zaslugi arheoloških in zgodovinskih raziskav iz zadnjega časa bilo kaj takega mogoče. V poštev je prihajala le druga možnost, to je dobiti prispevke za posamezna obdobja v devetstoletnem razvoju kraja, ki bi obravnavali doslej manj obdelana vprašanja iz njegove preteklosti, vključno s časom, v katerega Žontarjevo delo ni več segalo. Praktično je to pomenilo iskanje avtorjev za taka vprašanja, ne pa da avtorji, kot je običaj, predlagajo teme. Odziv je bil dober, težave pa so nastopile pri medvojnem obdobju. Mestni odbor Socialistične zveze delovnega ljudstva je namreč za prvi občinski praznik Kranja leta 1954 izdal zbornik *Kranj v boju in svobodi*. Po obsegu je bil sicer bolj skromen, opisoval pa je predvsem nekatere dogodke v Kranju v času nemške okupacije. Da bi sistematično obdelali to obdobje in zbrali tudi podatke »o revolucionarnih podvigih predvojnega kranjskega proletariata in o delovnih uspehih vseh delovnih ljudi mesta Kranja po zmagoviti revoluciji« – tako beremo v uvodu publikacije –, je uredniški odbor napovedal, da bodo ob vsakem občinskem prazniku izdali po eno številko zbornika, do česar pa ni prišlo. Razumljivo je, da so zaradi takih načrtov obstajali zadržki za večje sodelovanje pri jubilejnem zborniku, pač pa je leta 1970 občinski politični aktiv sprejel odločitev, da se tudi zbornik Socialistične zveze enakovredno upošteva kot kranjski.

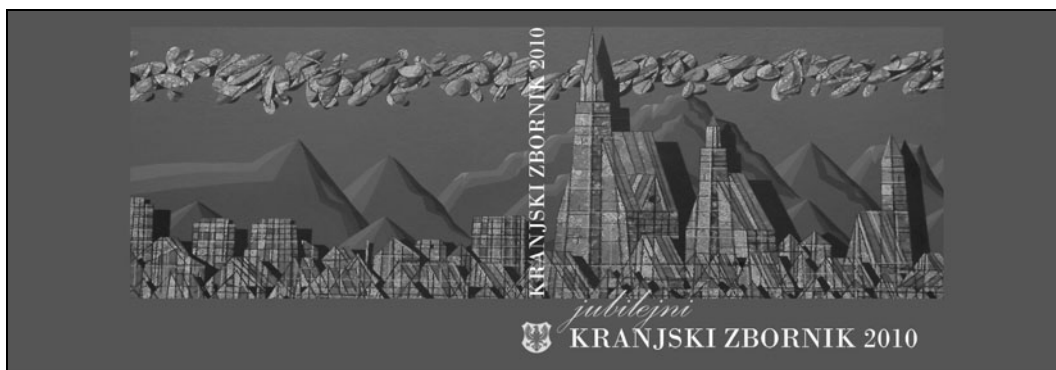
Nadaljnja Puharjeva zasluga pa je bila ta, da ni ostalo le pri jubilejnem zborniku, ki je izšel leta 1960, ampak je ta prerastel v periodično publikacijo,

ki predstavlja najpomembnejše dogodke burnega razvoja kranjske občine po osvoboditvi, kar naj bi bil po Puharjevih besedah njegov glavni namen. Moram pa poudariti, da je bil Puhar dovolj razmišljujoč, da si ni predstavljal Zbornika kot nekritičen hvalospev časa, ki ga je tudi sam aktivno sooblikoval, a obenem je bil dovolj trezen politik, ki je znal presoditi, kaj čas in njegova družbena politika terjata. Kljub odhodu s kranjske občine je dosegel, da je julija 1968 Svet za prosveto, kulturo in telesno kulturo skupščine občine imenoval prvi uredniški odbor *Kranjskega zbornika*, ki se je konstituiral tako, da je Puhar postal njegov predsednik in v tej vlogi je ostal vse do zaključka del na Zborniku 1985, to pomeni polnih 18 let. Soglasno mnenje je bilo, da bi bilo primerno izdajati Zbornik na pet let, kar je bilo nato potrjeno tudi na skupni seji obeh zborov občinske skupščine julija 1970.

Po zaslugi uredniških odborov je Zbornik ves čas redno izhajal na pet let za občinski praznik, z izjemo Zbornika 1980, ki je izšel naslednje leto, ker je bil posvečen spominu tedaj umrlega predsednika republike Tita in častnega občana kranjske občine. Med množico lokalnih zbornikov z značajem periodike tako Kranjski zbornik izstopa po tem, da je toliko časa izhajal nepretrgoma. Moram pa omeniti, da je ob Zborniku 1975 dvakrat postalo vprašljivo njegovo nadaljnje izhajanje.

Prvič je bila povod za to ideja, da naj bi objavili o Kranju publikacijo bolj informativnega značaja; v njej naj bi bilo na sodoben način s sodobnimi sredstvi povedano vse o mestu, od davnine do sodobnosti. Predlagatelji so se zgledovali po lepo ilustriranih monografijah, ki se jih začele izdajati števile občine po Jugoslaviji, kjer so slike predstavljale glavno vsebino, te pa so dopolnjevali le kratki teksti. Toda nova predstavitev Kranja ni imela dovolj podpore, verjetno je bil glavni razlog za to finančne narave, saj bi po predračunu stroški monografije znašali kar dva- do trikrat toliko, kolikor je stal zadnji Zbornik. V vlogo razsodnika so se postavile družbenopolitične organizacije, ki so januarja 1974 odločile, naj ima Zbornik, predviden za leto 1975 enak vsebinski koncept kot doslej.

S tem pa še ni bilo konec problemov. Ko je Zbornik prišel iz tiskarne, je bil deležen hude kritike, ker je vseboval sicer 15 prispevkov iz povojnega časa – med temi tudi prvič o posameznih kranjskih delovnih organizacijah – nič pa prispevkov o NOB. Tako je smel priti v prodajo šele čez nekaj časa.

V skladu s tedanjim uradnim vrednotenjem zgodovine je bilo odločeno, da se zbornik deli na tri dele: v prvem naj bi bili prispevki o NOB, v drugem o družbeno-političnem in družbeno-ekonomskem dogajanju preteklih petih let, v tretjem pa o predvojni zgodovini, vključno z arheologijo, umetnostno zgodovino, etnologijo in literarno zgodovino. Moram pa poudariti, da ni Puhar niti enkrat kakorkoli pokazal, da bi bili prispevki iz tretje skupine manj pomembni kot iz prvih dveh. Dobro se spominjam neke seje uredniškega odbora, ko smo govorili o novem Zborniku in je Cene Avguštin iz žepa potegnil listič z zajetnim številom predlaganih tem iz umetnostne in starejše zgodovine ter etnologije, vendar je Puhar za te teme prav tako kazal enako zanimanje. Dosledno pa je bil uredniški odbor proti vključitvi leposlovnih del.

Pri tej strukturi je ostalo z manjšimi spremembami glede vrstnega reda omenjenih delov do Zbornika 1990, ko je bila po zaslugi Stanka Šimenca vpeljana delitev na vsebinske sklope. S tem so postali zborniki še bolj zanimivi. To je bilo mogoče tudi po zaslugi nove usmeritve, ko je uredniški odbor sklenil, naj Zbornik sicer zadrži svoj dosedanj osnovni namen, to je, da na strokovni ravni obravnava izvirne teme o razvoju kranjske občine in s tem ohranja čim bolj popolno izpoved o neki dobi, dogajanjih in ljudeh, ki so tako ali drugače vplivali na svoj čas in razmere. Potrebno pa je zagotoviti ravnotežje med zgodovinskim gradivom in prispevki iz tekočega obdobja. Odkar je temeljila struktura Zbornikov na treh delih, je bilo namreč objavljeno v Kranjskih zbornikih o NOB ter delavskem gibanju 19, o povojnem času 62 in s področja zgodovine in drugih humanističnih ved 46 prispevkov (računano za Zbornike 1970 do 1985). Vlogo prikazovanja sodobnega dogajanja pa so odslej prevzeli po eni strani kronološki pregled pomembnejših dogajanj za preteklo petletno obdobje, kar je vseboval že Zbornik 1980, po drugi strani pa prispevki z obravnavo najnovejšega časa in to na enak strokovni način, ki velja za prej omenjeno tretjo skupino. Tako je Zbornik začel prinašati tudi prispevke o temah, o katerih se do tedaj ni pisalo.

Uredniški odbori so se od vsega začetka prizadevali, da bi bila vsebina Zbornikov pestra, zanimiva in na strokovni ravni, obravnavane teme izvirne ter da bi odkrivala nove poglede in nova spoznanja o preteklosti Kranja in njegove okolice. Publikacije so vseskozi široko interdisciplinarno zastavljene, zastopana so vsa področja zgodovine, arheologije, etnologije, zgodovine umetnosti, deloma tudi geografije. Ponekod je razvoj prikazan temeljiteje, ponekod le v odlomkih ali za krajša obdobja. Celotno opravljeno delo pa pomeni lep uspeh, ki priča o bogatem prispevku Kranja slovenski znanosti. V bodoče pa bi si želeli več primerjalne obravnave, ker je ta za krajevno zgodovino zelo pomembna, med drugim pa prispeva tudi h kvaliteti. Nič manjši pomen Zbornika pa je tudi v tem, da je budil smisel za poznavanje in vrednotenje preteklosti, kajti brez preteklosti, ki so jo ustvarjali rodovi naših prednikov, ne bi bilo sedanjosti. Tako je pred nami zajetna serija Kranjskih zbornikov, obsegajoča preko 3.700 strani razprav, člankov in poročil, ki so jih napisali številni strokovnjaki, skupno preko 180. Pri tem je vsak tretji večkrat sodeloval s prispevkom, osem med njimi celo pet- do devetkrat. To pomeni, da so si pridobili Kranjski zborniki lep krog zvestih sodelavcev, ki so tudi garancija za njegovo bodočnost.

Potrebno pa je tudi poudariti, da si uredniški odbori niso prizadevali le za kvaliteto prispevkov, marveč skupaj z ostalimi udeleženci pri nastajanju publikacije tudi za njihov privlačen izgled, tako glede formata, ki je ostal od leta 1970 nespremenjen, ščitnega ovitka, ki je od Zbornika 1995 slikovno oblikovan in koloriran, ter platnic, oblečenih v umetno platno oziroma umetno usnje. Zbornik 2000 je prinesel tudi že barvne slike.

Naj zaključim to razmišljanje o prehojenih petdesetih letih, pa tudi o tem, kako so se ta odražala na Zborniku, z željo, da bi tako kot doslej še naprej uspešno opravljal svoje poslanstvo.

Jože Žontar

Ocene in poročila

Bogdana Marinac: Med valovi in oblaki: Iz spominov mornariškega častnika, hidroletalca in profesorja Ivana Konteja. Piran : Pomorski muzej »Sergej Mašera« Piran, 2009, 119 strani.

Dne 20. maja 2008 je Pomorski muzej »Sergej Mašera« v Piranu predstavil publikacijo iz svoje založniške produkcije. Knjiga *Med valovi in oblaki*, ki jo je napisala muzejska svetovalka, kustosinja za etnologijo pomorstva Bogdana Marinac, je bila širši javnosti prvič predstavljena ob mednarodnem dnevu muzejev in evropskem dnevu pomorstva. S tem dogodkom sta bila obeležena dneva, ki jima s svojim obstojem in strokovnim delovanjem pripada tudi Pomorski muzej. Leta 2008 so evropske institucije v Bruslju določile 20. maj za evropski dan pomorstva. To je dan, ko je priložnost osvetliti ključne vloge, ki jo imajo oceani in morja v vsakodnevnom življenju vseh državljanov EU in ne samo obalnih skupnosti ter povečati ozaveščenost glede možnosti, ki jih ponuja pomorstvo. Kot muzejski delavci pa smo bili še bolj zadovoljni, saj smo s tem dogodkom obeležili 18. maj, mednarodni dan muzejev, ki ga je leta 1977 proglasil Mednarodni muzejski svet ICOM, in s katerim želimo v javnosti povečati zavest o vitalni vlogi muzejev v družbi.

V pismu dolgoletnemu sodelavcu Pomorskega muzeja »Sergej Mašera« Piran Dušanu Podgorniku, ki je knjigo oblikoval in sodeloval pri njenem tisku, ni pa dočakal, da bi jo kot običajno s ponosom prijel v roke, sem novembra 2009 zapisala: »Dragi Dušan! Včeraj sem prebrala tipkopis Bogdanine knjige, ki jo bosta vidva sedaj delala. Zadeva je izvrstna!!! Govori o Našem Človeku, Slovencu, izobražencu, socialistu, levo usmerjenemu z velikim socialnim in pravičniškim čutom. Ivan Konte je bil hidroletelec, partizan, interniranec italijanskih okupatorjev na Gonarsu in po vojni še več let zaprt kot »sovražnik ljudstva« v jugoslovanskih zaporih. Ta njegova pripoved je pretresljiva!!! Ko to prebiraš, si misliš – Ali je možno, da to človek sploh preživi?[...] Komaj čakam, da bo knjiga zunaj. Prepričana sem, da bo doživela velik uspeh [...]«

To so bile moje prve misli in občutki, ko sem prvič prebrala tipkopis knjige, ki jo želim predstaviti na tem mestu in katere izid toplo pozdravljam. Prepričana sem, da je knjiga spomenik Človeku, človeku, katerega nazori so temeljili na spoštovanju človeškega dostojanstva in skrbi za sočloveka. Univer-

zitetni profesor Ivan Konte je bil velik humanist, idealist, poštenjak, borec za svobodo, partizan in hkrati še žrtev najprej okupatorjevega ujetništva, potem pa še povojnih aretacij. Kljub težkim izkušnjam, ki jih je imel v svojem dolgem življenju, je ostal predvsem človek z vsem svojim bitjem in srčnostjo, ki jo premorejo le redki. Kljub krivici, ki se mu je zgodila po vojni, je ostal zvest idejam NOB in levo usmerjenih političnih opcij.

Ivana Konteja so v Sloveniji poznali predvsem kot germanista, univerzitetnega profesorja in soavtorja knjige o moderni angleški slovnici *Modern English Grammar*. Do izdaje knjige Bogdane Marinac se je širši javnosti skrival drugi del njegove življenjske zgodbe, to je zgodbe mornariškega častnika Kraljevine Jugoslavije in s tem povezane njegove nadaljnje življenjske usode. Knjiga *Med valovi in oblaki* je dejansko v srce segajoč prikaz Kontejeve nenavadne, bogate in dolge življenjske zgodbe, ki je zaradi njegove skromnosti ostajala v ozadju še v času, ko bi družba že morala prepoznati njeno veličino.

Pomen knjige za Pomorski muzej in slovensko muzeologijo je velik. Muzej je z delom Bogdane Marinac na tem projektu pridobil veliko gradiva, tako materialnega kot nematerialnega. Rezultat vsega angažiranja pa je knjiga, ki je svojevrsten prispevek v slovenskem knjižnem, kulturnem – zlasti muzealskem in raziskovalnem prostoru. Med najosnovnejše naloge muzejev sodi namreč poleg zbiranja in skrbi za premično kulturno dediščino tudi njeno predstavljanje javnosti. Razstave, ki jih muzealci v ta namen najbolj uporabljamo, so eno, knjige pa nekaj povsem drugega. Vsako razstavo, tudi stalno, slej ko prej podrejo, knjiga pa ostane. Prepričanje muzejskih strokovnih delavcev, da mora ob vsaki izvirni – študijski razstavi muzej izdati tudi izčrpen katalog ali publikacije kakšne druge zvrsti, je vedno močnejše. Brez izdaj publikacij gre vse raziskovalno delo in dognanja kustosov po končanem zbiranju gradiva ali pa s podrtjem razstave običajno v pozabo. To pa je velika in nepopravljiva škoda.

Raziskovanje in predstavljanje življenjskih zgodb je danes zelo aktualno. Kontejeva življenjska zgodba prikazuje njegov odnos do življenja, družbe in okolja, njegovo politično usmeritev, socialno in nacionalno pripadnost, izobrazbo, etično prepričanje, življenjske izkušnje, osebne želje... V njej so opazne vrednote, katerih krizo danes še kako opazamo. Pri tem se je avtorica posluževala inovativnega pristopa, ki ga je v svojem uvodu natančno obrazložila in se morda tudi razlikuje od uveljavljenega. Po drugi strani pa je vendarle uporabila avtobiografsko metodo, prek katere je prikazala življenjsko zgodbo posameznika, ki je enkratna in neponovljiva in prek katere je lepo razvidna osebna interpretacija zgodovinske resnice. Ker so avtobiografski podatki subjektivni, torej osebne narave, jih je potrebno nujno kritično primerjati z drugimi razpoložljivimi viri in jih umestiti v kontekst zgodovinskega dogajanja, na katerega se navezujejo. Bogdana Marinac je to v knjigi korektno in domiselno opravila. Ker v avtobiografski pripovedi nima pomena iskati absolutne resnice, temveč le pripovedovalčev pogled na svet, je v Kontejevem primeru to toliko bolj zanimivo in pretresljivo.

Kar se tiče muzeološkega sporočila, ki je običajno uspešno le, če dosežemo skladnost vprašanj in odgovorov, lahko rečemo, da ga je avtorica dosegla. Dosegla je tudi uglašenost in sozvočje med življenjsko zgodbo kot nosilko informacij in knjigo kot izdelkom. K delu je pristopila pretehtano in dobro premišljeno. Zadostila je tudi znanstvenim (etnološkim in muzeološkim) zahtevam, saj je upoštevala znanstvene kriterije teorije ustnih virov, zlasti življenjskih zgodb: to je – od izbire pripovedovalca do avtentičnosti, objektivnosti, zanesljivosti in veljavnosti, preverljivosti in zgodovinskega ovrednotenja. Zgodba njenega informatorja je namreč zelo preverljiva, saj ustni in avtobiografski pisni vir nista bila njena edina vira interpretacij.

Knjigo je avtorica, ki velja za eno vodilnih strokovnjakinj za etnologijo pomorstva v slovenskem prostoru, pisala z veliko ljubeznijo, entuziazmom, z velikim trudom in v skladu s svojim bogatim predhodnim strokovnim znanjem, to je natančnim in dobrim vpogledom v zgodovinski okvir časa, prostora in dogajanja. Z njo orje ledino v tovrstnem muzejskem in raziskovalnem delu ter nadaljuje svojo bogato bero strokovnih člankov, knjig in razstav, ki govore o načinu življenja pomorščakov slovenskega rodu v različnih rodovih mornaric različnih držav.

Knjiga bralca v svojem prvem delu dobesedno popelje skozi zgodovinski pregled vključevanja slovenskih fantov v jugoslovanske šole. Kraljevina Jugoslavija je kmalu po svoji ustanovitvi in koncu prve svetovne vojne organizirala lastno šolanje pomorskega kadra in tako omogočila hitrejši in boljši razvoj svoje vojne mornarice. Zato je že leta 1923 ustanovila Pomorsko vojno akademijo v Dubrovniku. Vojna mornarica se je sprva razvijala po konceptih stare Avstro-Ogrske, saj so na vodilna mesta po končani vojni zaposlili številne pomorščake nekdanje avstro-ogrske mornarice, vendar so morali poskrbeti za svež kader. Zato je bila vojaška in vojaško-pomorska propaganda po vsej državi velika in temu primerno je bilo zanimanje mladeničev za vojaške šole, posebej še za mornarico. Vojaški poklic je tedaj prinašal ugled in spoštovanje v družbi ter redno delo. Sanje o morju, plovbi, letalih in letenju so tudi mladi sposobni slovenski fantje lahko uresničili prav v vojni mornarici. Množično so se vpisovali v mornariške šole. Za razliko od gojencev drugih narodov, ki so šolanje na vojno-pomorski akademiji videli in sprejemali zgolj kot sredstvo in pot do dobre zaposlitve, so slovenski fantje menili, da je že dejstvo, da so bili sprejeti na akademijo znak posebne sposobnosti, ker je bil sprejemni izpit zelo težak. Poleg vse strogosti vojaškega življenja so mladi fantje v svojem bodočem delu pričakovali tudi veliko lepega, ki ga zaradi specifičnosti poklica ne bi mogli srečati nikjer drugod. Čeprav je bilo letalstvo še v povojih, pa se je njegov razvoj kljub številnim nesrečam že naslanjal na znanstveno podlago in bil strokovno organiziran in voden, za mlade ljudi pa zelo vabljiv. Hidroletalci so npr. menili, da jim bo poklic »sokolov zraka in čuvvarjev neba« v povezavi z morjem, omogočil boljše in lepše življenje, kot so ga do tedaj poznali.

Za te šole pa so se odločali tudi tisti sposobni in izobrazbe željni mladi fantje, ki jim starši niso mogli financirati drugega drugega študija. Eden takih je bil Ivan Konte, saj si pomorskega poklica ni sam izbral in je vseskozi stremel za nečim drugim. Šolanje v vojaških pomorskih šolah je bilo namreč brezplačno. »Bogataši niso pošiljali svojih sinov v take šole. Mi vsi smo bili večinoma otroci uradnikov, nižjih in srednjih. Nismo imeli niti otrok iz tkzv. beograjskih čaršijskih krogov...«, je to dejstvo s svojimi besedami

opisal nekdanji gojenec pomorske akademije Hrvoje Gregorin.

Ivan Konte je poznal tudi Sergeja Mašero in sodeloval s svojimi spomini nanj, ko je Pahor daljnega 1966 leta v t. i. Mašerovem letu v piranskem mestnem muzeju zbiral gradivo o njem. Predvsem je pripovedovalcem ostal spomin na stanje v mornarici tik pred napadom na Jugoslavijo in na aprilsko vojno 1941. Zaradi neodločnosti in politike tedanjega državno-političnega vodstva, ki je bilo edino pristojno, da ukaže boj in prepreči kapitulacijo, je mornarica ostala v Boki Kotorski v Črni gori zaprta in brez velikih možnosti za odpor ali obrambo. Med posadkami na ladjah je vladal nered, saj o poteku vojne niso imeli dovolj objektivnih informacij. Po kapitulaciji jugoslovanske vojske 17. aprila so slovenski mornarji doživeli različne usode. Do sedaj je bila morda najbolj poznana usoda Sergeja Mašere, ki je skupaj Milanom Spasićem razstrelil rušilec Zagreb in na njem umrl. Drugi pomorščaki in tudi hidroletalci pa so se vračali domov in večino jih je potem zaprl italijanski ali nemški okupator. Ker so bili vojaško izobraženi, so italijanski in nemški vojski v njih videli pretečo nevarnost. Le redki so se uspeli pravočasno priključiti OF in NOB. Šele po kapitulaciji italijanske vojske so se večinoma priključevali partizanski vojski in hidroletalci ter letalci so bili zaradi svojega znanja in sposobnosti zelo dobrodošli. O vsem tem je v prvem delu svoje knjige pisala Bogdana Marinac, osrednjo vsebino pa je namenila Ivanu Konteju.

Življenjska pot Ivana Konteja je zelo zanimiva. V knjigi jo začnemo prebirati z opisom njegovega otroštva v multikulturnem Trstu in njegove mladosti, ko so se izražale njegove neuresničljive želje, da bi študiral germanistiko in medicino. Izvemo, zakaj in kako je prišlo do tega, da se je vpisal na Pomorsko vojno akademijo v Dubrovnik in kako je tam potekalo šolanje. Po končanem šolanju leta 1931 se je zaposlil na ladji in se, ker je hlepel po znanju, ob delu vpisal še na Pravno fakulteto v Ljubljani. Prav v tem poglavju avtorica izredno vešče prek njegove pripovedi in svojega bogatega strokovnega znanja opiše življenjski prostor na ladjah Jugoslovanske kraljeve mornarice in življenje pomorščakov na njih. V širši kontekst lepo vključuje Kontejevo zasebno življenje in obrazloži dejstvo, zakaj je moralo tudi njegovo poroko z Ljubljanko Ivico Peterlin odobriti jugoslovansko Ministrstvo vojske in mornarice. Leta 1932 se je Konte vključil med hidroletalce in potem dobrih devet let služboval in skupaj z ženo živel v Divuljah pri Splitu, kjer je bil center jugoslovanskega hidroletalstva. V tem času se je seznanil s socialnimi razmerami v državi in uvidel krivice, ki so se dogajale, ter postal vnet simpatizer levo usmerjene politike.

Ivan Konte je dočkal začetek druge svetovne vojne in kapitulacijo jugoslovanske vojske kot vodja

šolske eskadrilje. Po razpustu mornarice in prihodu v Ljubljano se je povezal z nekaterimi pripadniki odporniškega gibanja in se vključil v OF. Italijanski okupator ga je kmalu zaprl in začela se je njegova dveipolletna zaporniška pot po italijanskih taboriščih. Tam ni bil sam, temveč v družbi drugih zaprtih mornariških oficirjev. Po kapitulaciji Italije se je priključil partizanom, kmalu pa bil poslan po dolgi in mučni poti v Južno Italijo, kjer so se zbirali nekdanji oficirji jugoslovanske mornarice. Te so razdelili po strokah. Letalci so se vključili v RAF (Royal Air Force) v Afriki. Oktobra leta 1944 so se po ukazu VŠ NOVJ vrnili v Jugoslavijo in sodelovali v bojih na jugoslovanskih bojiščih ter pri zaključnih osvobodilnih akcijah, vključno s severnim Jadranom vse do Trsta.

Leta 1946 so Ivana Konteja kot člana vojaške komisije in strokovnjaka za mornarico poslali na mirovno konferenco v Pariz, kjer je sodeloval pri določanju meja. Uvidel je, da določanje meja ni le diplomatski, temveč zlasti vojaški problem. Mejo je bilo treba postaviti tja, kjer jo je bilo mogoče braniti, zato so v komisiji sodelovali tudi vojaško izobraženi člani. Po vrnitvi v domovino pa ga je čakalo najhujše obdobje v njegovem življenju. V Informbirojevskem sporu se je tudi Ivan Konte znašel med »sovražniki ljudstva«. Aretirali so ga, izključili iz KP in obsodili na 8 let strogega zaporar zaradi agitacije in propagande. Najprej je bil zaprt v kaznilnici Stara Gradiška, potem pa na otoku Sveti Grgur. Sveti Grgur je imel enako funkcijo kot bolj znani Goli otok, le da sta bila na njem žensko taborišče in taborišče za zapornike, ki so bili obsojeni na vojaškem sodišču. Po šestih letih in treh mesecih so ga izpustili na prostost. Po vrnitvi domov se je vpisal na Filozofsko fakulteto v Ljubljani, tam diplomiral, nato pa pisal, prevajal, predaval... Umrl je 11. januarja 2008 v Ljubljani na svoj 98. rojstni dan.

Knjiga ni samo vsebinsko bogata, temveč jo krasijo številne zanimive in izpovedne, na trenutke prav pretresljive ilustracije. Ima še italijanski in angleški povzetek, imensko kazalo, seznam častnikov hidroletalcev slovenske narodnosti v vojni mornarici Kraljevine Jugoslavije, ter vire in literaturo, kar zahtevnejšega bralca lepo napoti do podrobnejših podatkov. Posebno mikavnost daje delu vpletanje dobesednih navedkov iz pripovedovanja Ivana Konteja. Ocenjujem, da sodi ta knjiga med bisere tovrstne literature. Gre za zrelo in kakovostno delo, ki ga odlikuje predvsem suveren pregled nad obravnavano tematiko.

Knjiga je nastala v okviru širšega projekta, ki vključuje tudi razstavo. Predstavlja najboljše in najlepše povabilo na razstavo iste avtorice z enakim naslovom in drugačnim podnaslovom *Med valovi in oblaki : O hidroletalcih jugoslovanske kraljeve mornarice*, ki je na ogled v Pomorskem muzeju »Sergej Mašera« v Piranu. Svoja vrata je odprla na muzejsko

poletno noč 19. junija 2010. V njej so poleg Ivana Konteja predstavljeni še drugi hidroletalci slovenskega rodu.

Bogdani Marinac velja čestitati za ta strokovni, muzealski in pisateljski podvig, ki si zasluži častno mesto v slovenski muzejski in etnološki stroki. To ni samo zgodba o enem človeku, temveč lahko na osnovi Kontejeve življenjske zgodbe spoznamo tudi stanje kolektiva. Prepričana sem, da bodo po njej segli številni bralci, starejši in mlajši in tisti vmes; tisti, ki so prof. Konteja osebno poznali, ki so z njim prijateljevali in sodelovali ali bili njegovi študenti in tisti, ki jih bo zgolj pritegnila njegova zanimiva življenjska zgodba. Knjiga je vredna širokega kroga bralcev in moje prepričanje je, da ne bi smela manjkati na policah nobene od slovenskih javnih knjižnic. Bralcem resnično toplo priporočam, da knjigo vzamejo v roke in jo preberejo. Želim jim veliko bralnih užitkov in čim več odgovorov na etična in moralna vprašanja, ki se jim bodo ob branju porajala. Tisti, ki so knjigo že prebrali, pa se mi bodo zagotovo pridružili v mnenju, da je knjiga izredno zanimiva, ravno prav strokovna in ravno prav poljudna, lepo berljiva, napeta, pravzaprav zgodba za roman, ki se po posameznih delih resnično bere kot roman.

Nadja Terčon

Predmet kot reprezentanca: Okus, ugled, moč (ur. Maja Lozar Štamcar). Ljubljana : Narodni muzej Slovenije, 2009 (2010), 531 strani.

Poučen pregled raziskovalnega dela v sklopu raziskovalnega projekta z gornjim naslovom Oddelka za zgodovino in uporabno umetnost Narodnega muzeja Slovenije iz obdobja 2004–2008 v tej knjigi prikaže najrazličnejše človekove dejavnosti in njihove preostanke na Slovenskem s stališča vedno spreminjajočega se okusa in pripadajočih vrednot.

Katja Mahnič je napisala podrobno študijo o pečatih gospodov Žovneških (Celjskih) in analizirala njihovo uporabo, iz katere je razvidno, kako so si prizadevali v javnosti utrditi zavest o svojem družbenem položaju.

V prispevku Maje Žvanut zasledimo, kako so v poznem srednjem veku trgovino na drobno prevzeli kramarji (krošnjarji), ki so s krošnjami na hrbtih, z lesenimi škatlami na jermenih okoli vratu ali s tovari na skromnih živinčutih postali gospodarski fenomen evropskega podeželja in prenašalci okusa.

Poleg molitve rožnega venca sta v članku Darka Kneza opisana še upodobitev v umetnosti in predstavitev samega predmeta, ki si ju lahko pogledamo

na priloženih fotografijah. Avtor podrobno opiše tudi materiale, mojstre izdelovalce, kraje nastanka, razne tipe, pogostost in namen uporabe, ter vse skupaj umesti v zgodovinska obdobja.

Mateja Kos opisuje, kako so Kitajci dolga stoletja varovali skrivnost izdelave porcelana in v Evropo izvažali ogromne količine najrazličnejših izdelkov po naročilu. Tudi pregled plemiških zapuščin-skih inventarjev priča, da je bil porcelan med visokim plemstvom precej razširjen že v 17. stoletju, ko so najrazličnejše namensko oblikovane posode postale statusni simbol.

Knezoškofova rezidenca – dvorec v Goričanah je nastal leta 1667 poleg starega gradu, v času, ko se je po Evropi razširil pravi kult cvetlic. Vse podrobnosti spreminjanja renesančnega dvorca in vrta skozi čas Darija Mavrič pojasnjuje ob opisovanju priloženih skic, bakrorezov, risb in fotografij.

Avtorica Goja Pajagič Bregar v svojem prispevku razišče provenienco kosa čipke, ki je bil odkrit v osebni fondu Petra pl. Radicsa, raziskovalca Valvasorjevega življenja, v Arhivu republike Slovenije, ter opiše, kako je bil analiziran, konzerviran in razstavljen na razstavi »Theatrum vitae et mortis humanae«.

Matija Žargi piše, kako so kranjski deželni stanovni dobili cesarski privilegij za gradnjo nove (Deselbrunnerjeve) suknarne v Ljubljani, ki je bila oproščena vseh mitnin od surovin, saj so bili njeni

Predmet kot reprezentanca:
OKUS, UGLED, MOČ

Objects as Manifestations of
TASTE, PRESTIGE AND POWER

NARODNI
MUZEJ
SLOVENIJE

proizvodi sprva namenjeni četam ob turški meji, pozneje pa tudi cerkvenim redovom in ljubljanskim trgovcem, ki so sukno prodajali naprej.

Avtorica Anja Dular podrobno opiše rokopisni katalog Herbersteinove knjižnice, ki je nastal po letu 1773 in v katerem je popisanih 995 knjig, in nato še avkcijski katalog, ki obsega 1365 knjig in ga je leta 1788 natisnil založnik in knjigarnar Janez Friderik Eger.

Članek Blaženke First nam predstavi portretno fotografijo vizitnega formata, ki je postala v drugi polovici 19. stoletja del komunikacije imenitnejših pripadnikov družbe. Zanj so se odločili tudi ljubljanski škofje, med katerimi je bil prvi Anton Alojzij Wolf, sledil mu je Janez Zlatoust Pogačar in nazadnje še Jakob Missia.

V prispevku Jožeta Podpečnika spoznamo nastanek in spreminjanje standarda sokolske uniforme društva Južni sokol (kasneje Telovadno društvo Sokol) do prve svetovne vojne in v nadaljevanju tudi sokolski red, stroga pravila ter mednarodne in narodne zlete društva.

Jasna Horvat piše o tem, kako je Josip Mal kot ravnatelj Narodnega muzeja med letoma 1924 in 1945 vložil ogromno truda v dopolnjevanje predvsem kulturnozgodovinskega oddelka ter kako je uspešno pridobival finančna sredstva za muzejske odkupe in s tem rešil inventarje gradov in privatnih zbirk pred prodajo v tujino.

Članek Maje Lozar Štamcar v uvodu opisuje razvoj arhitekture in uporabne umetnosti v svetu, Sloveniji in predvsem Ljubljani v obdobju med obema vojnoma. V nadaljevanju se avtorica osredotoči na sodobno pohištvo, ki so ga proizvajali v mizar-
skih delavnicah po mestu in v okolici, v renomiranih tovarnah Mathian in Naglas ter na izdelke doma-
mačih arhitektov.

Mitja Potočnik

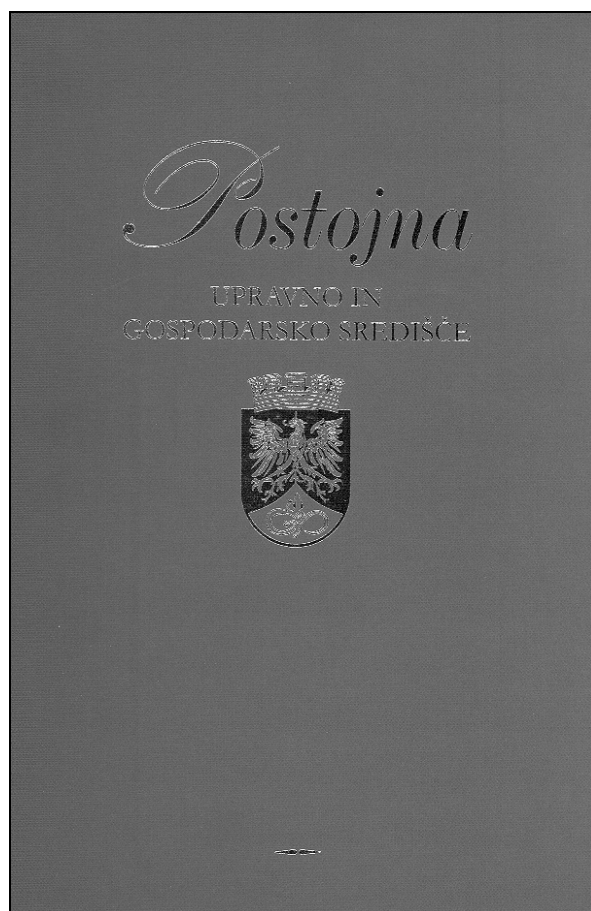
Postojna: upravno in gospodarsko središče (ur. Jurij Fikfak). Postojna : Galerija 2, Ljubljana : Inštitut za novejšo zgodovino, 2009, 427 strani.

V monografiji, ki jo je uredil znani slovenski etnolog, slovenist, urednik in prevajalec dr. Jurij Fikfak, je zajeta bogata zgodovina mesta Postojna, njene okolice ter piviške pokrajine od leta 1750 pa vse do danes. Knjiga obsega 428 strani; vsebino dopolnjuje 480 zanimivih fotografij, 40 preglednic in 9 grafov. Vsebini so svoj pogled in dognanja dodali naslednji zgodovinarji: dr. Andrej Pančur, dr. Jože Prinčič, dr. Dragica Čeč, Alenka Čuk, Irena Uršič

in slavist mag. Silvo Torkar, ki je v zadnjem poglavju »Krajevna imena« predstavil izvor imen vseh 62 krajev na Pivškem. Vanja Huzjan je zbrala in uredila bibliografijo, Nadja Adam in Alenka Čuk pa sta uredili imensko in krajevno kazalo. Podpisi k slikovnemu gradivu so prevedeni v angleški jezik in kot taki dopolnjujejo povzetke v angleščini, ki zaključujejo vsako izmed petih poglavij.

V zgodovinskem poteku dogodkov na tem prostoru ne moremo mimo pomembnih osebnosti. Zaradi številčnosti le teh bom omenil le najbolj poznanega, Antona Globočnika pl. Sorodolskega, postojnskega okrajnega glavarja in pionirja jamskega turizma, katerega na izčrpen in zanimiv način predstavi Alenka Čuk.

Leta 2009, v času izida monografije, je minilo točno 100 let, odkar je 9. maja 1909 Postojna s cesarjevo diplomom postala mesto. Dne 3. septembra istega leta se je prvič sestal tudi mestni svet. Številne okoliščine in dejstva – npr. Postojna kot sedež okrajnega glavarstva, pomemben turistični kraj, samo število mestnih prebivalcev in lega naselja, od katerega so bila vsa najbližja mesta oddaljena več kot 50 km, tj. Ljubljana proti severu, Trst proti jugu in Gorica proti zahodu – so vplivala na to, da je Postojna skozi zgodovino postala pomembno mesto. Tako kakor druga mesta je tudi Postojna dobila

pravico do rabe mestnega grba, ki je edinstven, saj je njegov značilni simbol človeška ribica.

Knjiga *Postojna: Upravno in gospodarsko središče* se na samem začetku dotakne razvoja Postojne kot trga od srede 18. stoletja pa do razglasitve naselja za mesto leta 1909. Monografija se konča v treh obdobjih; med obema vojnama pod Italijo, v času Jugoslavije in nazadnje samostojne države Slovenije – v obdobjih, ko se je mesto oblikovalo v sodobno gospodarsko in upravno središče.

Za razvoj trga, pozneje mesta Postojna in njegovega okolja v središče upravnega, marsikdaj gospodarskega in kulturnega življenja na Pivškem in širšem notranjskem zaledju v zadnjih 300 letih je eno najpomembnejših dejstev upravna razdelitev sredi 18. stoletja, ki je naselju Postojna, zaradi izjemnega prometnega in geografskega položaja, in ne toliko gospodarskega pomena, omogočila, da je postala sedež okrajnega glavarstva. Hkrati je v 18. stoletju Postojna izgubila prevladujoč kmečki značaj. V začetku tega stoletja je cesar Karel VI. mestoma Reki in Trstu podelil status svobodnega pristanišča, s tem pa je bil tudi vsem naseljem ob poti Ljubljana–Trst omogočen intenziven razvoj. Tako so se razvila naselja Planina (Gornja in Dolnja), Razdrto in Postojna, med katerimi je imela slednja že v geografskem izhodišču boljši položaj. Primerjave in pogled na upravni, gospodarski, demografski in socialni razvoj trga Postojne kažejo, da je bil trg sedež okraja, da je bilo tu več storitvenih dejavnosti kakor v drugih naseljih, in da je že na začetku 19. stoletja sam cesarjev obisk z Dunaja potrdil velik pomen naravne znamenitosti, Postojnske jame. Sredi 19. stoletja, ko je v deželo pripeljal prvi vlak, ki je obšel Planino in Razdrto, je bilo s tem uspešnega razvoja teh dveh krajev konec. Velika večina tedanjega prometa s tovorom se je preselila na železnico, s tem pa sta bili obglavljeni dotedanji pomembni gospodarski panogi, prevoznitvo in furmanstvo.

V 20. stoletju so ljudje tu živeli v štirih državah, v Avstro-Ogrski, Italiji, Jugoslaviji in nazadnje v Sloveniji. Življenje v vsaki od njih jih je na poseben način oblikovalo in zaznamovalo, zagotovo pa so največ pretrpeli v času fašistične oblasti. Najprej blažje, z nastopom fašizma po prvi svetovni vojni pa se je začelo odločno raznarodovanje. Tako kot drugod v Italiji je bila tudi v teh krajih ena glavnih ideoloških namer zgraditev neustrašnega človeka, vojaka, ki bo zmogel osvajati svet in civilizirati tukajšnji svet »barbarov«. Na Primorskem in v Istri fašisti uveljavijo teritorialno načelo po principu Božanske komedije. V tem delu znani italijanski pesnik Dante Alighieri v opisu krogov pekla omenjene kraje razglasi za dediščino starega rimskega imperija. Za to naj bi se v prvi svetovni vojni žrtvovali tudi italijanski vojaki. Oblikovanje novega, italijanskega človeka in sama civilizacija »barbarov« pa je pomenila odvzeti glas, vzeti pravico do lastnega je-

zika tukajšnjim ljudem. Oblast je zato uveljavila italijanščino kot izključni jezik. Z otroškimi in mladinskimi organizacijami Balilla, Piccole Italiane itn. so skušali socializirati otroke v duhu »butar in sekir«, z ukinitvijo slovenskih društev, ustanov, časnikov in založb pa so skušali onemogočiti vse priložnosti, v katerih bi mogli Slovenci govoriti slovensko in tako izraziti svojo identiteto.

Upor članov organizacije TIGR predvsem z Žej-sko trojko v Pivki, eni najbolj upornih pokrajin Julijske krajine, je svetel zgled, saj je z izjemno dobro organizacijo v marsičem začel opozarjati na nasilno naravo fašistične oblasti. V tem okviru je pomembno še naslednje: podoba sveta članov in privrženecv organizacije TIGR ni bila, tako kakor pri takratnih komunistih, zasnovana ideološko, s primarnim namenom prevzeti oblast, temveč je slonela na etničnem in teritorialnem načelu. Svojo prihodnost so člani videli v Jugoslaviji; njihova težnja je bila tem krajem vrniti slovensko govorico ne glede na versko ali politično pripadnost Slovencev. Tudi zaradi ideološkega izključevanja je bil pozneje TIGR sporen, saj je bil zanj primaren etnični koncept, ne pa sklicevanje na katerokoli od ideologij.

Z izselitvami in internacijami pripadnikov visoke in srednje družbene plasti se je spremenila tudi družbena in demografska podoba mesta Postojna. Kot primer lahko navedemo stanovanjsko naselje med današnjo Ljubljansko cesto in železnico v Postojni. To naselje je postalo dom številnih Italijanov in njihovih družin, vojakov ter italijanske uprave. Odrezanost od bivšega zaledja, v okviru katerega je bila Postojna upravno središče okrajnega glavarstva in Notranjske, se je z italijansko zasedbo teh krajev spremenila. Prebivalci Cerknice in Logatca so ostali v Jugoslaviji, številni trgovski, gospodarski, navsezadnje tudi sorodstveni stiki so bili prekinjeni, prejšnje povezave pa so v veliki meri delovale le na skrivni tihotapski ravni. Mesto je izgubilo prejšnjo, razmeroma središčno in povezovalno prometno lego med Ljubljano in Trstom. Trst, pomembno »okno v svet« in središče slovenstva pred prvo svetovno vojno, je tako postalo obrobni del Velike Italije.

Takoj po vojni leta 1945 je Postojna spet dobila slovenski značaj. Leta 1947 so se morali italijanski priseljenci, ki so se med obema vojnama priselili in si tu ustvarili tudi družine, odločiti o tem, kako in kje bodo živeli. Drugo pomembno dejanje je bila nacionalizacija premoženja veleposestnikov in podjetnikov. V prvem obdobju socializma je bila uprava tudi na tem območju kakor drugod po Jugoslaviji v veliki meri zasnovana centralistično. Postojna je bila sedež velike notranjske pokrajine, ki ji pripadajo Cerknica, Lož in Ilirska Bistrica. Prav tako so bila zasnovana tudi ogromna podjetja; direktorji, predvsem »preverjen kader«, pa so imeli pri vodenju podjetij zelo veliko pooblastil.

Še leta 1961 je bilo v kmetijstvu okrog 30%, da-

nes pa je manj kot 5% aktivnega prebivalstva. S tem je prišlo do premika v vrsti dejavnosti. Močno se je razvila kovinska in lesnopredelovalna industrija. Industrializacija je prinesla tudi temeljno spremembo v razmerju med spoloma in je ženskam omogočila enakopravnejši položaj doma in na delu. Dostopnost gozda, vodna energija in številne žage, ki so nastale že v 19. stoletju, so bile odlična osnova za intenzivno lesnopredelovalno industrijo med obema vojnoma. Iz teh je po nacionalizaciji v prvih povojnih letih nastalo podjetje Javor, ki se je razvilo v enega pomembnih dejavnikov gospodarskega in socialnega razvoja, predvsem v sami Pivki in okolici. V gospodarskem pogledu se je Javor prebil med glavne akterje na področju predelave lesa in pohištvene industrije v tedanji Jugoslaviji. Hkrati pa je Javor, tako kot večina drugih podjetij v času socializma, skrbel za vse ravni življenja »delavskega razreda« in skušal dvigniti njihov življenjski standard, ne le na delovnem mestu (npr. z urejeno prehrano v delavski menzi ali z obratnim zdravnikom in skrbjo za zdravje na delovnem mestu), temveč tudi zunaj njega, npr. s skrbjo za počitniške domove, ipd.

Posebno vlogo je dobila tudi že prej omenjena kovinsko-predelovalna industrija. Podjetje LIV je nastalo iz majhnega Kovinskega podjetja, livarne, a je našlo dovolj proizvodnih in tržnih niš (npr. sesalniki, ...), s katerimi se je število zaposlenih v zadnjih petdesetih letih od nekaj deset povečalo na tisoč; do danes je ohranilo delo več kot 800 zaposlenih. Podjetja Nanos, Perutninski kombinat Pivka, Javor, LIV idr. s tega območja so postala pomemben dejavnik v razvoju slovenskega gospodarstva.

V času osamosvojitve Slovenije ne moremo mimo pomembnih dogodkov na tem območju. Dne 26. junija 1991 so se na podlagi ukaza poveljnika reškega korpusa iz vojašnic v Pivki in Ilirski Bistrici proti slovensko-italijanski meji odpravile jugoslovanske oklepne enote. Spremljali so jih teritorialci z milico in jim skupaj s prebivalci na cestah postavljali ovire. Dobili so navodila, naj se izognejo sporom in naj sile ne uporabijo prvi. Kljub težavam so enote JLA bolj ali manj uspešno uresničile ukaz in zasedle več mejnih prehodov. V naslednjih dneh je prišlo do več incidentov (npr. zaseg radijske postaje civilne zaščite v Pivki), napadov (raketiranje oddajnika na Nanosu, ki ga je JLA poskušala osvojiti tudi s pehoto) in oboroženih spopadov (na barikadi v Pivki), padla pa je tudi prva civilna žrtev, doma iz Košanske doline.

Postojna je v zadnjem stoletju kot mesto in v zadnjih stoletjih kot upravno središče spreminjala svoje vloge: od osrednje, ki jo je imela kot sedež okrajnega glavarstva, do obrobne, mejne pod Italijo, ko je postala vojaško-strateško pomembna, do različnih oblik po vojni, sedeža okraja, širše občine (skupaj s Pivko) in današnje občine s skoraj 15.000 prebivalci.

Opozoriti moramo še na to, da so demografsko območje zelo prizadela izseljevanja v Ameriko pred

prvo svetovno vojno, med obema vojnoma izseljevanje Slovencev v Jugoslavijo in internacija Slovencev v južno Italijo. Na drugi strani pa je pomembno priseljevanje Italijanov iz osrednje Italije na to območje. Po drugi svetovni vojni je bilo nekaj izseljenec v zahodnoevropske države, priselili so se številni delavci iz drugih jugoslovanskih republik in veliko vojaškega kadra jugoslovanske vojske, kar je Postojni dajalo poseben značaj. Z vse večjo stanovanjsko in trgovsko ponudbo in z ugodnim dostopom do večjih središč (Ljubljana, Trst, Gorica) je Postojna dandanes ohranila in okrepila svojo nekdanjo vlogo, vlogo mesta na prehodu.

Knjiga *Postojna: Upravno in Gospodarsko središče* nam ponuja veliko zanimivega branja, razumljivega vsakomur, s številnimi informacijami in obširnimi pogledom na mesto in njegovo široko zaledje. Kot zanimivost pa je v veliki meri prvič objavljeno ilustrativno gradivo Notranjskega muzeja, ki pa seveda brez besed, samo priča o bogastvu kulturnega spomina.

Dejvid Tratnik

Quaderni Giuliani di Storia XXIX/2008, št. 1–2

Quaderni giuliani di storia, ki jih izdaja Deputazione di Storia Patria per la Venezia Giulia, izhajajo vse od leta 1980. V letu 2008 sta pod skrbnim uredništvom Silvana Cavazze izšli dve številki, ki posredujeta več izvirnih znanstvenih člankov, pomembnih tudi za slovensko zgodovino. V prvi številki, in sicer v obsežnem prispevku *Politica e organizzazione dell'istruzione nelle Province Illiriche dagli »studi sublimi« alle scuole garde enfans*, je Gianfranco Hofer temeljito predstavil šolski sistem v času Ilirskih provinc in njegove temeljne značilnosti (centralizacijo, laičnost itd.). Gloriana Brizzi je v članku *Gorizia. Edilizia eclettica tra '800 e '900* orisala arhitekturne pridobitve Gorice v drugi polovici 19. in v prvih desetletjih 20. stoletja. Članek *Johann Weichard Valvasor* Marie Bidovec pa italijansko javnost izčrpno seznaja o pomenu dela Janeza Vajkarda Valvasorja in vključuje tudi najnovejše ugotovitve o življenju kranjskega polihistorja, ki jih je obelodanil Boris Golec.

V drugi številki je pet prispevkov, posvečenih življenju in delu zgodovinarja Ernesta Sestana (1898–1986), pri čemer je za slovensko javnost pomemben zlasti članek Giuseppeja Trebbija *A sessant'anni dalla pubblicazione della Venezia Giulia di Sestan*. V njem je avtor obravnaval ne le omenjeno delo, v katerem je Sestan orisal kulturno in »etnično«

za rekonstrukcijo nekega zgodovinskega prostora in časa in za prevpraševanje vloge tiska oziroma časopisov znotraj in zunaj nacionalnih in kulturnih paradigem.

V središču zanimanja raziskovalcev so časopisi s Poljske, Češke, Moravske, iz Galicije, s Kranjske, Spodnje Štajerske, Hrvaške in Rusije med letoma 1870 in 1939. Sybille Schönborn v izčrpnem, poglobljenem in hkrati preglednem uvodu poudari vlogo tiskanih medijev kot bistvenih elementov pri medijskem in kulturnoznanstvenem raziskovanju kulturne topografije heteronomne Evrope in opozarja na to, da je prav na področju raziskovanja časopisov še veliko belih lis in znanstvenih desideratov, saj gre za interdisciplinarni projekt, ki vključuje ter združuje tako medijska in publicistična kot tudi historična, jezikoslovna, komunikološka in literarnoznanstvena vprašanja. Urednica posveča posebno pozornost feljtonu, ki mu je posvečena tretjina zbornika. Če imajo časopisi v svojem osrednjem, političnem delu predvsem nalogo homogeniziranja in stabiliziranja kolektivnih identitet, pa feljton, v katerem se eksemplarično izraža začasnost, nedokončanost, fragmentiranost in heterogenost medija, odpira družbo za kulturno posredovanje, za dialoge in prevajalske naloge. Zato je feljton kot hibridna oblika med literarno fikcijo, reportažo, dokumentacijo in esejistično refleksijo še posebej primeren za problematiziranje in preseganje mej, ker sledi svojim, drugačnim pravilom diskurza kot politika in zgodovina.

14 empiričnih prispevkov je razdeljenih v tri osrednje tematske sklope. Prvi del z naslovom *Temeljne raziskave: časopisi nemških manjšin* predstavlja nemški tisk v Galiciji, Rusiji, na Hrvaškem in na Poljskem. Drugi sklop *Razprave: nacionalne in kulturne identitete* se posveča vprašanju samodefinicije in kolektivnega oblikovanja zavesti nemške manjšine, kot sta se ti zrcalili v dnevnem časopisu na območju Ljubljane in Spodnje Štajerske, Prage in Poljske. Tretji del *Posredovanja: feljton* obravnava vprašanja diskurzne analize feljtona, feljtona kot žanra in hkrati podrobneje predstavlja nekaj osrednjih nemških feljtonistov.

Poglavje temeljnih raziskav odpira prispevek Larisse Cybenko, ki osvetljuje razvoj nemškega tiska v habsburškem Lembergu (danes ukrajinski Lviv) od začetka 19. stoletja do leta 1916. Prav časopisi izkazujejo po njenem prepričanju močno pripadnost regije k skupnemu političnemu, gospodarskemu in kulturnemu prostoru habsburške monarhije ter kažejo na vlogo nemščine kot jezika administracije in znanosti, pa tudi kot jezika družbene in urbane kulture. Olga Kozonkova piše o časopisu poveljskih Nemcev v obdobju od 1906 do 1941. V času, ko so Rusijo pretresali številni politični, gospodarski in kulturni preobrati, so nemške kolonije ob spodnjem toku reke Volge poskušale ohranjati svojo kulturno

in nacionalno identiteto. Kljub težkemu gospodarskemu položaju ter ideološkim pritiskom, ki so bili najmočnejši v sovjetskem obdobju, je v Republiki poveljskih Nemcev izhajala bogata paleta nemške, predvsem kulturne periodike, ki ji je med drugim vsaj deloma uspelo uiti cenzorskim škarjam. Marina Čizmić Horvat iz Zagreba se v svojem prispevku posveča nemškemu časopisu *Croatia* (1839–1842), ki ga je osnoval in izdajal Franz Suppan. Poleg pomena, ki ga je časopis imel za širjenje ilirizma, avtorica izpostavi predvsem evropsko oziroma kozmopolitsko usmerjenost, saj je uredništvo prek francoskih in nemških tiskovnih agencij dobivalo novice iz več kot štiridesetih časopisov, časopis sam pa je pokrival malodane celoten srednjeevropski prostor. Maria Gierlak raziskuje nemški tisk na Poljskem v času od 1919 do 1939 in opozarja predvsem na potrebe in znanstvene deziderate na tem področju. Tako ugotavlja, da je neraziskanih pojavov na področju historičnega raziskovanja tiska še veliko in se zavzema za večje upoštevanje vsakdanje in kulturne problematike, jezikoslovnih in žanrskih raziskav, komentirane bibliografije časopisov nemške manjšine, več monografskih del o vodilnih časopisih in sistematične biografske raziskave o pomembnih osebnostih publicistike.

Drugi tematski sklop, ki postavlja v ospredje nacionalne in kulturne identitete, odpira prispevek Beate Lakeberg o razlikah in podobnostih pri obravnavanju vprašanj identitete v časopisih nemške manjšine na Poljskem v času med obema vojnoma. S poglobljenimi analizami avtorica dokazuje, da so vzroki za razlike v samorazumevanju nemške manjšine regionalne in politične narave. Sledita prispevka dveh slovenskih raziskovalk, Tanje Žigon in Petre Kramberger. Tanja Žigon se po informativnem vpogledu v nemško-slovensko politično in kulturno realnost v Ljubljani druge polovice 19. stoletja posveti tistim časopisom, ki so deklarirano zastopali interese ljubljanskega nemštva. Plastično osvetli politično, kulturno in zgodovinsko vlogo dnevnika *Laibacher Tagblatt*, ki se je kmalu znašel v »vojni« z domovinskim časopisom *Triglav*, po letu 1880 pa ga je nasledil *Laibacher Wochenblatt*. Kljub pronemški usmerjenosti obeh časopisov avtorica opozarja na dejstvo, da so ju zaradi njune liberalne usmeritve brali tudi slovenski liberalni intelektualci. Petra Kramberger se osredotoča na nemško časopisje Spodnje Štajerske iz Maribora, Celja in Ptuja. Ugotavlja, da so osrednji nemški časopisi *Marburger Zeitung*, *Cillier Zeitung* in do leta 1904 tudi *Pettauer Zeitung*, ki so bili sprva osnovani kot nepolitični, nadstrankarski časopisi, sčasoma dobivali vedno močnejše nacionalistične poteze in se slednjič razvili v trdnjave spodnještajerskega nemštva. Avtorica posebej izpostavi leto 1929, ko sta prav *Marburger Zeitung* in *Cillier Zeitung* odigrala pomembno vlogo pri boju za pravice nemške manjšine v takratni

Kraljevini Jugoslaviji. V zadnjem prispevku iz tega sklopa Kateřina Čapková na primeru češko-judovskega časopisa *Tribuna* in nemškega dnevnika *Prager Tagblatt* podrobneje pojasnjuje nemško-češki medijski boj za judovske bralce v Pragi.

Tretji sklop prispevkov je v celoti posvečen feljtonu. Prav feljton v časopisih nemških manjšin na prostoru Srednje Evrope na prelomu 19. in 20. stoletja odlikava samopodoba družbe, v kateri se med drugim zrcalijo vzajemne povezave med kulturami, odnos do Evrope in širše družbeno-kulturno-literarne naveze. Poglavje uvaja Peter Rychlo s člankom o vidikih nemško-judovske kulturne simbioze v jutranjiku *Czernowitzer Morgenblatt*, v katerem je urednik Alfred Margul-Sperber uspešno udeležil idejo medkulturnega transferja, kjer je našla svoje mesto tudi pomembna nemško-judovska književnost Bukovine. Scott Spector je pod drobnogled vzel legendarnega reporterja Egonu Erwina Kischu. Njegove reportaže predstavljajo po avtorjevem mnenju vzorčen primer, kako razkrojiti žanrske meje med visoko umetnostjo in ljudsko pesmijo, kako preseči tradicionalne ločnice med avtorjem in ljudstvom, med Nemci in Čehi. Tudi praški feljtonist Paul/Pavel Eisner je, kot dokazuje Michael Wögerbauer, s svojimi besedili vedno znova poudarjal, da je možno povezovanje in sodelovanje med tremi sobivajočimi kulturami, nemško, češko in judovsko, in kako tanke in zbrisljive so meje med njimi. Christian Jäger v svojem članku na podlagi besedil moravskih avtorjev Ernsta Weissa in Hermannu Ungerja raziskuje, kako široko paleto možnosti ponuja feljton, Almut Todorow pa išče razloge, zakaj so bili pozni eksperimentalni feljtonistični poskusi o slikarstvu in umetnosti švicarskega avtorja Roberta Walserja tako cenjeni prav v praških časopisih. Če so njegov vpliv v Pragi doslej povezovali predvsem z biografskimi dejstvi, pa odkriva avtorica zanj tudi literarno-poetološke vidike, predvsem močno avantgardistično gibanje praške literarne in kulturne scene po letu 1918. Zbornik zaokrožuje prispevek Sibylle Schönborn s heinejevskim naslovom *Babilonski stolp evropske kulture*. Avtorica v njem povzema osrednje elemente kulturne poetike Srednje Evrope, kot se ta kaže v feljtonističnih potopisih od njihovih začetkov pri Heinrichu Heineju, se nadaljuje pri Egonu Erwinu Kischu in sega vse do današnjega časa pri Maximu Billerju.

Pričujoči zbornik je izraz vse večjega zanimanja, ki ga v zadnjem času za historično raziskovanje časopisnega medija izkazujejo zgodovinarji, filologi in literarni znanstveniki. Ponuja izčrpen, pa tudi zelo raznolik vpogled v obravnavano tematiko, odlikujejo ga poglobljene empirične raziskave, suvereno obvladovanje snovi, jasno predstavljeni izsledki in postavljanje posameznih fenomenov v širši zgodovinski, družbeni, politični in kulturni kontekst. Pomembno je tudi, da razkriva nadaljnje deziderate na področju

historičnega raziskovanja časopisov in tako odpira prostor za nove uvide in spoznanja. Dejstvo, da se v topografijo časopisov nemških manjšin na področju Srednje Evrope z dvema prispevkoma zarisujeta tudi Kranjska in Spodnja Štajerska, pa daje zborniku dodatno vrednost tudi za slovensko strokovno javnost.

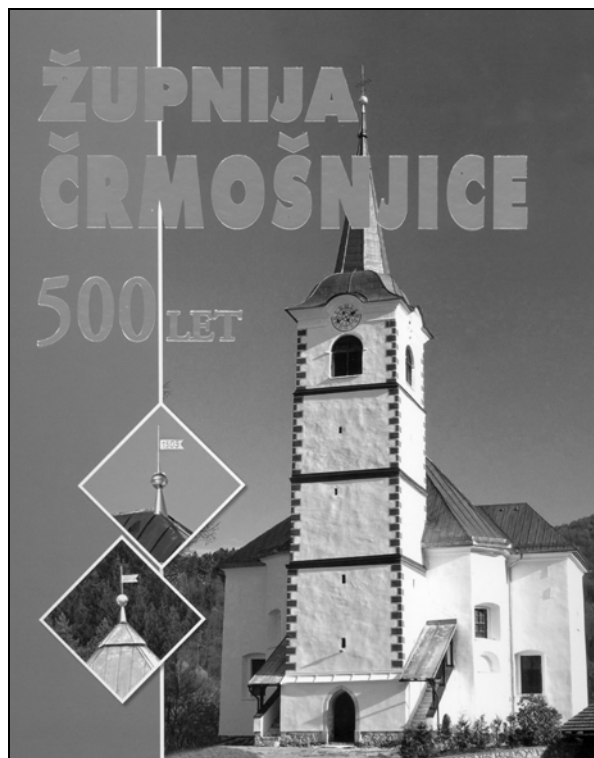
Irena Samide

Župnija Črmošnjice 500 let: 1509–2009 (ur. Binca Simonič). Semič : Župnija, 2009, 237 strani.

Leto 2009 je bilo na Kočevskem zaznamovano z obhajanjem 500. obletnice župnij Črmošnjice in Mozelj. Praznično leto sta zaznamovala tudi izida dveh knjig, ki sta posvečeni preteklosti omenjenih župnij.

Zbornik *Župnija Črmošnjice 500 let* je izdala Župnija Semič, uredila pa ga je Binca Simonič. Uvodne besede so prispevali semiški in črmošnjiški župnik Luka Zidanšek, novomeški škof msgr. Andrej Glavan in semiški župan Ivan Bukovec. Zbornik je razdeljen na naslednje vsebinske sklope: *Sprehod v preteklost*, *Cerkve in kapele v župniji Črmošnjice*, *Duhovni utrip župnije od 1945 do 1990*, *Župnija po letu 1991*, *Župnija in njeni duhovniki* in *Žup-*

nija danes. Uvodne povzetke prispevkov in razprav so v nemščino in angleščino prevedle Andreja Retelj, Barbara Maznik in Nuša Rustja.

Rozi Mohar je napisala prispevek *Splošni geografski opis Črmošnjiške doline*, ki bralca seznani z zemljepisnimi, geološkimi, s klimatskimi in poselitvenimi značilnostmi obravnavanega območja. Posebno pozornost je posvetila gozdovom, ki v zadnjih letih zaraščajo nekdanje kultivirano krajino. Žalostno usodo teh krajev v zadnjem stoletju najbolj ponazorijo demografski podatki. Zadnji del prispevka je posvečen gospodarski dejavnosti prebivalstva. Prispevek dopolnjujeta tudi hidrogeološka in geološka karta ter tabele, ki ponazarjajo demografsko gibanje prebivalstva.

Rozi Mohar je napisala tudi prispevek z naslovom *Pogled v preteklost*. V njem opiše civilno in cerkveno upravno preteklost Črmošnjic od 14. stoletja do danes. Značilnost obeh omenjenih prispevkov je v pomanjkljivem navajanju virov in literature v besedilu, čeprav avtorica na str. 74–75 navaja njihov seznam. Na str. 20 niso navedeni povsem točni podatki o dekaniji pripadnosti črmošnjiške župnije oziroma o iz nje izločenih župnijah Kočevske Poljane in Planina. Podatki se ne ujemajo s tistimi, ki so navedeni na str. 48, 52 in 55. Obe župniji sta dobili status samostojne župnije šele s 1. januarjem 1876, prej pa sta bili lokalni kaplaniji. Naj opozorim tudi na vsaj dva »lapsusa«. Na str. 61 piše: »Sem so pokopavali umrle iz vseh župnij ...«; pravilno: »Sem so pokopavali umrle iz vseh vasi oziroma iz vse župnije ...«. Ali na str. 73: »Črmošnjice danes nimajo občine, župnije, niti šole, ne trgovine in gostilne.« Župnija seveda ni ukinjena, pač pa je v zadnjih letih v soupravi semiškega župnika, ki pa je hkrati tudi črmošnjiški župnik.

Razpravo *Cerkve in kapele v župniji Črmošnjice* je izborna napisala konservatorica Marinka Dražumerič. Avtorica najprej predstavi novejšo literaturo in projekte, ki so pripomogli k evidentiranju cerkva v črmošnjiški župniji. V prvem delu je opisala župnijsko cerkev Marijinega Vnebovzeta in njene podružnice. V drugem delu je predstavila porušene cerkve in kapele, v tretji del pa je uvrstila opis cerkve v Lazih in razvalin cerkve v Novi Gori, ki sta bili nekdanje črmošnjiške podružnici, ter opis župnišča. Razprava vsebuje razvidne navedke literature in virov ter nima večjih napak. V njej se pojavljata kot napačna podatka o samostojnosti župnij Kočevske Poljane in Planina, podobno kot v predhodnih razpravah Rozi Mohar. Na str. 92 je napačna številka pri postaji križvega pota. Zvonov cerkvam niso pobirali leta 1915, ko je bil napravljen njihov popis, pač pa naslednji dve leti. Pri njihovem opisu je napačno rabljena beseda »vlit« namesto »ulit«, tudi je bolj pravilno govoriti o »jeklenih zvonovih« kakor o »železnih zvonovih«. Nekritično prepisovanje vira je mogoče opaziti na str. 108: »Leta 1877 so bila na

kapeli izvedena neka večja dela, saj je znašal račun zanje kar 1337 florintov 72 kron in pol.«; namesto: »72 krajcarjev in pol«. Večkrat se tudi pojavi podatek, da je dal dovoljenje »Nadškofijski ordinariat Ljubljana«. Do leta 1962, ko je bila razglašena ljubljanska nadškofija, je pravilno pisati »Škofijski ordinariat Ljubljana«.

Razpravo *Župnija Črmošnjice od 1945 do 1991* je napisala mag. Helena Jaklitsch. Najprej se pomudi pri uničevanju cerkva in kapelic med vojno in po njej. Kar je še preostalo od njihove opreme, je bilo kasneje razprodano in odtujeno, deloma tudi »po zaslugi« dolgoletnega župnijskega upravitelja Romana Kavčiča, dejavnega člana CMD, ki z ostanki cerkva in njihovim inventarjem očitno ni vedel kaj početi, saj ni bilo mogoče misliti na njihovo obnovo. Nazadnje je poleg župnijske cerkve ostala cela le podružnica v Srednji vasi. Ker se je število prebivalcev drastično zmanjšalo, je bila tudi duhovna oskrba temu primerna. 90% prebivalcev je prišlo od drugod (sezonski delavci, Romi) in so bili versko mlajši.

Naša župnija po letu 1991 je naslov prispevka Mitje Buliča, ki se kronološko navezuje na čas, odkar župnijo upravljajo semiški župniki. Pastoralno gledano je maloštevilno župnijsko občestvo v tem obdobju doživelo preporod, ki ga navzven kažeta tudi prenovljeni cerkvi in na novo sezidana kapela sv. Križa na pokopališču Novi Tabor.

Blaž Otrin je napisal razpravo *Duhovniki v župniji Črmošnjice*. Najprej predstavi biograme črmošnjiških župnikov od konca 16. stoletja do danes, nato pa seznam kaplanov od druge polovice 17. stoletja do leta 1944 in kaplanov iz Dolenjski Toplic in Semiča, ki so delovali v Črmošnjicah kot pomočniki župnikov soupraviteljev.

Prispevek *Življenje teče dalje* je napisala urednica Binca Šimonič. Posvetila ga je nekaterim pomembnejšim krajanom, ki so najbolj povezani z župnijo in obnovitvenimi deli.

Zbornik je kvalitetno oblikovan, besedilo pa bogato dopolnjujejo številne fotografije iz preteklosti in sedanjosti, ki bralcu omogočajo tudi vizualno primerjavo stanja vasi in cerkva nekoč in danes. Edina grafična pomanjkljivost zbornika je izbor premajhnih črk.

Zbornik žal ne razreši osrednje dileme o okoliščinah in dataciji ustanovitve župnije Črmošnjice, iz katere sta se kasneje razvili tudi lokalni kaplaniji in župniji Kočevske Poljane in Planina pri Semiču. Poznosrednjeveška župnijska organizacija na Kočevskem se je večinoma izoblikovala iz matične župnije Ribnica, ki je pred letom 1490 uspela izoblikovati svoj lasten arhidiakonot. V drugi polovici 14. stoletja sta se od kočevarskih župnij najprej osamosvojili župniji Kočevje in Gotenica (Kočevska Reka), v začetku 15. stoletja (po podatku iz starih šematizmov že leta 1400) pa se je iz kočevske župnije

razvila župnija tudi v Koprivniku. Proces naj bi se zaokrožil šele leta 1509 z ustanovitvijo župnij v Mozlju in Črmošnjicah in vikariata v Starem Logu.

Dejstvo je, da je v Črmošnjicah že pred letom 1509 stala cerkev, posvečena Marijinemu Vnebovzetju. Nekateri avtorji njene začetke postavljajo v drugo polovico 14. stoletja, saj naj bi bilo po mnenju kočevskega zgodovinarja Josefa Obergfölla črmošnjiško ozemlje kolonizirano v letih 1364–1400. Janez Höfler je v *Gradivu za historično topografijo predjožefinskih župnij na Slovenskem. Pržupnija Cerknica* (AES 26 (2004)) uveljavil domnevo, da naj bi se župnija Črmošnjice že pred letom 1509 izločila iz kočevske župnije. Pogled na zemljevid Kočevske to možnost postavlja pod vprašaj, saj je težko verjeti, da bi tako oddaljene kraje skoraj stoletje in pol zadovoljivo oskrbovala duhovščina iz Kočevja. Dvom v to tezo zbujajo dejstvo, da je med Kočevjem in Črmošnjicami že okoli leta 1400 nastala samostojna župnija v Koprivniku. Razlog za podobno »osamosvojitve« Črmošnjic bi bil lahko že v tistem času, saj ima župnijska cerkev starodavni patrocinij Marijinega Vnebovzetja, zato je morala kmalu postati sedež vikariata vsekakor še v 15. stoletju.

Vzhodno in zahodno obrobje Kočevske je bilo v cerkveno-upravnem smislu sploh nekaj posebnega in ni bilo odvisno od župnije Kočevje. Ozemlje kočevskih župnij Nemška Loka in Spodnji Log je bilo npr. dolga stoletja vse do jožefinskih reform pod župnijo Stari trg ob Kolpi (Poljane), ki je obstajala že dobro stoletje pred naselitvijo nemško govorečih kolonistov. Se je kaj podobnega zgodilo tudi z ozemljem črmošnjiške župnije, ki bi po logiki prvotno lahko spadalo pod Koprivnik ali celo Šmihel pri Novem mestu? Leta 1509 se je zgodila pridružitve starotrške in šmihelske župnije novomeškemu kolegiatnemu kapitlju. Morda je prav ta dogodek botroval dokončni osamosvojitvi župnij Črmošnjice in Mozelj, ki sta na vzhodu mejili na prej imenovani župniji, zlasti še, ker je ta dogodek povzročil postopni »odhod« starotrške župnije iz ribniškega v novomeški arhidiakonat. Podoben pojav je mogoče zaslediti tudi na zahodu Kočevske, kjer je ozemlje današnje župnije Draga prvotno spadalo pod Osilnico oziroma ozemlje Grčaric pod Ribnico, Stara Cerkev pa je bila enklava ribniške župnije sredi kočevske vse do leta 1788. Vsekakor je ustanovitev oziroma osamosvojitve črmošnjiške in mozelske župnije mogoče postaviti v navedeni kontekst.

Matjaž Ambrožič

Borut Batagelj: Izum smučarske tradicije: Kulturna zgodovina smučanja na Slovenskem do leta 1941. Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije (Zbirka zgodovinskega časopisa, 38), 2009, 512 strani.

Smučanje je neke vrste stereotip »pravega« Slovenca, tako kot je »pravi« Slovenec le tisti, ki je že bil na vrhu Triglava. To je bilo predvsem pomembno za nacionalno emancipacijo, saj gre za umetno konstruiran stereotip. Veliki temi slovenske smučarske zgodovine sta predvsem bloško smučanje in Planica, na manj znane smučarske podvige in prakse pa širša množica pozablja.

Predzgodovinski obstoj smučanja je dokazan z najdbo smučke iz Kalvträska na severu Švedske, ki je datirana na okrog 3200 pr. n. št., ob jezeru Sindor v Rusiji pa so bili odkriti fragmenti smuči iz mezolitika, datirani med 7. in 6. tisočletjem pr. n. št. Na Slovenskem najdemo dobro dokumentiran obstoj starosvetnega bloškega smučanja šele v 17. stoletju, je pa to dokaz, da je bilo smučanje poznano tudi zunaj subpolarnega severnega pasu oz. Skandinavije.

Mit o zibelki slovenskega in srednjeevropskega smučanja zajema bloško smučanje, ki je del močnega slovenskega smučarskega imaginarija. »Problem« bloškega smučanja je naslednji: starejša kot je zgodovina, več velja. O bloškem smučanju morda prav zato obstajajo različne teorije, saj je del ljudske kulture in je njegov izvor težko določiti. Morda je bloško smučanje staroslovanska dediščina, ki so jo Slovani s seboj na ta prostor prinesli v 6. stoletju ob naselitvi, morda pa je avtohtono in je nastalo na Blokah. To je zelo kompleksno vprašanje, ki za svoje reševanje zahteva predvsem interdisciplinarnost. Smuči so služile za preživetje v težkih razmerah in so lajšale zimska opravila. Bloške smuči so uporabljali predvsem za hojo po ravnem.

Valvasor je okolico bloškega smučanja lociral na prostor okoli Turjaka. Po njem zelo dolgo ni več omemb smučanja na slovenskih tleh, šele v letu 1793 pride do kratkega opisa smučanja v prostoru med Italijo in Kranjsko. Iz leta 1820 izvira škofovsko vizitacijsko poročilo, v katerem je opisano, da duhovniki prehajajo območja, pokrita s snegom le na »ozkih dilcah«. Najprizadevnejši za odkrivanje in predstavljane dediščine bloškega smučanja pa je bil zagotovo Rudolf Badjura, ki je že leta 1912 obžaloval, da se smučanje ni razvilo v nacionalni šport.

Smuči so bile pri nas posebnost Blok vse do leta 1890, ko se je začela prva evforija modernega smučanja, saj po tem najdemo opise, ki so povezani z modernim, ne bloškim, smučanjem. Do spremembe v percepciji smučanja je prišlo predvsem preko tehničnih spoznanj.

Obstaja zmotno mnenje, da je bloško smučanje izumrlo kar naenkrat, okoli leta 1942. V resnici je bil to proces, ki se je začel s pojavom modernega smučanja, zadnji udarec pa mu je zadala fašistična oblast Ljubljanske pokrajine.

Moderno smučanje se pri nas ni razširilo z Blok, temveč preko tujih vplivov, preko večjih in smučarsko bolj razvitih dežel Štajerske in Koroške. Leta 1923 se je v okolici Rakeka odvijalo prvo jugoslovansko državno prvenstvo v smučarskem teku, leta 1927 pa je bil ustanovljen smučski klub Bloke iz Nove vasi. Jugoslovanska zimskošportna zveza, ki je bila ustanovljena v Ljubljani leta 1922, je hkrati slavila starosvetno bloško smučanje, vendar je poleg tega tudi pripomogla k njegovemu funkcionalnemu izumrtju, saj je na Blokah spodbujala moderno smučarsko dejavnost.

V razvoju percepcije Slovencev kot smučarskega naroda ni nepomemben »naš« odnos do zime. Ta je bil primerljiv z odnosom do zime v okviru norveške zgodovine. To je bil čas, ko je bilo potrebno potrpeti, vendar je bil to hkrati tudi čas zabave, saj so se takrat vrstile sezone plesov. Sčasoma se je ljudi polastila tako močna gorniška mrzlica, da so sezono planinstva želeli raztegniti tudi na zimo. Odpravljali so se na bližnje hribe ter v visokogorje in se v odpravah

posluževali krpelj. Kmalu so bile nekatere kočice odprte tudi pozimi, saj je za slovensko smučanje pomembno dejstvo, da se je predvsem navezalo na planinstvo, nekoliko kasneje pa so se začele urejati tudi markacije smučišč. Medtem se je mestno okolje odločilo za alternativo: drsanje in sankanje.

Smučanje se je tako pojavilo pred koncem 19. stoletja po različnih koncih in krajih Evrope, ponekod pa, kjer so bili začetki smučanja povezani s skandinavskimi deželami, se je smučanje izpopolnilo in postalo izraz nacionalnega mišljenja in čustvovanja.

Na prelomu v 20. stoletje so se na slovenskem ozemlju vrstili nepovezani in razpršeni primeri prvih poskusov modernega smučanja. V tem času se je leto še vedno oprijemalo drugih dejavnosti: gozdarstva, vojske, turizma...

Športno gibanje je bilo razširjeno predvsem med meščanstvom, kar je bil tudi povod za širjenje smučanja. Prvi smučar med ljubljanskim meščanstvom je bil prav gotovo Oskar Gratzky. Ta je smučanje začel širiti leta 1891, saj ga je videl kot nadomestek za kolesarjenje, ki ga pozimi ni bilo mogoče izvajati. Do dokončnega prodora smučanja pa je prišlo leta 1909, ko je v dnevnikih mogoče najti kup pritožb čez neprevidne smučarje v Tivoliju. Smučanje se je pred prvo svetovno vojno odvijalo predvsem v dveh ljubljanskih športnih klubih. Leta 1914 je Kranjska deželna zveza za tujski promet na čelu z Rudolfom Badjuro organizirala prvi smučarski tečaj.

Po zgledu tujine je prišlo tudi pri nas preko tehničnega napredka ter razvoja letovišč in zdravilišč do razvoja turizma kot posebne panoge. Tako je bil Bohinj kmalu prepoznan kot eden izmed najbolj perspektivnih turističnih krajev na Slovenskem in celo v dvojni monarhiji. Tudi propagiral se je kot spodbuda nacionalnega gospodarstva. Bohinj je to častno mesto zasedel po razvoju železnice, saj ga je pred tem prekašal Bled. Kot spodbudo za razvoj turizma v Bohinju so uvedli med drugim sistem znižanja kart, vrstili pa so se tudi brezplačni smučski tečaji. Dne 23. februarja 1913 se je odvila smukaška tekma s startom pod vrhom Bače, za tem pa se je odvijalo še nekaj tekem. Vendar je bila v Jugoslaviji turistična politika dosledno urejena šele z Uredbo o pospeševanju turizma leta 1936, z njo pa je prišlo leto pozneje tudi do razglasitve turističnih krajev.

Smuči so bile pomemben sestavni del gozdarske opreme, preko gozdarstva pa so prišle tudi k lovem. Henrik Schollmayer, ki je deloval v Snežniškem revirju, je poskrbel za prenašanje smučarske prakse na kranjsko plemstvo. V obravnavi »širite-ljev« smučarske prakse sta prav tako pomembna Josef Jarisch in Edmund Čibej.

Batagelj je zapisal, da se slovenska historiografija zaveda kranjskocentričnosti obravnav smučanja. Zato je pomembno, da se na mestu omeni tudi ljudsko smučanje na Pohorju. Mariborski Nemci so na tem območju, po zgledu severnih sosedov, smučanje pri-

vedli na višjo stopnjo, leta 1893 pa je bil organiziran prvi smučarski izlet od Studencev proti Pekram.

Smuči pa niso bile le sestavni del gozdarske opreme, pomembne so bile tudi v vojski. Večina najbolj izurjenih avstroogrskih gorskih enot, ki so bile usposobljene tudi za smučanje, je bila v prvi svetovni vojni »pokošena« ž v Galiciji, zato so v tem času hiteli z usposabljanjem vojakov in smučarskimi tečaji. V času Kraljevine SHS, po prvi svetovni vojni, je bila vojska pretežno srbska in zato smučanje ni bilo posebno uveljavljeno. Pobuda za razvoj smučanja v vojski je tako prišla predvsem s strani Slovencev, bolj točno s strani Jugoslovanske zimske športne zveze. Vojaških oddelkov za smučanje je tako z leti postajalo vedno več. Najpomembnejšo vlogo je pri nas igral 1. planinski polk, ki je bil nastanjen v Škofji Loki. Odvijala pa so se tudi vojaška tekmovanja kot ekipna tekmovanja. To široko spoznavanje s smučanjem je za seboj potegnilo še drugo stran gospodarstva, in sicer povečanje proizvodnje smučarske opreme.

Med obema svetovnima vojnama se je smučanje razvilo v neke vrste »ljudski šport« in se vedno bolj uveljavljalo ter sčasoma postalo najmočnejše športno gibanje. Vedno bolj se je začelo pojavljati tudi v medijih, število smučarjev na Slovenskem se je po koncu prve svetovne vojne pa do leta 1931 povečalo z le nekaj 1000 na približno 25.000, prihajali pa so iz vseh družbenih razredov. Zahvala temu silovitemu razvoju gre predvsem zelo aktivni Jugoslovanski zimske športni zvezi, s tem da je Slovenska zimske športna zveza nastala kot samostojna institucija šele januarja leta 1940 na Jesenicah. Vedno bolj se je spreminjal tudi glavni namen in cilj smučanja: namesto »gentlemanstva, fair playa in amaterizma« sta se v šport začela vključevati »dosežek in spektakel«. Pomembno vlogo v razvoju smučanja na naših tleh so odigrale tudi športne organizacije in klubi (npr. Sokol in Orel).

Dokončna cepitev na nordijsko in alpsko smučanje se je izvršila v začetku tridesetih let 20. stoletja. Med alpske tehnike so tako šteli smuk, slalom in konec tridesetih let še veleslalom, med nordijske oblike smučanja pa smučarski tek, vztrajnostni tek in skoki.

Prvo mednarodno prvenstvo v alpskih disciplinah je bilo sicer razglašeno naknadno, je pa tu mišljeno tekmovanje v smuku in slalomu februarja leta 1931 v Münnu. Pri nas (pa tudi v tujini) je bil predvsem znan Triglavski smuk, ki se je prvič odvijal leta 1927 pod imenom Hitrostna alpska tekma iz Kredarice v Krmo.

Za uveljavitev smučarskih skokov je pomembna Planica, ki spada nekako v okvir slovenske kolektivne smučarske identitete, vendar pa se skoki na slovenskih tleh niso začeli v Planici. Na našem ozemlju so se od leta 1925 pa do 1934 gradile vedno nove skakalnice in avtor povzema karikirano misel,

da je bilo v Sloveniji več skakalnic kot pa solidnih skakalcev.

V Planici se je prva pomembnejša prireditev odvila februarja 1934, in sicer državno prvenstvo z mednarodno udeležbo, ki ji je po tekmi sledilo podiranje rekordov. S Planico in njenimi problematikami je prišlo med letoma 1936 in 1938 do razmišljanj o novi disciplini in sicer smučarskih poletih, vendar pa se ti še dolgo niso razvili v samostojno disciplino.

Prva kombinirana mednarodna smučarska tekmovanja na našem območju, ki so bila sicer zaznamovana s težavami, so se odvijala v Bohinju. Tako se leto 1931 dojema kot velik mejnik v slovenski smučarski zgodovini. Problemov pa ni primanjkovalo niti pri organiziranju Vseslovenskega prvenstva, ki je bilo leta 1935 predvideno na Bledu. Prvenstvo je bilo tako predstavljeno na Pokljuko in v Planico.

Nikakor ne gre pozabiti na akademska tekmovanja, ki so se odvijala tudi v Sloveniji, saj je bil šport v preteklosti nekakšno gibalno nacionalne zavesti. Obstajalo je kar nekaj akademskih športnih ali smučarskih organizacij.

Pomembna sestavina smučanja kot kolektivne (nacionalne) ideologije je tudi mitizacija ali občudovanje junakov, v slovenski smučarski zgodovini pa so za to bili vedno potrebni nadpovprečni tekmovalni rezultati ter moralne kvalitete. Prvi izstopajoči ljudski junak je vsekakor bil Franc Smolej.

Spodbude za uveljavljanje smučanja pri nas so tako prihajale z vseh strani, zato ni nepomembno dejstvo, da je osnova za vključevanje smučanja v šolstvo obstajala že leta 1890, vendar se je to realiziralo dosti počasneje. Nosilca širitve smučanja v šolah sta bila predvsem Jugoslovanska zimske športna zveza in Ministrstvo za telesno vzgojo naroda.

Čeprav je bil šport zgodovinsko gledano vzdrževalec moške hegemonije, pa Batagelj pravi, da je bilo smučanje eden izmed najbolj odprtih športov za ženske. Med moške discipline so šteli predvsem vztrajnostni tek, skoki ter smuk, med najbolj ženske discipline pa smučarski tek ter kasneje še slalom, veleslalom ter deloma tudi smuk.

Smučanje pa se ni razvijalo le na območjih, ki jih danes dojemamo kot »smučarska« in prav to kaže na vseslovensko dojetje smučanja kot »nacionalnega športa«. Med ta območja sodijo tako tudi Prekmurje, Dolenjska, Notranjska pa tudi Primorska.

Skozi zgodovinsko zelo dobro utrjeno pripoved o razvoju smučanja na Slovenskem vidimo, da se je smučanje pravzaprav zelo dolgo trudilo priti do veljavnosti, ki jo ima danes na naših tleh. Ne gre torej za večnost pojava, temveč bolj za konstrukt o »nacionalnem športu« in je tako, kot pravi že sam naslov knjige, izum neke vrste tradicije. Nikakor pa ni identificiranje našega naroda s smučanjem neka posebnost, saj je to močno med drugim pri Avstrijcih ter, najbolj med vsemi, pri Norvežanih.

Knjiga zgodovinarja dr. Boruta Batagelja je v prvi fazi predelava njegove doktorske disertacije in je celovit pregled razvoja in procesa uveljavitve smučanja na slovenskem ozemlju. Seveda ne manjka dodatkov in pregleda najpomembnejših delov evropskega razvoja opreme, tehnike in priljubljenosti smučanja.

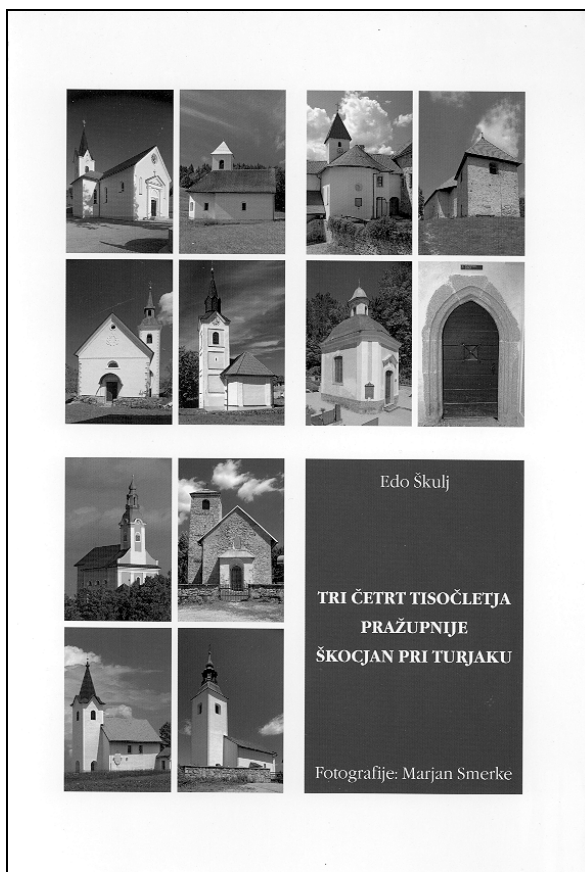
Borut Batagelj je eden izmed najbolj mednarodno uveljavljenih avtorjev na področju smučarske zgodovine, kar je očitno tudi ob branju njegove knjige. Nudi kritičen odnos do problematik slovenskega zgodovinopisja v okviru razvoja smučanja pri nas, posebno kar se tiče kranjskocentričnosti ter pozabljanja nekaterih pomembnih imen, ki so bila za služna za širjenje smučarske prakse. Ne samo, da so podatki, ki jih avtor množi v pripovedi, skrbno obdelani in preverjeni, tudi okvir svoje obravnave je avtor razširil v tolikšni meri, da je celoto možno razumeti na daljši, celo interdisciplinarni ravni, kot zgodovino dolgega trajanja.

Jasmina Pretner

Edo Škulj (avtor), Marjan Smerke (fotograf):
Tri četrť tisočletja pražupnije Škocjan pri Turjaku. Ljubljana : Družina, 2010, 216 strani.

Dr. Edo Škulj, od leta 2005 župnik v Škocjanu pri Turjaku, je zelo plodovit raziskovalec in pisec, ki v letošnjem letu praznuje okroglih 70 let. Njegov impresivni cobiss izpis vsebuje le za spoznanje manj kot 1000 enot. Njegovo zanimanje je prvenstveno usmerjeno v zgodovino cerkvene glasbe, glavna tema njegovega raziskovanja pa so orgle na Slovenskem, o katerih je izdal deset monografij. Poleg cerkvene glasbe pa Edo Škulja privlači tudi zgodovina velikolaškega območja, saj ni le škocjanski župnik, ampak tudi po rojstvu tamkajšnji domačin – rojen v Podsmreki pri Velikih Laščah. Prav po njegovi zaslugi je v zadnjih nekaj letih izšlo več monografij, ki razkrivajo bogato zgodovino škocjanske župnije oz. nekdanje pražupnije. Tako je bila leta 2006 javnosti predstavljena *Kronika župnije Turjak* (AES 28), leta 2007 *Jerebova kronika župnije Škocjan pri Turjaku* (AES 29) ter leta 2009 *Kronika župnije Rob in Iz turjaške oznanilne knjige* (AES 31). Poleg tega je pod njegovim uredništvom škocjanska župnija v poljudni obliki izdala tri izseke iz Jerebove kronike, in sicer *Odmevi prve svetovne vojne v župniji Škocjan pri Turjaku* (2006), *Kako sem zidal škocjansko cerkev* (2007) in *Kako sem vodil škocjansko godbo* (2009).

Škuljeva najnovejša monografija nosi naslov *Tri četrť stoletja pražupnije Škocjan pri Turjaku*. Monografija pravzaprav ni znanstveno, temveč strokovno delo z navedeno literaturo, avtor sam pa jo je označil za fotomonografijo. Gre za deloma besedilni, deloma slikovni prikaz vseh cerkva v nekdanji škocjanski pražupniji, ki je danes razdeljena na tri župnije – Škocjan, Turjak in Rob. Tudi sama knjiga je zato v grobem razdeljena na tri dele, od katerih je v vsakem predstavljena ena od omenjenih župnij s svojimi cerkvami. Besedilni del je večinoma kompilacija že znanih in objavljenih podatkov o zgodovini župnij in cerkva ter njihovi arhitekturi in opremljenosti, nekaj je tudi avtorjevih osebnih opazk. Pri vsaki župniji so navedeni biogrami župnikov, in sicer od delitve škocjanske pražupnije v sklopu jožefinskih reform konec 18. stoletja do danes. Zlasti so zanimivi izpisi iz župnijskih kronik, iz katerih izvemo o številnih lepih, pa tudi manj lepih trenutkih iz župnijske zgodovine, o vremenskih nepravilnostih, o odnosu okoliškega prebivalstva do cerkva in župnikov ter o (ne)ukrepih povojne oblasti glede cerkvenih stavb in opreme. Za bralce brez znanja latinščine je posebej dobrodošlo dejstvo, da so prevedeni latinski napisi na ploščah, ki jih najdemo vzdane v cerkvene zidove, ter nekateri cerkveni dokumenti. V knjigi je tudi obširno fotografsko gradivo, ki besedilo ne le ilustrira in dopolnjuje, ampak samo zase

predstavlja enakovredno polovico celotne knjige. Zato je poleg Škuljevega avtorstva potrebno posebej izpostaviti tudi fotografski prispevek fotografa Marjana Smerketa.

Knjiga je v celoti gledano lep izdelek in pozna se ji, da njen avtor živi in diha s svojimi kraji, ljudmi in župnijo. Vseeno bi izpostavil dve podrobnosti, ki bi ju v prihodnje morda veljalo upoštevati. Mislim, da je treba bolj dosledno ločevati med izrazoma »Turjačani« (prebivalci Turjaka) in »Turjaški« (plemiška družina – po analogiji Celjani-Celjski, Goričani-Goriški). Tudi sklanjanje imena Ahac bi se moralo bolj ravnati po slovničnih pravilih – torej Ahaca, Ahacu – in se izogibati narečnim oblikam – Ahca, Ahcu. Od ostalih malenkostnih pomanjkljivosti bi omenil zgolj tri, ki morda zaslužijo dodatno pojasnilo. Graščina Gschiess, katere lastnik je bil v 18. stoletju Leopold Schwab pl. Lichtenberg (str. 18), je imela slovensko ime Sela in je stala nad Malo Kostrewnico blizu Šmartnega pri Litiji. Oskrbnik turjaške graščine je bil Jožef Schauta in ne Schanta (str. 112). Auerspergi oz. Turjaški so grofovski naziv dobili leta 1630, zato o grofih Auerspergih v 15. stoletju ne moremo govoriti (str. 123). Ker je slednja opazka povezana s turjaškim grbom, naj mi bo dovoljeno, da za konec podam še nekaj pojasnil v zvezi s heraldiko, omenjeno v knjigi. Čigava sta grba med konzolama oboka v cerkvi sv. Ahaca, ni povsem jasno. Verjetno gre pri upodobljeni živali na (heraldično gledano) desnem grbu res za tura (čep prav brez rogov) in je torej grb turjaški. Vendar se ob primerjavi obeh grbov pokaže, da je tudi v levem grbu upodobljena enaka žival, ki glede na svojo belo barvo deluje kot negativ desnega grba. Morda gre pri obeh grbih res za zakonski par, vsekakor pa nobeden od grbov ne pripada Šholastiki Kunšperški, ženi Engelharda Turjaškega. Kunšperški so namreč imeli v grbu pol kolesa in ne živali; njihov grb lahko najdemo vklesanega v t.i. volovski stolp na turjaškem gradu.

Prav tako zanimiva je heraldična plošča, vzidana v severovzhodno steno cerkve sv. Ahaca. Na njej so vklesani trije grbi – v sredi grb Pankraca Turjaškega, levo in desno od njega pa grba njegove žene Ane Frankopanske. Zakaj je imela Frankopanka kar dva grba? Njena družina, grofje Frankopani, so izvirali z otoka Krka, po katerem so se sprva tudi imenovali krški knezi. Prvi poznani član rodbine je bil Dujam, ki je leta 1118 sklenil z Benečani dogovor, da bo kot njihov vazal upravljal z otokom. V naslednjih stoletjih so si pridobili precej posesti v severni Dalmaciji in postali ena najmočnejših hrvaških plemiških rodbin. Skladno z njihovim vedno višjim položajem pa je rasla tudi želja po uglednem poreklu. Tako so se pojavile govorice in kasneje tudi »dokazi«, da so krški knezi pravzaprav veja stare rimske rodbine Frankopanov (Frangepanov). Knez Nikolaj IV. je okoli leta 1430 odpotoval v Rim, kjer je papež

Martin V. potrdil vse dokumente, ki so dokazovali povezavo krških knezov in rimskih Frankopanov. Od tedaj dalje so se knezi tudi uradno začeli imenovati Frankopani. Istočasno so prevzeli tudi frankopanski grb z levoma, ki lomita kruh (gre za t. i. govoreči grb, ki odslikava ime Frankopan oz. Frangepani: frangere panem = lomiti kruh). Pred tem so kot krški knezi uporabljali stari rdeče-zlati (ali rdeče-srebrni) grb s šestkrako zvezdo. Z novim frankopanskim grbom pa se je spremenila uporaba grbov – tako so po letu 1430 Frankopani sprva uporabljali kar oba grba istočasno ali pa enega, v katerem so bili združeni elementi obeh, kasneje pa so starega krškega opustili in uporabljali zgolj frankopanskega. Upodobitev grba Ane Frankopanske v cerkvi sv. Ahaca torej sledi praksi 15. stoletja, ko sta bila v uporabi še oba grba. Podobno ploščo najdemo vzdano tudi nad vhodom v turjaški grad, le da tam (sicer precej poškodovani) napis (*her Pangrec von Aversperg ac Anna von Frangepani gravine ze Vegl ze Seng vnd ze Modrusch*) teče okoli grbov in ne nad njimi kot v cerkvi sv. Ahaca.

Knjiga Eda Škulja *Tri četrt stoletja prazupnije Škočjan pri Turjaku* je še en prispevek k bogati zgodovini območja Velikih Lašč in Turjaka, ki jo bodo z veseljem v roke vzeli ne le zgodovinarji, ampak tudi in predvsem tamkajšnji prebivalci.

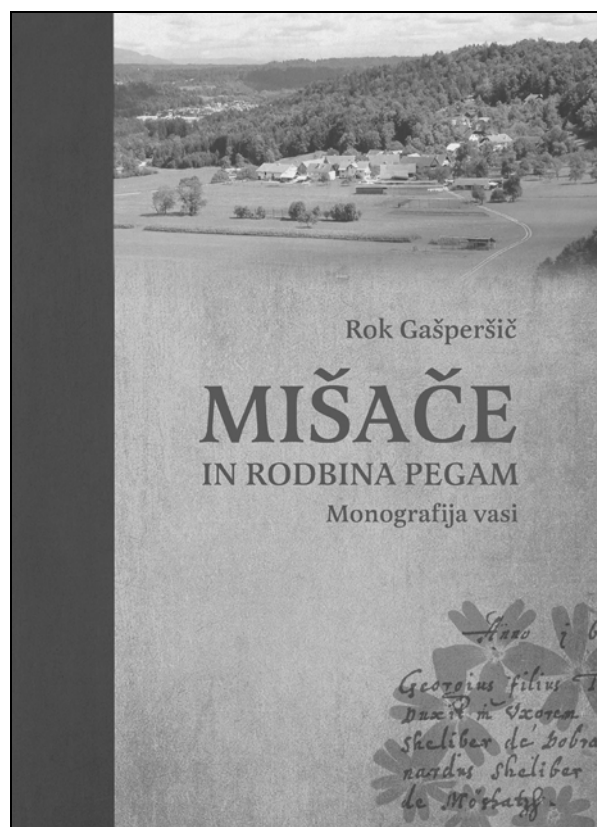
Miha Preinfalk

Rok Gašperšič: Mišače in rodbina Pegam. Monografija vasi. Mišače : samozaložba, 2009, 351 strani.

Monografija pripoveduje o Mišačah, njenih ljudeh in rodbini Pegam odprto in široko, sicer ljubiteljsko, a z mnogo znanja. Njena odličnost je celovitost in globina zapisov, kar ima za posledico precejšen obseg. Urednik Miran Hladnik je besedilo prispeval dobro strukturiranost in preglednost poglavij, oblikovalka Barbara Bogataj pa privlačno grafično opremo in naslovnico. Ustvarjalcem monografije lahko čestitamo za dobro opravljeno delo.

Kar nekaj gorenjskih vasi in krajev že ima knjižno predstavitev o nekdanjih dogodkih in načinu življenja prednikov: Kranjska Gora, Rute – danes Gozd Martuljek, Planina pod Golico z okolico, vasi na radovljiški Deželi, Kamna Gorica, Kropa, Radovljica, Besnica, Jezersko, Stražišče pri Kranju, Olševek, Voglje, Križe pri Trzinu ... Tudi družinskih kronik in rodovnikov je veliko, jih pa redkeje natisnejo. Leta 2008 je na primer izšla imenitna knjiga Besniške družine avtorice Marije Šolar.

Knjiga *Mišače in rodbina Pegam. Monografija vasi* je izšla v samozaložbi s podporo občine Radovljica. Avtor Rok Gašperšič je pisec več člankov, objavljenih v periodiki, po izobrazbi gozdar, po poklicu menedžer. Ko se je upokojil, je svoj čas namenil raziskovanju preteklosti in tako stopil po poti svojega očeta Jožeta Gašperšiča, ustanovitelja in dolgoletnega ravnatelja Kovaškega muzeja v Kropi, raziskovalca fužinarstva in avtorja mnogih člankov. Rok Gašperšič je za monografijo *Mišače in rodbina Pegam* leta 2010 prejel medaljo občine Radovljica.

Mišače so vasica nad reko Savo v okolici Radovljice. Njena daljna preteklost vsebuje nadih skrivnosti, še posebno zaradi ob gradnji gorenjske avtoceste odkrite rimske poštne postaje na koncu vasi Mošnje na drugem bregu Save, nekaj kilometrov zračne črte oddaljene od Mišač. V izročilu se ni ohranila zgodba nastanka posameznih domačij.

Monografija nam v 12 poglavjih predstavi vse, kar je do danes znanega o Mišačah in Pegamovih. V prvem poglavju *Iskanje in spoznavanje prednikov* so navedena izhodišča za raziskovanje. Avtor je podatke pridobil z raziskovanjem najrazličnejših virov: v arhivih, v objavljenih delih, pri sorodnikih in sosedih, zbiral je fotografije in spraševal strokovnjake. Drugo poglavje *Odkrivanje preteklosti naših vasi* prinaša zgodovinski pregled od nastanka vasi do odprave fevdalizma. V tretjem poglavju *Življenje in delo prednikov* avtor govori o pomenu železarstva v bližnji fužinarski Kropi in Kamni Gorici za Mi-

šačane, o bivališčih, kmečkem življenju in delu nekdanj. Ker za Mišače tako kot za še mnogo naših vasi pač ni veliko virov, bralcu skuša približati način življenja v preteklosti s poročili iz popotnega dnevnika Paola Santonina (konec 15. stoletja), iz Slave Vojvodine Kranjske (1689) Janeza Vajkarda Valvasorja in z opisi iz Jožefinske vojaške karte za to območje. Z enakim namenom je tudi izbral vrsto dogodkov v okolici Radovljice od prazgodovine do leta 2004 in tako izdelal svoj povzetek iz različnih slovenskih zgodovinskih del. Četrto poglavje *Geografija Mišač* nas popelje po mišaški krajini med reko Savo in potokom Lipnica, po prostoru, ki v sebi hrani tisočletne spomine v imenih posameznih mikro lokacij in številnih naravnih ali po ljudeh narejenih pričah nekdanjega železarstva in rudarstva, poljedelstva, živinoreje, gozdarstva, prometa in transporta, ravnanja z odpadki. O spreminjanju krajinske podobe in razlogih zanj pripoveduje iz lastne izkušnje v petem poglavju *Ob zatonu tradicionalnega kmetovanja*. Posebno vrednost ima zelo tehnično naravnisan opis sušenja trave in drugih kmečkih del iz 60.–70. let 20. stoletja. Mišače, domačija in prebivalci v šestem poglavju *Mišače nekoč* so predstavljeni s pomočjo podatkov iz urbarjev radovljiškega gospostva, predvsem pa z zemljevidi in opisi v različnih katastrih 18. in 19. stoletja. Vas je sestavljalo le nekaj kmetij: v urbarju leta 1498 dve hubi, leta 1827 pa 16 domačij. Sedmo poglavje *Življenje in kmetovanje po 2. svetovni vojni* govori o nedavno minulem kmečkem gospodarstvu. Objavlja različne popise iz arhiva KLO Srednja Dobrava iz let 1945–1951. Osmo poglavje *Današnje Mišače in prebivalci* na kratko predstavi današnjih 20 domov, v katerih je leta 2008 živel 69 vaščanov. Zadnja tretjina monografije je posvečena rodbini Pegam in obilnemu fotografskemu gradivu. Deveto poglavje *Ažmanova kmetija 1751–2008* predstavlja gospodarje in posest po podatkih iz različnih virov od najstarejšega vpisa poroke leta 1608 do zemljiške knjige in najnovejše evidence Ministrstva za kmetijstvo GERK. Deseto poglavje *Rodovnik rodbine Pegam*: spominom na Antona in Franciško Pegam, avtorjevega tasta in taščo, sledi opis zbiranja in urejevanja podatkov ter številne strani urejenih izpiskov iz matičnih knjig. Enajstemu poglavju *Kazala z viri in literaturo*, kazalom tabel in slik, sledi zadnje poglavje, *Fotoalbum* z blizu 500 fotografijami vasi z okolico, vaščanov in družine Pegam, Sirc in drugega sorodstva. Ta bogata vizualizacija prispeva h globokemu čustvenemu doživetju ob branju monografije.

Avtor nam govori z mislijo na bodoče rodove, osebo, živo, z veliko razgledanosti in prepričljivosti, zarisuje pa tudi polja dvoma in negotovosti, saj so viri razmeroma skromni. Posebna dobrina monografije so številne fotografije arhivskih dokumentov, ki bralcem omogočajo lasten vpogled in nekaj raziskovalnih užitkov. Gašperšič je bil prese-

nečen, kako daleč v preteklost je došel, saj je najstarejši prednik Pegamove družine, oče Tomaž, živel v času protestantizma v 16. stoletju. Ko je poročil vdovo Heleno Ažman, je prevzel tudi Ažmanovo kmetijo. Še danes se domačiji po domače reče Pri Ažman. Družina Pegam je torej dokazano stara 450 let do zadnje rojene članice družine Vesne Gašperšič, avtorjeve vnukinje, leta 2008. Kmetija Ažman pa je zanesljivo še mnogo starejša.

Živimo v časih globalne potrošniške kulture, ki kot morje preplavalja in briše spomin. Zato nas toliko bolj navduši knjiga, ki pričuje o vztrajnosti življenja, o slovenskem poreklu in neprekinjenem razvoju do današnjih dni. Osupljivo je, da so se v Mišakah kmetije, ki so nastale pred skoraj tisoč leti, ohranile do danes. Enako trdoživost dokazujejo kmetije tudi drugod, kjer so raziskovali njihovo preteklost, na primer v Stražišču pri Kranju in na Jezerskem. Mišache so po številu domačij majhna vas, na videz nepomembna za svet in celo za Slovence. Toda ob branju o njihovi preteklosti postajajo dragocene, ker jih spoznavamo in doživimo: brez takšnih vasi Slovenije ne bi bilo.

Smisel zbiranja fotografij in zapisovanja preteklosti je Rok Gašperšič opredelil takole: »V spomin in v zabvalo Marjetinim staršem, Antonu in Francki Pegam in vsem Pegamovim prednikom, ki so ohranili Ažmanovo domačijo, sem se odločil, da raziščem preteklost in življenje Ažmanove domačije, Pegamove prednike in sorodnike in tudi preteklost vasi Mišache, v kateri Pegamov rod živi že več kot petsto let in da o tem napišem knjigo.«

Še en citat iz avtorjevega uvoda nas napelje k nostalgiji: »Za časa njunega življenja so se odvijali veliki dogodki in spremembe. Preživela sta dve svetovni vojni in zamenjale so se štiri države, menjaval se je družbeni red in še in še. Oba sta vse življenje neumorno delala za preživetje in oba sta doživela kar visoko starost in stara leta sta preživljala kar zadovoljna, kljub zdravstvenim in drugim težavam. Verjetno je k zadovoljstvu, poleg samega značaja, prispevalo tudi to, da smo živeli skupaj kot ena družina. Njun značaj je bil veder in vedno poln optimizma in zaupanja, da se bodo problemi rešili. Ves čas pa sta se tudi ukvarjala z različnimi opravili in si za tuhtanje o težavah nista privoščila nobenega časa. Toda, sedaj je vse hudo in lepo, kar sta doživljala od mladih let dalje, ostalo samo še spomin.«

Dobra stran nostalgije so odprta ušesa in srce za poslušanje zgodb naših staršev in drugih starejših ljudi, ki nam marsikaj povedo tudi o nas samih. Če vemo, od kod prihajamo, iz svoje družine in skupnosti poganjamo močne korenine. Gojimo hvaležnost in spoštovanje do očeta in matere, kot pravi Božja zapoved. S takšno držo do preteklosti globlje spoznavamo možnosti svojega kraja in družine za prihodnost, lažje se odločamo, kaj in kako bomo prispevali k nadaljnjemu razvoju in prevzemamo odgo-

vornost za svoje odločitve. Živimo v pravem duhu in izpolni se nam obljuba iz Božje zapovedi: da ti bo dobro in boš dolgo živel na zemlji. Kajti samo po sebi se vsiljuje vprašanje, kako bodo slovenske kmetije in vasi preživele današnji potrošniški čas? Kmetovanje je v zadnjih desetletjih doživelo velike spremembe tudi na Gorenjskem, mnogo manjših posesti svoje zemlje ne obdeluje več, pridelovanje hrane gre v smer vrtnarstva ali monokultur. Rok Gašperšič se zaveda, da mahoma v času ene generacije zaradi svetovnih razmer izginja znanje, ki je Mišachanom in drugim gorenjskim kmetom omogočalo preživetje dva in več tisoč let. Pomembno mu je bilo tudi pripomniti, da je bilo delo nekdanj naporno: *Veliko so morali vsi zdržati*. Znanje in značaj, drže in vrednote naših prednikov so še danes pomembne za preživetje.

Tatjana Dolžan Eržen

Stanislav Južnič: *Zgodovina Kostela 1500–1900. Kostel : Občina, 2008, 450 strani.*

Skoraj tri leta so minila, kar je izšla obsežna monografija o Kostelu in njegovi bližnji okolici, a kljub temu ostaja vredna posebne omembe. Knjiga je najprej izšla v Pensilvaniji konec leta 2005, tri leta kasneje pa še v Sloveniji, ob 10-letnici občine Kostel. Opisuje preteklost in bogastvo območja, ki je bilo od srede 20. stoletja v zavesti Slovencev nekoliko potisnjeno v stran. Avtor obsežnega dela (preko 400 strani) je dr. Stanislav Južnič – v sodobnem slovenskem zgodovinskepisju nikakor ne neznano ime. Tokrat je skušal predstaviti svet svojih prednikov v popolnosti in, lahko bi rekli, slavi.

Južnič najprej bralca popelje v sam prostor. Obraščano območje meri dobrih pet tisoč hektarjev ob levem bregu Kolpe. Oblikovno predstavlja neke vrste pravokotnik, ki ga omejujejo Kolpa, cesta proti Ograji na desni strani glavne prometnice Brod–Kočevje ter vasi Kaptol in Srobotnik. Kraji znotraj in v okolici tega pravokotnika so pravo kulturno in naravoslovno bogastvo; arheološke ostaline pričajo že o predantični poselitvi. Avtorjeva pripoved pa se pravzaprav začne s pisnimi viri.

Najstarejši dokument, ki omenja Faro ob Kolpi (v današnjem Kostelu), sega v leto 1216. Skoraj celo stoletje pozneje se šele omenjata fara in grad. Kostelska cerkev se omenja leta 1363 – župnija je imela sedež v samem trgu Kostel, v prvi polovici 16. stoletja pa je bila farna cerkev že pri Fari.

Upravno ima območje pisano preteklost. Okrog leta 1200 se je meja na Kolpi ustalila in ozemlje je pripadlo oglejskemu patriarhu, tako v svetnem kot cerkvenem pogledu. Oddal ga je v fevd grofom Or-

tenburškim, ki so ga sčasoma neformalno prevzeli. Kostel je bil »njihova« posest do leta 1420. Takrat so vso ortenburško posest podedovali grofje Celjski – patriarh Ludvik je Hermanu II. Celjskemu izročil vse ortenburško-oglejske fevde. Z dedno pogodbo je celjska posest leta 1457 pripadla Habsburžanom. Ti so Kostel in druge posesti Celjskih oddajali v zakup ali v zastavo. V Kostelu so imeli svoje oskrbnike ali pa so graščino dajali v najem. Kostel je bil do leta 1620 deželno knežje gospostvo, nakar so ga prodali Langenmantlom. Prav tej rodbini avtor nameni eno celo, dokaj zajetno poglavje, zelo veliko pa se ji posveča tudi v drugih. Posebej velja omeniti njihove zapuščinske inventarje iz 17. stoletja, ki nam med drugim razkrijejo oblačilne manire kostelske graščakinje Ane Secunde Langenmantl ter dragoceno posodje in nakit njenega sina Franca Adama. Rodbina je tu gospodovala do 1681, ko Kostel podeduje njen posvojenec Franc Jožef grof Lamberg. Ta graščino po komaj 13 letih proda baronu Janezu Mihaelu Androchi in od tega časa dalje pa do 2. svetovne vojne so se na gospostvu (posestvu) Kostel menjavali različni plemiči, trgovci in industrialci. Kot iz časa Langenmantlov so tudi iz časa gospostva rodbine Androcha ohranjeni zanimivi zapuščinski inventarji. Graščina je bila v Napoleonovih vihrach leta 1809 precej uničena.

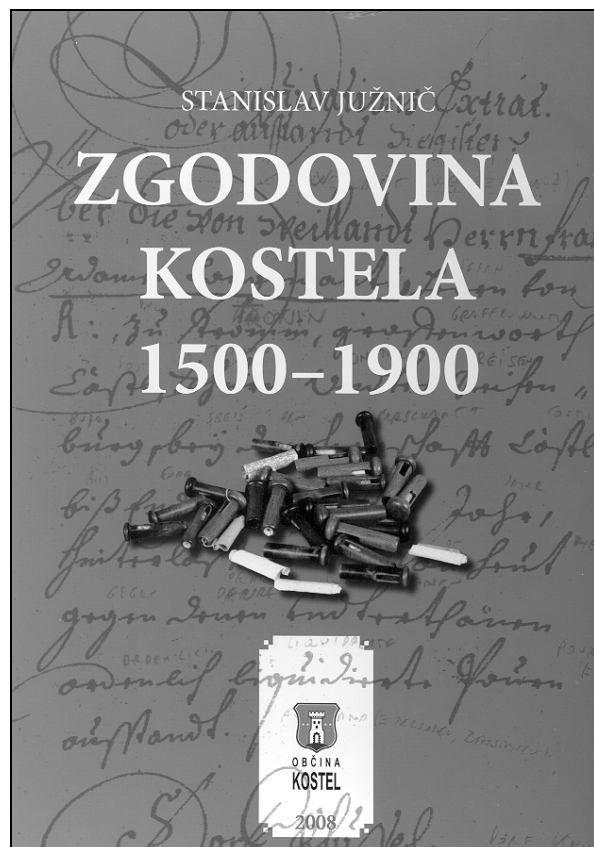
Cerkveno oblast je oglejski patriarhat obdržal do let 1750/51, ko so ga ukinili in je Kostel pripadel

goriški nadškofiji. Vendar le za 36 let, ko ga je prevzela novoustanovljena ljubljanska nadškofija (1787).

Avtor se je podrobno posvetil vsej razpoložljivi literaturi in vsem dostopnim virom. V monografiji podrobno predstavi vsebino posameznih listin, urbarjev, matrik ..., na podlagi katerih nam omogoči temeljit vpogled v gospodarsko in kulturno preteklost Kostelcev. Tako izvemo, da je v 16. stoletju Kostel naseljevalo med 300 in 600 prebivalcev, v 18. stoletju pa že 3.000. Obdavčitev po urbarjih kaže predvsem na razvito ovčerejo, v poljedelstvu pa je bila glavna kultura proso. Oves in pšenico so gojili precej manj. Zaradi ovac je bila pomembnejša surovina volna, nekoliko manj predivo iz lanu in konoplje. V tem času se je po vsem Kostelu razširilo tudi vinogradništvo. V dvesto letih se je živinoreja precej zmanjšala, povečalo pa poljedelstvo, najbrž tudi na račun novih kultur, koruze in krompirja. Južnič meni, da so se Kostelci iz »bojevitih živinorejcev prelevili v bolj pohlevne poljedelce«. No, tako zelo pohlevne spet ne, kajti poleg legalnega tovarništva so se stalno ukvarjali tudi s tihotapljenjem žita, živine, lanu, meda, bakra in raznih drugih živil, ki so bila podvržena carinjenju. Prav posebno donosno je bilo tihotapljenje soli. Poleg tega je znanih kar nekaj odkritih sporov z gospodo, ki so jih morali zatreti s silo. V večjem puntu kostelskih podložnikov okrog leta 1679 so skušali kostelskega graščaka barona Franca Adama Langenmantla celo ubiti. Potem ko je zatrl upor, je ukazal vodjo upornikov ubiti, temu pa je z morišča uspelo uiti. Drogodek je opisal tudi Valvasor nekaj let kasneje v Slavi vojvodine Kranjske. Spori proti kostelskim graščakom so se občasno vneli tudi pod nasledniki Langenmantlov, baroni Androcha.

Trn v peti Kostelcem niso bili le domači graščaki, skupaj s Kočevarji in Poljanci so se leta 1809 odkrito uprli tudi francoskim oblastnikom. Kar so pošteno plačali: Francozi so Kostel in Poljane temeljito oplenili, domnevno celo požgali. Nemiri so se v naslednjih letih nadaljevali, predvsem v obliki cestnega razbojništva. Tod so se še dolgo klatile hajduške bande, sestavljene iz 12 članov, trinajsti je bil harambaša – vodja. Verjetno so imeli Kostelci nekakšen dvojni odnos tudi do Judov, ki so živeli v Kostelu, in si pri njih občasno izposojali denar. Kar pa se ni vedno dobro izteklo. Vsaj za Kostelce ne.

Poleg gospodarskega vidika so urbarji (poleg matičnih knjig) tudi dragocen vir podatkov za raziskavo etnogeneze in imenoslovja. Migracije so naredile svoje; avtor je zbral vrsto priimkov, ki jih danes ni več najti v teh krajih. V 16. in 17. stoletju je Kostel postal del območja, kamor so organizirano naseljevali Uskoke. Turški vpadi v Kostel so se začeli leta 1469, zadnji pa datira v leto 1768. Precej Kostelcev se je razselilo po širši okolici, predvsem po Dolenjski. Nasprotno so se priseljevali Uskoki, predvsem v tridesetih letih 16. stoletja, ko so jim

turški oblastniki doma odvzeli določene privilegije. Kostelski priimki so pogosto postali imena vasi in obratno. Zaradi drugačnega načina življenja so Uskoki često prihajali v spore z domačini, pa tudi kostelsko območje jim kot pretežno živinorejcem ni ustrezalo. Tako je bila glede uskoških naselitev veliko bolj na udaru sosednja Bela krajina, ki je imela boljše pašne razmere. Trg Kostel so »Turki« (morda celo le hrvaški kmetje!) osvojili enkrat, in še to z zvijačo, leta 1578. Preoblečeni v kmete, ki iščejo zatočišče, so zaprosili za sprejem in tržani so jih sprejeli. V zahvalo so jih prišleki pobili in oropali, hiše pa požgali. Za kar najbolj popolno demografsko podobo se je Južnič poslužil še seznamov zarok, statusa animarum in volilnih imenikov.

V cerkveno-kulturnem pogledu je sledove tu pustil tudi protestantizem, ki se je že kmalu po sredi 16. stoletja razširil med fevdalci ribniškega naddiakona-ta, kamor sta spadala tudi Kočevje in Kostel. Kostelski gospodje Langenmantli so ga vneto podpirali, a so se med protireformacijo vrnili v katoliško vero. Podporo je protestantizem dobil tudi v Uskokih, ki so se nekako čutili bližje fevdalcem kot podložnikom.

Južnič precej prostora nameni kostelski župniji, vsakokratnemu župniku ter njihovim življenjskim situacijam. Zaradi ohranjenih virov (predvsem urbarjev in inventarjev) je mogoče dokaj dobro rekonstruirati dohodke in imetje župnije. Ugotavlja, da so bili dohodki tudi stalen vir sporov s posvetno gospodsko. Pozimi leta 1757, komaj deset let po posvetitvi, je velik požar uničil župnišče s cerkvijo vred. Cerkev so po vsej verjetnosti le za silo zakrpali, na novo pozidali pa šele stoletje kasneje. Župnišče, ki so ga zgradili po požaru, stoji še danes.

Avtor je zbral (skoraj) vse zgodovinske podatke o Kostelu in njegovih prebivalcih iz vse dostopne literature in večine virov. Nedvomno je to zahtevalo večletno marljivo in sistematično delo. Predstaviti 400-letno zgodovino nekega, čeprav relativno majhnega območja je vsekakor naloga, ki zahteva dobro poznavanje kulturnih, ekonomskih, družbenih in političnih razmer v času in prostoru. Nenazadnje je to tudi predpogoj pravilne interpretacije virov. Množice dogodkov, števil, imen in datumov sestaviti v smiselno in pregledno čtivo, raziskovalca vedno znova postavljajo pred izziv, ki pa žal pogosto rezultira v blodnjaku sicer povsem pravih podatkov. No, Stanislava Južniča so »zgodovinske obrti« (kot v predgovoru sam pravi) učili mojstri slovenskega zgodovinopisja. Monografija je napisana pregledno in natančno. Poudarek je opaziti pri virih do vključno 18. stoletja (predvsem so podrobno obdelani urbarji). Na koncu velja omeniti še bogato slikovno opremo knjige, ki bralcu tudi vizualno predstavi vire, iz katerih je *Zgodovina Kostela* spletena.

Marjana Kos

Zbornik soboškega muzeja 13–14 (ur. Franc Kuzmič). Murska Sobota : Pokrajinski muzej, 2009, 238 strani.

Pokrajinski zborniki niso le dobrodošli »pripomoček« k poznavanju posameznega kraja oz. pokrajine, ampak tudi zelo pomembno dopolnilo k socialni in gospodarski zgodovini določenega območja. V Pomurju tak mozaik življenja predstavlja *Zbornik soboškega muzeja*, ki izhaja periodično od leta 1991 z letnico prejšnjega leta in postaja v zadnjih letih najvidnejša družbeno humanistična in tudi interdisciplinarna serijska publikacija v pokrajini na severovzhodu Slovenije. Kot v vseh dosedanjih se tudi v tej številki zvrstijo različna tematska poglavja, tako da se zagotovo najde za vsakega bralca prispevek, pri katerem se bo ustavil in ga z zanimanjem prebral. *Zbornik soboškega muzeja* 13–14 je razdeljen v pet sklopov: Razprave in članki (11), Gradiva (2), Poročila (2), Ocene (4) in Kronologija mesta Murska Sobota.

Razprave in članki

Mihaela Koletnik s prekmurskim lončarskim izrazjem opominja in spominja na staro poimenovalno besedje, ki z zamiranjem lončarske obrti vse bolj izginja iz vsakdanjega besednjaka. Izrazje, zbra-

no v Filovcih, Tešanovcih in Pečarovcih, je podano v obliki tematskega abecednega slovarčka in na koncu analizirano na neprevzeto besedje, germanizme, romanizme, madžarizme in drugo prevzeto besedje.

Jože Dežman in Bernarda Roudi opisujeta razmere takoj po 2. svetovni vojni in posledice, ki jih je ta pustila pri Prekmurcih. Dežman v *Prekmurska srečanja* izpostavi t. i. titoistični teror, njegove žrtve in spregovori o preseganju tabujev v Prekmurju. Glede na to, da so v arhivu Komisije za izvajanje zakona o popravi krivic med žrtvami titoizma zastopane številne vloge pripadnikov madžarske manjšine, jih avtor v prispevku še posebej izpostavlja, tako npr. koncentracijsko taborišče v Hrastovcu in Šternthalu, suženjstvo v Beltincih in Filovcih, izgon vaščanov vasi Petišovci. Obenem opozarja na protikomunistični upor kot na eno od odlik prekmurske zgodovine. Bernarda Roudi pa v prispevku *Vojna škoda v Prekmurju* daje poudarek na t. i. obdobje administrativnega socializma in še posebej na vojne oškodovance, ki so vložili prijavo vojne škode. Prijave so razvrščene po socialni strukturi vlagateljev, analizirani in pregledani so vzroki za vojno škodo, oškodovanci pa razvrščeni v kategorije povzročiteljev vojne škode. Ugotavlja, da so povzročitelji na območju Prekmurja največkrat bili Madžari, Nemci in zavezniška vojska (Rdeča armada in Bolgari), prijavitelji pa škode žal nikoli niso dobili povrnjene.

Skozi prispevek Vinka Škafarja *Julij Kontler, šolski ravnatelj* spoznamo vsestransko delavnega učitelja v času med svetovnima vojnama. Četudi je bil ta (roj. 2. 2. 1892, u. 31. 12. 1944) »po službeni potrebi« političnih nasprotnikov zaradi komunistične preteklosti, konservativnosti in madžaronstva leta 1930 premeščen iz Prekmurja, je navkljub madžarskim koreninam vseskozi ostajal zvest slovenstvu in rodному Prekmurju. Avtor predstavi Julija Kontlerja tudi kot zelo dejavnega na strokovno pedagoškem in publicističnem področju.

O likovni umetnosti v izbranih temah 14. in 20. stoletja spregovorita Gorazd Bence in Dejan Prša. Bence s prispevkom *Ikonografska rekonstrukcija fragmentarno ohranjenega prizora Marijine smrti in pogreba slikarja Janeza Aquile iz stare župnijske cerkve v Turnišču* opozarja na fragmentarno ohranjena prizora (t. i. sneti fragment s svetniškimi glavami in fragment z arhitekturnim členom) iz stare turniške cerkve, ki sta delo slikarja Janeza Aquile. Avtor skuša na podlagi rekonstrukcije prizora poslikave in iz nje izhajajoče ikonografske povezave ohranjenih fragmentov določiti njihovo pomensko vrednost. Dejan Prša pa izpostavi vidik likovne umetnosti v prisotnosti glasbe v delih prekmurskih umetnikov (npr. Franc Mesarič, Zdenko Huzjan, Štefan Galič, Jože Kološa). Ugotavlja, da se obravnavana likovna dela praviloma izmikajo glasbenim vsebinam in so prisotna zato, da pričajo o kakovosti in samosvojesti prekmurskega slikarstva.

Profesorja Vilka Novaka se ob 100. obletnici rojstva (28. april 1909) z njegovim govorom na Gornjem Seniku spominja Marija Kozar Mukič. Govor, napisan v dolinskem prekmurskem narečju, ki ga je Novak poskušal prilagoditi porabskemu, je imel leta 1956 ob odprtju kulturnega doma Avgusta Pavla: »Sem skušal v narečju ljudem preprosto, razumljivo predstaviti delo Avgusta Pavla, predvsem, da je hodil med njimi, kaj je pisal o njih, o njihovem življenju. Govoril sem o tem, kaj nam pomeni materni jezik, domača omika, narodna zavest, /.../.«¹ Avtorica hkrati s pomočjo člankov tedanjih madžarskih in slovenskih časopisov predstavlja Novakov govor v Sombotelu ob odkritju spominske plošče na Pavlovi hiši ter njegovo predavanje v madžarščini o slovensko-madžarskih kulturnih stikih.

Ob 90. obletnici smrti (1996) pa se pomembnega Bišanca – Jakoba Gomilšaka s prispevkom *Pesnik domoljubne pesmi Slovenec sem* spominja Viktor Vrtnjak. Gomilšak, nečak Josipa (Jožefa) Muršca, se je v slovensko zgodovino zapisal kot zelo dejaven pesnik in pisatelj, v slovensko pevsko kulturo pa predvsem po domoljubni pesmi *Slovenec sem*. Pesem, ki jo je uglasbil dr. Gustav Ipavic, ni postala le popularna narodna budnica, ampak v nekem smislu celo himna slovenskega narodnjaštva v desetletjih boja za nacionalno samostojnost.

Andrej Pavlič piše o dobi dualizma, ki je prineslo v Prekmurje novo in bolj pozitivno kakovost življenja. Mursko Soboto je ta doba zaznamovala predvsem v obliki delovanja društev, ki so se formirala v meščanskem življenju. V članku je navedenih 28 biografskih podatkov o osebnostih, ki so živele, delovale in umrle v murskosoboškem okraju v dobi dualizma, pridobljenih na podlagi nekrologov v časopisu *Muraszombat és Vidéke*.

Ničkolikokrat na dan jih prestopimo, odpremo in zapremo, morda v jezi zaloputnemo, a le redkokdaj se ozremo na njih in sporočilo, ki ga nosijo v sebi. Kakšen statusni simbol so imele skozi stoletja in ga imajo sedaj? Na to odgovarja Jelka Pšajd v *Vhod – prehod med materialnim in duhovnim*: »Vhod pojmujem kot prostor, kraj, v katerega se prihaja ali vstopa in zajema pojme portal, prag, vratnice, (hišna) vrata. /.../ Vrata pa simbolizirajo kraj prehoda med dvema stanjema, dvema svetovoma, znanim in neznanim, zunanjim in notranjim; vrata se odpirajo v skrivnost«.

Kakšen je bil način ribolova med letoma 1975 in 1984 na reki Velika Krka v Šalovcih na Goričkem, opisuje Mark Krenn. Začetki ribarjenja, v glavnem na klene, v tamkajšnji reki s šalovskim ribjim lo-

¹ Vilko Novak o vsebini govora leta 1986. Glej: András Bertalan Székely; Francek Mukič, *Zvesti sin dveh narodov: pogovori o Avgustu Pavlu*. Budimpešta-Szombathely 1986, str. 57.

kom, ki je posnemal klasični lok, segajo v leto 1975. Tedaj je eden izmed šalovskih osnovnošolcev med počitniškim dolgočasjem pod vtisom filma *Salaš u Malom Ritu* dobil idejo za izviren način ribolova z lokom in puščico. To nadvse ljubiteljsko dejavnost pa je na žalost mnogih leta 1984 prekinilo zlitje strupene kemikalije, ki je pomorila številne živalske in rastlinske vrste.

Gradiva

Prvo gradivo z naslovom *Gradivo k zgodovini tretjega reda v Prekmurju* je na podlagi zapisnika tretjerredniške podružnice – skupščine v Črenšovcih prispeval Ivan Škafar. Vsebinska zapisnika s podpisom voditelja tretjega reda v Črenšovcih Jožefa Klekla st. je razdeljena na dva dela: (1) Kako je Jožef Klekl st. postal tretjerrednik in (2) O črenšovski trejerredniški skupščini od ustanovitve leta 1911 do leta 1928.

Drugo gradivo zajema *Govor Vilka Novaka na Gornjem Seniku dne 11. marca 1956*, o katerem podrobneje razpravlja Marija Kozar Mukič, saj je dejansko dopolnilo k njenemu članku.

Obe gradivi sta zapisani v prekmurskem narečju, tako da so podani dokumenti iz dragocene zakladnice prekmurske dediščine izredno zanimivi tudi z jezikoslovnega stališča, saj so odličen primer za prekmursko narečje v prvi in na začetku druge polovice 20. stoletja.

Poročila

Obe poročili je zapisal Marjan Toš. V prvem izpostavi 27. januar kot mednarodni dan spomina na žrtve holokavsta in poziva: »Šoa – spominjajmo se!« V drugem poročilu pa osvetli prevratne dneve 1918/1919 pri Lenartu v Slovenskih goricah, kajti prvotno navdušenje nad ustanovitvijo nove države, Kraljevine SHS, je hitro splahnelo.

Ocene

Svoja razmišljanja in ocene podajajo Marjan Toš, Franc Kuzmič in Vinko Škafar. Marjan Toš ovrednoti knjižni publikaciji Milka Mikole (ur.) o povojnih koncentracijskih taboriščih v Sloveniji in Jožeta Curka o samostanih na Slovenskem do leta 1780. Franc Kuzmič se poglobi v delo, ki zajema avstrijsko-slovenski obmejni prostor. V dveh knjigah je ta prostor temeljito obdelal Franz Josef Schrober v delu *Vom leben an der Grenze – O življenju ob meji*.

Med knjižnimi ocenami je še zapis Vinka Škafarja, ki se spominja prve (gradiščanske) Mekiničeve pesmarice ob štiristoletnici njenega izida. Predvideva, da so pesmarice Grgurja Mekiniča prihajale tudi med protestantske vernike v Prekmurju, čeprav o tem ni pisnih dokazov. Je pa zagotovo, da so gradiščanski Hrvatje v Železni županiji na zahodnem Ogrskem zelo zgodaj dobili svoje pesmarice.

Kronologija

Ocenam knjižnih del sledi še dopolnjena kronologija mesta Murska Sobota od leta 1255 do

2008, ki jo je sestavil Franc Kuzmič. V tem sklopu ne bomo izvedeli le, kdaj je Murska Sobota prvič omenjena kot mesto, ampak tudi, kdaj se v mestu pojavi prvi televizijski sprejemnik, kdaj je bil zgrajen prvi stanovanjski blok in še mnogo drugih zanimivosti oz. pomembnejših mejnikov v razvoju mesta Murska Sobota.

Zbornik soboškega muzeja je v Pomurju in za Pomurje nedvomno zelo koristna publikacija, saj s svojimi prispevki odstira mnoga manj znana oz. celo neznana poglavja pomurske preteklosti. Sklenemo lahko, da pričujoča številka sledi svojim predhodnicam, saj prinaša nove informacije, vidike in številne iztočnice za nadaljnjo podrobno ali morda le podobno obdelavo v pomurskem mozaiku preteklosti.

Klaudija Sedar

Loški razgledi 56 (ur. Judita Šega). Škofja Loka : Muzejsko društvo, 2009, 471 strani.

Muzejsko društvo Škofja Loka je junija 2010 izdalo in na Blaznikovem večeru tudi uradno predstavilo že 56. številko domoznanskega zbornika Loški razgledi. Zbornik izhaja od leta 1954 dalje in je med najstarejšimi, če ne celo najstarejši domoznanski zbornik s tako dolgo neprekinjeno tradicijo izhajanja na Slovenskem. Izhaja enkrat letno in prinaša izvirne znanstvene, strokovne, poljudnoznanstvene in leposlovne prispevke s področja družboslovja, naravoslovja, gospodarstva, kulture in družbenega dogajanja v občini Škofja Loka v preteklosti in sedanjosti.

Tokratna številka je izšla na 471 straneh in prinaša 40 vsebinsko bogatih prispevkov. Uredniški del je bil v rokah uredniškega odbora v sestavi: dr. France Štukl, mag. Tone Košir (tehnični urednik), Helena Janežič, Marija Lebar, Ivica Krek in Judita Šega (glavna urednica), za pestro vsebino pa je poskrbelo 43 avtorjev. Nekateri pisci so že uveljavljeni strokovnjaki na svojih znanstvenih področjih in redni sodelavci Loških razgledov, ostali se v zborniku predstavljajo prvič. Ponovno so se povabili k sodelovanju odzvali tudi loški gimnazijci, predstavniki občine, Loškega muzeja, raznih društev idr.

Bralčevo pozornost že ob prvem stiku s knjigo pritegne naslovnica, ki jo je oblikovala Nives Lunder iz Studia Grad. Gre za oblikovalsko in vsebinsko zelo zanimivo kompozicijo dveh fotografij, ki prehajata ena v drugo in simbolizirata zlitje starega in novega na primeru Sokolskega doma. Odprtje osrednjega škofjeloškega kulturnega hrama je bil glavni kulturni dogodek leta 2009, ki ga je ured-

ništvo želelo še posebej poudariti. Ozadje naslovnice zapolnjuje katedralski posnetek iz osrednje avle, preko katerega je odtisnjena podoba starega pročelja z značilnim napisom in lepimi arhitekturnimi detajli. Kombinacija oranžne in zelenomodre barve deluje sveže, obenem pa oranžne pike med letnica 1922 in 2009 simbolizirajo časovni interval. Oranžna barva z naslovnice in notranjega zavihka se povezuje z oranžnimi naslovi na notranjih naslovnica v enovito celoto.

Osrednji tematski sklop prispevkov se po publikaciji imenuje RAZGLEDI. V njih je letos objavljenih 9 znanstvenih in strokovnih prispevkov.

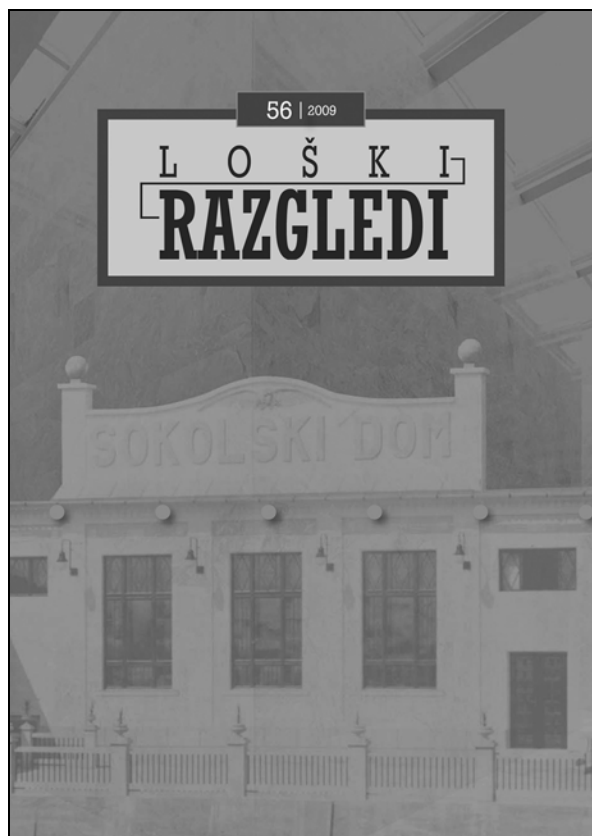
Avtor prvega prispevka je dr. Boris Golec, višji znanstveni sodelavec Zgodovinskega inštituta Milka Kosa. V svojem prispevku predstavlja slovensko uradno besedilo iz druge polovice 17. stoletja, ki je po vsej verjetnosti nastalo v Stari Loki in se tu tudi uporabljalo. Zapis sestavljata daljši poduk prisežnikom s svarilom zoper krivo prisego in krajši prisežni obrazec. O tem zapisu in o lanskoletnem prispevku, v katerem je predstavil slovenski zapis iz časa protestantizma v Škofji Loki, je avtor več spregovoril v nadaljevanju večera.

Frančiškanski red, iz katerega je v začetku 16. stoletja izšel red kapucinov, je leta 2009 praznoval 800-letnico obstoja. Dejstvo, da je red v preteklosti močno vplival na razvoj knjižnic na Slovenskem in na branje prirodoslovno-matematičnih knjig, je spodbudilo dr. Stanislava Južniča k sestavi članka o kapucinskem prirodoslovju. Zanimalo ga je predvsem znanstveno delovanje bratov kapucinov in prirodoslovne knjige, ki so jih kapucini kupovali za svoje knjižnice; med njimi tudi za škofjelško.

Članek mag. Jožeta Štukla, kustosa za arheologijo pri Loškem muzeju posega v preteklost loškega gradu. Avtor skuša ob pomoči razpoložljivih arhivskih virov, slikovnih upodobitev in najnovejših arheoloških odkritij rekonstruirati videz grajske stavbe od zgodnjih začetkov v drugi polovici 12. stoletja do današnjih dni.

V nadaljevanju je objavljen drugi del rodoslovnega prispevka dr. Jurija Šilca o Rodbini Stanonik na loškem ozemlju do konca 19. stoletja. Tokrat nam avtor predstavlja soseske v okolici Škofje Loke in v Poljanski dolini, kamor so se Stanoniki z Valterskega vrha razselili do konca 19. stoletja in sorodstvene vezi med posameznimi vejami Stanonikove rodbine.

Leta 2009 je šla tiho mimo nas 80-letnica smrti zadnjega starološkega graščaka Karla Strahla. Le malokdo ve, da je bil lastnik ene največjih umetnostnozgodovinskih in etnoloških zbirk na Slovenskem, ki je po njegovi smrti razpadla tako rekoč na prafaktorje, saj dediči niso imeli ne denarja ne volje, da bi jo ohranili v prvotni obliki. O tem, kaj vse je zbirka vključevala in kdo danes hrani te umetnine, govori v svojem prispevku dr. France Štukl.

Od bogate Strahlove zbirke v Škofji Loki ni ostalo skoraj nič in le upamo lahko, da se bolje piše umetninam, ki danes nastajajo v slikarskih ateljejih loških umetnikov. Med njimi je tudi Mirna Pavlovec, ki jo uvrščamo med osrednje predstavnike sodobnega slovenskega krajinarskega slikarstva. Motivi za njene slike izvirajo iz okolice Škofje Loke, še posebej pa jo privlačijo zimski pejzaži in tihožitja. Umetnico in njena dela je v svojem prispevku predstavil kustos Gorenjskega muzeja, dr. Damir Globočnik.

Kako je bila v preteklosti organizirana zdravstvena služba v Selški dolini, je zanimalo upokojenega zdravnika mag. Toneta Koširja. Med arhivskimi viri je našel vrsto zanimivih podatkov, ki dokazujejo, da so imeli v Železnikih šolanega ranocelnika že davnega leta 1825, prvega doktorja medicine pa že leta 1886. Imeli pa so, tako kot pred nedavnim, večkrat težave z zasedenostjo zdravniškega mesta in so se morali zadovoljiti tudi s kandidati, ki so prihajali iz češkega dela mogočne Avstro-Ogrske monarhije.

V Selški dolini je bilo nekoč doma tudi rudarstvo in fužinarstvo. Del bogate rudarske tradicije v svojem sestavku razkriva mag. Matija Križnar, kustos Prirodoslovnega muzeja v Ljubljani. Njegov prispevek govori o rudniku v Knapih, kjer so rudarili do okoli leta 1875. Predstavi nam geološke raziskave, opravljene na tem rudišču in pestrost različnih vrst mineralov, ki jih je našel na terenu ob porušeni izkopih in rovih.

Za vse ljubitelje naravoslovja pa je mag. Bojan Kofler pripravil kratek, a nadvse zanimiv sestavek o pirenejskem govnaču. Še do nedavnega je namreč veljalo mišljenje, da je v Sloveniji zastopanih samo osem vrst različnih govnačev. Terenske raziskave, ki jih je avtor prispevka opravil na Cavernu na Križni gori, pa dokazujejo, da živi pri nas tudi deveta vrsta govnačev: t.i. pirenejski govnač. Gre za razmeroma majhne hroščke, ki pa so nadvse koristni pri razgradnji govna v tako zaželeni humus.

Drugi tematski sklop prispevkov nosi naslov ALEŠ UŠENIČNIK IN NJEGOV ČAS. Obsega tri prispevke, ki vsak na svoj način predstavljajo tega velikega filozofa in misleca iz Poljanske doline, ki ga žal vse premalo poznamo. V uvodnem prispevku dr. Stane Granda predstavi čas, v katerem je živel in deloval dr. Aleš Ušeničnik. To je bilo obdobje konca 19. in prve polovice 20. stoletja, ko se je v slovenskem prostoru zaključila doba t. i. slogaštva med klerikalci in liberalci, in se je začel čas javnega priznavanja političnih strank med Slovenci. Vodilno vlogo je predvsem na podeželju prevzela katoliška SLS, ki pa je vse preveč podcenjevala tedanje socialne in politične razmere. Ušeničnik je bil pomembna osebnost tega časa in prostora, vendar ne toliko kot politik ali ljudski tribun, ampak bolj kot znanstvenik in profesor. Bil je tudi med ustanovitelji SAZU, iz katere pa je bil po vojni kot nezahvalna osebnost izključen. Več o tem v naslednjem prispevku spregovori dr. Janez Juhant, profesor na Teološki fakulteti v Ljubljani. Avtor predstavi Ušeničnikovo življenjsko pot, ki se je začela v revni bajti v Poljanah in nadaljevala v Rimu in Ljubljani, kjer je do upokojitve predaval filozofijo, bogoslovje in sociologijo, zraven pa veliko pisal. Med drugim *Knjigo o življenju*, po besedah akademika dr. Gantarja najlepši filozofski esej v slovenščini, pa preko sto socioloških razprav in leta 1920 še Uvod v krščansko sociologijo, eno njegovih najpomembnejših del. V mladosti pa je bil Aleš Ušeničnik tudi pesnik, ki je veliko obetal. Pod različnimi psevdonimi je objavil nekaj čez sto pesmi, med katerimi je tudi nekaj globoko doživetih ljubezenskih pesmi. Prispevek o njegovi poeziji je za Razglede pripravil akademik dr. Kajetan Gantar.

V poglavju OBČINA IN OBČINSKI NAGRAJENCI so predstavljeni prejemniki občinskih nagrad za leti 2009 in 2008 (ker takrat v LR niso bili predstavljeni). Avtorica obeh prispevkov je Sabina Kocjančič. Delovanje Občine Gorenja vas-Poljane v preteklem letu in njihove občinske nagrade nam predstavlja Milka Bizovičar in Tina Dolenc. V nadaljevanju sledi 2. del prispevka mag. Andreje Ravnika Megušar, o sodelovanju Občine Škofja Loka s pobratenimi občinami – tokrat sta predstavljeni občini Smederovska Palanka in Maasmechelen v Belgiji.

Na gospodarskih straneh je objavljen pogovor

novinarja Igorja Drakuliča z dobitnikom laskavega naziva Obrtnik leta 2009, ki ga je Obrtna zbornica Slovenije podelila Ločanu Matjažu Miklavču, lastniku Mesarije Štajnbirt.

Poglavje z naslovom LEPOSLOVJE prinaša nekaj izbranih in še neobjavljenih pesmi Andreja Ranta, po poklicu zobozdravnika, po duši pa pesnika, numizmatika, arheologa, lovca, ...

Bera raznih obletnic, kulturnih, športnih in drugih dogodkov na Škofjeloškem je bila v letu 2009 res velika, kar se odraža tudi v obsegu poglavja GRADIVO IN SPOMINI. V njem je objavljeno 14 prispevkov. Med njimi je tudi zapis Romane Bohinc, ki govori o Škofjeloškem pasijonu 2009 kot primeru managementa žive dediščine. Na škofjeloški gimnaziji pa je v sodelovanju dijakov, mentorjev in akademske slikarke Maje Šubic tekel projekt Darwinovo leto 2009 z dijaki Gimnazije Škofja Loka, ki ga podrobneje predstavljajo profesorici Mojca Mravlja in Vesna Žakelj ter dijakinja Špela Bajželj, Manca Mrežar in Arijana Radić. Po poti od Sokolskega doma 1922 do Sokolskega doma 2009, s poudarkom na zadnji prenovi, vodi bralca v prispevku z istim naslovom arhitektka Mateja Hafner Dolenc. Na Godešiču pri Škofji Loki se je z restavriranjem zlatih baročnih oltarjev zaključila obsežna prenova cerkve sv. Miklavža. Več o tem sta v članku zapisala mag. Pavle Toplak in mag. Aleksander Igličar. Zgodba o izgubljeni sliki, ki so jo brali v 55. številki Loških razgledih, je pustila odprta nekatera vprašanja, ki so avtorja Marka Vraničarja spodbudila k iskanju novih podatkov. Kaj vse je našel v arhivskem gradivu Arhiva Republike Slovenije in koliko novih raziskovalnih izkušenj je ob tem pridobil, je zapisal v prispevku Ivan Grohar v Londonu. Tik pred iztekom lanskega leta pa so obiskovalci Sokolskega doma v avli občudovali razstavo risb akademskega slikarja Iveta Šubica. V sodelovanju s slikarjevimi sorodniki jo je pripravila umetnostna zgodovinarica Urška Jurman in jo predstavila tudi v krajšem prispevku v Razgledih.

Od osrednjih obletnic leta 2009 na Loškem velja posebej omeniti 70-letnico delovanja Loškega muzeja. Ob tej priložnosti je muzej pripravil tri odmevne razstave, ki so predstavljene v članku Muzejska pričevanja naše kulturne preteklosti. Zapis so pripravili Jana Mlakar, Boštjan Soklič, Mojca Šifrer Bulovec in Barbara Sterle Vurnik. 60 let intenzivnega delovanja Filatelističnega društva Lovro Košir opisuje Matjaž Metaj, mag. Aleksander Igličar pa prav tako dolgo pot Ansambla Jaz pa ti, ki je aktiven še danes in dokazuje, da leta niso ovira, če je le dobra volja zraven. Za zabavo in informiranost ljudi ob Selški in Poljanski Sori in njenem sotočju že 30 let skrbi Radio Sora. O prehojeni poti in izzivih za prihodnost piše njegov direktor Marjan Potočnik. Prav tako dolgo deluje tudi Združenje umetnikov Škofja Loka. O njihovi dejavnosti in koloniji Iveta

Šubica, ki jo združenje organizira, pišeta akademska slikarka Agata Pavlovec in fotograf Tomaž Lunder.

Med osebnosti, ki so se s svojim delom pomembno zapisale v loško zgodovino, sodi nedvomno tudi lanskoletni jubilarant Ivan Oman. Ob njegovi 80-letnici so mu v Škofji Loki pripravili slavnostno akademijo, na kateri ga je predstavila dr. Rosvita Pesek. Njen zapis si lahko preberete v Razgledih. Poglavlje Gradivo in spomini zaključujeta nekrologa v spomin na Franca Branislja, pomembnega škofo-loškega in slovenskega gospodarstvenika, in Milenka Arnejška, pedagoga in alpinista, od katerih smo se poslovili v lanskem letu. Oba zapisa je pripravil Alojzij Pavel Florjančič.

DELOVANJE MUZEJSKEGA DRUŠTVA je zaokroženo v petih prispevkih. Prinašajo poročilo z zadnjega zbora članov MD, predstavljajo lanskoletne Blaznikove večere, še posebej večer, posvečen loškemu rojaku dr. Tinetu Debeljaku, novosti iz knjižne zbirke Doneski in druženje članov društva na izletu v Idrijo. Avtorja prispevkov sta Helena Janežič in mag. Aleksander Igličar.

Na zadnjih straneh LR je predstavljeno še pet knjig iz obsežne domoznanske knjižne bere za leto 2009. Za bralce jih je izbrala, prebrala in predstavila Snežna Taler. Kroniko dogodkov na Loškem pa je kot vedno pripravil Franc Podnar.

Loške razglede zaključuje poglavje **OBJAVE VIROV**, kjer je objavljen peti del srednjeveških obračunov loškega gospostva, ki jih je iz nemškega jezika in gotice transkribiral in z opombami opremil dr. Matjaž Bizjak.

Zelo lepo oblikovan in bogato slikovno opremljen zbornik je izšel v nakladi 800 izvodov. Izid je finančno podprla Občina Škofja Loka.

Judita Šega

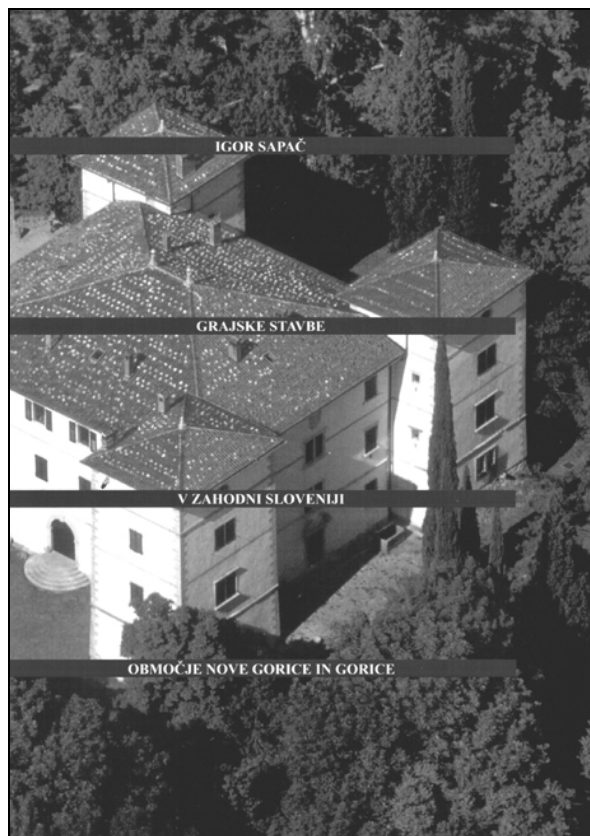
Igor Sapač: Grajske stavbe v zahodni Sloveniji. Knjiga 3, Območje Nove Gorice in Gorice. Ljubljana : Viharnik, 2010, 356 strani.

Knjiga Grajske stavbe v zahodni Sloveniji; Območje Nove Gorice in Gorice je dvaindvajseta knjiga široko zastavljene zbirke Grajske stavbe v Sloveniji, ki jo je v začetku 90. let zasnoval in začel izdajati takratni vodilni slovenski kastelolog Ivan Stopar. Stopar je predstavil stavbe na Štajerskem in v Prekmurju, ter na Gorenjskem in Dolenjskem. Njegovo delo je nadaljeval Igor Sapač, ki je v treh knjigah opisal stavbe na Notranjskem, nato pa se je lotil grajskih stavb v zahodni Sloveniji, ki jih je opisal v treh knjigah: Zgornja Vipavska dolina,

Spodnja in srednja Vipavska dolina in v tukaj predstavljeni knjigi z naslovom območje Nove Gorice in Gorice. Pred kratkim je izšla še triindvajseta knjiga z naslovom Brda in Zgornje Posočje. V pripravi pa je še štiriindvajseta Kras in Primorje. S to zbirko se Slovenci vključujemo med evropske države, ki so to izjemno pomembno dediščino že predstavile na podoben način. S temi deli lahko Igorja Sapača, kljub njegovi mladosti, lahko uvrščamo med vodilne in eminentne slovenske kastelologe.

Pričujoča publikacija je velikega pomena za razumevanje grajske dediščine in njenega razvoja na Goriškem, ki je bila z raziskovalnega vidika precej zapostavljena. To je sploh prvi temeljit topografski pregled grajskih stavb v okolici Nove Gorice. Goriška je bila v minulih desetletjih na robu zanimanja, v primerjavi z osrednjo Slovenijo. Vtis je, da so bila kastelološka raziskovanja v preteklosti »kranjsko-centrična«. Na to je vplivalo več dejavnikov, med drugim mejna razdelitev leta 1947, ki je razkosala ozemlje nekdanje dežele Goriške in se je tako izgubil občutek za goriško pripadnost.

Sicer so bili nekateri gradovi že opisani v nekaterih osrednjih publikacijah v osemdesetih letih, vendar so raziskovalci obravnavali le nekaj najbolj poznanih gradov na Goriškem, Vipavskem ter Krasu. To so bili vipavski stari grad, Lanthierjev dvorec v Vipavi, Zemono, Rihemberk, Vogrsko, Krom-

berk, Vipolže, Dobrovo, Socerb. Vse ostale, manj poznane in manjše grajske stavbe so bile izključene iz znanstvenih raziskovanj. Delno se je to spremenilo od 90. let naprej, ko so bili posamezni dvorci opisani v krajevnih zbornikih in drugih podobnih publikacijah. Vendar celovite topografske študije, ki bi zajela tako veliko število grajskih stavb na Goriškem, nismo imeli. Celostni obravnavi sta utrlji pot mogoče le dve deli, in sicer doktorska disertacija Nataše Štupar Šumi, Stavbna dediščina na Krasu iz leta 1996, in knjiga Vile na Goriškem in Vipavskem Helene Seražin, ki pa nam ne prinašata tako podrobne analize kot Sapačovo delo.

Kar daje dodatno vrednost Sapačevi študiji, je tudi način njene zasnove. Knjiga namreč presega državne okvire Republike Slovenije. Sestavljena je iz treh delov. Prvi del je pregled grajskih stavb na območju Republike Slovenije, torej nekdanje vzhodno obrobje deželne mesta Gorice, drugi in tretji del pa sta posvečena pregledu grajskih stavb na ozemlju Republike Italije. V drugem delu avtor obravnava dvorce na območju Gorice, v tretjem pa dvorce v njenem zahodnem obrobju, torej dvorce v Podgori, Pevmi, Mošu, Ločniku, Šent Mavru itd. Avtor je zadnja dva dela dodal kot dopolnilo, da lahko bralec lažje razume pomen grajskih stavb na ozemlju Republike Slovenije, katerih nastanek je vezan na nekdanjo goriško historično celoto, in si tako pridobi celostno podobo.

Avtor ugotavlja, da je bilo na tem prostoru sicer malo starih utrjenih srednjeveških gradov. Med njimi je bil poleg gradu v Šempasu, ki je bil močno utrjen zlasti v času turških vpadov v drugi polovici 15. stoletja, in visoko srednjeveškega gradu iz 11. stoletja v Vitovljah, ki je verjetno propadel v 13. stoletju in so bile njegove ruševine domnevno vključene v kasnejši protiturški tabor, eden najpomembnejših solkanski grad. Znameniti listini Otona III. iz 1001 nam sporočata, da je bil Solkan zaradi gradu na začetku 11. stoletja pomembno upravno in cerkveno središče na območju srednjega toka reke Soče, kjer se je pozneje razvila Goriška grofija. Gorica je imela takrat precej manjši pomen. Omenja se kot vas, ki so ji dali ime Slovani. Solkanski grad, katerega lokacija še danes ni povsem znana, je imel izrazit strateški pomen, ker je nastal ob prehodu Goriške ravnine in Vipavske doline v ozko dolino Soče. Vendar je ta pomen izgubil že v drugi polovici 11. stoletja in pozneje začel propadati, ker ga je nadomestil novi, večji in udobnejši grad v Gorici.

Solkan je torej v naslednjih stoletjih zasenčila Gorica s svojim gradom, ki je zlasti od začetka 13. stoletja, ko jo je oglejska cerkev skupaj s številnimi ozemlji podelila v dedni fevd Goriškemu grofom, postala močno središče njihove fevdalne posesti. Ob gradu se je že v 12. stoletju razvila urbana naselbina, ki je leta 1307 dobila mestni privilegij. Leta 1455 je bila mestu priključena še vaška naselbina ob vznožju

grajske vzpetine. Grad je Goriškemu grofom služil le za občasno rezidenco. Po izumrtju Goriških grofov in po kratkotrajni beneški zasedbi 1508 je leta 1509 dokončno prišel pod habsburško oblast. Postal je rezidenca goriškega deželne glavarja in sedež deželnih stanov ter pomembna avstrijska utrdba proti Beneški republiki.

Gorica je bila torej od visokega srednjega veka pa vse do konca prve svetovne vojne politično, upravno, gospodarsko in kulturno središče dežele Goriške. V Gorico so se z različnih koncev Habsburške monarhije priseljevale številne plemiške družine, ki so ustvarjale omikano evropsko kulturo. Poleg manjšega števila srednjeveških gradov so zaradi bližine Gorice nastajali manjši srednjeveški dvori. To so bile manjše rezidence nižjega plemstva ministerialov, vitezov Goriških grofov. V kasnejših stoletjih novega veka pa so večinoma na temeljih teh dvorov zrasli novi renesančni in baročni dvorci. Ta sorazmerno majhen prostor okrog Gorice je bil zelo na gosto pozidan z dvorci v primerjavi z ostalimi predeli Slovenije.

Igor Sapač je v knjigi podrobno predstavil kar 63 grajskih stavb, tudi takšne, ki jih zaradi burnega in iz kulturnega vidika tudi uničujočega 20. stoletja ni več ali so tako predelane, da gredo mimo njih še domačini, ne vedoč, da so bila nekoč domovanja plemičev. Avtor je s pomočjo obstoječe literature o vsakem dvorcu podal zgodovinski oris in ga dopolnil s podrobnim umetnostno-arhitekturnim orisom. Pri tem je prišel marsikje do novih pomembnih dognanj. Tekst je lahko berljiv. Opisi so opremljeni s stavbnimi načrti, bogatim slikovnim arhivskim materialom, ki nam kaže videz stavbe v preteklosti, in s fotografijami zdajšnjega stanja, ki jih je avtor marsikje sam posnel. Kar daje knjigi posebno vrednost, so avtorjeve aksometrične študije. To so računalniške rekonstrukcije domnevnih posameznih faz stavbnega razvoja, ki jih je avtor izdelal na podlagi podrobnih kasteloloških metod in so na nek način njegova novost pristopa k znanstveni obravnavi.

Posebna kategorija plemiške dediščine, ki jo Sapač tudi obravnava v svoji knjigi, so palače v Gorici. Te po pravnem statusu, ker niso bile sedež zemljiških gospostev, ne sodijo med grajske stavbe, predstavljajo pa urbani antipod podeželskih dvorcev. Mnoge so bile mestne rezidence istega plemstva, ki je imelo svoja zemljiška gospostva na goriškem podeželju. Avtor obravnava vse pomembne plemiške palače v Gorici, ki so nastale v različnih stoletjih. Nekatere so gostile številne pomembne osebnosti od avanturistov, kot je bil Giacomo Casanova, komediografov, do kronanih glav in celo papež Pij VI. je leta 1782 prespal v eni izmed njih. Z nekaterimi palačami so bili tesno povezani zadnji bourbonski kralji. V dvorcu Cingrof je leta 1836 umrl zadnji francoski kralj iz rodbine Bourbonov Karel X. Ne-

kateri od obravnavanih dvorcev so nastali šele v drugi polovici 19. stoletja. Tak je bil двореc plemiške družine Ritter, ki je bila vodilna družina med goriškimi industrialci 19. stoletja. Pri nekaterih stavbah avtor z novimi izsledki razbija stare mite, ki so jih predhodni raziskovalci sprejemali kot zgodovinska dejstva. Takšen primer je denimo ena najimenitnejših palač, palača Attems Petzenstein na Trgu Edmondo De Amicis (nekoč Trg na Kornu), za katero je že od konca 18. stoletja zaradi napačne navedbe, ki jo je v svoji knjigi *Fastorum goritiensium* iz leta 1798 objavil Pietro Antonio baron Codelli, veljalo, da je bil avtor njene prezidave najbolj ugleden avstrijski baročni arhitekt v obdobju vladavine cesarice Marije Terezije, Nicolò Pacassi. Italijanski umetnostni zgodovinarji so do danes nekritično povzemali Codellijevo navedbo, saj je prispevala k ugledu Gorice. Sapač je na podlagi virov ugotovil, da se je Codellijev navedek v resnici nanašal na Nicolòjevega deda Giovannija Pacassija in da Nicolò Pacassi pri projektu ni sodeloval, saj je bil med letoma 1743 in 1761 po naročilu Marije Terezije zaposlen z gradnjo in preurejanjem dunajskih dvorcev Schönbrunn in Hetzendorf.

V Habsburški monarhiji so imeli vsi dvorci na Goriškem podobno funkcijo. Nastali so kot rezidence goriškega plemstva, ki je dajalo deželi poseben nadnacionalni pečat. Prva svetovna vojna je mnoge precej poškodovala, nekatere tudi povsem razrušila, kot na primer Attemsov двореc v Podgori, Locatellijev in Gironcolijev двореc v Vrtojbi. Tisti, ki so vojno preživeli, so bili v obdobju kraljevine Italije po večini vsaj za silo obnovljeni, vendar so nekateri dobili nove lastnike, ker so se številne plemiške družine odselile.

Opazne razlike se pokažejo po letu 1947 in knjiga nam ponuja prav primerjavo zgodovinske usode tistih dvorcev, ki so stali na ozemlju, ki je bilo leta 1947 priključeno k Jugoslaviji, s tistimi, ki so stali na ozemlju, ki je prišlo pod Republiko Italijo. V socialistični Jugoslaviji je bila situacija izrazito nenaklonjena grajskim stavbam. Dvorci so bili marsikdaj obravnavani kot dediščina, ki ni slovenska in ki je pripadala »tujim fevdalnim izkoriščevalcem«. Grajske stavbe so nove politične oblasti nacionalizirale, lastniki so se morali izseliti. Razen redkih, ki so postale sedež državnih institucij, kot primer kromberški grad, ki je postal sedež goriškega muzeja, je bila večina ostalih grajskih stavb prepuščena propadanju. K temu negativnemu pojavu je vplivala delno tudi izgradnja Nove Gorice in njen nagel urbani razvoj, ki ni našel ustreznega sožitja s tovrstno kulturno dediščino. Nekateri dvorci so postali celo sedež Uprave državne varnosti, ki je v njih imela preiskovalne zapore. Tak primer sta dvorca Bartolomei in Lenassi v Solkanu. Druge so bile razdeljene med nove lastnike, ki so z nepremišljenimi predelavami grajske stavbe spremenili do neprepo-

znavnosti kot na primer двореc Šempas. Nekatere je takratna novogoriška uprava dala celo načrtno porušiti, kot se je to med letoma 1960 in 1965 zgodilo z monumentalnim dvorcem Palačem v Solkanu. Ustvarila se je torej neugodna klima, ki tej dediščini ni bila naklonjena, nasprotno, do nje je bila celo uničujoča.

Dvorci v Italiji, razen tistih, ki jih je že prej uničila prva svetovna vojna, so po večini imeli milejšo usodo. Večina dvorcev je ostala v zasebni lasti, tako meščanskih kot plemiških družin, torej je ohranila vzdrževalce, ljudi, ki je na te stavbe vezala več stoletna tradicija. Večjih nepremišljenih posegov, kot se je dogajalo v Jugoslaviji, na dvorcih v Italiji ni bilo izvedenih.

Republika Slovenija je v 21. stoletju pred velikim izzivom. Kot moderna država, članica Evropske unije, ima priložnost, da popravi napake 20. stoletja in povrne grajski dediščini pravo mesto, ki ji pripada v slovenskem kulturnem prostoru. Kar nekaj dvorcev je bilo v dvajsetih letih samostojnosti že obnovljenih, mnogi pa še čakajo boljših časov in še naprej neusmiljeno propadajo. Sapačeva dela so vsakakor pomemben korak pri ozaveščanju o pomembnosti naših gradov.

Jernej Vidmar

Angelika Hribar: Rodbinska kronika Dragotina Hribarja in Evgenije Šumi. Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije; Celje : Društvo Mohorjeva družba, 2008, 316 strani. (Knjižnica Kronike, časopisa za slovensko krajevno zgodovino; zv. 11)

Po padcu prejšnjega totalitarnega sistema in državni osamosvojitvi v letih 1990/91 smo se na Slovenskem v veliki meri otresli strahu pred meščanstvom in ga v veliki meri »ponovno odkrili«. Meščanstvo je bilo v prejšnjem sistemu po zaslugi znanih stereotipov o »izkoriščevalskem razredu« v veliki meri pač »na slabem glasu«. Zgodovinske raziskave in objave, ki nastajajo v zadnjem obdobju, počasi rušijo te stereotipe in postavljajo meščanstvo na Slovenskem na tisto mesto, ki mu dejansko pripada v slovenski preteklosti. Med njimi po ocenah naših najvidnejših zgodovinarjev, strokovnjakov za vprašanja, povezana z vlogo meščanstva, zavzema posebno pionirsko mesto monografska raziskava avtorice zgoraj omenjene kronike Angelike Hribar. V svojem delu je pod zelo natančen in znanstveno neoporečen drobnogled postavila ugledni meščanski dru-

žini svojega deda in babice – Hribarje in Šumije. Zgodba obeh družin je v veliki meri »zgodba o uspehu«, pridnosti, sposobnosti in iznajdljivosti ter družbenega vzpona.

V delu najprej sledimo družinama Hribar in Šumi (takrat še Schumi) nekaj generacij v preteklost. Rojeni Ljubljčan Dragotin Hribar (1862–1935) se je izučil za tiskarja, postal lastnik tiskarne v Celju, založnik slovenskih časopisov in politik. Leta 1896 se je poročil z »bogato dedinjo« znane tovarne bombonov in peciva Šumi Evgenijo (1875–1936). Začetnik te tovarne je bil izučeni slaščičar Franc Schumi. V Tomačevem v kočarski družini rojeni Franc je svoje v začetku uspešno podjetje zaradi svojih strasti do zgodovinarstva (in služkinj) spravil v zelo slabo stanje, tako da ga je morala reševati in rešiti njegova ločena žena Josipina Schumi. Njeno podjetnost in marljivost je pri vodenju tovarne podpirala njena hči Evgenija. Pomemben delež k rasti premoženja in ugleda družine Hribar je seveda prispeval tudi mož Dragotin, ki je v Ljubljani leta 1902 ustanovil tiskarno, tri leta prej pa tudi Prvo kranjsko mehanično-avtomatično tvornico pletenin in tkanin, kasnejšo znano Pletenino. Ugledni gospodarstvenik in politik Dragotin Hribar je postal med drugim po letu 1918 predsednik Kranjske hranilnice ter ustanovitelj in predsednik Ljubljanske borze.

Evgeniji in Dragotinu se je rodilo trinajst otrok

in sedemnajst vnukov, med njimi avtorica omenjene rodbinske kronike Angelika, po izobrazbi profesorica angleškega jezika ter slovenskega jezika in književnosti ter dolgoletna bibliotekarka na Oddelku za germanske jezike in književnosti na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. Avtorica je razen na zapisanih in ustnih pričevanjih potomcev Evgenije in Dragotina ter še kakega sodobnika svojo monografijo gradila na skrbnem preučevanju podatkov iz vrste primarnih virov ter jih zelo temeljito preverila in dopolnila s časopisnimi viri in obsežno literaturo.

Poleg že omenjenega neoporečnega znanstvenega pristopa ima delo tudi svojo močno naglašeno dramatično literarno sestavino, saj se na veliko mestih bere kot napet, pogosto tragičen roman. Vse to potrjuje znano misel, da še tako dobra izmišljena zgodba po svoji dramatičnosti zlepa ne more prekositi resnice. Sem sodijo avtoričini zapisi o sporih in zamerah v družini kot tudi tragične zgodbe družinskih članov, tudi priženjenih oz. primoženih. Taka je recimo znana zgodba o bivšem duhovniku, vidnem znanstveniku in politiku dr. Izidorju Cankarju, ki se je poročil s hčerko Evgenije in Dragotina oziroma Angelikino teto Ano (Ničo), o tragični smeri njune prve hčerke petletne Kajtimare ter njuni ločitvi. Še bolj tragična je zgodba avtoričinega strica Rada in njegove žene Ksenije Gorup pl. Slavinjske, od leta 1936 lastnikov dvorca Strmol, ki so ju leta 1944 v še povsem nepojasnjenih okoliščinah in kot kaže brez vsakega vzroka ubili partizani in zakopali na do sedaj vsaj uradno še neznanem kraju.

Avtorica kronike v uvodu med drugim navaja vprašanje, ki ji ga »skoraj vsakdo postavi«, namreč če so kaj v sorodstvu z znanim Ivanom Hribarjem. V knjigi odgovarja, da Dragotin in Ivan Hribar nista bila v ožjem sorodstvu, da pa je znano le, da obe družini izhajata iz istega konca naše domovine, iz »hribovja« Kamniškega okraja. Ob tem poudari iskreno in nesebično prijateljstvo, ki je vezalo Dragotina in Ivana in ki je prišlo zlasti do izraza v začetku 1. svetovne vojne ob znanem nemško nacionalističnem preganjanju (tudi vojaških eksekucijah) zavednih Slovencev. Takrat je bil Dragotin eden redkih, ki je imel pogum, da se je pri tedanjih avstrijskih oblasteh zavzel za svojega najprej zaprtega, potem pa konfiniranega prijatelja Ivana. Podobnih zgodb, usod posameznih članov družine Hribar je v kroniki v izobilju, vsak bralec se bo z njimi pač moral seznaniti sam.

Kroniki dajejo dodatno znanstveno težo zelo natančen in pregleden seznam uporabljenih virov in literature, kar 411 opomb pod črto, natančni družinski rodovnik sedmih generacij družine Hribar, podrobno imensko in krajevno kazalo, bogat izbor fotografij, obsežen nemški povzetek in končno, nikakor pa ne nazadnje tudi obsežna in zelo temeljita spremna študija dr. Eve Holz Nekaj utrinkov o

meščanstvu na Kranjskem v drugi polovici 19. stoletja in v času med obema vojnoma.

Kot lahko razberemo iz omenjenega dela, je družina Hribar preživela viharne in manj viharne čase, žal pa tega ne moremo reči za obe znameniti ljubljanski stavbi, ki sta bili v veliki meri neločljivo povezani z njihovim družbenim vzponom, življenjem in delovanjem: stavbi Šumija in Pletenine.

Naj še enkrat ponovimo, da je Rodbinska kronika Dragotina Hribarja in Evgenije Šumi avtorice Angelike Hribar v veliki meri pionirsko delo, ki v marsičem orje pregovorno ledino na področju študij vidnih rodbin slovenskega meščanstva. Avtoričine ugotovitve so že našle svoje mesto v delih vidnih slovenskih zgodovinarjev¹ in tudi v bodoče ne bo mogel mimo tega dela nihče, ki bo preučeval zgodovino slovenskega meščanstva v 19. in 20. stoletju.

In še nekaj opravičila na koncu tega vse prekratkega zapisa. Od časa do časa se zaradi »spleta nesrečnih okoliščin«² zgodi, da kakšno pomembno zgodovinsko delo ne zasluži pravočasno tiste pozornosti, ki si jo zaradi svoje tehtnosti po vsej pravici zasluži. Delo Angelike Hribar bi si svojo ustrezno predstavitev nedvomno zaslužilo že bistveno prej, zamuda gre povsem »na dušo«³ spodaj podpisane poročevalca.

Andrej Vovko

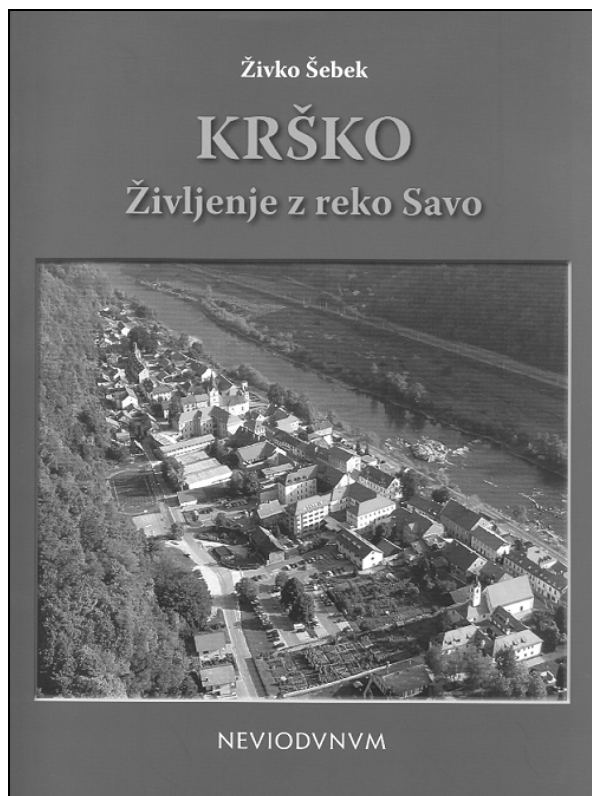

Živko Šebek: Krško – življenje z reko Savo. Krško : Zavod Neviodunum, 2009, 123 strani.

Sava tu teče že tisočletja, a ne bo nikdar več taka, kot je bila nekdaj.

Živko Šebek

Reka Sava je bila dejansko dolga stoletja, če ne celo tisočletja, glavna žila, ki je narekovala in krojila usode in življenja ljudi ob svojih bregovih in ravno zato je bilo rečeno zelo nenavadno, da se danes zelo redki zgodovinarji in raziskovalne ustanove podrobneje ukvarjajo s tem delom slovenske zgodovine. Leta 2009 je Narodni muzej Slovenije izdal imenitno monografijo Ljublanica – kulturna dediščina reke kot dopolnilo istoimenske razstave. Slična monografija o reki Savi bi zagotovo utegnila biti še vsaj enkrat debelejša, čeprav je že 471 strani v monografiji o Ljublanici prav impresivnih, a vendar je

Sava najdaljša slovenska reka, ki je odtisnila svojevrsten pečat vsemu življu na svojih bregovih.

Nobena muzejska institucija, z izjemo skromne zbirke o zgodovini plovbe po Savi v litijem muzeju, nima oblikovane javne zbirke, niti se načrtno ne ukvarja z raziskovanjem te tematike. Pa vendar bi lahko še toliko odkrili in povedali ...

Živko Šebek ima v svoji bibliografiji zabeleženih že lepo bero monografij ter drugih publikacij. S posebno vnemo in trmo, tako značilnih za klasično meščansko vzgojo in izobrazbo, nenehno išče, zbira in raziskuje sledove preteklosti, zavedajoč se, da iz le-te izhajamo in samo zaradi nje smo, kar smo. Izvira iz znamenite rodbine Pfeifer, s celo vrsto znamenitih osebnosti, politikov, županov in družbenih delavcev, ki so pomembno zaznamovali Krško v 19. in 20. stoletju, zato upravičeno velja za krško legendo. S svojo predanostjo, vnemo in natančnostjo je v svojih raziskavah in dognanjih že zdavnaj presegel ozke lokalne okvire, o čemer priča tudi zadnja knjiga o reki Savi.

Avtorjev temeljni vir so bile raziskave dr. Eme Umek o plovbi po Savi in Ljublanici. Vse ostale podatke je nabral po različnih virih in gradivu, kar dokazuje obsežen seznam virov in literature na koncu knjige, ki je lahko zelo koristna odskočna deska za morebitne bodoče raziskovalce zgodovine plovbe po reki Savi.

V uvodu avtor z dodatkom osebne note bralcem pojasni namen in potek nastajanja knjige. V na-

¹ Andrej Rahten: *Izidor Cankar, diplomat dveh Jugoslavij*. Center za evropsko prihodnost, Mengeš, ZRC SAZU, Ljubljana, 2009.

slednjem poglavju naniza cel kup splošnih zgodovinskih in geografskih podatkov o najdaljši slovenski reki, pri čemer je s pridom izkoristil svojo osnovno izobrazbo ter znanje zgodovinarja in geografa. V nadaljevanju je predstavljena zgodovina plovbe od najstarejših omemb dalje ter posebno zanimivo poglavje o savskih plovilih, o katerih obstaja zelo malo upodobitev in so že davno izginila iz človeškega spomina. Glavni in najboljše del knjige z naslovom *Plovba skozi Krško in okolico* je posvetil Krškemu in njegovi okolici ter zelo podrobno opisal zgodovino mesta, njegovih pristanišč, samo plovbo in plovila. V tekstu so nanizani številni statistični podatki in so prikazane razne skice in zemljevidi. Izvirna popestritev so nekatere osebne pripovedi in pričevanja. Posebno poglavje je posvečeno splavarjenju, ki je bilo značilno predvsem za Savinjsko dolino in spodnji del Save, splavi pa so pluli celo do Črnega morja ter tovorili les in apno. Splavarjenje je bilo najbolj razširjeno med obema vojnoma, po 2. svetovni vojni pa je počasi usahnilo. Ker je bilo prečkanje reke vedno življenjskega pomena za prebivalce ob bregovih, je avtor posebni poglavji posvetil brodovom in mostovom.

Knjigo zaključuje opis dejavnosti, ki so bile oz. so še vedno tesno povezane z reko kot npr. ribolov, mlini, rekreacija in šport ter zanimiva posebnost krškega območja – nabiranje premoga, ki ga je Sava plavila iz zasavskih rudnikov in odlagala na obrežjih. Nabiranje premoga so pred 2. svetovno vojno celo dajali v zakup in najemali sezonske delavce, ki so ob najuspešnejših dneh uspeli naložiti več deset ton. Večino so krajani porabili v lastnih gospodinjstvih, nekateri bolj iznajdljivi pa so ga tudi prodajali. Sprehod skozi življenje z reko Savo se zaključuje z urejanjem njene struge in drugimi z njo povezanimi načrti.

Knjigo odlikuje bogato slikovno gradivo, ki s številnimi grafikami, zemljevidi in načrti ter fotografijami iz zasebnih zbirk dopolnjuje celovit pregled zgodovine neke reke, krajev ob njej in njenih prebivalcev.

Živahno življenje na in ob reki je precej nasilno prekinil prihod Južne železnice in takrat je Savska dolina postala tiha in zapuščena, »kot bi prišla kuga nad njo« (kot je zapisal nek kronist tistih dni). Danes o pristaniščih, čolnarskih uradih, ladjedelnih in številnih plovilih skoraj ni več sledu, kot da ne bi nikoli obstajali. Ljudski vrvež se je preselil v mestna jedra in ljudje so bili prisiljeni poiskati druge možnosti za preživljanje. Avtor ugotavlja, da za razliko od nekaterih drugih krajev ob Savi (npr. Litija), življenje z reko Krškemu ni prineslo večjega blagostanja in le redki so si ustvarili omembe vredno premoženje. Čeprav je Krško zaradi savske plovbe v njenih zlatih letih le številčno napredovalo, pa se po opustitvi te dejavnosti od leta 1862 do leta 1900 ni povečalo niti za enega prebivalca.

Knjiga *Krško – življenje z reko Savo* je navsezadnje svojevrstna pripoved o zgodovini mesta, v katerem avtor živi že več kot 60 let in se je ravno zato pisanja lotil s posebnim veseljem in spoštljivostjo ter, kot pravi, s tem poravnal svoj dolg... Zanimiva misel, na katero danes le redko naletimo, saj ljudje razmišljajo le o tem, kaj jim je okolje dolžno nuditi, nihče pa ne pomisli, da bi za razvoj in kakovostno življenje v neki lokalni skupnosti moral prav vsak prispevati svoj delež. Žal je tako, da so nekdanje vrednote izginile in med njimi tudi spoštovanje lastne preteklosti in zavedanje o njeni pomembnosti.

Zaradi vsega tega so knjige, kot je *Krško – življenje ob reki Savi*, in avtorji, kot je Živko Šebek, tako zelo dragoceni, za nas in za vse naše zanamce, predvsem pa za tiste, ki jih bo morda zamikalo poglobiti znanje o tem delu naše zgodovine in ga celo nadgraditi. Močno držim pesti, da se bo našel kakšen tak!

Helena Hauptman

Starše skozi čas. Zbornik občine Starše (ur. Sašo Radovanovič). Maribor : Ostroga, 2010, 392 strani.

Manjše (pa tudi mlade) slovenske občine se zavoljo večje prepoznavnosti vedno pogosteje odločajo za izdajo občinskega zbornika. Izdaja zbornika občine Starše na Dravskem polju je bila kar nekako pričakovana. Občina je že leta 2004 izdala monografijo s preprostim naslovom *Starše* (s hkratnim nemškim in angleškim prevodom), leta 2008 pa je bil izdan še kratek *Vodnik po Staršah*. Če sta bili prvi izdaji namenjeni predvsem obiskovalcem občine, je zbornik, kot v nagovoru poudari tudi (tedaj še aktualni) župan občine Starše, namenjen zlasti njenim občanom. Sam po sebi zgovoren je podatek o nakladi zbornika, ki je enaka nakladi Glasila občine Starše (1500 izvodov).

Pri zborniku *Starše skozi čas* je uredniške posle pri njegovi pripravi prevzel Sašo Radovanovič, v redakciji in pri jezikovni obdelavi pa sta sodelovali Senka Dreu in Špela Stamol. Članke zanj so pripravili nekateri že dodobra uveljavljeni avtorji, nekaj mlajših avtorjev, pa tudi nekaj domačih veljakov. Zlasti slednji so za zbornik prispevali po več svojih prispevkov. Zbornik zelo popestri številno slikovno gradivo. Veliko fotografij je dihal jemajočih, nekatere zavzemajo tudi po dve strani. Posamezne fotografije so naredili avtorji člankov sami, večina pa jih je pridobljenih iz slovenskih (pa tudi avstrijskih) javnih in zasebnih zbirk ter arhivov.

Geograf dr. Igor Žibera je svoj članek razdelil na dva dela. V prvem je opisal naravnogeografske značilnosti v občini, v drugem pa družbenogeografske. V prvem poglavju prvega dela je opisal geološke in geomorfološke značilnosti Dravskega polja oziroma ozemlja občine, v drugem je temeljito obdelal klimatske značilnosti, kjer se je posvetil temperaturnim in padavinskim razmeram, vlažnosti zraka, oblačnosti, pojavu megle in vetrov, ter opisal še nekaj ekstremnih vremenskih dogodkov. Podatki se zvečine nanašajo na meteorološko postajo v Staršah. V tretjem poglavju je predstavil hidrografijo območja, tipe prsti in rastje. V drugem delu članka je avtor razdelal družbenogeografske značilnosti občine. V prvem poglavju tega dela se je dotaknil demografskega razvoja in demografske sestave prebivalstva, drugo poglavje pa govori o rabi tal. Zadnji dve podpoglavji zavzemata opise iz vojaških kart iz druge polovice 18. stoletja in bi nekako bolj sodili k članku *Starše od srednjega veka do 19. stoletja*.

Adolf Šerdoner je za zbornik pripravil prispevek o reki Dravi. Na kratko je orisal njen izvir in tok, porečje ter živalstvo in rastlinstvo ob in v njej. Opisal je še splavarjenje po reki, ki se je v tem delu toka zaključilo z gradnjo hidroelektrarne (HE) Zlatoličje leta 1964.

Izčrpen članek Adrijane Skaza govori o naravni dediščini v občini. Podrobno je opisan Krajinski park Drava, ustanovljen leta 1992, ki je uvrščen v evropsko omrežje varovanih območij Natura 2000 –

t.j. območij državnega in mednarodnega pomena za ohranjanje narave. Članka Šerdonerja in Skaze spremljajo čudovite fotografije; ker se besedili mestoma ponavljata/dopolnjujeta, bi ju ponekod veljalo združiti.

Aleksandra Nestorović in Andrej Preložnik sta se posvetila arheološki dediščini v občini. Bogati arheološki sledovi na obrobju Dravskega polja večinoma pripadajo rimski dobi. Najstarejši najdbi na tem območju sta sicer bronasti zapestnici iz 6. stoletja pr. n. št., ki ju danes hrani mariborski Pokrajinski muzej. Znamenit milnik iz Starš je bil že leta 1819 prepeljan v graški Joanneum. Danes se nahaja v njegovi arheološki zbirki oz. muzeju. Najbolj oprijemljivi sledovi rimske prisotnosti na tem območju pa so gomile in kamniti spomeniki (ostanki grobnic in nagrobnikov), povezani s pogrebnimi običaji Rimljanov.

Starejši zgodovinski pregled območja občine je napravil zgodovinar in urednik zbornika Sašo Radovanovič. V članku *Starše od srednjega veka do 19. stoletja* se je avtor vse do obdobja 17. stoletja večinoma naslonil na (zastarelo) literaturo. Temeljiteje se je dotaknil dogajanja od druge polovice 17. stoletja dalje (že v naslednjem članku), natančneje časa okoli 31. maja 1677. Tedaj so podložniki gosposčine Ravno polje (sem je spadala majerija v Šentjanžu) v spopadu ob jezu na Loškem potoku ubili grofa Jurija Gunterja Herbersteina, gospodarja Vurberka. Uboj grofa Herbersteina je predstavljal vrhunec dolgoletnih sporov med gosposčinama Vurberk in Ravno polje okoli ribolovnih pravic na desnih pritokih reke Drave med Dogošami in Zlatoličjem. Ta precej obsežen članek je bil že leta 2002 izdan v knjižni obliki (*Starše, 31. maj 1677*). Nastal je na podlagi arhivskega gradiva, ki se nahaja v Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu, in je kot tak dobrodošel tako zgodovinarjem kot tudi drugim raziskovalcem.

Rudolf Koželnik, župnik v Staršah, se je lotil podrobnega opisa zgodovine in razvoja župnije Št. Janž (Sv. Janez) na Dravskem polju. V cerkvenem oziru je Št. Janž spadal v okvir pra/nad – župnije Hoče. Leta 1757 je bil uradno ustanovljen samostojen vikariat, ki je bil 30 let pozneje povzdignjen v župnijo. Avtor nam poleg župnijske cerkve sv. Janeza Krstnika v Staršah predstavi še obe podružnični cerkvi (sv. Marjeto na Dravskem polju in sv. Uršulo v Prepoljah), ter vikarje in župnike, ki so delovali tod. Na koncu je avtor kronološko zabeležil še nekaj utrinkov iz časa svojega župnikovanja (od leta 1982 dalje).

Umetnostna zgodovinarica Polona Vidmar se je v svojem sestavku lotila opisa vseh sakralnih objektov oziroma spomenikov v občini. Najprej je temeljito opisala vse cerkve v občini Starše (ki se jih je dotaknil že predhodnik), pozabila ni niti na cerkev sv. Jakoba in Ane v Zlatoličju, ki so jo leta 1817

podrli. Zatem je opisala še vse tukajšnje kapele in kužne križe.

Marjan Toš se je posvetil dogajanju v občini v preteklem stoletju. Posebna mejnika tega stoletja sta obe svetovni vojni; prav druga svetovna vojna zavzema osrednji prostor prispevka. Odporniško gibanje se je na tem območju, navkljub težkim razmeram (raven teren), v večji meri razvilo po letu 1943. Po koncu druge svetovne vojne je prišlo z novim političnim sistemom do številnih gospodarskih in upravnih preureditev, ki niso bile (vedno) pozitivne. Z novimi reformami in zakoni so današnja naselja občine Starše spadala zdaj k tej, zdaj k drugi občini, do leta 1960, ko so vsa spadala pod veliko občino Maribor Tezno. Splošno gledano je po vojni intenzivno kmetijstvo z velikimi monokulturnimi površinami zamenjalo razdrobljeno kmetijsko proizvodnjo, veliko ljudi pa se je zaposlilo v industriji v Mariboru, Ptuju, Račah in denimo v Kidričevem. Z novimi gradnjami hiš in drugih poslopij, z gradnjo HE Zlatoličje, kanala, cest in ostale infrastrukture se je zelo spremenila tudi podoba krajev v občini. Po osamosvojitvi Slovenije je leta 1994 prišlo do reforme lokalne samouprave. Tedaj so bile ustanovljene številne nove občine, med njimi tudi občina Starše z naselji Brunšvik, Loka, Marjeta, Prepolje, Rošnja, Starše, Trniče in Zlatoličje. Uradno je občina Starše začela delovati z letom 1995.

Stanka Vobič je v svojem prvem prispevku na kratko predstavila občinski odbor Združenja borcev za vrednote narodnoosvobodilnega boja (NOB) Starše, katerega tajnica je. V Staršah je v organizacijo vključenih 56 članov, od tega 16 udeležencev NOB.

Terezija Mohorko je predstavila razvoj lokalne samouprave na Slovenskem, s poudarkom na nastanku in razvoju (v) krajevnih skupnosti(h) (KS) Starše, Loka-Rošnja, Zlatoličje, Marjeta, Brunšvik in Prepolje.

Direktorica Pokrajinskega arhiva Maribor, Slavica Tovšak, v svojem prispevku sprva predstavi zakonske osnove za nastanek zadrug na območju občine Starše, nato pa še zadruge, ki so delovale tod. Od vseh zadrug sta bolj ali manj uspešno delovali le dve: zadruga v Prepoljah – vnovčevalnica za prašiče in zadružna klavnica v Zlatoličju. Prva je bila vpisana v zadružni register leta 1930, druga pa leta 1932. V zadružni klavnici je delovanje zamrlo do leta 1940, obe zadrugi pa sta prenehali delovati oziroma sta bili izbrisani iz registra šele po drugi svetovni vojni – leta 1949 oziroma 1950 (klavnica).

Pri predstavitvi občine Starše je Stanka Vobič uporabila najnovejše statistične podatke. Občinski praznik se od leta 1998 praznuje na 31. maj, v spomin na znani in že omenjeni dogodek izpred dobrih tristo trideset let. Avtorica, zaposlena kot direktorica občinske uprave, v svojem prispevku temeljito

opiše dogajanje pred ustanovitvijo občine in po njej, oriše nam, kaj vse se je v posameznem mandatnem obdobju do leta 2010 postorilo, predstavi občinsko upravo in njene dejavnosti, ter KS in pristojnosti članov njihovih svetov.

Leonida Babič v svojem članku poda izčrpen kronološki pregled razvoja šolstva v občini. Šolstvo v Staršah ima dolgo tradicijo; posebna stavba za šolske namene je bila tukaj zgrajena že leta 1808 in je tako ena najstarejših na Dravskem polju. Danes poleg centralne osnovne šole deluje še podružnica v Marjeti, ki jo obiskujejo učenci nižje stopnje iz vasi Marjeta, Brunšvik, Trniče in Prepolje.

Nada Smolinger je v svojem kratkem prispevku podala še kronološki pregled predšolske vzgoje v občini od leta 1978 dalje. V času druge svetovne vojne je sicer med letoma 1942–1945 v Staršah deloval nemški vrtec.

Članek Marice Tenko odpre poglavje o etnoloških značilnostih v občini, nastal pa je zvečine po ustnih virih. Pripoved o tukajšnjih šegah in navadah skozi leto je zanimiva in iskriča. Podobno je s prispevkom Ivana Klepa, ki se deloma ponavlja s predhodnikom, tako da bi članka veljalo združiti. Je pa avtor svojemu sestavku dodal še opis nekaterih praznoverij in drugih navad.

Kratek sestavek o ljudski noši in oblačilni kulturi na tem območju je podal Marjan Malek. Dandanes ni ohranjen noben kos ljudskega oblačila, ki bi bil starejši od sto let. Stare domačije oziroma hiše so se v zadnjem stoletju renovirale ali podirale, oblačila pa so se odvrгла. Opisi oblek teh krajev tako slonijo na pripovedih in opisih starejših ljudi ter njihovih staršev, starih staršev, pradedkov in prababic. Ljudsko nošo dandanes predstavljajo člani folklorne skupine, ljudskih godcev in pevcev kulturno umetniškega društva (KUD) Franc Ileč Loka-Rošnja, po vsem slovenskem kulturnem in folklornem prostoru, pa tudi na tujem.

Ivan Klep nam na kratko opiše dravskopoljske kozolce. Ti so bili napram toplarjem veliko bolj enostavni, preprosti oziroma enojni in praviloma niso imeli strehe. Vsaka kmetija je imela vsaj enega.

V svojem novem prispevku Ivan Klep opozori na zanimiv vir za kraj Zlatoličje – originalno vaško kroniko. Gre za kroniko domačina Rudolfa Klasinca, v katero so poleg njega od leta 1930 dalje vpisovali pomembne dogodke še nekateri drugi sovaščani. V njej so zabeleženi dogodki od leta 1901 pa do leta 1973.

V tokratnem posebnem prispevku o HE Zlatoličje je Marjan Šmon uvodoma predstavil energetsko izkoriščanje reke Drave, načrtovanje in samo izgradnjo HE. HE Zlatoličje je od osmih HE na Dravi (v Sloveniji) največja in najmočnejša. Za predstavo: v letu 2008 je denimo proizvedla 20,7% vse proizvedene električne energije v Dravskih elektrarnah oziroma 5% vse slovenske električne ener-

gije. Od leta 2006 dalje so v Dravskih elektrarnah v okviru programa prenove HE prenavljali tudi HE Zlatoličje. Z zamenjavo dotrajane primarne in sekundarne opreme (menjava agregatov, gonilnika ipd.) so precej povečali moč HE, prenova pa je predstavljala tudi priložnost za odpravo vrste njenih negativnih vplivov na okolje.

Marjan Malek je v več člankih predstavil razgibano društveno življenje v občini. Praktično v vsakem naselju občine se nahaja kakšno kulturno društvo (KD). Izpostaviti velja KD Alojz Colnarič Starše, katerega začetki, tedaj še pod imenom Prosvetno društvo Starše, segajo v daljno leto 1907. KD goji zborovsko petje, pod današnjim imenom pa deluje od leta 1978. KUD Franc Ileč Loka–Rošnja smo že omenili. Ustanovljeno je bilo leta 1987, pod okriljem društva pa delujejo folklorna skupina, godci ljudskih viž in pevci ljudskih pesmi, harmonikarji-frajtonarji, občasno še gledališka in etnografska skupina. V okviru društvenega življenja taisti avtor predstavi še znani narodnozabavni ansambel Ekart in Turistično društvo Starše. Najodmevnejša akcija turističnega društva, ustanovljenega v letu 2002, je zdaj že tradicionalna vsakoletna dvodnevna prireditev v mesecu oktobru »Pozdrav jeseni«. Društvo se je aktivno vključilo v mednarodno sodelovanje, predvsem s pobratenimi občinami Preding (Avstrija), Venzona (Italija) in Lovas (Hrvaška).

Stane Matjašič je predstavil prostovoljna gasilska društva (PGD) v občini Starše. V občini delujejo štiri PGD, in sicer v Staršah, Zlatoličju, Prepoljah in Trničah. Organizirana so v Gasilsko zvezo Starše. V prispevku je kronološko orisan razvoj vsakega od štirih društev; največ prostora je namenjeno PGD Starše, ki je bilo ustanovljeno, tedaj še pod imenom Požarna bramba Starše, že leta 1887.

Športni novinar Aleš Tihec je v svojem obširnem prispevku opisal zgodovino športa na območju občine Starše. Šport ima tukaj dolgo tradicijo. Začetni koraki so bili narejeni v prvi polovici 20. stoletja, ko je v Staršah delovalo telovadno društvo Orel. Pravi razcvet se je začel po koncu druge svetovne vojne, natančneje v 70. letih, ko so se začeli krajani množično ukvarjati s športom. Prav v tem času so v večini naselij občine ustanovili športna društva (tedaj še s pridatkom društvo za telesno vzgojo ali krajše DTV Partizan), ki delujejo še danes. V naseljih so se ukvarjali z različnimi športnimi panogami (roket, košarka, kolesarstvo, planinstvo, kegljanje, judo, atletika, odbojka, šah), po zanimanju in udeležbi pa je izstopal nogomet.

V zadnjem poglavju zbornika je Ivan Klep osvetlil življenjske poti znanih oziroma pomembnih osebnosti iz občine Starše. Predstavitvi Vilija Ducmana, župana občine med letoma 1995–2010, sle-

dijo predstavitve treh častnih občanov. Kot prvi je listino častnega občana prejel Stanko Colnarič, katerega družina je pustila neizmeren pečat pri negovanju zborovskega petja in nasploh kulture v Staršah, pa tudi širše. Franc Kacjan, domačin iz Zlatoličja, je v svojem življenju veliko časa posvetil delovanju lokalne skupnosti in društvom. Drago Koser, zadnji dobitnik prestižne listine, je občino zaznamoval s svojim delom v političnih krogih, v gasilskih in športnih društvih ter posredno še v krajevni samoupravi. Prav na koncu sta predstavljeni osebi, ki sta ime rojstnega kraja ponesli tudi izven domačih logov. Jožef Lešnik (Löschning) (1872–1949), agronom in sadjarski strokovnjak slovenskega rodu, je bil denimo leta 1923 imenovan za avstrijskega vladnega svetnika in leta 1927 za predsednika Zveze avstrijskih sadjarjev. Za časa življenja je napisal več strokovnih knjig (najbolj znana je *Mostbirnen*, o moštnih hruškah) in na desetine člankov, referatov, strokovnih ocen in poročil. Dr. Ivan Toličič je slovenski strokovnjak na področju otroške psihologije in predšolske ter šolske vzgoje otrok. Za svoje plodno znanstveno delo je nekdani predavatelj in redni profesor na ljubljanski Filozofski fakulteti prejel številna domača ter tuja priznanja in nagrade. Leta 1994 je za področje šolstva dobil tudi državno nagrado Republike Slovenije.

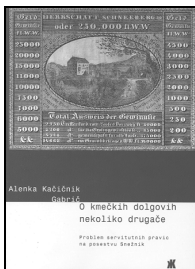
Zbornik Starše skozi čas je delo, ki bo pritegnilo tako domačine kot tudi bralce in raziskovalce od drugod. Prve bo verjetno najbolj pritegnil pripovedno-spominski del, druge pa vrsta člankov/podatkov, zbranih na podlagi arhivskega gradiva. Knjiga z bogato vsebino in slikovnim gradivom je tako za občino kot za širši slovenski prostor velikega pomena. Kljub vsemu je potrebno opozoriti na določene napake, ki se pri tako obsežnih delih rade pripetijo. Precej je pravopisnih napak in napačno podanih letnic, vendar v oči še najbolj bodejo ponovitve posameznih besedil člankov raznih avtorjev. Tako se ponavljajo teksti o HE Zlatoličje, reki Dravi, osnovni podatki o občini, njenih sakralnih objektih, šegah in navadah, ipd., na kar bi urednik moral opozoriti avtorje. Pri orisu starejše zgodovine na območju občine bi lahko bila naselja (vključno s Staršami) bolje obravnavana. Če potegnemo črto, vsekakor gre za delo, ki bo pripomoglo k boljšemu razumevanju razvoja ne le naselij v občini, pač pa kar večjega dela Dravskega polja. Tukaj živečim ljudem predstavlja zbornik neprecenljivo knjigo, kjer so na enem mestu zbrani (ponekod že objavljeni) prispevki, ki jim ponujajo odgovore na konkretna vprašanja v zvezi s preteklostjo in sedanjostjo.

Matjaž Grabornik

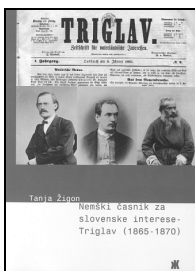
Anja Dular: **ŽIVETI OD KNJIG. ZGODOVINA KNJIGOTR[TV]A NA KRANJSKEM DO ZAČETKA 19. STOLETJA**. Knjižnica Kronike, zv. 7. Ljubljana 2002. 255 strani. ISBN 961-90803-5-1 (6,00 EUR)

Knjige so že od nekdaj nepogrešljive spremljevalke človeka, saj so v zgodovini odigrale pomembno vlogo pri širjenju znanja in duha. Z vsebino knjig se intenzivno ukvarja literarna zgodovina, manj pa so raziskana vprašanja, kakšne so bile možnosti za izdajo in nabavo knjig na naših tleh pred stoletji, kako so se knjige širile in kakšna literatura se je v določenem obdobju pojavljala na nekem območju. Avtorica se zato kot odlična poznavalka zgodovine knjig in knjigotrštva v svojem delu na zanimiv način loti prav teh vprašanj. Osvetli nam zgodovino knjigotrštva od antike do 19. stoletja ter nam tako predstavi prav to doslej slabše poznano področje kulturne dejavnosti.

Alenka Kačičnik Gabrič: **O KMEČKIH DOLGOVIH NEKOLIKO DRUGAČE: PROBLEM SERVITUTNIH PRAVIC NA POSESTVU SNEŽNIK**. Knjižnica Kronike, zv. 8. Ljubljana 2004. 205 strani. ISBN 961-90803-8-6 (6,00 EUR)

Problem servitutnih oz. služnostnih pravic je bil v slovenskem zgodovinopisju do sedaj relativno neraziskan. Pravica kmetov oz. podložniki do izkoriščanja graščinskih gozdov ali neobdelanega zemljišča je vodila v nenehne spore med njimi in zemljiškim gospodstvom. Avtorica je omenjeni problem raziskala na primeru posestva Snežnik in pokazala, kako so bili pri regulaciji servitutnih pravic v 18. in v prvi polovici 19. stoletja neuspešni takratni snežniški gospodje, grofje Lichtenbergi, in kako so se po letu 1853 tega lotili novi gospodarji, knezi Schönburg-Waldenburgi. Avtorica prinaša tudi vrsto novih spoznanj glede odnosov med podložniki in zemljiškimi gospodi, od katerih so marsikatera v nasprotju z do sedaj uveljavljenim mnenjem v zgodovinopisju.

Tanja Žigon: **NEMŠKI ČASNIK ZA SLOVENSKE INTERESE - TRIGLAV (1865-1870)** Knjižnica Kronike, zv. 9. Ljubljana 2004. 343 strani. ISBN 961-90803-9-4 (8,00 EUR)

Leta 1865 je začel v Ljubljani izhajati politični časopis Triglav, katerega temeljno vodilo je bilo, da na Kranjskem živčim Nemcem predstavi slovenske interese, spregovori o preteklosti, kulturi in umetnosti ter na tak način zagotovi sožitje med Nemci in Slovenci. Časnik izhajal v nemškem jeziku, kar je sprožalo ostre polemike med slovenskimi intelektualci. Finančna stiska in pomanjkanje sodelavcev sta posledično prinesla ukinitve časnika že leta 1870. Avtorica na zanimiv način predstavi dogodke in polemike, ki so spremljali izhajanje *Triglava*, posebno pozornost pa posveti uredniški politiki, urednikom lista ter njegovemu programu in vsebini. Knjigo poleg znanja in ustvarjalnosti odlikuje tudi nazoren, sočen in slikovit jezik.

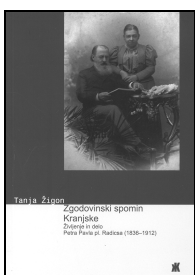
Pavle Čelik: **OROŽNIŠTVO NA KRANJSKEM (1850-1918)**, Knjižnica Kronike, zv. 10. Ljubljana 2005. 462 strani, ISBN 961-91431-3-2 (10,00 EUR)

Knjiga Pavleta Čelika na zanimiv in privlačen način predstavi zgodovino orožništva na Kranjskem od njegovih začetkov do ukinitve oz. preoblikovanja v varnostne organe Kraljevine SHS. Z izjemno natančnostjo in pronicljivostjo razgrne duha takratnega časa, ki je narekoval ustanovitev varnostnih organov; posveti se nalogam orožnikov (ki v bistvu niso dosti drugačne od nalog današnjih policistov); predstavi teoretična načela orožništva in jih prestavi v prakso, pri tem pa se ne omeji zgolj na deželo Kranjsko, temveč zajame širši slovenski prostor oz. prostor celotne habsburške monarhije kot nekdanje skupne države. Ta pristop je zlasti aktualen tudi v današnjem času, ko Srednja Evropa v mnogih pogledih znova kaže tendence združevanja. Posebej zanimivi so Čelikovi prikazi spopadanja orožnikov z naraščajočimi nacionalnimi problemi in njihove izkušnje s tehničnimi novostmi, kot so avto, kolo ali pisalni stroj. Knjiga Pavleta Čelika nas seznaja z zgodovino organa, brez katerega ne more obstajati nobena država.

Angelika Hribar: **RODBINSKA KRONIKA DRAGOTINA HRIBARJA IN EVGENIJE ŠUMI**, Knjižnica Kronike, zv. 11. Ljubljana 2008. 316 strani, ISBN 978-961-91431-8-6 (20 EUR)

11. knjiga iz zbirke Knjižnica Kronike je tokrat izšla v sodelovanju s Celjsko Mohorjevo družbo. Knjiga Angelike Hribar predstavlja družino Dragotina Hribarja, podjetnika, gospodarstvenika, zavzetega narodnjaka in navdušenega privrženca tehničnih novosti ter njegove žene Evgenije Šumi, ki je po materi podedovala znano tovarno kanditov in slaščičarskih izdelkov Šumi v Ljubljani. Avtorica na lepo berljiv in prepričljivo dokumentiran način poda oris zgodovine dveh družin, ki sta se s poroko medsebojno zvezali in postali v Ljubljani ustanoviteljici dveh pionirskih in vse do danes znamenitih ljubljanskih podjetij: tovarn Pletenina in Šumi. V skoraj stoletje dolgem časovnem razponu, od sredine 19. stoletja do konca druge svetovne vojne, se bralec seznani z gospodarskim vzponom družine, poleg tega pa tudi z notranjimi odnosi med družinskimi člani, med zaposlenimi in lastniki, odnosom lastnikov do dela in upravljanja ter njihovimi ambicijami in načrti. Knjigo, ki je bogato opremljena s slikovnim gradivom, dopolnjuje tudi študija dr. Eve Holz o meščanstvu na Kranjskem v drugi polovici 19. stoletja in v času med obema vojnama.

Tanja Žigon: **ZGODOVINSKI SPOMIN KRANJSKE. ŽIVLJENJE IN DELO PETRA PAVLA PL. RADICSA (1836-1912)**, Knjižnica Kronike, zv. 12. Ljubljana 2009. 469 strani, ISBN 978-961-6777-03-2 (20 EUR)

Kot 12. zvezek v zbirki Knjižnica Kronike je izšlo delo dr. Tanje Žigon z naslovom »Zgodovinski spomin Kranjske. Življenje in delo Petra Pavla pl. Radicsa (1836-1912)«. Čeprav Radicsevo življenje tudi do sedaj ni bilo popolna neznanka, je Tanja Žigon prva, ki se je sistematično lotila življenja in dela tega znamenitega in žal nekoliko pozabljenega kranjskega polihistorja iz druge polovice 19. stoletja, pisca znamenitih monografij o Janezu Vajkardu Valvasorju in Herbardu Turjaškem. Prikaže nam njegovo razburkano in nekoliko samosvojo mladost, neusahljivo publicistično in raziskovalno energijo ter razpetost med dvema kulturama – nemško in slovensko – ki je tudi sicer močno obremenjevala južne habsburške dežele v tistem času. Poleg Radicsa je avtorica posebej osvetlila tudi delo njegove žene Hedwig Kaltenbrunner, ki je sicer veskozi ostajala v moževi senci, čeprav je bila tudi sama aktivna publicistka in kulturna delavka. A ne samo to, med drugim je v Ljubljani ustanovila *javno izposojevalno knjižnico* in organizirala javno kuhinjo. Hedwig Radics-Kaltenbrunner je tako še enkrat potrdila staro resnico, da za vsakim uspešnim moškim stoji uspešna ženska. Tanja Žigon je svojo monografijo napisala v berljivem in razumljivem slogu, ki bralca pritegne, in jo obogatila s fotografijami, katerih večji del še ni bil objavljen.

Navodila avtorjem

* **Kronika** – časopis za slovensko krajevno zgodovino – je osrednja slovenska revija za lokalno zgodovino. Izdaja jo Zveza zgodovinskih društev Slovenije.

* **Prispevki**, ki jih objavlja Kronika, so v slovenskem jeziku. Njihov obseg je praviloma ena avtorska pola in pol, to je do 24 strani običajnega tipkopisa. Članek naj bo lektoriran. Avtorji morajo poslati:

članek – vsebinska razčlenitev naj bo pregledna in logična;

podatke o avtorju – ime in priimek, akademski naslov, poklic in delovno mesto, ustanovo, kjer je zaposlen, in njen naslov, naslov elektronske pošte in telefonsko številko, kjer je avtor dosegljiv;

povzetek – predstavi naj glavne rezultate prispevka in naj, razen v izjemnih primerih, ne presega ene strani (30 vrstic);

izvleček – kratek opis prispevka (do 10 vrstic);

ključne besede;

spisek uporabljenih virov in literature;

priloge – slikovno gradivo, kopije dokumentov, zemljevidov ipd. Fotografije naj bodo označene z legendo. Na iztisu članka označite, kje naj bi bila posamezna priloga objavljena.

* **Opombe** – morajo biti pisane enotno. Avtorji naj uporabljajo opombe pod črto (footnote) in ne opombe med tekstom (v oklepaju) ali na koncu (endnote). V opombah uporabljamo krajše navedbe, ki morajo biti skupaj s kraticami razložene v poglavju viri in literatura. Pri arhivskih virih uporabljamo uveljavljene kratice za arhiv, nato navedemo kratico fonda ali zbirke, signaturo oziroma številko fascikla ali škatle in številko arhivske enote ali ime dokumenta. Pri literaturi navedemo priimek avtorja, smiselno skrajšani naslov (ne letnice izdaje) in številke strani.

* Poglavje **Viri in literatura** – v njem morajo biti sistematično navedeni vsi viri in vsa literatura, ki smo jo navedli v opombah. Ločeno navedemo arhivske vire, literaturo, po potrebi tudi časopise, ustne izjave ipd. V teh sklopih je treba gradivo navajati po abecednem vrstnem redu. Najprej navedemo skrajšano navedbo, ki smo jo uporabljali v opombah, in nato celotno navedbo vira ali literature.

Arhivski viri – navedemo: arhiv, ime fonda ali zbirke, po potrebi še številke fasciklov ali škatel.

Primer: AS 231 – Arhiv Republike Slovenije, Fond Ministrstvo za prosveto Ljudske republike Slovenije, 1945–1951 (po potrebi še številke škatel). V opombi zadostuje, če navedemo: AS 231, š. (številka škatle), (številka ali ime dokumenta).

Primer: ZAP, MOP (kot navajamo v opombah) – Zgodovinski arhiv Ptuj, Fond Mestna občina Ptuj (po potrebi še številke škatel ali fasciklov). V opombi zadostuje, če navedemo: ZAP, MOP, š. (številka škatle), (številka ali ime dokumenta).

Literatura – monografije – navedemo: priimek in ime avtorja: *naslov (in podnaslov) dela (v ležečem tisku)*. Kraj: založba in leto izida.

Primer: Gestrin, Ferdo: *Slovenske dežele in zgodnji kapitalizem*. Ljubljana : Slovenska matica, 1991.

Literatura – članki – navedemo: priimek in ime avtorja, naslov članka. *Naslov periodike ali zbornika (v ležečem tisku)*, za periodiko še letnik, leto, številko in strani, za zbornik (ime urednika), kraj in leto izida in strani.

Primer za periodiko: Slana, Lidija: Iz zgodovine gradu in gospodstva Snežnik na Notranjskem. *Kronika*, 48, 2000, št. 1–2, str. 20–41.

Primer za zbornik: Melik, Vasilij: Ideja Zedinjene Slovenije 1848–1991. *Slovenija 1848–1998 : iskanje lastne poti* (ur. Stane Granda in Barbara Šatej). Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1998, str. 15–20.

* Prispevke naj avtorji pošljejo na sedež uredništva Kronicke (Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana) ali odgovornemu uredniku Kronicke (Miha Preinfalk, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Novi trg 2, p.p. 306, 1000 Ljubljana). Prispevke lahko pošljete tudi po elektronski pošti na naslova odgovornega urednika (mpreinfalk@zrc-sazu.si) ali tehnične urednice Barbare Šterbenc Svetina (barbara.svetina@zrc-sazu.si).

* Članki naj bodo napisani v običajnih računalniških programih. Na poslanem gradivu naj bodo upoštevane zgoraj navedene zahteve. Ime besedila (file) naj bo ime avtorja članka. Priporoča se oddaja slikovnega gradiva v obliki fotografij, diasov ali podobno, če pa je skenirano, mora imeti ločljivost najmanj 300 dpi. Biti mora v približni velikosti objave v reviji ter shranjeno v tif formatu brez kompresije.

* Za prevode povzetkov in izvlečkov v tuje jezike (v nemščino in angleščino) poskrbi uredništvo revije. Slikovno gradivo vrnemo po izidu prispevka.

* Za trditve in za znanstveno korektnost odgovarjajo avtorji člankov. Prispevki so strokovno recenzirani, recenzentski postopek je anonimen.

Uredništvo Kronicke

KRONIKA

časopis za slovensko krajevno zgodovino

NAROČILNICA

☐ želim postati naročnik *Kronike*, časopisa za slovensko krajevno zgodovino z letom _____ naprej

☐ Naročam _____ izvod(ov) *Kronike* letnik/števila _____

Cena:

Letna naročnina:

za posameznike 20,00 EUR

za upokojence: 15,00 EUR

za študente: 10,00 EUR

za ustanove: 26,00 EUR

Naročam _____ izvod(ov) knjige (naročniki *Kronike* imajo 50% popust):

☐ Anja Dular: *Živeti od knjig. Zgodovina knjigotrštva na Kranjskem do začetka 19. stoletja*. **Cena: 6,00 EUR**

☐ Alenka Kačičnik Gabrič: *O kmečkih dolgovih nekoliko drugače. Problem servitutnih pravic na posestvu Snežnik*. **Cena: 6,00 EUR**

☐ Tanja Žigon: *Nemški časnik za slovenske interese – Triglav (1865–1870)*. **Cena: 8,00 EUR**

☐ Pavle Čelik: *Orožništvo na Kranjskem (1850–1918)*. **Cena: 10,00 EUR**

☐ Angelika Hribar: *Rodbinska kronika Dragotina Hribarja in Evgenije Šumi*. **Cena: 20,00 EUR***

☐ Tanja Žigon: *Zgodovinski spomin Kranjske. Življenje in delo Petra Pavla pl. Radicsa (1836–1912)*. **Cena: 20,00 EUR**

☐ V zlatih črkah v zgodovini. Razprave v spomin Olgi Janša-Zorn. Izredna številka *Kronike* 57, 2009. **Cena: 25,00 EUR**

Ime: _____

Priimek: _____

Naslov: _____

Pošta: _____

Status: ☐ zaposlen ☐ študent ☐ upokojenec ☐ ustanova

Telefon: _____

e-pošta: _____

Datum: _____

Podpis: _____

Naročilnico lahko pošljite na naslov ali fax:

Barbara Šterbenc Svetina

Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU

Novi trg 2, p.p. 306

1000 LJUBLJANA

fax: ++386 1 4257 801

* Popust ne velja

